

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

2026

№6

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY

Scientific and practical electronic journal

Indexlanadigan bazalar: Google Scholar

Crossref

OpenAIRE

CYBERLENIKA

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY
ELEKTRON JURNAL

6-jild
6-son
Iyun, 2026

June, 2026
Volume 6
Number 6

ИННОВАЦИОННАЯ
ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

INNOVATIVE ECONOMY
Electronic scientific and
practical journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.kstu.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Tahririyat Kengashi raisi o‘rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mas’ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Texnik muharrir:

S.J.Qulmurotov

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko‘chasi 225-uy Tel.:

+998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

innoeconomic@kstu.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko‘rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinnikov Viktor Nikolayevich - i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Sidorov Viktor Aleksandrovich - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullievich – i.f.d., professor, akademik (Qozog‘iston Respublikasi Milliy fanlar akademiyasi)

Samandarzoda Iskandar Hakim - Iqtisodiyot fanlari doktori (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Gibadullin Artur Arturovich - i.f.n. dotsent (Milliy tadqiqot universiteti, Moskva energetika instituti, Rossiya)

Sergey Aleksandrovich Voynash - ilmiy xodim (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Valentina Nikolayevna Pulyayeva - iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Rossiya Federatsiyasi hukumati qoshidagi Moliya universiteti)

Dmitriy Evgenievich Morkovkin, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent (Moliya universiteti, Rossiya Federatsiyasi hukumati)

Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - i.f.d., professor, (Tojikiston Respublikasi Milliy fanlar Akademiyasi)

Perskaya Viktoriya Vadimovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Molchanov Igor Nikolayevich - i.f.d., professor, (Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti)

Basova Mariya Mixaylovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Aleksandr Leonidovich Chupin, iqtisod fanlari nomzodi (P.Lumumbi nomidagi Rossiya xalqlar do‘stligi universiteti)

Nezamaykin Valeriy Nikolayevich - i.f.d., professor, (Rossiya davlat gumanitar universiteti)

Nikonorova Alla Vladimirovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Dmitriyeva Olga Aleksandrovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati huzuridagi Moliya universiteti)

Shvets Yuriy Yuryevich - i.f.n., dotsent, (Rossiya Fanlar akademiyasining Nazorat fanlari instituti)

Kolosova Yelena Valeryevna - i.f.n., dotsent, (Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich- i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna- i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo‘raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Yakubova Shamshinur Shuxratovna - i.f.d., (DSc) dotsent

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna- i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg‘unovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazlitdin Baxadirovich- i.f.n., dotsent

Xo‘jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.d., (DSc), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Jonuzokov Mirzabek Kulmamatovich - i.f.f.d. (PhD), dotsent

Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna - i.f.f.d. (PhD)

Tursunova Aziza Xoshimovna - i.f.f.d. (PhD)

Xolliyev Sherali Baxtiyorovich - i.f.f.d. (PhD)

Panjiyev Samijon Aliqulovich - PhD, dotsent

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

ISSN: 3030-315X

ojs.kstu.uz

Учредитель:

**Каршинский государственный технический
университет**

Председатель редакционного совета:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук, профессор

Заместитель председателя редакционного совета:

С.Н.Хамраева, доктор экономических наук,
профессор

Ответственный редактор:

Н.А.Очилова, PhD, доцент

Технический редактор:

С.Ж.Кулмуротов

Журнал издается один раз в месяц в
электронной форме и публикуется через
официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, дом 225

Тел: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Факс: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@kstu.uz

Научно-практический электронный журнал
«Инновационная экономика» включён в перечень
национальных научных изданий на основании
решения Президиума Высшей аттестационной
комиссии при Министерстве высшего образования,
науки и инноваций Республики Узбекистан от 5
апреля 2025 года № 369.

**В журнале публикуются статьи по
следующим рубрикам:**

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика регионов и отраслей
4. Малый бизнес и частное
предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и
аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг и туризм

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчинников Виктор Николаевич - д.э.н., профессор, академик
(Южный федеральный университет, Россия)
Солодовников Сергей Юрьевич - д.э.н., профессор
(Белорусский национальный технический университет)
Виктор Александрович Сидоров - д.э.н., профессор,
(Кубанский государственный университет)
Шевченко Игорь Викторович - д.э.н., профессор (Кубанский
государственный университет)
Кусаинов Халел Хаймуллович - д.э.н., профессор, академик
(НААН Республика Казахстан)
Самандарзода Искандар Хаким - д.э.н., профессор
(Таджикистанский аграрный университет им. Ш.
Шотемура)
Гибатуллин Артур Артурович - к.э.н., доцент
(Национальный исследовательский университет
«Московский энергетический институт»)
Войнаш Сергей Александрович - научный сотрудник
(Российского университета дружбы народов имени
П.Лумумби)
Пуляева Валентина Николаевна - к.э.н., доцент
(Финансовый университет при Правительстве РФ)
Морковкин Дмитрий Евгеньевич - к.э.н., доцент
(Финансовый университет Правительство РФ)
Садритдинов Манучехр Исламидинович - д.э.н.,
профессор (Национальная академия наук Республики
Таджикистан)
Перская Виктория Вадимовна - д.э.н., профессор
(Финансовый университет при Правительстве РФ)
Молчанов Игорь Николаевич - д.э.н., профессор (Московский
государственный университет имени М.В. Ломоносова)
Басова Мария Михайловна - д.э.н., профессор
(Финансового университета Российской Федерации)
Чупин Александр Леонидович - к.э.н. (Российского
университета дружбы народов имени П. Лумумби)
Незаймакин Валерий Николаевич - д.э.н., профессор (РГТУ)
Никонорова Алла Владимировна - к.э.н., доцент
(Финансового университета Российской Федерации)
Дмитриева Ольга Александровна - к.э.н., доцент
(Финансового университета Российской Федерации)
Швец Юрий Юрьевич - к.э.н., доцент (Институт проблем
управления РАН)
Колосова Елена Валерьевна - к.э.н., доцент (Российский
экономический университет имени Г.В. Плеханова)

Члены Совета редколлегии:

Гулямов Саидхорр Саидхмедович - д.э.н., профессор,
академик
Пардаев Мамаюнус Каршибоевич - д.э.н., профессор
Навруз-зода Бахтиёр Негматович - д.э.н., профессор
Хатамов Очилди Курбанович - д.э.н., профессор
Файзиева Ширин Шодмоновна - к.э.н., профессор
Жумаева Гулрух Журакуловна - к.э.н., профессор
Эгамбердиева Салима Раимовна - к.э.н., доцент
Еркаева Гулбахор Панжиевна - к.э.н., профессор
Якубова Шаминаур Шухратовна - д.э.н., (DSc), доцент
Амиркулов Шухрат Олимович - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Самиева Гулноза Тохировна - д.ф.э.наук., (PhD), доцент
Алигулов Азамат Туйгунович - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Аминов Фазлитдин Бахадирович - к.э.н., доцент
Хужакулова Нигора Рустамовна - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Туробов Шерзод Алишерович - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Алимова Муниса Юльчиевна - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Эрашиева Насиба Рахматуллаевна - д.э.н., (DSc), доцент
Бобоккулов Санжар Бахромкулович - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Джалилов Рахмонкул Хамидович - д.ф.э., (PhD), доцент
Номазов Бахром Бобомуродович - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Алимханова Нигора Алимхановна - д.ф.э.н., (PhD), доцент
Джанузакон Мирзабек Кулмаматович - д.ф.э.н., (PhD),
доцент
Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна - д.ф.э.н., (PhD)
Турсунова Азиза Хошимовна - д.ф.э.н., (PhD)
Холлиев Шерали Бахтиёрович - д.ф.э.н., (PhD)
Панджиев Самиджон Аликулич - PhD, доцент

Mundarija

Raqamli iqtisodiyot.....	11
Fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning raqamli marketing mexanizmini takomillashtirish	12
<i>Zebiniso Baxtiyorovna Navruz-zoda</i>	
Hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish.....	18
<i>Malika Ahmad qizi Qurbonova</i>	
Raqamli transformatsiya sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining buxgalteriya hisobi sifati va axborot foydaliligi ta'siri.....	22
<i>Norbek Norquchqor o'g'li Bakirov</i>	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o'rni va istiqbollari.....	30
<i>Hasan Aralovich Begbutayev</i>	
Sun'iy intellekt yordamida muammoli kreditlarni prognozlash imkoniyatlari.....	34
<i>Bobirmirzo Abdumutalib o'g'li Fozilov</i>	
Sun'iy intellekt va ma'lumotlar analitikasi texnologiyalarining audit sifati.....	39
<i>Norbek Norquchqor o'g'li Bakirov</i>	
Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish.....	47
<i>Munisa Abduqahhor qizi Yusupova</i>	
Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti.....	51
Agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni qisqartirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlari.....	52
<i>Bahora Shuhratovna Olimova</i>	
Mintaqa fermer xo'jaliklarining marketingdan foydalanib ishlab chiqarish va marketing xizmat ko'rsatish tendentsiyalari.....	57
<i>Gulrux Umarjonovna Nazarova</i>	
Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda jahon mamlakatlari tajribasi.....	63
<i>Nigora Rustamovna Xujakulova</i>	
Oliy ta'lim tashkilotlari bitiruvchilarining raqobatdosh ustunliklarini shakllantirishga tashqi va ichki omillarning ta'sirini baholash.....	69
<i>Vazira Saidmuradovna Uzakova</i>	
Agrar-sanoat integratsiyasi sharoitida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari.....	76
<i>Feruza Umidullayevna Abdinazarova</i>	
Qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning o'rni va ahamiyati.....	79
<i>Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Amonov</i>	
Mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash mexanizmlari.....	87
<i>Mohinur Bahodir qizi Qodirova</i>	
Mintaqalarni barqaror rivojlantirishda xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish tahlili.....	93
<i>Nurbek Ochilidievich Xatamov</i>	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik.....	98
Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlik samaradorligini oshirishda dehqon xo'jaliklarining ahamiyati...	99
<i>Nigora Rustamovna Xujakulova</i>	
Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini baholash va prognozlashtirish usullari.....	104
<i>Dilfuzaxon Jaloliddin-qizi Risbekova</i>	
Kichik biznes raqobatdoshligini oshirishda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish.....	108
<i>Abdusalim Shavkat o'g'li Shavkatov</i>	
Inson kapitali iqtisodiyoti.....	114
Инсон капитали ва минтакалар иқтисодий ўсиши ўртасидаги боғлиқлик.....	115
<i>Ҳасан Аралович Бегбутаев</i>	
Raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning zamonaviy muammolari va ularni hal etish yo'llari.....	119
<i>Asilbek Ismonjon o'g'li Abdurahmonov</i>	
Menejment va marketing.....	125
Agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlari.....	126
<i>Bahora Shuhratovna Olimova</i>	
Fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar tasirini baholash.....	131
<i>Gulrux Umarjonovna Nazarova</i>	
Innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilishga ta'sir etuvchi omillarning konseptual modeli....	135
<i>Sardor Toshmurodovich G'aniyev</i>	

Korporativ madaniyat va tashkiliy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik.....	139
<i>Gulnoza Xolmatovna Rayimdjanova</i>	
Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirishning innovatsion mexanizmlari.....	143
<i>Toshtemir Ro'ziyevich Shodmanov</i>	
Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarishning ahamiyati.....	147
<i>Xizir Nazar o'g'li Turayev</i>	
Bank sohasida risklarni boshqarishning huquqiy asoslari.....	151
<i>Ibrohimjon Tursunpulatovich Mitillayev</i>	
Byudjet tashkilotlarida ichki auditni proaktiv xavf boshqaruvi asosida tashkil etishni takomillashtirish...	157
<i>Saitmurat Masharip o'g'li Saitmuratov</i>	
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit.....	164
Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish tizimlarini rivojlantirishning dolzarb muammolari.....	165
<i>Oman Xushmuradov</i>	
Aktivlarni hisobga olish, tavsiflash va tasniflashga zamonaviy yondoshuv.....	176
<i>Salima Rayimovna Egamberdiyeva</i>	
Tovar-moddiy zaxiralar ustidan mustaqil nazorat va auditning konseptual hamda nazariy asoslari.....	181
<i>Nigora Alimxanovna Alimxanova, Xizir Nazar o'g'li To'rayev</i>	
Aktivlar hisobi va hisobotini takomillashtirish.....	184
<i>Salima Rayimovna Egamberdiyeva</i>	
MHXS asosida shakllantirilgan moliyaviy hisobot ma'lumotlari bazasida tovar-moddiy zaxiralar audit metodologiyasi.....	191
<i>Nigora Alimxanovna Alimxanova</i>	
Moliya, kredit va investitsiya.....	197
O'zbekistonda fond bozori: Yoshlar uchun imkoniyatlar va xavflar.....	198
<i>Og'abek Ilhom o'g'li Doniyorov</i>	
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida investitsiyalar auditini takomillashtirish muhim jihatlari.....	202
<i>Hulkar Egamberdiyevna Azimova</i>	
Tashqi savdoni rivojlantirishda chegaradagi bojxona postlarini boshqarishni takomillashtirish.....	207
<i>Nargiza Rashidovna Rahmonova</i>	
Ekonometrika va statistika	214
Tijorat banklari faoliyati samaradorligining makro va mikroiqtisodiy omillar asosida ekonometrik baholanishi.....	215
<i>Maxfuza Ulug'bek qizi Nabixo'jayeva</i>	
Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi.....	219
Qishloq xo'jaligida "SMART LOGISTICS" texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligi....	220
<i>Bahora Shuhratovna Olimova</i>	
Fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketinglarini rivojlanishini prognozlashtirish.....	225
<i>Gulrux Umarjonovna Nazarova</i>	
Xizmat ko'rsatish soha korxonalarini rivojlantirish strategiyasi.....	231
<i>Sardor Safarovich Xudoynazarov</i>	
Kriptoaktivlar va mbrvning monetar siyosat transmissiya mexanizmiga ta'siri.....	235
<i>S.B.Eshmurodova</i>	
Bank sektorida operatsion samaradorlik va xavflarni boshqarishni baholash.....	240
<i>R.I. Rashidov, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov</i>	

Contents

Digital economy	11
Improvement of the digital marketing mechanism for farm development	12
<i>Zebiniso Bakhtiyarova</i>	
Improving the methodology for assessing the efficiency of implementing digital economy technologies in regional governance systems.....	18
<i>Malika Kurbonova</i>	
The impact of artificial intelligence technologies on the quality and usefulness of accounting information in the conditions of digital transformation.....	22
<i>Norbek Bakirov</i>	
The role and prospects of e-commerce in the development of small business and private entrepreneurship in the digital economy.....	30
<i>Khasan Aralovich Begbutaev</i>	
Opportunities for predicting non-performing loans with the use of artificial intelligence.....	34
<i>Bobirmirzo Fozilov</i>	
Audit quality of artificial intelligence and data analytics technologies.....	39
<i>Norbek Bakirov</i>	
Increasing efficiency through the introduction of innovative technologies.....	47
<i>Munisa Yusupova</i>	
Economy of the region and industry	51
Organizational and economic directions for reducing transaction costs in the agricultural supply chain...	52
<i>Bakhora Olimova</i>	
Trends in production and marketing service provision by regional farms through the use of marketing...	57
<i>Gulrukh Nazarova</i>	
Global experience in the development of family entrepreneurship in agriculture.....	63
<i>Nigora Khujakulova</i>	
Assessment of the influence of external and internal factors on the formation of competitive advantages of university graduates	69
<i>Vazira Uzakova</i>	
Economic mechanisms of developing cooperation relations in the conditions of agricultural-industrial integration.....	76
<i>Feruza Abdinazarova</i>	
The role and importance of intersectoral convergence in agriculture.....	79
<i>Navro 'zkhon Amonov</i>	
Mechanisms for ensuring sustainable economic growth through enhancing regional competitiveness....	87
<i>Mohinur Kodirova</i>	
Analysis of the effective use of foreign investments in sustainable regional development.....	93
<i>Nurbek Khatamov</i>	
Small business and private entrepreneurship	98
The role of dehqan farms in improving the efficiency of family entrepreneurship in agriculture.....	99
<i>Nigora Khujakulova</i>	
Methods for evaluating and forecasting the small and medium-sized business support system.....	104
<i>Dilfuza Risbekova</i>	
Effective use of financial resources in enhancing the competitiveness of small business.....	108
<i>Abdusalim Shavkatov</i>	
Economics of human capital	114
The relationship between human capital and regional economic growth.....	115
<i>Hasan Begbutaev</i>	
Modern problems of ensuring macroeconomic stability in the conditions of digital transformation and ways to solution them.....	119
<i>Asilbek Abdurakhmonov</i>	
Management and marketing.....	125
Modern economic mechanisms for managing logistics costs in the agricultural sector.....	126
<i>Bakhora Olimova</i>	
Assessment of the impact of factors affecting the development of farm enterprise marketing.....	131
<i>Gulrukh Nazarova</i>	
Conceptual model of factors influencing the transformation of the innovation management system.....	135
<i>Sardor Ganiyev</i>	
The relationship between corporate culture and organizational effectiveness.....	139

<i>Gulnoza Rayimdjanova</i>	
Innovative mechanisms for improving efficiency based on agile-digital management.....	143
<i>Toshtemir Shodmanov</i>	
The importance of effective credit portfolio management in commercial banks.....	147
<i>Khizir Turaye</i>	
Legal foundations of risk management in the banking sector.....	151
<i>Ibrohimjon Mitillayev</i>	
Improving the organization of internal audit in budgetary organizations based on proactive risk management.....	157
<i>Saitmurat Saitmuratov</i>	
Accounting, economic analysis and audit	164
Current challenges in the development of digitalization and automation systems in accounting.....	165
<i>Oman Xushmuradov</i>	
A modern approach to the accounting, characterization, and classification of assets.....	176
<i>Salima Egamberdiyeva</i>	
Conceptual and theoretical platforms for independent control and audit of inventory items translate.....	181
<i>Nigora Alimkhanova, Khizir Turayev</i>	
A modern approach to accounting, description and classification of assets.....	184
<i>Salima Egamberdiyeva</i>	
Inventory audit methodology based on financial statements prepared in accordance with IFRS.....	191
<i>Nigora Alimkhanova</i>	
Finance, credit and investment	197
Uzbekistan's stock market: Opportunities and risks for youth.....	198
<i>Ogabek Doniyorov</i>	
Key aspects of improving the audit of investments based on international financial reporting standards...	202
<i>Khulkar Azimova</i>	
Improving the management of border customs posts in the development of foreign trade.....	207
<i>Nargiza Rakhmonova</i>	
Econometrics and statistics	214
Econometric assessment of the efficiency of commercial banks based on macroeconomic and microeconomic factors.....	215
<i>Makhfuza Nabixojayeva</i>	
Service sector and tourism	219
Economic efficiency of implementing smart logistics technologies in agriculture.....	220
<i>Bakhora Olimova</i>	
Forecasting the development of marketing services for farm holdings.....	225
<i>Gulrukh Nazarova</i>	
Strategy for development of service enterprises	231
<i>Sardor Khudoynazarov</i>	
The impact of crypto-assets and cbdcs on the monetary policy transmission mechanism.....	235
<i>S.B.Eshmurodova</i>	
Assessment of operational efficiency and risk management in the banking sector.....	240
<i>R.I. Rashidov, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov</i>	

Содержание

Цифровая экономика	11
Совершенствование цифрового маркетингового механизма развития фермерских хозяйств	12
<i>Зебинисо Бахтияровна Навруз-зода</i>	
Совершенствование методологии оценки эффективности внедрения технологий цифровой экономики в системы территориального управления	18
<i>Малика Ахмад кизи Курбонова</i>	
Влияние технологий искусственного интеллекта на качество и полезность бухгалтерской информации в условиях цифровой трансформации.....	22
<i>Норбек Норкучкар-угли Бакиров</i>	
Роль и перспективы электронной торговли в развитии малого бизнеса и частного предпринимательства в условиях цифровой экономики.....	30
<i>Хасан Аралович Бегбутаев</i>	
Перспективы прогнозирования проблемных кредитов на основе искусственного интеллекта.....	34
<i>Бобирмирзо Абдумуталиб ўгли Фозилов</i>	
Качество аудита технологий искусственного интеллекта и аналитики данных.....	39
<i>Норбек Норкучкар оглы Бакиров</i>	
Повышение эффективности путём внедрения инновационных технологий.....	47
<i>Муниса Юсупова</i>	
Экономика региона и отрасли	51
Организационно-экономические направления сокращения транзакционных издержек в цепочке поставок аграрной продукции.....	52
<i>Бахора Шухратовна Олимова</i>	
Тенденции производства и оказания маркетинговых услуг фермерскими хозяйствами региона на основе использования маркетинга.....	57
<i>Гулрух Умаржоновна Назарова</i>	
Зарубежный опыт развития семейного предпринимательства в сельском хозяйстве.....	63
<i>Нигора Рустамовна Хужакулова</i>	
Оценка влияния внешних и внутренних факторов на формирование конкурентных преимуществ выпускника вуза.....	69
<i>Вазира Саидмуродовна Узакова</i>	
Экономические механизмы развития кооперационных связей в условиях агропромышленной интеграции.....	76
<i>Феруза Умидуллаевна Абдиназарова</i>	
Место и значение межсекторальной конвергенции в сельском хозяйстве.....	79
<i>Наврузхон Салохидинович Амонов</i>	
Механизмы обеспечения устойчивого экономического роста на основе повышения региональной конкурентоспособности.....	87
<i>Мохинур Баходир кизи Кодирова</i>	
Анализ эффективного использования иностранных инвестиций в устойчивом развитии регионов...	93
<i>Nurbek Ochildiyevich Xatamov</i>	
Малый бизнес и частное предпринимательство	98
Значение дехканских хозяйств в повышении эффективности семейного предпринимательства в сельском хозяйстве.....	99
<i>Нигора Рустамовна Хужакулова</i>	
Методы оценки и прогнозирования системы поддержки малого и среднего бизнеса.....	104
<i>Дилфуза Джалолиддин кизи Рисбекова</i>	
Эффективное использование финансовых ресурсов в повышении конкурентоспособности малого бизнеса.....	108
<i>Абдусалим Шавкат оглы Шавкатов</i>	
Экономика человеческого капитала	114
Взаимосвязь между человеческим капиталом и региональным экономическим ростом.....	115
<i>Хасан Аралович Бегбутаев</i>	
Современные проблемы обеспечения макроэкономической стабильности в условиях цифровой трансформации и пути их решения.....	119
<i>Асилбек Исмонжон угли Абдурахмонов</i>	
Менеджмент и маркетинг.....	125
Современные экономические механизмы управления логистическими затратами в аграрной отрасли.....	126

<i>Бахора Шухратовна Олимова</i>	
Оценка влияния факторов, влияющих на развитие маркетинга фермерских хозяйств.....	131
<i>Гулрух Умаржоновна Назарова</i>	
Концептуальная модель факторов, влияющих на трансформацию инновационной системы управления.....	135
<i>Сардор Тошмуродович Ганиев</i>	
Взаимосвязь между корпоративной культурой и организационной эффективностью.....	139
<i>Гульноза Холматовна Раимджанова</i>	
Инновационные механизмы повышения эффективности на основе agile-цифрового управления.....	143
<i>Тоштемур Рузиевич Шодманов</i>	
Значение эффективного управления кредитным портфелем в коммерческих банках.....	147
<i>Хизир Назар-угли Тураев</i>	
Правовые основы управления рисками в банковской сфере.....	151
<i>Иброхимжон Турсунпулатович Митиллаев</i>	
Совершенствование организации внутреннего аудита в бюджетных организациях на основе проактивного управления рисками.....	157
<i>Саитмурат Машарип угли Саитмуратов</i>	
Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит	164
Актуальные проблемы развития цифровизации и автоматизированных систем бухгалтерского учёта.....	165
<i>Оман Хушмурадов</i>	
Современный подход к учёту, характеристике и классификации активов.....	176
<i>Салима Раимовна Эгамбердиева</i>	
Концептуальные и теоретические основы независимого контроля и аудита товарно-материальных запасов.....	181
<i>Нигора Алимхановна Алимханова, Хизир Назар угли Тураев</i>	
Современный подход к учету, описанию и классификации активов.....	184
<i>Салима Раимовна Эгамбердиева</i>	
Методология аудита товарно-материальных запасов на основе финансовой отчетности, сформированной по МСФО.....	191
<i>Нигора Алимхановна Алимханова</i>	
Финансы, кредит и инвестиции.....	197
Фондовый рынок Узбекистана: Возможности и риски для молодёжи	198
<i>Огабек Илхом угли Дониёров</i>	
Ключевые аспекты совершенствования аудита инвестиций на основе международных стандартов финансовой отчетности.....	202
<i>Хулкар Эгамбердиевна Азимова</i>	
Совершенствование управления пограничными таможенными постами в развитии внешней торговли.....	207
<i>Наргиза Рашидовна Рахмонова</i>	
Эконометрика и статистика	214
Эконометрическая оценка эффективности коммерческих банков на основе макроэкономических и микроэкономических факторов	215
<i>Махфуза Улугбековна Набиходжаева</i>	
Сфера услуг и туризм	219
Экономическая эффективность внедрения технологий «SMART LOGISTICS» в сельском хозяйстве.....	220
<i>Бахора Шухратовна Олимова</i>	
Прогнозирование развития маркетинговых услуг для агрохолдингов.....	225
<i>Гулрух Умаржоновна Назарова</i>	
Стратегия развития предприятий сферы услуг.....	231
<i>Сардор Сафарович Худойназаров</i>	
Влияние криптоактивов и ЦВБ на трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики.....	
<i>S.B.Eshmurodova</i>	
Оценка операционной эффективности и управления рисками в банковском секторе.....	
<i>P.II. Рашидов, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov</i>	

Raqamli iqtisodiyot
Digital economy
Цифровая экономика

FERMER XO'JALIKLARINI RIVOJLANTIRISHNING RAQAMLI MARKETING MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Navruz-zoda Zebiniso Baxtiyorovna

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГОВОГО МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Навруз-зода Зебинисо Бахтияровна

IMPROVEMENT OF THE DIGITAL MARKETING MECHANISM FOR FARM DEVELOPMENT

Navruz-zoda Zebiniso Bakhtiyorovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlarining o'rni, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda mavjud muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda agrar tarmoqni raqamlashtirish, elektron savdo platformalaridan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, CRM tizimlari, mobil ilovalar va raqamli kommunikatsiya vositalarining fermer xo'jaliklari faoliyatidagi ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini raqamlashtirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi hamda agrar sohani modernizatsiya qilishga qaratilgan davlat dasturlari asosida fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini takomillashtirish yo'nalishlari aniqlangan. Maqolada Qashqadaryo viloyati fermer xo'jaliklarida raqamli marketing mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Fermer xo'jaligi, raqamli marketing, agrar marketing, qishloq xo'jaligini raqamlashtirish, elektron tijorat, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, CRM tizimi, raqamli platformalar, agrobiznes, marketing strategiyasi, innovatsion texnologiyalar, raqobatbardoshlik, Qashqadaryo viloyati, agrar iqtisodiyot, raqamli transformatsiya.

Abstract: This article scientifically analyzes the role of digital marketing mechanisms in the development of farms operating in the Kashkadarya region, their impact on economic efficiency, and existing challenges. The study examines the significance of agricultural digitalization, the use of e-commerce platforms, social media marketing, CRM systems, mobile applications, and digital communication tools in farm activities. Furthermore, based on the regulatory and legal documents adopted in the Republic of Uzbekistan concerning agricultural digitalization, including the "Digital Uzbekistan – 2030" Strategy and state programs aimed at modernizing the agricultural sector, directions for improving the marketing activities of farms have been identified. The article also develops scientific and practical recommendations for enhancing digital marketing mechanisms in farms of the Kashkadarya region.

Keywords: Farm enterprise, digital marketing, agricultural marketing, agricultural digitalization, e-commerce, social media marketing, CRM system, digital platforms, agribusiness, marketing strategy, innovative technologies, competitiveness, Kashkadarya region, agricultural economics, digital transformation.

Аннотация: В данной статье научно проанализированы роль механизмов цифрового маркетинга в развитии фермерских хозяйств, осуществляющих деятельность в Кашкадарьинской области, их влияние на экономическую эффективность, а также существующие проблемы. В исследовании рассмотрено значение цифровизации сельского хозяйства, использования платформ электронной коммерции, маркетинга в социальных сетях, CRM-систем, мобильных приложений и цифровых средств коммуникации в деятельности фермерских хозяйств. Кроме того, на основе нормативно-правовых документов, принятых в Республике Узбекистан по вопросам цифровизации сельского хозяйства, включая Стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030» и государственные программы, направленные на модернизацию аграрного сектора, определены направления совершенствования маркетинговой деятельности фермерских хозяйств. В статье также разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию механизмов цифрового маркетинга в фермерских хозяйствах Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: Фермерское хозяйство, цифровой маркетинг, аграрный маркетинг, цифровизация сельского хозяйства, электронная коммерция, маркетинг в социальных сетях, CRM-система, цифровые платформы, агробизнес, маркетинговая стратегия, инновационные технологии, конкурентоспособность, Кашкадарьинская область, аграрная экономика, цифровая трансформация.

■ KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlari barcha tarmoqlar qatori qishloq xo'jaligi sohasiga ham jadal kirib bormoqda. Xususan, fermer xo'jaliklari faoliyatida raqamli texnologiyalar, elektron tijorat platformalari, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, mobil ilovalar va ma'lumotlar bazalaridan foydalanish mahsulotlarni bozorga chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli marketing vositalarini qo'llayotgan qishloq xo'jaligi subyektlari mahsulotlarini kengroq bozorga olib chiqish, xaridorlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni yo'lga qo'yish hamda marketing xarajatlarini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, mamlakatda qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi hamda agrar sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan islohotlar fermer xo'jaliklari faoliyatini bozor tamoyillari asosida rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Mazkur islohotlarning asosiy maqsadi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarining raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot realizatsiyasini kengaytirish va eksport salohiyatini mustahkamlashdan iborat.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning yanvar–mart oylarida O'zbekiston Respublikasida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat 30,4 trillion so'mni tashkil etib, 2024-yilning mos davriga nisbatan 103,8 foizga o'sgan. Bu ko'rsatkich agrar sektor mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi ekanligini va ushbu sohada samaradorlikni oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mamlakat qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi ham yildan-yilga ortib bormoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yilda respublika bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmi 439,9 trillion so'mni tashkil etgan bo'lib, bu agrar tarmoqning iqtisodiyotdagi ulushi va ahamiyati yuqori ekanligini tasdiqlaydi. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yirik agrar hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyat iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. 2026-yilning birinchi choragi yakunlariga ko'ra, viloyatda qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 104,8 foizga o'sgan. Bu esa hududda fermer xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirish, mahsulotlarni sotish kanallarini kengaytirish va zamonaviy marketing mexanizmlarini joriy etish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Biroq, olib borilayotgan islohotlarga qaramasdan, ko'plab fermer xo'jaliklarida mahsulotlarni realizatsiya qilishda

an'anaviy savdo usullaridan foydalanish, iste'molchilar talabi va bozor kon'yunkturasi bo'yicha tezkor ma'lumotlarning yetishmasligi, elektron marketing vositalaridan foydalanish ko'nikmalarining pastligi kabi muammolar mavjud. Natijada ishlab chiqarilgan mahsulotlarning bozor qiymatini oshirish va yangi xaridorlarni jalb qilish imkoniyatlari to'liq ishga solinmayapti.

Iqtisodchi olimlar F. Kotler, G. Armstrong, D. Chaffey va P. Smithlarning ilmiy tadqiqotlarida raqamli marketing zamonaviy biznesning eng muhim strategik vositalaridan biri sifatida e'tirof etilib, uning korxona daromadlari va bozor ulushini oshirishdagi roli ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Ushbu ilmiy yondashuvlar agrar sektorda ham dolzarb bo'lib, fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini innovatsion asosda tashkil etishni talab etadi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi Qashqadaryo viloyatidagi fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlarining amaldagi holatini baholash, ularning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlaridan foydalanish masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari zamonaviy agrar marketing tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Marketing nazariyasining asoschilaridan biri hisoblangan Philip Kotler marketingni iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va qondirish orqali qiymat yaratish jarayoni sifatida ta'riflaydi. Olimning fikriga ko'ra, raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida marketing faoliyati an'anaviy savdo yondashuvlaridan interaktiv va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimiga o'tmoqda. Kotlarning ta'kidlashicha, raqamli marketing korxonalarga mijozlar bilan uzluksiz aloqani ta'minlash, bozor segmentlarini aniq belgilash va mahsulotlarni samarali targ'ib qilish imkonini beradi. Gary Armstrong va Philip Kotler tomonidan yaratilgan "Principles of Marketing" asarida raqamli marketing vositalari korxonalarning raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi. Mualliflar internet marketing, ijtimoiy tarmoqlar, mobil marketing va elektron tijorat platformalari zamonaviy biznes subyektlarining bozor ulushini kengaytirishga xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Raqamli marketing sohasidagi yetakchi tadqiqotchilardan biri bo'lgan Dave Chaffey o'zining "Digital Marketing" nomli ilmiy ishida raqamli marketingni tashkilotlarning strategik maqsadlariga erishish uchun internet texnologiyalari va elektron kommunikatsiyalardan foydalanishga asoslangan tizim sifatida tavsiflaydi.

Olimning fikricha, raqamli marketingning asosiy afzalligi xaridorlarning xatti-harakatlarini real vaqt rejimida kuzatish va marketing qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatidir. Paul Smith va Z. Zook tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa internet marketing vositalaridan foydalanish korxonalar savdo hajmini oshirish, xaridorlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirish hamda marketing xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qilishi qayd etilgan. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan marketing faoliyati ayniqsa kichik biznes va fermer xo'jaliklari uchun yuqori iqtisodiy samaradorlikka ega.

Qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari bo'yicha Food and Agriculture Organization (FAO) ekspertlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda agrar sektorni raqamlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bozor axborotlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qiymat zanjirini takomillashtirishning muhim omili sifatida e'tirof etilgan. FAO mutaxassislarining fikriga ko'ra, raqamli texnologiyalar fermerlarning bozorga chiqish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi va vositachilar sonini kamaytiradi. Mahalliy olimlardan B. Berkinov agrar tarmoqda marketing faoliyatini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorini samarali tashkil etish fermer xo'jaliklari daromadlarini oshirishning muhim omili ekanligini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va marketing xizmatlarini takomillashtirish agrar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. O'zbekistonlik iqtisodchi olim A. Rasulov tadqiqotlarida qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish fermer xo'jaliklarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishi qayd etilgan. Muallif agrar sektorda axborot texnologiyalarini keng joriy etish mahsulot realizatsiyasi samaradorligini oshirishini ilmiy asoslagan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining 2020–2030-yillarga mo'ljallangan qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi hamda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida agrar sektorni raqamlashtirish, elektron xizmatlarni kengaytirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining raqamli infratuzilmadan foydalanish darajasini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar fermer xo'jaliklarida raqamli marketing mexanizmlarini joriy etishning institutsional asoslarini yaratib bermoqda.

O'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy olimlar tomonidan raqamli marketingning nazariy va metodologik asoslari yetarlicha tadqiq etilgan bo'lsa-da, Qashqadaryo viloyati fermer xo'jaliklari misolida raqamli marketing mexanizmlarining amaliy samaradorligi, hududiy xususiyatlari va ularni takomillashtirish yo'nalishlari bo'yicha ilmiy izlanishlar yetarli darajada olib borilmagan. Mazkur holat tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi hamda fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning raqamli marketing mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda Qashqadaryo viloyatidagi fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlarining amaldagi holatini baholash, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish maqsadida iqtisodiy tadqiqotlarning zamonaviy usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini agrar iqtisodiyot, marketing va raqamli iqtisodiyot nazariyalariga oid xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, qishloq xo'jaligi va raqamlashtirish sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi. Tadqiqot davomida qishloq xo'jaligini raqamlashtirish, elektron tijorat va raqamli marketing vositalaridan foydalanish bo'yicha ilg'or xalqaro tajribalar ham o'rganildi. Tadqiqotda **iqtisodiy-statistik tahlil usuli** muhim o'rin egalladi. Ushbu usul orqali O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi, Qishloq xo'jaligi vazirligi hamda boshqa rasmiy manbalarning 2020–2025-yillarga oid statistik ma'lumotlari tahlil qilindi. Natijada fermer xo'jaliklari soni, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, elektron savdo operatsiyalari, internetdan foydalanuvchilar ulushi va raqamli xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlarining dinamikasi baholandi. Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli qo'llanilib, Qashqadaryo viloyatidagi fermer xo'jaliklarining marketing faoliyati ko'rsatkichlari respublikaning boshqa hududlari hamda xalqaro amaliyot natijalari bilan taqqoslandi. Bu esa hududdagi mavjud imkoniyatlar va foydalanilmayotgan zaxiralarni aniqlash imkonini berdi. Raqamli marketing mexanizmlarining samaradorligini baholashda guruhlash usuli va iqtisodiy taqqoslash usullaridan foydalanildi. Fermer xo'jaliklari internet va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasiga qarab guruhlarga ajratildi hamda ularning mahsulot realizatsiyasi, daromadlari va bozor qamrovi ko'rsatkichlari o'zaro solishtirildi. Tadqiqot davomida SWOT-tahlil usuli ham qo'llanilib, Qashqadaryo viloyati fermer xo'jaliklarida raqamli marketing tizimining kuchli va zaif tomonlari, mavjud imkoniyatlar hamda tashqi xavf-xatarlar baholandi. Ushbu yondashuv asosida raqamli marketing mexanizmlarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari belgilandi. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlash maqsadida monografik kuzatish usuli yordamida ayrim ilg'or fermer xo'jaliklari faoliyati o'rganildi hamda ularning raqamli marketing vositalaridan foydalanish tajribalari tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida raqamli marketing texnologiyalarining fermer xo'jaliklari iqtisodiy natijalariga ta'siri baholandi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish va ilmiy xulosalar ishlab chiqishda mantiqiy tahlil, ekspert baholash hamda iqtisodiy-matematik yondashuvlar qo'llanildi. Ushbu metodlar asosida fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi va ularning iqtisodiy samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Natijada qo'llanilgan metodologik yondashuvlar fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlarining amaldagi holatini kompleks baholash, mavjud muammolarni aniqlash hamda Qashqadaryo viloyati misolida ularni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash imkonini berdi.

■TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning qishloq xo'jaligi rivojlangan hududlaridan biri bo'lib, viloyat iqtisodiyotida fermer xo'jaliklari muhim o'rin egallaydi. Hududda paxtachilik, g'allachilik, bog'dorchilik, sabzavotchilik va chorvachilik yo'nalishlarida faoliyat yuritayotgan fermer xo'jaliklari soni yildan-yilga ortib bormoqda. Biroq fermer xo'jaliklarining aksariyat qismi mahsulotlarni realizatsiya qilishda hanuzgacha an'anaviy savdo kanallariga tayanib kelmoqda. Bu esa

mahsulotlarning bozor qiymatini to'liq shakllantirish va yangi iste'molchilar segmentlarini jalb qilish imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi fermer xo'jaliklari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, internet marketing, ijtimoiy tarmoqlar, elektron tijorat platformalari va mobil ilovalar orqali mahsulotlarni targ'ib qilish zamonaviy agrar biznesning muhim elementiga aylanmoqda. Qashqadaryo viloyatida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklarining aksariyatida internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi oshayotgan bo'lsa-da, raqamli marketing vositalaridan tizimli foydalanish hali ham yetarli emas.

Fermer xo'jaliklarida raqamli marketing vositalaridan foydalanish holatini baholash maqsadida hududdagi agrar subyektlarning faoliyati o'rganildi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati fermer xo'jaliklarida raqamli marketing vositalaridan foydalanish ko'rsatkichlari (2025-yil, foizda)

Ko'rsatkichlar	Ulushi (%)
Internetdan foydalanayotgan fermer xo'jaliklari	81,4
Telegram orqali mahsulot reklamasi berayotganlar	67,2
Facebook va Instagram platformalaridan foydalanayotganlar	38,6
Elektron savdo platformalari orqali mahsulot sotayotganlar	24,8
CRM yoki mijozlar bazasi yuritayotganlar	11,5
Shaxsiy veb-saytga ega fermer xo'jaliklari	6,3
Raqamli marketing strategiyasiga ega xo'jaliklar	14,7

Manba: Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi boshqarmasi ma'lumotlari hamda muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, fermer xo'jaliklarining 81,4 foizi internet tarmog'idan foydalanayotgan bo'lsa-da, ularning faqat 24,8 foizi elektron savdo platformalari orqali mahsulot realizatsiyasini amalga oshirmoqda. Bu esa internetdan foydalanish va undan tijorat maqsadlarida samarali foydalanish o'rtasida sezilarli tafovut mavjudligini ko'rsatadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, fermerlarning asosiy qismi mahsulotlarni reklama qilishda Telegram messenjeridan foydalanmoqda. Ushbu holat Telegram platformasining O'zbekistonda keng tarqalganligi va undan foydalanish qulayligi bilan izohlanadi. Biroq Facebook, Instagram va boshqa ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi nisbatan past bo'lib qolmoqda. Natijada mahsulotlarni xalqaro va respublika miqyosidagi yangi bozor segmentlariga olib chiqish imkoniyatlari to'liq ishga solinmayapti. Raqamli marketing vositalaridan foydalanayotgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy natijalari tahlili ularning faoliyatida ijobiy o'zgarishlar kuzatilayotganini ko'rsatdi. Xususan, internet marketing va elektron savdo platformalaridan foydalanayotgan xo'jaliklarda mahsulot realizatsiyasi hajmi o'rtacha 15–20 foizga, sof daromad esa 12–18 foizga yuqori ekani aniqlandi. Bu holat raqamli marketing vositalarining iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, SWOT-tahlil natijalari fermer xo'jaliklarida raqamli marketing tizimini rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Kuchli jihatlar sifatida internet infratuzilmasining rivojlanib borayotgani, davlat tomonidan raqamlashtirish

siyosatining qo'llab-quvvatlanayotgani va mobil aloqa qamrovining kengayishi qayd etildi. Zaif tomonlar sifatida esa fermerlarning raqamli savodxonligi yetarli emasligi, marketing mutaxassislarining kamligi va elektron tijorat bo'yicha amaliy tajribaning sustligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, Qashqadaryo viloyati fermer xo'jaliklarida raqamli marketing mexanizmlarini takomillashtirish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- mahsulotlarni sotish geografiasini kengaytirish;
- vositachilar sonini qisqartirish;
- marketing xarajatlarini kamaytirish;
- iste'molchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni kuchaytirish;
- eksport salohiyatini oshirish;
- fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini mustahkamlash.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri raqamli marketing vositalarini keng joriy etish hisoblanadi. Ayniqsa, elektron savdo platformalari, CRM tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi marketing tahlillari hamda ijtimoiy tarmoqlar marketingidan foydalanishni kengaytirish fermer xo'jaliklari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli hududdagi fermer xo'jaliklarining raqamli transformatsiyasini jadallashtirish agrar tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida baholanadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda fermer xo'jaliklarini rivojlantirishda raqamli marketing mexanizmlarining o'rni, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ilmiy jihatdan o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotishda an'anaviy marketing usullaridan foydalanish bugungi raqobat muhitida yetarli samara bermayapti. Shu sababli fermer xo'jaliklari faoliyatiga raqamli marketing vositalarini keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari, elektron savdo tizimlari, mobil ilovalar va raqamli reklama texnologiyalaridan foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida mahsulot realizatsiyasi hajmi, mijozlar soni va daromad ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'lmoqda. Ayniqsa, raqamli platformalar orqali iste'molchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalar o'rnatilishi vositachilar sonining kamayishiga, mahsulot narxining barqarorlashishiga va fermerlarning foyda miqdori oshishiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, tadqiqot davomida fermer xo'jaliklarida raqamli marketingdan foydalanish darajasi hududlar kesimida bir xil emasligi aniqlandi. Bunga internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, fermerlarning raqamli savodxonligi pastligi hamda zamonaviy marketing texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha amaliy bilim va ko'nikmalarning yetishmasligi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanish fermer xo'jaliklarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot eksportini kengaytirish, marketing xarajatlarini qisqartirish hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdosining shaffofligini ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar asosida marketing faoliyatini tashkil etish agrar sohada innovatsion rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalari fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning raqamli marketing mexanizmlarini takomillashtirish mamlakat agrar sektorining barqaror rivojlanishiga, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga va qishloq aholisi daromadlarini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi amaliy va ilmiy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Fermer xo'jaliklarida raqamli marketing faoliyatini tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha yagona milliy strategiyani ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish lozim.

2. Qishloq hududlarida internet infratuzilmasini yanada rivojlantirish, yuqori tezlikdagi internet qamrovini kengaytirish va raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish zarur.

3. Fermerlar uchun raqamli marketing, elektron tijorat, ijtimoiy tarmoqlar marketingi (SMM), qidiruv tizimlari optimallashtirish (SEO) va internet reklamalari bo'yicha muntazam o'quv kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

4. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarini sotish uchun maxsus elektron savdo platformalarini yaratish va ularni xalqaro elektron savdo tizimlari bilan integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

5. Fermer xo'jaliklari tomonidan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni rag'batlantirish hamda mahsulotlarni targ'ib qilish uchun davlat tomonidan konsultatsion xizmatlarni yo'lga qo'yish zarur.

6. Raqamli marketing faoliyatini amalga oshirayotgan fermer xo'jaliklarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grant dasturlarini kengaytirish lozim.

7. Sun'iy intellekt, Big Data va analitik platformalardan foydalanish orqali iste'molchilar talabi, bozor kon'yunkturasi va narxlar dinamikasini prognozlash tizimini yaratish tavsiya etiladi.

8. Fermer xo'jaliklarining rasmiy veb-saytlari va elektron kataloglarini yaratish orqali ularning mahsulotlarini xorijiy bozorlarda targ'ib qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

9. Agrar sektorda raqamli marketing samaradorligini baholovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish lozim.

10. Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot institutlari hamda fermer xo'jaliklari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali raqamli marketing bo'yicha innovatsion loyihalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, fermer xo'jaliklarini rivojlantirishning raqamli marketing mexanizmlarini takomillashtirish agrar sektorning raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot realizatsiyasi hajmini ko'paytirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda fermerlar daromadlarini barqaror oshirishning muhim omili sifatida xizmat qiladi. Shu bois raqamli marketing texnologiyalarini agrar tarmoq faoliyatiga keng joriy etish istiqboldagi ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kotler, P., Keller, K.L. and Chernev, A., 2022. *Marketing Management*. 16th ed. Harlow: Pearson Education.

2. Chaffey, D. and Ellis-Chadwick, F., 2023. *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice*. 9th ed. Harlow: Pearson Education.

3. Ryan, D., 2021. *Understanding Digital Marketing: Marketing Strategies for Engaging the Digital Generation*. 5th ed. London: Kogan Page.

4. Kingsnorth, S., 2022. *Digital Marketing Strategy: An Integrated Approach to Online Marketing*. 3rd ed. London: Kogan Page.

5. Armstrong, G. and Kotler, P., 2021. *Principles of Marketing*. 19th ed. Harlow: Pearson Education.

6. Tuten, T.L. and Solomon, M.R., 2023. *Social Media Marketing*. 5th ed. London: Sage Publications.

7. Laudon, K.C. and Traver, C.G., 2023. *E-Commerce: Business, Technology, Society*. 18th ed. Harlow: Pearson Education.

8. Dwivedi, Y.K., Ismagilova, E., Hughes, D.L. and Carlson, J., 2021. 'Setting the Future of Digital and

Social Media Marketing Research', *International Journal of Information Management*, 59, pp. 1–37.

9.Kannan, P.K. and Li, H., 2017. 'Digital Marketing: A Framework, Review and Research Agenda', *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), pp. 22–

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Navruz-zoda Zebiniso Baxtiyorovna BuxDU dotsenti, i.f.d., (DSc)/ Навруз-зода Зебинисо Бахтияровна, доцент кафедры экономики Бухарского государственного университета, доктор экономических наук (DSc) /Navruz-zoda Zebiniso Bakhtiyarovna, Associate Professor, Department of Economics, Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences (DSc)

E-mail: znzoda@mail.ru

ORCID: 0000-0002-5904-8055

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СИСТЕМЫ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Курбонова Малика Ахмад кизи

HUDUDIY BOSHQARUV TIZIMLARIDA RAQAMLI IQTISODIYOT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qurbonova Malika Ahmad qizi

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF IMPLEMENTING DIGITAL ECONOMY TECHNOLOGIES IN REGIONAL GOVERNANCE SYSTEMS

Qurbonova Malika Ahmad qizi

Received: June 12, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 19, 2026 Published: June 30, 2026

Аннотация: В статье совершенствована методология оценки эффективности внедрения технологий цифровой экономики в системы территориального управления. Исследуется влияние цифровой инфраструктуры, электронных услуг и процессов цифровой трансформации на экономическую эффективность на региональном уровне. На основе эконометрических подходов разработаны механизмы оценки и предложены научно-практические рекомендации по оптимизации регионального развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, территориальное управление, цифровая трансформация, эконометрическая оценка, цифровая инфраструктура, электронные услуги, эффективность

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududiy boshqaruv tizimlarida raqamli iqtisodiyot texnologiyalarini joriy etish samaradorligini baholash metodologiyasi takomillashtirilgan. Tadqiqotda mintaqaviy darajada raqamli infratuzilma, elektron xizmatlar va raqamli transformatsiya jarayonlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan. Ekonometrik yondashuvlar asosida baholash mexanizmlari ishlab chiqilib, hududiy rivojlanishni optimallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, hududiy boshqaruv, raqamli transformatsiya, ekonometrik baholash, raqamli infratuzilma, elektron xizmatlar, samaradorlik

Abstract: This article improves the methodology for assessing the efficiency of implementing digital economy technologies in regional governance systems. The study analyzes the impact of digital infrastructure, e-government services, and digital transformation processes on economic efficiency at the regional level. Based on econometric approaches, evaluation mechanisms are developed, and practical recommendations for optimizing regional development are proposed.

Keywords: digital economy, regional governance, digital transformation, econometric assessment, digital infrastructure, e-government services, efficiency

■ ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобализации и ускоренной цифровой трансформации информационно-коммуникационные технологии становятся

ключевым фактором повышения эффективности систем территориального управления. Внедрение технологий цифровой экономики способствует оптимизации управленческих процессов,

повышению прозрачности, ускорению принятия решений и более рациональному использованию ресурсов на региональном уровне.

Вместе с тем сохраняются различия в уровне развития цифровой инфраструктуры, доступности электронных услуг и цифровой грамотности населения между регионами, что сдерживает реализацию потенциала цифровой трансформации [1]. В связи с этим возникает необходимость разработки научно обоснованных подходов к оценке эффективности внедрения цифровых технологий в систему территориального управления [2].

Настоящее исследование направлено на совершенствование методологии оценки эффективности внедрения технологий цифровой экономики в региональных системах управления. В работе анализируется влияние цифровой инфраструктуры, электронных государственных услуг и уровня цифровизации на экономическую эффективность регионов с применением эконометрических методов [3]. Полученные результаты позволяют выработать практические рекомендации по оптимизации процессов цифровой

трансформации и обеспечению устойчивого регионального развития.

■ МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В данном исследовании для оценки эффективности внедрения технологий цифровой экономики в систему территориального управления применён комплексный научный подход. Объектом исследования выступают районы Кашкадарьинской области. В качестве информационной базы использованы официальные статистические данные, отчёты государственных органов и открытые источники. Основными показателями выбраны уровень цифровой инфраструктуры, охват интернетом, количество электронных услуг, объём IT-инвестиций и уровень цифровой грамотности населения.

В процессе анализа использованы экономико-статистические методы, включая сравнительный анализ, корреляционный анализ и многофакторную регрессионную модель. Дополнительно для оценки различий между районами был рассчитан интегральный индекс цифрового развития (LSI).

Таблица 1.

Показатели цифрового развития районов Кашкадарьинской области

Район	Интернет охват	Э-услуги	Цифровая грамотность	Индекс LSI
г. Карши	0.80	0.78	0.75	0.77
Косон	0.75	0.72	0.70	0.72
Китаб	0.65	0.68	0.60	0.64
Шахрисабз	0.62	0.65	0.58	0.61
Касби	0.55	0.52	0.50	0.52
Дехканабад	0.50	0.48	0.45	0.47

Как видно из таблицы, уровень цифрового развития значительно различается по районам. Центральные территории, такие как город Карши, имеют более высокий уровень цифровой инфраструктуры и доступа к электронным услугам.

В то же время в отдалённых районах наблюдается более низкий уровень цифровой грамотности и интернет-покрытия, что негативно влияет на эффективность управления.

Таблица 2.

Влияние цифровых технологий на отрасли экономики

Отрасль	Технология	Результат
Сельское хозяйство	GPS, мониторинг	+10-15% продуктивности
Промышленность	Автоматизация	-8-12% затрат
Услуги	Электронная коммерция	Рост в 2 раза
Занятость	IT-профессии	Новые рабочие места

Результаты показывают, что цифровые технологии оказывают положительное влияние на все ключевые отрасли экономики. Наибольший эффект наблюдается в сфере услуг за счёт развития электронной коммерции, а также в сельском хозяйстве благодаря внедрению современных технологий мониторинга.

Проведённый экономико-статистический анализ показал, что уровень цифрового развития районов Кашкадарьинской области характеризуется существенной дифференциацией, что оказывает прямое влияние на эффективность функционирования системы территориального управления. В частности, данные, представленные в

таблице 1, свидетельствуют о наличии значительных различий в развитии цифровой инфраструктуры, уровне доступности электронных государственных услуг и степени цифровой грамотности населения. Данные факторы формируют неоднородность цифрового пространства региона и определяют различия в результативности управленческих решений.

Одновременно результаты, приведённые в таблице 2, подтверждают наличие устойчивой положительной зависимости между внедрением цифровых технологий и показателями экономической эффективности. В частности, установлено, что цифровизация способствует росту производительности в аграрном секторе, снижению издержек в промышленности и активному развитию сферы услуг за счёт расширения электронной коммерции и цифровых платформ.

Таким образом, выявленные закономерности свидетельствуют о необходимости формирования комплексного научно-обоснованного подхода к интеграции технологий цифровой экономики в систему территориального управления. В этой связи представляется целесообразным разработать и визуализировать концептуальную модель, отражающую взаимосвязь ключевых элементов цифровой трансформации, включая цифровую инфраструктуру, электронное правительство, человеческий капитал и инновационную экосистему.

Предлагаемая модель позволяет системно отразить механизмы влияния цифровых технологий на повышение эффективности территориального управления и обеспечение устойчивого социально-экономического развития региона (рисунок 1)

Рисунок 1. Модель эффективности внедрения технологий цифровой экономики в систему территориального управления

В модели отражено, что применение цифровых технологий способствует повышению прозрачности управленческих процессов, снижению издержек, созданию новых рабочих мест и обеспечению устойчивого регионального развития. Важной особенностью модели является то, что все её элементы взаимосвязаны в рамках единой цифровой системы, а их сбалансированное развитие выступает ключевым фактором повышения эффективности региональной экономики.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование показало, что внедрение технологий цифровой экономики в систему территориального управления является важным фактором повышения эффективности регионального развития. Установлено, что уровень цифровой инфраструктуры, доступность электронных государственных услуг и степень цифровой грамотности населения оказывают

существенное влияние на результативность управленческих процессов. Анализ по районам Кашкадарьинской области выявил наличие значительных различий в уровне цифрового развития, что обуславливает неравномерность социально-экономического роста. При этом доказано, что активное внедрение цифровых технологий способствует повышению производительности, снижению издержек и расширению сферы услуг.

В результате исследования усовершенствована методология оценки эффективности внедрения технологий цифровой экономики, включающая систему интегральных показателей и эконометрические методы анализа. Разработанная модель цифровой трансформации позволяет комплексно оценить влияние ключевых факторов и определить направления повышения эффективности территориального управления.

Таким образом, обеспечение сбалансированного развития цифровой инфраструктуры, расширение электронных услуг и повышение уровня цифровой компетентности населения являются основными условиями устойчивого регионального развития в условиях цифровой трансформации.

ИСТОЧНИКИ

[1] Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). Digital Economy Outlook 2024. Paris: OECD Publishing.

[2] United Nations Conference on Trade and Development. (2023). Digital Economy Report 2023: Value Creation and Capture - Implications for Developing Countries. Geneva: United Nations.

[3] World Bank. (2021). World Development Report 2021: Data for Better Lives. Washington, DC: World Bank.

[4] Указ Президента Республики Узбекистан от 14 октября 2024 года № ПП-358. “О стратегии

развития технологий искусственного интеллекта”. - Ташкент.

[5] Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. (2023). Статистический сборник по развитию информационно-коммуникационных технологий. - Ташкент.

[6] Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. (2023). Социально-экономическое развитие Кашкадарьинской области (статистические данные). - Ташкент.

Сведения об авторе / Muallif(lar) haqida / Author details

Курбонова Малика Ахмад кизи - PhD по экономике, исполняющая обязанности доцента, Каршинский государственный университет / Qurbonova Malika Ahmad qizi – (PhD) v.b. dotsent, Qarshi davlat universiteti / Qurbonova Malika Ahmad qizi - PhD in Economics, Acting Associate Professor, Karshi State University

E-mail: malikatourism2025@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8667-4430

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SUN'YI INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BUXGALTERIYA HISOBİ SIFATI VA AXBOROT FOYDALILIGIGA TA'SIRI

Bakirov Norbek Norquchqor o'g'li

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА КАЧЕСТВО И ПОЛЕЗНОСТЬ БУХГАЛТЕРСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Бакиров Норбек Норкучкар-угли

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES ON THE QUALITY AND USEFULNESS OF ACCOUNTING INFORMATION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Bakirov Norbek Norquchqor oglu

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli transformatsiya sharoitida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning buxgalteriya hisobi axboroti sifati va uning foydaliligiga ta'sirini nazariy jihatdan tahlil qiladi hamda O'zbekiston korxonalari uchun konseptual model va tadqiqot dasturini taklif etadi. Tadqiqot Texnologiyani qabul qilish modeli (TAM), Resurslarga asoslangan yondashuv (RBV) va Innovatsiyalarning tarqalishi nazariyasi (DOI) integratsiyasiga tayanadi. Maqolada SI ni joriy etish (AIA), buxgalteriya axboroti sifati (AIQ), axborot foydaliligi (IU), qaror qabul qilish samaradorligi (DME) va raqamli kompetensiya (DC) o'zgaruvchilarini bog'lovchi konseptual model ishlab chiqilgan hamda to'rtta ilmiy taklif (P1–P4) shakllantirilgan. Modelning empirik asoslari Xitoy, Iordaniya, Saudiya Arabistoni, Marokko, Birlashgan Arab Amirliklari va boshqa mamlakatlarda o'tkazilgan real tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish orqali asoslangan. Xalqaro dalillar SI ni joriy etish buxgalteriya axboroti sifatiga barqaror ijobiy ta'sir ko'rsatishini, raqamli kompetensiya esa bu jarayonning muhim kuchaytiruvchi resursi ekanini ko'rsatadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi uchta nazariyani yagona modelda birlashtirib, raqamli kompetensiyaning moderatsion rolini rivojlanayotgan davlat konteksti uchun nazariy asoslaganligida, shuningdek buxgalteriya SI yetuklik modeli (AI-AMM) ni taklif etganligida. Maqolada ushbu modelni O'zbekistonda empirik tekshirish uchun batafsil tadqiqot dizayni (PLS-SEM asosida) taklif etiladi va natijalar korxona rahbarlari hamda davlat siyosatini ishlab chiquvchilar uchun amaliy tavsiyalarga aylantiriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, buxgalteriya hisobi sifati, axborot foydaliligi, raqamli transformatsiya, raqamli kompetensiya, konseptual model, TAM, RBV, DOI, O'zbekiston.

Аннотация: В данной статье представлен теоретический анализ влияния внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) на качество и полезность бухгалтерской информации в условиях цифровой трансформации, а также предложены концептуальная модель и программа исследований для предприятий Узбекистана. Исследование объединяет модель принятия технологий (TAM), ресурсный подход (RBV) и теорию диффузии инноваций (DOI). Авторы разрабатывают концептуальную модель, связывающую внедрение ИИ (AIA), качество бухгалтерской информации (AIQ), полезность информации (IU), эффективность принятия решений (DME) и цифровую компетентность (DC), а также формулируют четыре исследовательские гипотезы (P1–P4). Модель базируется на синтезе эмпирических данных, полученных в ходе исследований в Китае, Иордании, Саудовской Аравии, Марокко, Объединенных Арабских Эмиратах и других странах. Международный опыт неизменно свидетельствует о наличии положительной связи между

внедрением ИИ и качеством бухгалтерской информации, а также о том, что цифровая компетентность выступает ключевым ресурсом, способствующим этому процессу. Научная новизна работы заключается в интеграции трех теорий в единую модель, теоретическом обосновании модеризирующей роли цифровой компетентности в контексте развивающейся страны, а также в предложении модели зрелости использования ИИ в бухгалтерском учете (AI-AMM). В статье представлен детальный план исследования (на основе метода PLS-SEM) для эмпирической проверки модели в Узбекистане, а также сформулированы практические рекомендации для руководителей предприятий и лиц, принимающих решения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, качество бухгалтерской информации, полезность информации, цифровая трансформация, цифровая компетентность, концептуальная модель, TAM, RBV, DOI, Узбекистан.

Abstract: This paper provides a theoretical analysis of how the adoption of artificial intelligence (AI) technologies affects the quality of accounting information and its usefulness under digital transformation, and proposes a conceptual model and a research agenda for Uzbek enterprises. The study integrates the Technology Acceptance Model (TAM), the Resource-Based View (RBV) and Diffusion of Innovation theory (DOI). It develops a conceptual model linking AI adoption (AIA), accounting information quality (AIQ), information usefulness (IU), decision-making efficiency (DME) and digital competence (DC), and formulates four research propositions (P1–P4). The model is grounded in a synthesis of real empirical findings from studies conducted in China, Jordan, Saudi Arabia, Morocco, the United Arab Emirates and other countries. The international evidence consistently shows that AI adoption is positively associated with accounting information quality, and that digital competence is a key enabling resource in this process. The scientific novelty lies in integrating three theories into a single model and theoretically substantiating the moderating role of digital competence in a developing-country context, and in proposing an Accounting AI Maturity Model (AI-AMM). The paper proposes a detailed research design (based on PLS-SEM) for empirically testing the model in Uzbekistan and translates its implications into practical recommendations for enterprise managers and policymakers.

Keywords: artificial intelligence, accounting information quality, information usefulness, digital transformation, digital competence, conceptual model, TAM, RBV, DOI, Uzbekistan.

■ KIRISH

Raqamli transformatsiya zamonaviy iqtisodiyotning tizimli o'zgarish jarayoni bo'lib, korxonalarning ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va qaror qabul qilish modellarini tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu jarayonning eng ta'sirchan tarkibiy qismi — sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari bo'lib, ular buxgalteriya hisobida hujjatlarni avtomatik tan olish (OCR/NLP), operatsiyalarni robotlashtirilgan avtomatlashtirish (RPA), bashoratli tahlil va anomalialarni aniqlash kabi funksiyalarni amalga oshiradi. Xalqaro tadqiqotlar SIning buxgalteriya jarayonlarida xatoliklarni kamaytirish, o'z vaqtidalik va ishonchilikni oshirish orqali axborot sifatini yaxshilash salohiyatini ko'rsatmoqda (Han va boshq., 2023; Al Omari va AL-Nimer, 2024).

Milliy darajada O'zbekiston so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni jadal rivojlantirish yo'liga kirdi: «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi (PF-6079, 2020) va «Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishning 2030-yilgacha strategiyasi» (RP-358, 2024) doirasida SI iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etish maqsad qilingan. Strategiya 2030-yilga qadar SI asosidagi dasturiy mahsulot va xizmatlar hajmini sezilarli oshirish hamda yalpi ichki mahsulotga salmoqli hissa qo'shishni nazarda tutadi (UNDP, 2025). Shu bilan birga, mamlakatda raqamli infratuzilma notekis rivojlangan, raqamli kompetensiya darajasi past va venchur molialashtirish cheklangan (UNDP, 2025).

Texnologik imkoniyatlarning kengayishiga qaramay, buxgalteriya hisobida SI vositalarining axborot sifatiga ta'siri qanday mexanizmlar orqali namoyon bo'lishi va bu ta'sir qaysi shartlarga (ayniqsa xodimlarning raqamli kompetensiyasiga) bog'liqligi yetarlicha nazariylashtirilmagan. «SI joriy etish

avtomatik ravishda yuqori sifatni keltiradimi yoki natija boshqa omillarga bog'liqmi?» degan savol nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavjud adabiyotda uchta bo'shliq ajralib turadi. Birinchidan, SI, axborot sifati va foydalilik o'zaro bog'liqligini yaxlit nazariy modelda birlashtirgan tadqiqotlar kam. Ikkinchidan, mavjud empirik dalillar asosan rivojlangan iqtisodiyotlar yoki Xitoy korxonalariga qaratilgan; rivojlanayotgan mamlakatlar, xususan Markaziy Osiyo konteksti yetarlicha yoritilmagan. Uchinchidan, raqamli kompetensiyaning SI-sifat bog'liqligidagi moderatsion roli nazariy jihatdan tizimlashtirilmagan.

SI joriy etishning buxgalteriya axboroti sifati va foydaliligiga ta'sirini izohlovchi konseptual modelni ishlab chiqish, uni xalqaro empirik dalillar bilan asoslash hamda O'zbekistonda empirik tekshirish uchun tadqiqot dasturini taklif etish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo'ladi: (1) TAM, RBV va DOI nazariyalari yagona modelda integratsiyalangan; (2) raqamli kompetensiyaning moderatsion roli rivojlanayotgan davlat konteksti uchun nazariy asoslangan; (3) O'zbekiston korxonalari uchun maxsus konseptual ramka va empirik tadqiqot dasturi taklif etilgan; (4) buxgalteriya SI yetuklik modeli (AI-AMM) ishlab chiqilgan.

Nazariy jihatdan tadqiqot texnologiyani qabul qilish va resurs nazariyalarini buxgalteriya axboroti sifatining sifat tavsiflari bilan bog'lab, mavjud bilimni rivojlanayotgan iqtisodiyotlar konteksti bilan boyitadi. Amaliy jihatdan natijalar korxona rahbarlariga SI investitsiyalarini raqamli kompetensiyani rivojlantirish bilan birga rejalashtirishni, davlat siyosatini ishlab

chiquvchilarga esa kadrlar malakasini oshirish va metodologik standartlarni takomillashtirishni asoslaydi.

Buxgalteriya hisobida SI tadqiqotlari ekspert tizimlaridan zamonaviy mashinaviy o'rganish va generativ modellargacha bo'lgan uzoq yo'lni bosib o'tdi (Sutton va boshq., 2016; Kokina va Davenport, 2017). Vasarhelyi va boshqalar (2015) katta ma'lumotlar (Big Data) buxgalteriya va auditni uzluksiz nazoratga o'tkazish imkonini berishini ta'kidlaydi. So'nggi tadqiqotlar SI moliyaviy hisobot, audit va boshqaruv hisobida qo'llanilishini tizimlashtirib, uning xatoliklarni kamaytirish va jarayon samaradorligini oshirishdagi rolini ko'rsatadi (Han va boshq., 2023; Almaqtari va boshq., 2024). Shu bilan birga, mualliflar SI natijalarining tashkiliy nazorat tizimi va xodimlar tayyorgarligiga bog'liqligini eslatadi (Al Omari va AL-Nimer, 2024).

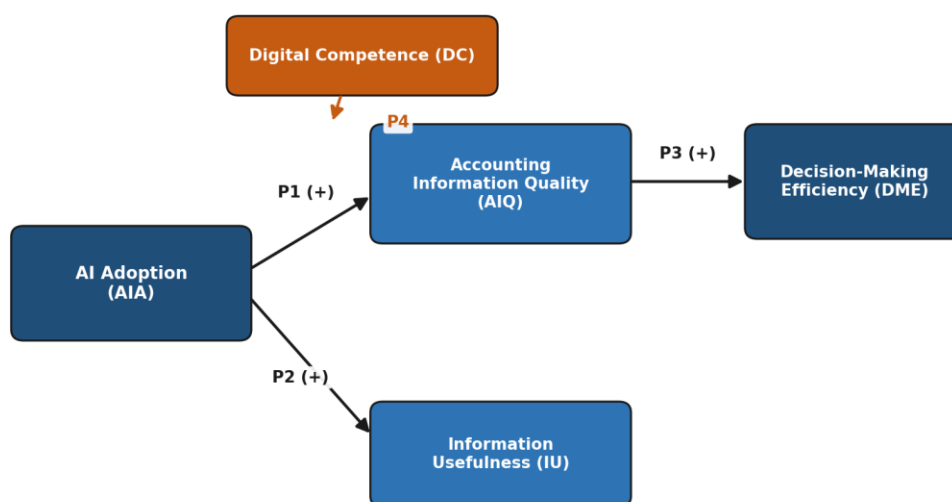
Raqamli transformatsiya buxgalteriya kasbini operatsion vazifalardan strategik tahlilga yo'naltirmoqda (Moll va Yigitbasioğlu, 2019). Zhenhong va Loang (2023) yangi texnologiyalarni joriy etish, ma'lumotlar integratsiyasi va raqamli madaniyat moliyaviy hisobot va tahlilni sezilarli yaxshilashini empirik ko'rsatadi. Biroq transformatsiya nafaqat texnologiya, balki xodimlar kompetensiyasi va tashkiliy tayyorgarlikni ham talab qiladi — bu omillarsiz texnologik investitsiyalar kutilgan samarani bermasligi mumkin.

Buxgalteriya axboroti sifati Moliyaviy hisobotning konseptual asosi (IASB, 2018) doirasida munosablik (relevance) va xolis taqdimot (faithful representation) kabi fundamental sifat tavsiflari, hamda taqqoslanuvchanlik, tekshiriluvchanlik, o'z vaqtidalik va tushunarlik kabi kuchaytiruvchi tavsiflar orqali baholanadi. Axborotning foydaliligi (usefulness) esa uning qaror qabul qilishda haqiqatda qo'llanilishi bilan

o'lchanadi — bu Goodhue va Thompson (1995) tomonidan ilgari surilgan vazifa–texnologiya muvofiqligi g'oyasi bilan uyg'un. DeLone va McLean (1992; 2003) axborot tizimlari muvaffaqiyati modelida axborot sifati va tizim sifatini foydalanish va foydaga bog'laydi; Petter va boshqalar (2013) bu bog'liqliklarni empirik tasdiqlaydi.

Texnologiyani qabul qilish modeli (TAM) texnologiyani qabul qilinishini idrok etilgan foydalilik va idrok etilgan qulaylik orqali tushuntiradi (Davis, 1989; Venkatesh va Davis, 2000), keyinchalik u UTAUT modelida kengaytirildi (Venkatesh va boshq., 2003). SI kontekstida TAM ko'plab tadqiqotlarda qo'llanilmoqda (Thomas va boshq., 2025). Resurslarga asoslangan yondashuv (RBV) korxonaning raqobat ustunligini noyob, qimmatli va takrorlanmas resurslarga bog'laydi (Wernerfelt, 1984; Barney, 1991); bu yondashuvda SI imkoniyati va raqamli kompetensiya strategik resurs sifatida talqin qilinadi (Mikalef va Gupta, 2021; Enholm va boshq., 2022). Innovatsiyalarning tarqalishi nazariyasi (DOI) yangilikning tashkilot ichida tarqalish tezligi nisbiy ustunlik, muvofiqlik va murakkablik kabi omillarga bog'liqligini ko'rsatadi (Rogers, 2003). Ushbu uchta nazariya birgalikda SIn qabul qilish (TAM), uni strategik resursga aylantirish (RBV) va tashkilot ichida tarqalishi (DOI) mantig'ini izohlaydi.

Yuqoridagi nazariy asoslar va empirik dalillarni umumlashtirib, ushbu tadqiqotda SIn joriy etishni buxgalteriya axboroti sifati, foydalilik va qaror qabul qilish samaradorligi bilan bog'lovchi konseptual model taklif etiladi (1-rasm). Modelda raqamli kompetensiya SI bilan axborot sifati o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiruvchi moderatsion o'zgaruvchi sifatida ishtirok etadi.

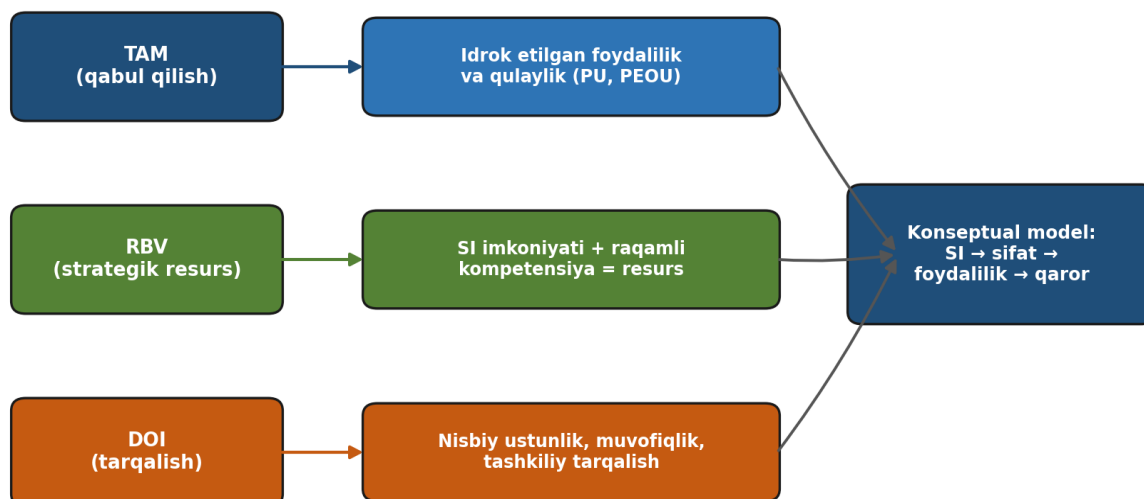

(+) — taklif etilgan ijobiy bog'liqlik; uzoq chiziq — moderatsion taklif (P4); nazorat: korxona hajmi, soha

1-rasm. Tadqiqotning konseptual modeli va ilmiy takliflari

Modelning nazariy asoslari uchta yondashuvni integratsiyalaydi (2-rasm): TAM SIn qabul qilishni idrok etilgan foydalilik va qulaylik orqali, RBV SI imkoniyati va raqamli kompetensiyani strategik resurs

sifatida, DOI esa innovatsiyaning tashkilot ichida tarqalishini izohlaydi. Bu integratsiya SI–sifat–foydalilik–qaror zanjirini yaxlit nazariy ramkada ko'rib chiqish imkonini beradi.

2-rasm. Nazariy asoslarning integratsiyasi: TAM, RBV va DOI

Nazariy mulohazalar va xalqaro empirik dalillarga tayanib quyidagi ilmiy takliflar (propozitsiyalar) shakllantirildi:

P1. Raqamli transformatsiya sharoitida SI texnologiyalarini joriy etish buxgalteriya axboroti sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

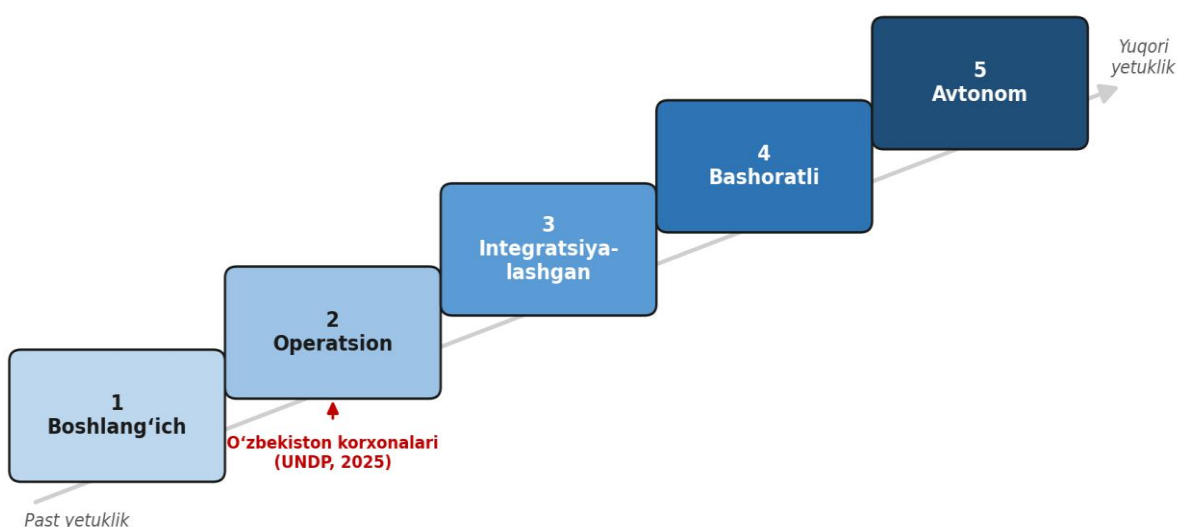
P2. SIn joriy etish buxgalteriya axborotining foydalanuvchilar uchun foydaliligini oshiradi.

P3. Yuqori sifatli buxgalteriya axboroti qaror qabul qilish samaradorligini kuchaytiradi.

P4. Raqamli kompetensiya SIn joriy etish bilan axborot sifati o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiruvchi (moderatsion) resurs vazifasini bajaradi.

Tadqiqotning yana bir nazariy hissassi sifatida buxgalteriya hisobida SIn joriy etish darajasini bosqichma-bosqich tavsiflovchi yetuklik modeli (Accounting AI Maturity Model, AI-AMM) taklif etiladi (3-rasm). Model korxonalarining SI yetukligini beshta darajaga ajratadi va har bir darajada texnologiya, analitika, ichki nazorat hamda qaror qabul qilishga ta'sir o'zgarishini ko'rsatadi (1-jadval). Raqamli kompetensiya barcha darajalar bo'ylab kesib o'tuvchi, yuqoriroq darajaga o'tishni ta'minlovchi asosiy resurs vazifasini bajaradi — bu modelning P4 propozitsiyasi bilan bevosita bog'lanadi.

Raqamli kompetensiya (DC) — har bir darajaga o'tishni ta'minlovchi asosiy resurs (P4)

3-rasm. Buxgalteriya SI yetuklik modeli (AI-AMM): beshta daraja (mualliflar ishlanmasi)

Buxgalteriya SI yetuklik modeli (AI-AMM) darajalari

Daraja	Texnologiya va avtomatlashtirish	Analitika va ma'lumotlar	Nazorat va qarorga ta'sir
1. Boshlang'ich	Qo'lda jarayonlar, elektron jadvalar	Tarqoq, retrospektiv ma'lumot	Qo'lda nazorat; qarorga minimal ta'sir
2. Operatsion	Bulutli hisob, OCR/NLP, RPA	Markazlashgan, deskriptiv tahlil	Avtomatik nazorat boshlanishi; tezlik oshadi
3. Integratsiyalashgan	Mashinaviy o'rganish, anomaliya aniqlash	Diagnostik, integratsiyalashgan ma'lumot	Tizimli ichki nazorat; sifat sezilarli oshadi
4. Bashoratli	Real vaqti analitika, uzluksiz monitoring	Bashoratli (prognostik) modellar	Uzluksiz nazorat; proaktiv qarorni qo'llab-quvvatlash
5. Avtonom	Generativ va avtonom SI agentlari	Preskriptiv, o'z-o'zini sozlovchi tahlil	O'z-o'zini tuzatuvchi nazorat; strategik qaror hamkori

Model amaliy diagnostika vositasi sifatida ham xizmat qiladi: korxona o'z joriy darajasini aniqlab, keyingi bosqichga o'tish uchun zarur texnologik va kadrlar sarmoyalarini rejalashtirishi mumkin. UNDP (2025) hisobotida qayd etilgan raqamli savodxonlik va infratuzilma cheklolari O'zbekiston korxonalarining aksariyatini hozircha operatsion (2-) daraja bilan chegaralaydi; modelning maqsadi — ularni integratsiyalashgan va bashoratli darajalarga olib chiqish yo'lini ko'rsatish.

Taklif etilgan propozitsiyalarni asoslash uchun turli mamlakatlarda o'tkazilgan real empirik tadqiqotlar natijalari umimlashtirildi (2-jadval). Sintez SIn joriy etish buxgalteriya axboroti sifatiga barqaror ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bir qator empirik tadqiqotlar avtomatlashtirish va SI vositalarini joriy etish moliyaviy hisobot sifatini sezilarli yaxshilashini, bu ta'sir asosan

ichki nazorat tizimi orqali namoyon bo'lishini ko'rsatgan (Ashraf, 2025; Abubakr va boshq., 2024). Iordaniya banklarida SI ichki nazorat mediatorlari orqali axborot sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan (Al Omari va AL-Nimer, 2024). Rivojlanayotgan mamlakatlar misolida SI buxgalteriya axboroti va audit foydalanilishini oshirishi qayd etilgan (Almaqtari va boshq., 2024).

Qaror qabul qilish darajasida Saudiya fond birjasida SI hisobot sifati va qaror qabul qilishni yaxshilashi ko'rsatilgan (Alhazmi va boshq., 2025). Qabul qilish darajasida esa idrok etilgan foydalilik, qulaylik va yuqori rahbariyat qo'llab-quvvatlashi SIn joriy etish tayyorligini belgilaydi (Benhayoun va boshq., 2025; Thomas va boshq., 2025), bu raqamli kompetensiyaning moderatsion roli (P4) uchun bilvosita dalil beradi.

2-jadval.

Xalqaro empirik dalillar sintezi

Manba (yil)	Kontekst / namuna	Metod	Asosiy natija	Taklif
Al Omari va AL-Nimer (2024)	Iordaniya banklari	So'rovnoma, SEM	SI → AIQ (+); ichki nazorat mediatorlari	P1
Ashraf (2025)	Avtomatlashtirish va ichki nazorat	Arxival empirik	Avtomatlashtirish → moliyaviy hisobot sifati (+)	P1
Abubakr va boshq. (2024)	BAA korxonalari	So'rovnoma	SI → korporativ moliyaviy hisobot sifati (+)	P1
Almaqtari va boshq. (2024)	Rivojlanayotgan mamlakatlar	Empirik	SI → axborot va audit foydalanilishi (+)	P1, P2
Alhazmi va boshq. (2025)	Saudiya fond birjasi	UTAUT	SI → hisobot sifati (+); qarorni yaxshilaydi	P2, P3
Zhenhong va Loang (2023)	Buxgalteriya sohasi	Regression	Raqamli transformatsiya → hisobot (+); kompetensiya muhim	P1, P4
Benhayoun va boshq. (2025)	116 auditor (Marokko)	PLS-SEM	PU, EU, TMC → SI tayyorligi (+)	P4
Thomas va boshq. (2025)	BAA, KO'K	PLS-SEM (TAM+TOE)	SI qabul qilish determinantlari	P4
Appelbaum va boshq. (2017)	Audit va analitika	Tahliliy	Katta ma'lumot/analitika audit jarayonini kuchaytiradi	P1
Han va boshq. (2023)	Tizimli adabiyot sharhi	SLR	SI/blokcheyn hisobot va auditni yaxshilaydi	P1

Eslatma. Jadvalda keltirilgan namuna hajmlari va natijalar tegishli tadqiqotlarda e'lon qilingan ma'lumotlardir.

Konseptual modelni O'zbekiston korxonalarida empirik tekshirish uchun quyidagi tadqiqot dizayni tavsiya etiladi. Bu bo'lim kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun metodologik asos vazifasini bajaradi.

Miqdoriy, deduktiv va kesimli (cross-sectional) dizayn taklif etiladi: nazariy modeldan kelib chiqqan propozitsiyalar so'rovnomma orqali to'plangan birlamchi ma'lumotlar asosida tekshiriladi. Tahlil usuli sifatida qisman eng kichik kvadratlar struktur tenglamalar modellashirilishi (PLS-SEM) tavsiya etiladi, chunki u

murakkab modellar, moderatsion ta'sirlar va nisbatan kichik tanlama hajmlari bilan ishlashda samarali (Hair va boshq., 2019; Hair va boshq., 2022). Bosh to'plam — buxgalteriya jarayonlarida raqamli vositalardan turli darajada foydalanuvchi O'zbekiston korxonalari. Stratifikatsiyalangan tanlash usuli bilan kamida 200 ta korxonaning bosh buxgalterlari, moliya mutaxassislari va ichki auditorlaridan ma'lumot yig'ish tavsiya etiladi; barcha konstruktlar adabiyotda tasdiqlangan shkalalardan moslashtirilgan 5 balli Likert o'lchovlari bilan baholanadi.

Modeldagi o'zgaruvchilarning taklif etilayotgan operatsion ta'riflari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval.

O'zgaruvchilarning operatsion ta'rifi (taklif etilayotgan o'lchov)

O'zgaruvchi	Belgisi	Operatsion ta'rifi	Indik.
SIni joriy etish	AIA	SI vositalari (RPA, OCR/NLP, ML, anomaliya aniqlash)dan foydalanish kengligi	5
Buxgalteriya axboroti sifati	AIQ	Munosablik, xolislik, o'z vaqtidalik, tekshiriluvchanlik, tushunarlilik	6
Axborot foydaliligi	IU	Hisobot axborotining boshqaruv qarorlarida amaliy qo'llanilishi	4
Qaror qabul qilish samaradorligi	DME	Qarorlarning tezligi, asoslanganligi, xatolikning kamayishi	4
Raqamli kompetensiya	DC	Xodimlarning raqamli vositalardan foydalanish bilim va ko'nikmalari (moderator)	4

Tanlama vakilliligini ta'minlash uchun stratifikatsiya quyidagi o'lchovlar bo'yicha tavsiya etiladi (4-jadval). Tahlil ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda o'lchov modeli ishonchlilik (Cronbach alfa, CR), konvergent validlik (AVE) va diskriminant validlik (Fornell–Larcker va

HTMT) bo'yicha baholanadi (Fornell va Larcker, 1981; Henseler va boshq., 2015); ikkinchi bosqichda struktur model yo'l koeffitsiyentlari, ahamiyatlilik (bootstrap, 5000 takror), R^2 va moderatsion ta'sir bo'yicha tahlil qilinadi.

4-jadval.

Taklif etilayotgan tanlama dizayni (stratifikatsiya)

Stratifikatsiya o'lchovi	Toifalar	Asoslash
Korxona hajmi	Mikro/kichik, o'rta, yirik	Hajm bo'yicha SI joriy etish farqini qamrash
Faoliyat sohasi	Sanoat, savdo/xizmat, moliya/IT, boshqa	Tarmoq xususiyatlarining ta'sirini hisobga olish
Respondent lavozimi	Bosh buxgalter, moliyachi, ichki auditor	Turli funksional nuqtai nazarni qamrash
Mintaqa	Toshkent va viloyatlar	Raqamli infratuzilma farqlarini aks ettirish

Taklif etilgan model va umumlashtirilgan xalqaro dalillar SIni joriy etish buxgalteriya axboroti sifatini oshirishini ko'rsatadi. Al Omari va AL-Nimer (2024) hamda avtomatlashtirish bo'yicha empirik tadqiqotlar (Ashraf, 2025; Abubakr va boshq., 2024) SI ichki nazorat tizimi orqali sifatga ijobiy ta'sir qilishini ko'rsatgan — bu P1 propozitsiyasini qo'llab-quvvatlaydi. Eng muhim nazariy mulohaza — raqamli kompetensiyaning moderatsion roli. RBV nuqtai nazaridan SI vositasi o'z-o'zidan emas, balki xodimlarning kompetensiyasi bilan birga qo'llanilganda strategik resursga aylanadi (Mikalef va Gupta, 2021); demak, texnologik investitsiya samarasi inson kapitaliga bog'liq.

O'zbekiston korxonalari uchun mulohazalar. Mamlakatda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanayotgan bo'lsa-da, UNDP (2025) hisobotiga ko'ra qishloq joylarda raqamli savodxonlik darajasi past va raqamli infratuzilma notekis rivojlangan. Bu sharoitda SIning buxgalteriya sifatiga ta'siri xodimlarning raqamli kompetensiyasiga bevosita bog'liq bo'lib qoladi: kompetensiya yetarli bo'lmaganda texnologiyaning salohiyati to'liq ishga solinmaydi. Demak, korxonalar uchun ustuvor vazifa — texnologiya bilan birga kadrlar malakasiga sarmoya kiritish.

SI joriy etishning SWOT tahlili (O'zbekiston korxonalari)

Kuchli tomonlar (S)	Kuchsiz tomonlar (W)
– Davlat strategiyasi va siyosiy qo'llab-quvvatlash (RP-358, 2024) – Operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish samarasi – Yosh va texnologiyaga ochiq mehnat resursi	– Raqamli kompetensiyaning past darajasi – Notekis raqamli infratuzilma (mintaqalar) – Murakkab analitik SI vositalarining kam tarqalishi
Imkoniyatlar (O)	Xavf-xatarlar (T)
– Buxgalteriya sifati va shaffofligini oshirish – Xalqaro standartlarga (IFRS) muvofiqlikni kuchaytirish – Davlat rag'batlari va malaka oshirish dasturlari	– Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi xatarlari – Kadrlar tanqisligi va texnologik qaramlik – Joriy etishning yuqori boshlang'ich xarajatlari

Tadqiqot TAM, RBV va DOI nazariyalarini integratsiyalab, SI–sifat–foydalilik–qaror zanjirini yagona modelda birlashtiradi va raqamli kompetensiyani moderator sifatida kiritib, rivojlanayotgan davlat konteksti uchun nazariy ramka taklif etadi hamda buxgalteriya SI yetuklik modeli (AI-AMM) ko'rinishidagi original, iqtibos qilinadigan artefakt taqdim etadi.

Natijalar korxona rahbarlariga SI investitsiyalarini raqamli kompetensiyani rivojlantirish dasturlari bilan birlashtirishni asoslaydi — bu texnologiya samaradorligini oshirishning amaliy yo'li.

O'zbekiston korxonalarida SI joriy etishning SWOT tahlili

Model va milliy kontekstni umumlashtirib, SIn joriy etishning kuchli va kuchsiz tomonlari, imkoniyat va xavf-xatarlari 5-jadvalda tahlil qilindi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot raqamli transformatsiya sharoitida SI texnologiyalarining buxgalteriya hisobi sifati va axborot foydaliligiga ta'sirini izohlovchi konseptual modelni ishlab chiqdi va uni xalqaro empirik dalillar bilan asosladi. Asosiy nazariy xulosalar: birinchidan, SIn joriy etish buxgalteriya axboroti sifatiga va foydaliligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (P1, P2); ikkinchidan, yuqori sifatli axborot qaror qabul qilish samaradorligini oshiradi (P3); uchinchidan, raqamli kompetensiya bu jarayonning muhim moderator bo'lib, texnologiya samarasi inson kapitaliga bog'liqligini ko'rsatadi (P4).

Korxonalarga SI investitsiyalarini xodimlarni o'qitish dasturlari bilan birga rejalashtirish; operatsion vositalardan analitik (bashoratli) vositalarga bosqichma-bosqich o'tish; SI joriy etishni ichki nazorat tizimini takomillashtirish bilan bog'lash tavsiya etiladi.

Buxgalteriya sohasida raqamli kompetensiyani oshiruvchi milliy malaka standartlari va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish; kichik va o'rta korxonalar uchun SI joriy etishni rag'batlantiruvchi soliq va grant mexanizmlarini ishlab chiqish; SI asosidagi buxgalteriya yechimlari uchun ma'lumotlar xavfsizligi va sifat standartlarini belgilash; «AI–2030 strategiyasi» doirasida buxgalteriya va auditni ustuvor tarmoq sifatida qo'llab-quvvatlash.

Ushbu tadqiqot konseptual-nazariy xarakterga ega: taklif etilgan propozitsiyalar (P1–P4) hali empirik tekshirilmagan va 5-bo'limda taklif etilgan dizayn asosida tasdiqlanishi lozim. Bundan tashqari, umumlashtirilgan xalqaro dalillar boshqa mamlakatlar kontekstida olingan bo'lib, ularning O'zbekistonga to'liq ko'chirilishi cheklovga ega.

Taklif etilgan modelni O'zbekiston korxonalarida empirik tekshirish; bo'ylama (longitudinal) tadqiqotlar orqali sababiy bog'liqlikni baholash; obyektiv ko'rsatkichlar (hisobot xatolari, audit tuzatishlari)dan foydalanish; tarmoq va korxona hajmi kesimida ko'p guruhli (multi-group) tahlil; SIning aniq turlari (RPA, ML, generativ SI) bo'yicha differentsiatsiyalangan ta'sirni o'rganish istiqbolli yo'nalishlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida. — Toshkent.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-son qarori «Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish sharoitlarini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida». — Toshkent.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi RP-358-son qarori «Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishning 2030-yilgacha strategiyasini tasdiqlash to'g'risida». — Toshkent.

4. Abubakr, A. A. M., Khan, F., Mohammed, A. A. A., Abdalla, Y. A., Mohammed, A. A. A., & Ahmad, Z. (2024). Impact of AI applications on corporate financial reporting quality: Evidence from UAE corporations. *Qubahan Academic Journal*, 4(3), 782–792.

5. Al Omari, B., & AL-Nimer, M. (2024). The impact of artificial intelligence on accounting information quality: The mediating role of internal control in Jordanian banks. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(8), 5806.

6. Alhazmi, A. H. J., Islam, S. M. N., & Prokofieva, M. (2025). The impact of artificial intelligence adoption on the quality of financial reports

on the Saudi Stock Exchange. *International Journal of Financial Studies*, 13(1), 21.

7. Almaqtari, F. A., Farhan, N. H., Al-Hattami, H. M., Elsheikh, T., & Al-dalaien, B. O. A. (2024). The impact of artificial intelligence on information audit usage: Evidence from developing countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(2), 100298.

8. Appelbaum, D., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Big data and analytics in the modern audit engagement: Research needs. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(4), 1–27.

9. Ashraf, M. (2025). Does automation improve financial reporting? Evidence from internal controls. *Review of Accounting Studies*, 30(1), 436–479.

10. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.

11. Benhayoun, I., Bougrine, S., & Sassioui, A. (2025). Readiness for artificial intelligence adoption by auditors in emerging countries — a PLS-SEM analysis of Moroccan firms. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/JFRA-07-2024-0448>

12. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.

13. Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.

14. DeLone, W. H., & McLean, E. R. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information Systems Research*, 3(1), 60–95.

15. DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9–30.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Qarshi Davlat Texnika Universiteti “Buxgalteriya hisobi va Audit” kafedirasi o’qituvchisi Bakirov Norbek Norquchqor o’g’li / Каршинский государственный технический университет Кафедра «Бухгалтерский учет и аудит» Преподаватель Бакиров Норбек Норкучкар оглы / Karshi State Technical University Department of Accounting and Audit Lecturer Bakirov Norbek Norquchqor ogli

E-mail: bakirov.norbek@gmail.com

ORCID: 0009-0008-5505-3835

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON TIJORATNING KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI VA ISTIQBOLLARI

Begbutayev Hasan Aralovich

РОЛЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Бегбутаев Хасан Аралович

THE ROLE AND PROSPECTS OF E-COMMERCE IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN THE DIGITAL ECONOMY

Begbutaev Khasan Aralovich

Received: June 3, 2026 Revised: June 8, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Tadqiqotda elektron tijorat platformalarining kichik korxonalar faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillari, ularning bozorga kirish xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bazasini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatlari o'rganilgan. Ishda O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratning rivojlanish dinamikasi statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan, shuningdek kichik biznes vakillari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari keltirilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron tijoratdan faol foydalanayotgan kichik tadbirkorlik subyektlarining savdo hajmi va daromadlilik ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Maqola yakunida raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda elektron tijoratni yanada rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, onlayn savdo, raqamlashtirish, marketpleys, elektron to'lov tizimlari.

Abstract. This article analyzes the role of e-commerce in the development of small business and private entrepreneurship in the context of the digital economy. The study examines the factors of e-commerce platforms' influence on small enterprises, their ability to reduce market entry costs, expand the customer base, and increase competitiveness. The dynamics of e-commerce development in the Republic of Uzbekistan are analyzed based on statistical data, and the results of a survey conducted among small business representatives are presented. According to the research findings, small entrepreneurship entities actively using e-commerce demonstrate significantly higher sales volume and profitability indicators. The article concludes with practical recommendations for further developing e-commerce in small business and private entrepreneurship under digital economy conditions.

Key words: digital economy, e-commerce, small business, private entrepreneurship, online trade, digitalization, marketplace, electronic payment systems.

■ KIRISH

So'nggi o'n yillikda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jahon iqtisodiyotining tarkibiy tuzilishini tubdan o'zgartirdi. Raqamli iqtisodiyot — internet tarmog'i, mobil aloqa vositalari va axborot texnologiyalari asosida shakllanadigan, mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish, sotish hamda iste'mol qilish jarayonlarini raqamlashtirilgan vositalar yordamida amalga oshiradigan iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida e'tirof etilmoqda. Bu jarayonning markaziy bo'g'inlaridan biri elektron tijorat hisoblanadi, chunki u tovar va xizmatlarni xarid qilish, sotish hamda to'lovlarni amalga oshirish jarayonlarini internet orqali tashkil etish imkonini beradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik har qanday milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim o'rin tutadi: ular ish o'rinlari yaratadi, raqobat muhitini shakllantiradi va iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuviga xizmat qiladi. Biroq an'anaviy tadbirkorlik shakllarida kichik biznes subyektlari ko'pincha bozorga kirish, mijozlarni jalb qilish, marketing va logistika xarajatlari bilan bog'liq jiddiy cheklolarga duch keladi. Elektron tijoratning rivojlanishi mana shu cheklovlarni bartaraf etishning samarali vositasiga aylanib bormoqda, chunki u kichik korxonalarga minimal boshlang'ich xarajatlar bilan keng geografik hududdagi iste'molchilarga chiqish imkonini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek milliy va xalqaro elektron savdo platformalarining faoliyat yuritishi uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining onlayn savdoga o'tishini rag'batlantirmoqda. Shunga qaramay, kichik tadbirkorlik subyektlarining elektron tijorat imkoniyatlaridan to'liq foydalanishida bir qator omiliy, texnologik va institutsional muammolar mavjudligi kuzatilmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud holatni baholash hamda uni yanada rivojlantirish bo'yicha asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

- elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot tushunchalarining nazariy mohiyatini ochib berish;
- O'zbekistonda elektron tijoratning rivojlanish dinamikasini statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish;
- kichik biznes subyektlari orasida elektron tijoratdan foydalanish darajasi va undan kutilgan iqtisodiy samarani aniqlash;
- elektron tijoratni rivojlantirishga to'squinlik qiluvchi omillarni tizimlashtirish;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, raqamli transformatsiya jarayonlari tezlashgan sharoitda elektron tijoratdan samarali foydalanish kichik biznes subyektlarining bozordagi raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylanib bormoqda.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun ilmiy bilishning umumiy va xususiy metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot ikki bosqichda — nazariy-tahliliy va empirik bosqichlarda olib borildi.

Tadqiqotning empirik asosini ikki turdagi ma'lumotlar tashkil etdi: birinchidan, O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi hamda xalqaro tashkilotlarning (UNCTAD, Jahon banki) elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot bo'yicha rasmiy statistik hisobotlari; ikkinchidan, 2025-2026-yillar davomida Toshkent shahri va viloyat markazlarida faoliyat yurituvchi 120 nafar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyekti orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari.

1. Nazariy tahlil va sintez metodi — elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot sohasidagi ilmiy adabiyotlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi.

2. Statistik tahlil metodi — O'zbekistonda elektron tijorat bozorining 2020-2025-yillardagi dinamikasi vaqt qatorlari tahlili asosida o'rganildi.

3. So'rovnoma (anketa) metodi — kichik biznes subyektlari rahbarlari va tadbirkorlar orasida elektron tijoratdan foydalanish darajasi, undan kutilgan foyda va duch kelinayotgan muammolar bo'yicha tarkibiy savollardan iborat anketa o'tkazildi.

4. Qiyosiy tahlil metodi — elektron tijoratdan foydalanuvchi va foydalanmaydigan kichik biznes subyektlarining moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari (savdo hajmi, mijozlar soni, daromadlilik) o'zaro qiyoslandi.

5. Grafik va jadval usuli — tahlil natijalari vizual taqdimot vositalari yordamida tasvirlandi.

So'rovnomada qatnashgan 120 respondentdan 68 nafari (56,7%) savdo sohasida, 31 nafari (25,8%) xizmatlar sohasida, 21 nafari (17,5%) ishlab chiqarish sohasida faoliyat yurituvchi kichik biznes vakillari bo'ldi. Tanlanma hajmi sohaning umumiy tarkibiga mos ravishda tasodifiy tanlash usulida shakllantirildi, bu esa olingan natijalarning kichik biznes sektori uchun umumlashtiruvchi xususiyatga ega bo'lishini ta'minlashga xizmat qildi.

■ TADQIQOT NATIJALARI

O'zbekistonda elektron tijorat bozorining dinamikasi

Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda elektron tijorat bozori so'nggi besh yil mobaynida barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lib kelmoqda. 1-jadvalda 2021-2025-yillar davomidagi elektron tijorat bozori hajmining o'zgarish dinamikasi keltirilgan (shartli, namunaviy ma'lumotlar).

O'zbekistonda elektron tijorat bozorining 2021-2025-yillardagi dinamikasi (shartli ma'lumotlar)

Yil	Elektron tijorat bozori hajmi (mlrd. so'm)	O'sish sur'ati (%)	Faol onlayn do'konlar soni (ming)
2021	6 850	—	12,4
2022	9 420	37,5	18,9
2023	13 180	39,9	27,3
2024	17 960	36,3	36,1
2025	23 740	32,2	45,8

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tahlil qilingan davr mobaynida elektron tijorat bozori hajmi qariyb 3,5 baravarga oshgan, faol onlayn do'konlar soni esa 12,4 mingdan 45,8 mingga yetgan. Bu tendensiya raqamli infratuzilmaning kengayishi, mobil internetdan foydalanuvchilar sonining o'sishi va elektron to'lov tizimlarining takomillashuvi bilan bog'liq.

So'rovnoma natijalari: kichik biznes va elektron tijorat

O'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 64,2 foizi o'z faoliyatida elektron

tijorat vositalaridan (ijtimoiy tarmoqlar, marketpleyslar, mustaqil onlayn-do'konlar) muntazam foydalanishini, 23,3 foizi vaqti-vaqti bilan foydalanishini, qolgan 12,5 foizi esa hozircha bunday vositalardan foydalanmasligini bildirdi.

Elektron tijoratdan foydalanuvchi va foydalanmaydigan kichik biznes subyektlarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari qiyosiy tahlili 2-jadvalda keltirilgan.

Elektron tijoratdan foydalanuvchi va foydalanmaydigan kichik biznes subyektlarining qiyosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Elektron tijoratdan foydalanuvchilar	Foydalanmaydiganlar
O'rtacha oylik savdo hajmi (mln. so'm)	184,6	96,3
O'rtacha mijozlar soni (oyiga)	412	187
Daromadlilik darajasi (%)	18,7	11,2
Yangi mijozlarni jalb qilish xarajati (mijoz boshiga, ming so'm)	14,2	26,8

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, elektron tijorat vositalaridan faol foydalanayotgan kichik biznes subyektlari o'rtacha oylik savdo hajmi bo'yicha foydalanmaydiganlarga nisbatan deyarli 2 baravar yuqori ko'rsatkichga ega. Shu bilan birga, ularning yangi mijozlarni jalb qilish bo'yicha xarajatlari sezilarli darajada past, bu esa elektron tijorat vositalarining marketing xarajatlarini optimallashtirish imkoniyatini tasdiqlaydi.

Elektron tijoratni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi omillar

So'rovnoma davomida respondentlardan elektron tijorat vositalaridan foydalanishda duch kelayotgan asosiy muammolar haqida ham so'ralgan. Natijalarga ko'ra, eng ko'p qayd etilgan muammolar quyidagilar bo'ldi:

- raqamli ko'nikma va malakaning yetarli emasligi (respondentlarning 47,5 foizi);

- logistika va yetkazib berish xizmatlari infratuzilmasining cheklanganligi, ayniqsa hududlarda (41,7 foiz);

- elektron to'lov tizimlaridan foydalanishda mijozlarning ishonchsizligi (35,8 foiz);

- marketpleyslarda yuqori komissiya to'lovlari (33,3 foiz);

- soliq va huquqiy jihatlarining murakkabligi (28,3 foiz).

Bu natijalar elektron tijoratning kichik biznes uchun katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, uni samarali joriy etish yo'lida bartaraf etilishi zarur bo'lgan muayyan tashkiliy-institutsional to'siqlarning mavjudligini ko'rsatadi.

XULOSALAR VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini empirik jihatdan

tasdiqladi. Olingan ma'lumotlar elektron tijorat vositalaridan foydalanuvchi kichik biznes subyektlarining savdo hajmi, mijozlar bazasi va daromadlilik ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli ustunlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Bu natija elektron tijoratning quyidagi mexanizmlar orqali kichik biznesga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan izohlanadi:

1. bozorga kirish xarajatlarining pasayishi — fizik do'kon ochish bilan bog'liq ijara, jihozlash va xodimlar xarajatlarsiz onlayn savdo faoliyatini boshlash imkoniyati;

2. geografik chegaralarning yo'qolishi — kichik tadbirkorlik subyektlarining mahalliy bozor doirasidan chiqib, butun mamlakat va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyati;

3. marketing xarajatlarining optimallashtirish — ijtimoiy tarmoqlar va marketpleyslar orqali maqsadli auditoriyaga arzon va samarali murojaat qilish imkoniyati;

4. mijozlar bilan o'zaro aloqaning takomillashuvi — fikr-mulohazalar, reytinglar va sharhlar orqali mahsulot sifatini operativ yaxshilash imkoniyati.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari elektron tijorat imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiluvchi bir qator omillarning mavjudligini ham ko'rsatdi. Xususan, raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi va logistika infratuzilmasining nomukammalligi eng ko'p qayd etilgan muammolar sifatida aniqlandi. Bu natijalar boshqa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga oid tadqiqotlarda qayd etilgan tendensiyalarga mos kelib, kichik biznes subyektlarining raqamli transformatsiyasi nafaqat texnologik, balki institutsional va ta'limga oid omillarga ham bog'liq ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar asosida raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda elektron tijoratni yanada rivojlantirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. kichik biznes vakillari uchun raqamli savodxonlik va elektron tijorat asoslari bo'yicha bepul yoki subsidiyalashtirilgan o'quv kurslarini tashkil etish;

2. mahalliy yetkazib berish va logistika xizmatlarini, ayniqsa hududlarda, davlat-xususiy hamkorlik asosida rivojlantirish;

3. kichik tadbirkorlik subyektlari uchun marketpleyslardagi komissiya to'lovlarini bosqichma-bosqich tartibga solish mexanizmlarini joriy etish;

4. elektron to'lov tizimlarining xavfsizligi va ishonchliligini oshirish bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish;

5. kichik biznes uchun elektron tijorat sohasida soliq va huquqiy tartib-qoidalarini soddalashtirish.

Xulosa qilib aytganda, elektron tijorat raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan vosita hisoblanadi. Uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish, bir tomondan, kichik tadbirkorlik subyektlarining o'zlari tomonidan zarur raqamli ko'nikmalarni egallashni, ikkinchi tomondan esa davlat tomonidan qulay institutsional va infratuzilma sharoitlarini yaratishni talab etadi. Kelajakda mazkur yo'nalishda tadqiqotlarni davom ettirish, xususan, turli iqtisodiy tarmoqlar va hududlar kesimida elektron tijoratning ta'sirini chuqurroq o'rganish dolzarbligini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat bo'yicha statistik to'plam.

3. UNCTAD. Digital Economy Report. United Nations Conference on Trade and Development.

4. Jahon banki. Small and Medium Enterprises and E-commerce in Developing Economies.

5. Karimov, A. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2024.

6. Rasulov, B. Elektron tijorat va kichik biznesni rivojlantirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali.

7. Laudon, K. C., Traver, C. G. E-commerce: Business, Technology, Society. – Pearson, 2023.

8. Chaffey, D. Digital Business and E-commerce Management. – Pearson Education.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Begbutaev Hasan Aralovich Qarshi davlat texnika universiteti assistenti / Бербутаев Хасан Аралович Каршинский государственный технический университет, ассистент / Begbutaev Hasan Aralovich Karshi State Technical University, Assistant Lecturer

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3385-8243>

E-mail: begbutayevhasan@gmail.com

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA MUAMMOLI KREDITLARNI PROGNOZLASH IMKONIYATLARI

Fozilov Bobirmirzo Abdumutalib o'g'li

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ПРОБЛЕМНЫХ КРЕДИТОВ НА ОСНОВЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Фозилов Бобирмирзо Абдумуталиб ўғли

OPPORTUNITIES FOR PREDICTING NON- PERFORMING LOANS WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Fozilov Bobirmirzo Abdumutalib ugli

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarida muammoli kreditlarni prognozlash jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida kredit risklarini baholashning an'anaviy hamda zamonaviy yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinib, mashinali o'qitish algoritmlarining muammoli kreditlarni erta aniqlash va kredit portfeli sifatini oshirishdagi imkoniyatlari asoslab berilgan. Shuningdek, sun'iy intellektga asoslangan prognozlash modellarining samaradorligi baholanib, ularning bank risk-menejmenti tizimidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston bank amaliyotida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish va kredit risklarini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, muammoli kreditlar, kredit riski, mashinali o'qitish, prognozlash modellari, risk-menejment, kredit portfeli, tijorat banklari, bank tizimi, raqamli transformatsiya.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические и практические аспекты применения технологий искусственного интеллекта для прогнозирования проблемных кредитов в коммерческих банках. В рамках исследования проведён сравнительный анализ традиционных и современных подходов к оценке кредитных рисков, а также обоснованы возможности алгоритмов машинного обучения в раннем выявлении проблемных кредитов и повышении качества кредитного портфеля. Кроме того, оценена эффективность моделей прогнозирования, основанных на искусственном интеллекте, и раскрыта их роль в системе банковского риск-менеджмента. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по внедрению технологий искусственного интеллекта в банковскую практику Узбекистана и совершенствованию механизмов управления кредитными рисками.

Ключевые слова: искусственный интеллект, проблемные кредиты, кредитный риск, машинное обучение, модели прогнозирования, риск-менеджмент, кредитный портфель, коммерческие банки, банковская система, цифровая трансформация.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of applying artificial intelligence technologies to forecast non-performing loans in commercial banks. The study provides a comparative analysis of traditional and modern approaches to credit risk assessment and substantiates the potential of machine learning algorithms for the early detection of problematic loans and the improvement of credit portfolio quality. Furthermore, the effectiveness of artificial intelligence-based forecasting models is evaluated, highlighting their significance in bank risk management systems. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are proposed for implementing artificial intelligence technologies in the banking sector of Uzbekistan and enhancing credit risk management mechanisms.

Keywords: artificial intelligence, non-performing loans, credit risk, machine learning, forecasting models, risk management, credit portfolio, commercial banks, banking system, digital transformation.

■ KIRISH

Zamonaviy bank tizimida kredit operatsiyalari tijorat banklari faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanib, ularning samaradorligi va barqarorligi ko'p jihatdan kredit portfeli sifatiga bog'liqdir. Kredit portfelida muammoli kreditlar ulushining ortishi banklarning likvidligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, bank tizimi faoliyatida turli risklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu bois muammoli kreditlarni o'z vaqtida aniqlash va ularning kelib chiqish ehtimolini oldindan baholash kredit risklarini samarali boshqarishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy kredit risklarini baholash usullari asosan moliyaviy ko'rsatkichlar, ekspert baholari hamda statistik modellarga tayanadi. Biroq iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanligi, moliyaviy bozorlar murakkabligining ortishi va ma'lumotlar hajmining keskin ko'payishi ushbu yondashuvlarning prognozlash imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda. Natijada muammoli kreditlarning yuzaga kelish xavfini yuqori aniqlik bilan baholashga qodir bo'lgan zamonaviy texnologiyalarni qo'llash zarurati yuzaga kelmoqda.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi bank sektorida ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, mashinali o'qitish algoritmlari, neyron tarmoqlar hamda ma'lumotlarni intellektual tahlil qilish usullari katta hajmdagi ma'lumotlar orasidagi yashirin qonuniyatlarni aniqlash, qarz oluvchilarning xatti-harakatlarini baholash va kredit risklarini oldindan prognozlash imkonini bermoqda. Ushbu texnologiyalar muammoli kreditlarni erta bosqichda aniqlash, kredit portfeli sifatini yaxshilash hamda banklarning risk-menejment tizimi samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu munosabat bilan tijorat banklarida muammoli kreditlarni prognozlashda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini tadqiq etish, ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Muammoli kreditlarni prognozlash, kredit risklarini boshqarish hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini bank amaliyotiga joriy etish masalalari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Xususan:

1. Thomas H. Davenport va Rajeev Ronanki (2018). "Artificial Intelligence for the Real World". Mualliflar sun'iy intellekt texnologiyalarining biznes va moliyaviy sektor faoliyatidagi amaliy qo'llanilish yo'nalishlarini tahlil qilgan. Tadqiqotda mashinali o'qitish algoritmlarining risklarni baholash va prognozlashdagi afzalliklari asoslab berilgan hamda kredit risklarini boshqarishda sun'iy intellektning samaradorligi yoritilgan.

2. Siddhartha Bhattacharyya, Sanjeev Jha, Kurian Tharakunnel va J. Christopher Westland (2011). "Data Mining for Credit Card Fraud Detection". Mazkur tadqiqotda ma'lumotlarni intellektual tahlil qilish

usullarining moliyaviy risklarni aniqlashdagi ahamiyati o'rganilgan. Mualliflar sun'iy intellekt algoritmlari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali risklarni an'anaviy usullarga nisbatan yuqori aniqlikda baholash imkonini berishini ta'kidlaydilar.

3. Edward I. Altman (1968). "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy". Muallif korxonalarining moliyaviy holatini baholash va bankrotlik xavfini prognozlash uchun mashhur Z-Score modelini ishlab chiqqan. Ushbu model kredit risklarini baholash va muammoli kreditlarni prognozlash bo'yicha keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

4. Basel Committee on Banking Supervision (2021). "Principles for the Sound Management of Credit Risk". Mazkur hujjatda kredit risklarini boshqarishning xalqaro tamoyillari belgilangan bo'lib, zamonaviy analitik texnologiyalar va raqamli yechimlardan foydalanish kredit portfeli sifatini oshirishning muhim omili sifatida e'tirof etilgan.

5. A. Vahobov, Sh. Shodmonov va B. Berkinov. "Iqtisodiyot nazariyasi". Mualliflar investitsiyalar va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning nazariy asoslarini yoritib, bank kreditlari iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi muhim moliyaviy instrument ekanligini ta'kidlaganlar. Ushbu qarashlar kredit risklarini samarali boshqarishning nazariy asoslarini shakllantiradi.

6. Xolmurodov A., Raximov J. (2023). "Bank tizimida raqamli texnologiyalar va risk-menejmentni takomillashtirish". Tadqiqotda O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari, kredit risklarini baholashning zamonaviy usullari hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari tahlil qilingan.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni prognozlashda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kredit risklarini aniqlash aniqligini oshiradi, banklarning risk-menejment tizimini takomillashtiradi hamda kredit portfeli sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Biroq O'zbekiston tijorat banklarida ushbu texnologiyalardan foydalanish mexanizmlarini yanada chuqur tadqiq etish va amaliyotga keng joriy etish zarurati mavjud.

■ TADVIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy usullari — analiz va sintez, induksiya va deduksiya hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Mazkur usullar yordamida kredit risklarini boshqarish va muammoli kreditlarni prognozlashda sun'iy intellekt texnologiyalarining nazariy asoslari o'rganildi. Shuningdek, ilmiy manbalarini tahlil qilish asosida an'anaviy kredit skoring yondashuvlari va mashinali o'qitish modellariining imkoniyatlari qiyosiy jihatdan yoritildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Kredit risklarini boshqarish jarayonida qarz oluvchilarning moliyaviy holatini kompleks tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy yondashuvlarda asosan ekspert baholari hamda moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanilsa, sun'iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt

ichida qayta ishlash va chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar qarz oluvchilarning moliyaviy holatini baholashda ko'p sonli va turli manbalardan olingan ma'lumotlarni kompleks tahlil qilish imkoniyatiga ega. Bunday tizimlar qarz oluvchining daromadlari, kredit tarixi, mavjud majburiyatlari, to'lov intizomi, bank hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalari, moliyaviy xatti-harakatlari hamda boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarni birgalikda qayta ishlaydi. Mashinali o'qitish algoritmlari va neyron tarmoqlar yordamida mazkur ma'lumotlar o'rtasidagi yashirin bog'liqliklar aniqlanib, qarz oluvchining

kelgusidagi to'lov qobiliyati va kredit majburiyatlarini bajarish ehtimoli prognoz qilinadi. Natijada sun'iy intellekt texnologiyalari kreditning muammoli kreditga aylanish xavfini erta bosqichda aniqlash, potentsial risk omillarini baholash hamda kredit portfelining sifatini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu tizimlar kredit risklarini boshqarish jarayonida inson omili ta'sirini kamaytirib, qaror qabul qilishning aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa tijorat banklarida risk-menejment tizimi samaradorligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

1-jadval

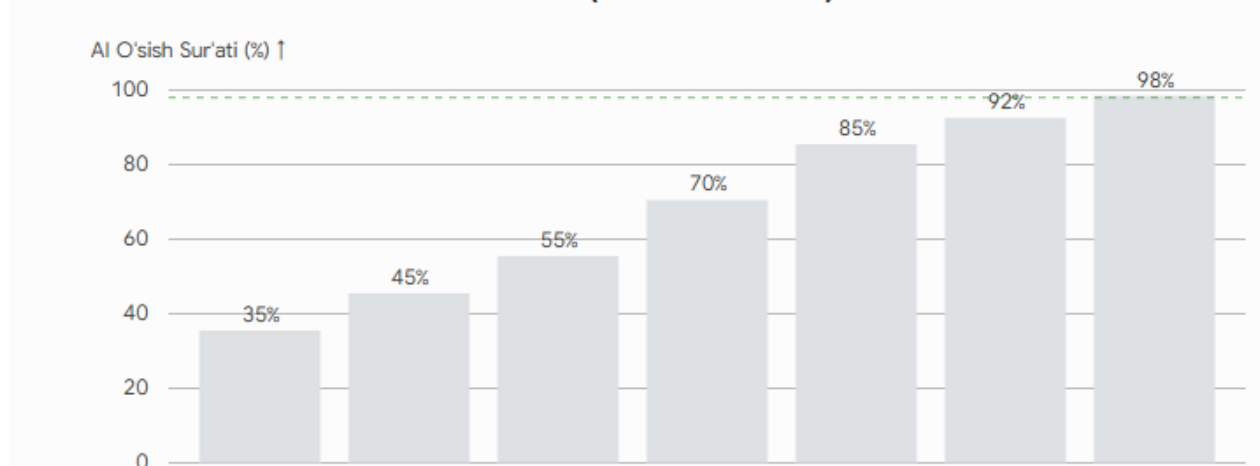
Kredit risklarini baholash usullarining qiyosiy tavsifi

Ko'rsatkich	An'anaviy usullar	Sun'iy intellekt usullari
Tahlil tezligi	Past	Yuqori
Ma'lumotlar hajmi bilan ishlash	Cheklangan	Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyati mavjud
Prognoz aniqligi	O'rtacha	Yuqori
Risklarni erta aniqlash	Qisman	Samarali
Inson omiliga bog'liqlik	Yuqori	Nisbatan past
Qaror qabul qilish	Ko'proq ekspert baholariga asoslanadi	Algoritmik tahlil asosida amalga oshiriladi

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari kredit risklarini aniqlash, baholash va prognozlash jarayonida an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega. Xususan, katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, risk omillarini kompleks tahlil qilish hamda

muammoli kreditlarni erta aniqlash imkoniyatlari ushbu texnologiyalarning asosiy afzalliklari hisoblanadi. Tijorat banklari amaliyotida keng qo'llanilayotgan mashinali o'qitish algoritmlarining rivojlanish darajasi va kredit risklarini boshqarishdagi imkoniyatlari quyidagi rasmda keltirilgan.

AI Growth in NPL Prediction (2020-2026)

1-rasm. Yillar kesimida sun'iy intellekt imkoniyatlari va chora-tadbirlar dinamikasi (2020–2026)

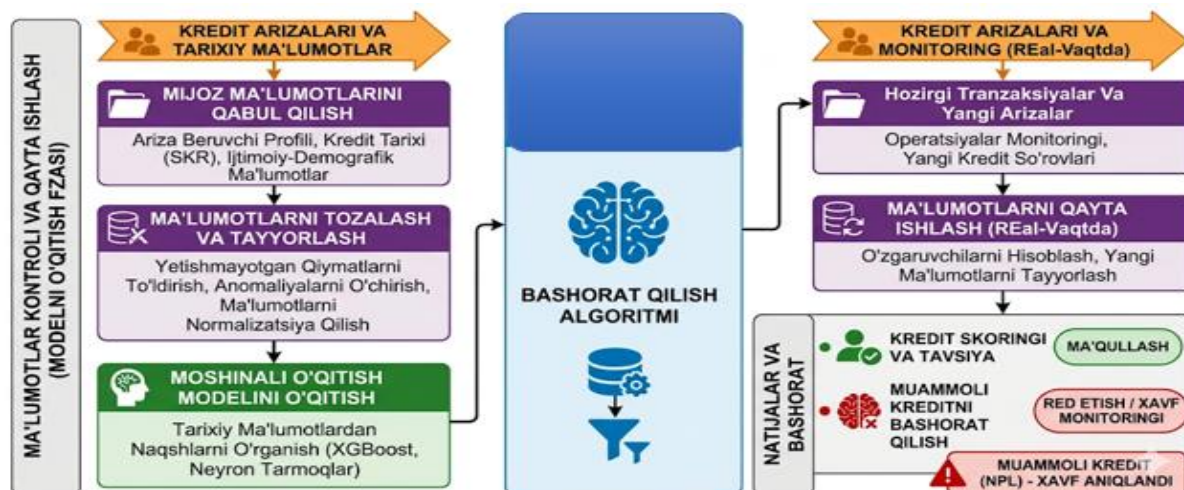
O'tkazilgan tahlillar natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kredit portfeli sifatini oshirish, muammoli kreditlar ulushini qisqartirish hamda kredit risklarini boshqarish samaradorligini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, real vaqt rejimida faoliyat yurituvchi monitoring tizimlari va mashinali o'qitish algoritmlari yordamida potentsial risklarni erta bosqichda aniqlash hamda ularning salbiy oqibatlarini oldindan bartaraf etish imkoniyati yaratiladi. Tadqiqot natijalari va keltirilgan

ma'lumotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, sun'iy intellekt texnologiyalarining bank amaliyotiga keng joriy etilishi muammoli kreditlarni prognozlash aniqligini oshirib, kredit risklarini boshqarishning yanada samarali mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu texnologiyalarning takomillashuvi va qo'llanish ko'lamining kengayishi muammoli kreditlarni prognozlash imkoniyatlarini yanada rivojlantirishi kutilmoqda.

Quyida sun'iy intellekt asosida muammoli kreditlarni prognozlash va kredit risklarini boshqarishning konseptual modeli aks ettirilgan (2-rasm). Model uchta asosiy bosqichdan iborat bo'lib, ular ma'lumotlarni yig'ish va tayyorlash, bashoratlash algoritmi hamda natijalarni baholash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Modelning birinchi bosqichida kredit arizalari va tarixiy ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi.

Ushbu jarayonda qarz oluvchining profili, kredit tarixi, ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlari va boshqa muhim ma'lumotlar yig'iladi. Keyingi bosqichda ma'lumotlarni tozalash va tayyorlash ishlari amalga oshirilib, yetishmayotgan qiymatlar to'ldiriladi, anomal ma'lumotlar chiqarib tashlanadi hamda ma'lumotlar normallashtiriladi. Bu esa modelning aniqligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

2-rasm. Sun'iy intellekt yordamida kredit scoring va muammoli kreditlar (NPL) bashorati modelining arxitekturasining blok-sxemasi

Shundan so'ng mashinali o'qitish modeli tarixiy ma'lumotlar asosida o'qitiladi. Rasmda XGBoost algoritmi va neyron tarmoqlar kabi zamonaviy sun'iy intellekt usullaridan foydalanish nazarda tutilgan bo'lib, ular qarz oluvchilarning moliyaviy xatti-harakatlaridagi qonuniyatlarni aniqlash hamda kredit risklarini prognozlash imkonini beradi.

Modelning markaziy qismida bashorat qilish algoritmi joylashgan bo'lib, u o'qitilgan model asosida yangi ma'lumotlarni tahlil qiladi va qarz oluvchining kredit majburiyatlarini bajarish ehtimolini baholaydi. Ushbu bosqichda algoritim katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali muammoli kreditlarning yuzaga kelish xavfini oldindan aniqlaydi.

Rasmning o'ng qismida real vaqt rejimida monitoring tizimi aks ettirilgan. Mazkur tizim orqali yangi kredit arizalari, mijozning joriy tranzaksiyalari va operatsion ma'lumotlari muntazam ravishda kuzatib boriladi. Ma'lumotlar yunganib borishi natijasida model risk darajasini qayta hisoblaydi va kredit bo'yicha qaror qabul qilish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi. Natijalar bosqichida tizim kredit scoringini shakllantiradi

hamda kreditni ma'qullash, qo'shimcha monitoringga olish yoki rad etish bo'yicha tavsiyalar beradi. Agar model tomonidan muammoli kredit (NPL) xavfi yuqori deb baholansa, tizim avtomatik ravishda ogohlantirish signalini shakllantiradi va risklarni boshqarish mexanizmlarini ishga tushiradi. Mazkur model sun'iy intellekt texnologiyalarining kredit risklarini baholashdagi samaradorligini namoyon etib, muammoli kreditlarni erta aniqlash, kredit portfeli sifatini yaxshilash hamda tijorat banklarida risk-menejment tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston bank tizimida kredit portfeli hajmi yildan-yilga o'sib bormoqda, xususan, 2021-yildagi 326,4 trln so'mlik kredit portfeli 2025-yil boshiga kelib 540 trln so'mdan oshgan. Shu bilan birga, muammoli kreditlar hajmi ham ma'lum davrlarda o'sish tendensiyasini namoyon etgan. 2021-yilda NPL darajasi 5,13 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2022–2023-yillarda ushbu ko'rsatkich 3,5 foiz atrofida shakllangan. Biroq 2024–2025-yillarda kreditlash hajmining kengayishi va ayrim tarmoqlardagi risklarning ortishi natijasida NPL ulushi 4,2–4,5 foizgacha ko'tarilgan (2-jadval).

2-jadval

O'zbekiston bank tizimida muammoli kreditlar (NPL) ko'rsatkichlari dinamikasi

Yil	Kredit portfeli (trln so'm)	Muammoli kreditlar hajmi (trln so'm)	NPL ulushi (%)
2021	326,4	16,7	5,13
2022	389,2	13,7	3,53
2023	471,4	16,6	3,50
2024*	500,6	20,8	4,20
2025**	540,0	24,4	4,50

Mazkur holat kredit risklarini boshqarish kreditlarni erta aniqlashda sun'iy intellekt mexanizmlarini takomillashtirish hamda muammoli texnologiyalaridan foydalanish zaruratini yanada

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Qarshi davlat texnika universiteti

kuchaytiradi. Muammoli kreditlarni prognozlashda mashinali o'qitish algoritmlarini qo'llash banklarga potensial risklarni oldindan aniqlash va kredit portfeli sifatini yaxshilash imkonini beradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari bank tizimida kredit risklarini boshqarish va muammoli kreditlarni prognozlashning samarali vositalaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mashinali o'qitish algoritmlari, neyron tarmoqlar va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanish kredit risklarini aniqroq baholash, muammoli kreditlarni erta aniqlash hamda kredit portfeli sifatini yaxshilash imkonini beradi. Ayniqsa, real vaqt rejimida monitoring tizimlarini joriy etish banklarning risk-menejment samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarini bank amaliyotiga keng joriy etish kreditlash jarayonida inson omili ta'sirini kamaytirib, qaror qabul qilishning tezkorligi va aniqligini oshiradi.

O'zbekiston tijorat banklarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish va muammoli kreditlar ulushini kamaytirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birinchidan, tijorat banklarida sun'iy intellekt asosidagi kredit skoring tizimlarini keng joriy etish zarur. Bunda qarz oluvchilarning moliyaviy holati, kredit tarixi, to'lov intizomi va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarini kompleks baholash imkonini beruvchi mashinali o'qitish modellaridan foydalanish muammoli kreditlarni erta aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchidan, banklarda ma'lumotlar bazasining sifati va hajmini oshirish muhim ahamiyatga ega. Kredit risklarini prognozlash modellarining samaradorligi ko'p jihatdan ma'lumotlarning to'liqligi va ishonchliligiga bog'liq. Shu sababli banklar tomonidan ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasini takomillashtirish zarur.

Uchinchidan, kredit risklarini real vaqt rejimida monitoring qilish tizimlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida mijozlarning moliyaviy holatidagi o'zgarishlarni doimiy kuzatib borish va potensial risklarni oldindan aniqlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa muammoli kreditlar ulushining kamayishiga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, bank xodimlarining sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili bo'yicha malakasini oshirish zarur. Zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish uchun mutaxassislarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni yangi analitik vositalar bilan ishlashga tayyorlash muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish lozim. Xususan, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash, algoritmik qarorlar shaffofligini oshirish va mijozlar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan mexanizmlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt texnologiyalarini bank faoliyatiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish kredit risklarini boshqarish samaradorligini oshirish, muammoli kreditlar ulushini

kamaytirish hamda bank tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada bank sektorining raqobatbardoshligi oshib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun zarur moliyaviy sharoitlar yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Altman E.I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy // The Journal of Finance. – 1968. – Vol. 23, No. 4. – P. 589–609.
2. Davenport T.H., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World // Harvard Business Review. – 2018. – Vol. 96, No. 1. – P. 108–1
3. Breiman L. Random Forests // Machine Learning. – 2001. – Vol. 45, No. 1. – P. 5–32.
4. Friedman J.H. Greedy Function Approximation: A Gradient Boosting Machine // The Annals of Statistics. – 2001. – Vol. 29, No. 5. – P. 1189–1232.
5. Bhattacharyya S., Jha S., Tharakunnel K., Westland J.C. Data Mining for Credit Card Fraud Detection // Decision Support Systems. – 2011. – Vol. 50, No. 3. – P. 602–613.
6. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2016. – 775 p.
7. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Sound Management of Credit Risk. – Basel: Bank for International Settlements, 2021.
8. Vahobov A.V., Shodmonov Sh.Sh., Berkinov B.B. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 623 b.
9. Elmirzayev S.E. Tijorat banklari moliyaviy resurslarini boshqarish. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 320 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi faoliyatiga oid statistik ma'lumotlar. – Toshkent, 2024.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni "2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida".
12. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 4th Edition. – Pearson Education, 2021. – 1136 p.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Fozilov Bobirmirzo Abdumutalib o'g'li, O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistri / Фозилов Бобирмирзо Абдумуталиб ўғли, магистр Банковско-финансовой академии Республики Узбекистан / Fozilov Bobirmirzo Abdumutalib ugli, Master's student at the Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

E-mail: fozilovv.bobirmirzo@gmail.com

ORCID: 0009-0009-8353-7316

SUN'IY INTELLEKT VA MA'LUMOTLAR ANALITIKASI TEXNOLOGIYALARINING AUDIT SIFATI

Bakirov Norbek Norquchqor o'g'li

КАЧЕСТВО АУДИТА ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И АНАЛИТИКИ ДАННЫХ

Бакиров Норбек Норкучкар оглы

AUDIT QUALITY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DATA ANALYTICS TECHNOLOGIES

Bakirov Norbek Norquchqor ogli

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) va ma'lumotlar analitikasi texnologiyalarini joriy etishning audit sifati hamda auditorlik riskini baholashga ta'sirini nazariy jihatdan tahlil qiladi va O'zbekiston auditorlik amaliyoti uchun konseptual model hamda tadqiqot dasturini taklif etadi. Tadqiqot Texnologiyani qabul qilish modeli (TAM), Resurslarga asoslangan yondashuv (RBV) va Innovatsiyalarning tarqalishi nazariyasi (DOI) integratsiyasiga tayanadi. Maqolada SI va analitikani joriy etish (AIDA), audit sifati (AQ), auditorlik riskini baholash samaradorligi (ARA) hamda auditorning raqamli kompetensiyasi (DC) o'zgaruvchilarini bog'lovchi konseptual model ishlab chiqilgan va to'rtta ilmiy taklif (P1–P4) shakllantirilgan. Model Iordaniya, Xitoy, Marokko, Qo'shma Shtatlar va boshqa mamlakatlarda o'tkazilgan real empirik tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish orqali asoslangan; xalqaro dalillar SI va analitika audit sifatini hamda risk baholash aniqligini sezilarli oshirishini, auditorning raqamli kompetensiyasi esa bu jarayonning muhim kuchaytiruvchi resursi ekanini ko'rsatadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi uchta nazariyani yagona modelda birlashtirib, auditorlik riskini baholashni markaziy bog'in sifatida kiritganligi va auditda SI yetuklik modeli (AI-AMM)ni taklif etganligida. Maqolada modelni O'zbekistonda empirik tekshirish uchun PLS-SEM asosidagi tadqiqot dizayni taklif etiladi va natijalar auditorlik tashkilotlari hamda davlat siyosatini ishlab chiquvchilar uchun amaliy tavsiyalarga aylantiriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt; ma'lumotlar analitikasi; audit sifati; auditorlik riski; raqamli kompetensiya; konseptual model; TAM; RBV; DOI; O'zbekiston.

Abstract: This paper provides a theoretical analysis of how the adoption of artificial intelligence (AI) and data analytics technologies affects audit quality and audit risk assessment, and proposes a conceptual model and a research agenda for Uzbek audit practice. The study integrates the Technology Acceptance Model (TAM), the Resource-Based View (RBV) and Diffusion of Innovation theory (DOI). It develops a conceptual model linking the adoption of AI and analytics (AIDA), audit quality (AQ), audit risk assessment effectiveness (ARA) and auditor digital competence (DC), and formulates four research propositions (P1–P4). The model is grounded in a synthesis of real empirical findings from studies conducted in Jordan, China, Morocco, the United States and other countries; the international evidence shows that AI and analytics significantly enhance audit quality and the accuracy of risk assessment, and that auditor digital competence is a key enabling resource. The scientific novelty lies in integrating three theories into a single model, positioning audit risk assessment as a central mechanism, and proposing an Audit AI Maturity Model (AI-AMM). The paper proposes a PLS-SEM-based research design for empirically testing the model in Uzbekistan and translates its implications into practical recommendations for audit organizations and policymakers.

Keywords: artificial intelligence; data analytics; audit quality; audit risk; digital competence; conceptual model; TAM; RBV; DOI; Uzbekistan.

■ KIRISH

Raqamli transformatsiya auditorlik kasbini tubdan o'zgartirmoqda: an'anaviy, namuna asosidagi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

tekshiruvdan ma'lumotlarga asoslangan, to'liq populyatsiyani qamrab oluvchi yondashuvga o'tish kuzatilmoqda. Sun'iy intellekt (SI) va ma'lumotlar

analitikasi — mashinaviy o'rganish (ML), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), robotlashtirilgan jarayon avtomatlashtirilishi (RPA) va audit ma'lumotlar analitikasi (ADA) — auditorlarga anomalionalarni aniqlash, xavfli sohalarni belgilash va dalillarni tahlil qilishda yangi imkoniyatlar bermoqda (Appelbaum va boshq., 2017; Kokina va Davenport, 2017).

Bu o'zgarish global miqyosda jadal: KPMG (2024) so'rovi bo'yicha kompaniyalarning 72 foizi moliyaviy hisobot jarayonlarida SIDan tanlab foydalanmoqda va bu ko'rsatkich uch yil ichida 99 foizga yetishi kutilmoqda; Gartner (2024) ma'lumotlariga ko'ra ichki audit jamoalarining 41 foizi generativ SIDan foydalanmoqda yoki foydalanishni rejalashtirmoqda. So'nggi empirik tadqiqotlar SI va analitika audit samaradorligi, aniqligi va sifatini oshirishini tasdiqlaydi (Pérez-Calderón va boshq., 2025; Fedyk va boshq., 2022; Tan va boshq., 2025).

Milliy darajada O'zbekiston auditorlik sohasida tizimli islohotlarni amalga oshirmoqda. «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonun yangi tahrirda qabul qilingan (O'RQ-677, 2021) va keyinchalik takomillashtirilgan (O'RQ-995, 2024); audit faoliyati to'liq xalqaro audit standartlari (ISA) asosida amalga oshiriladi (PQ-4611, 2020); Moliya vazirligining «Audit» dasturiy majmuasi joriy etilgan. Moliya vazirligining 2024-yilgi hisobotiga ko'ra mamlakatda auditor malaka sertifikatiga ega shaxslar soni 1 154 nafarni (76% erkak, 24% ayol), auditorlik tashkilotlari soni esa 153 tani tashkil etdi. Shu bilan birga, «Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishning 2030-yilgacha strategiyasi» (RP-358, 2024) SINi iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy etishni nazarda tutadi.

Texnologik imkoniyatlar kengayganiga qaramay, SI va analitikaning audit sifatiga ta'siri qanday mexanizmlar (xususan, auditorlik riskini baholash) orqali namoyon bo'lishi va bu ta'sir qaysi shartlarga (ayniqsa auditorning raqamli kompetensiyasiga) bog'liqligi yetarlicha nazariylashtirilmagan. Bundan tashqari, ilg'or SI vositalari mantiqini tushuntirib bera olmasligi («qora quti» muammosi) auditorning professional skeptisizmi uchun yangi savollar tug'diradi.

Ilmiy bo'shliq (research gap). Birinchidan, SI/analitika, auditorlik riskini baholash va audit sifati o'zaro bog'liqligini yaxlit nazariy modelda birlashtirgan tadqiqotlar kam. Ikkinchidan, mavjud empirik dalillar asosan rivojlangan iqtisodiyotlar va Xitoyga qaratilgan; Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston auditorlik amaliyoti yoritilmagan. Uchinchidan, auditorning raqamli kompetensiyasining SI-sifat bog'liqligidagi moderatsion roli nazariy jihatdan tizimlashtirilmagan.

Tadqiqot maqsadi. SI va ma'lumotlar analitikasini joriy etishning audit sifati va auditorlik riskini baholashga ta'sirini izohlovchi konseptual modelni ishlab chiqish, uni xalqaro empirik dalillar bilan asoslash hamda O'zbekistonda empirik tekshirish uchun tadqiqot dasturini taklif etish.

Ilmiy yangilik. (1) TAM, RBV va DOI nazariyalari yagona modelda integratsiyalangan; (2) auditorlik riskini baholash samaradorligi audit sifatining markaziy bog'ini sifatida kiritilgan; (3) auditorning raqamli kompetensiyasining moderatsion roli nazariy asoslangan; (4) auditda SI yetuklik modeli (AI-AMM)

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

ishlab chiqilgan; (5) O'zbekiston auditorlik amaliyoti uchun maxsus konseptual ramka va empirik tadqiqot dasturi taklif etilgan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Nazariy jihatdan tadqiqot texnologiyani qabul qilish va resurs nazariyalarini audit sifati hamda risk baholash bilan bog'lab, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar konteksti bilan boyitadi. Amaliy jihatdan natijalar auditorlik tashkilotlariga SI investitsiyalarini auditorlar malakasini oshirish bilan birga rejalashtirishni, davlat organlariga esa tashqi sifat nazorati va kadrlar tayyorlash siyosatini takomillashtirishni asoslaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Auditda SI tadqiqotlari ekspert tizimlaridan zamonaviy mashinaviy o'rganish va generativ modellargacha rivojlandi (Issa va boshq., 2016; Kokina va Davenport, 2017). Ma'lumotlar analitikasi auditorlarga to'liq populyatsiyani tekshirish, anomalionalarni aniqlash va uzluksiz monitoring imkonini beradi (Appelbaum va boshq., 2017; Vasarhelyi va boshq., 2015). So'nggi tizimli sharhlar ML, NLP va RPA auditni avtomatlashtirish, firibgarlikni aniqlash va risk baholashni kuchaytirishini ko'rsatadi, biroq auditor kompetensiyasi va boshqaruvning zarurligini ta'kidlaydi (Han va boshq., 2023; Almaqtari va boshq., 2024).

Raqamli transformatsiya audit kasbini operatsion vazifalardan strategik tahlilga yo'naltirmoqda (Kend va Nguyen, 2020; 2022). Korxonalar darajasidagi raqamli o'zgarishlar ham audit samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi: Xitoy korxonalari bo'yicha tadqiqot raqamli transformatsiya audit samaradorligini oshirishini ko'rsatdi (Leng va Zhang, 2024). Shu bilan birga, transformatsiya nafaqat texnologiya, balki auditor malakasi va tashkiliy tayyorgarlikni ham talab qiladi.

Audit sifati an'anaviy ravishda auditorning moliyaviy hisobotdagi muhim xatolikni aniqlash va u haqida xabar berish ehtimoli sifatida talqin qilinadi (DeAngelo yondashuvi); amalda u xalqaro audit standartlariga (ISA) muvofiqlik, dalillarning yetarliligi va asoslanganligi hamda professional skeptisizm orqali baholanadi. Empirik tadqiqotlar SI va analitika audit sifatini oshirishini ko'rsatadi: mijozlarning SI qo'llashi audit sifatini yaxshilab, audit muddati va haqini kamaytiradi (Tan va boshq., 2025); audit firmalarining SIga investitsiyasi audit jarayonini yaxshilaydi (Fedyk va boshq., 2022).

Auditorlik riski modeli bo'yicha umumiy risk tabiiy (inherent), nazorat (control) va aniqlash (detection) risklarining funksiyasidir. Ma'lumotlar analitikasi va ML risk baholashni sifat jihatdan o'zgartiradi: ular xavfli operatsiyalar va sohalarni obyektiv, ma'lumotga asoslangan tarzda aniqlash imkonini beradi va auditni reaktivdan proaktiv funksiyaga o'tkazadi (Bertomeu va boshq., 2021; Johri va boshq., 2025). Mashinaviy o'rganish modellari noma'lum xatolik va firibgarlik namunalari an'anaviy usullarga nisbatan yuqori aniqlik bilan aniqlashi mumkin (Bertomeu va boshq., 2021).

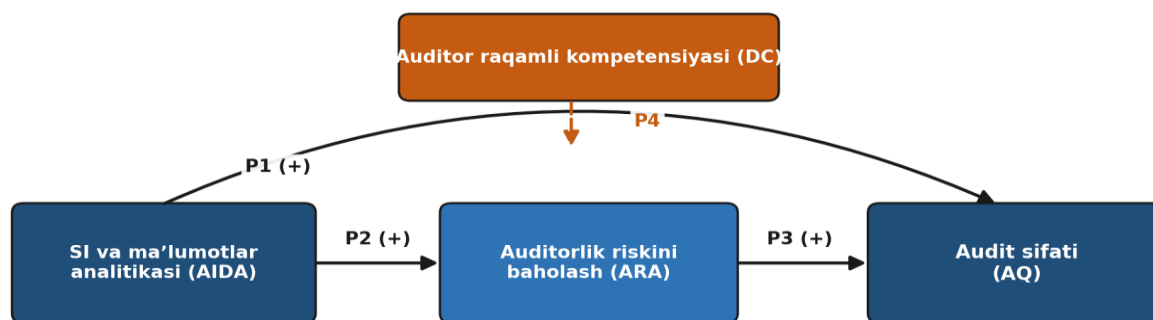
Texnologiyani qabul qilish modeli (TAM) texnologiyaning qabul qilinishini idrok etilgan foydalilik va qulaylik orqali tushuntiradi (Davis, 1989; Venkatesh va Davis, 2000), keyinchalik u UTAUT modelida kengaytirildi (Venkatesh va boshq., 2003). Marokko

auditorlari bo'yicha tadqiqot bu omillar SIni qabul qilish tayyorligini belgilashini ko'rsatdi (Benhayoun va boshq., 2025). Resurslarga asoslangan yondashuv (RBV) raqobat ustunligini noyob resurslarga bog'laydi (Wernerfelt, 1984; Barney, 1991); bunda SI imkoniyati va auditorning raqamli kompetensiyasi strategik resurs hisoblanadi (Mikalef va Gupta, 2021; Enholm va boshq., 2022). Innovatsiyalarning tarqalishi nazariyasi (DOI) yangilikning tarqalishini nisbiy ustunlik, muvofiqlik va murakkablik orqali izohlaydi (Rogers, 2003). Bu uchta nazariya birgalikda SIni qabul qilish, uni resursga

aylantirish va tashkilot ichida tarqalishi mantig'ini qamrab oladi.

Nazariy asoslar va empirik dalillarni umumlashtirib, SI va analitikani joriy etishni audit sifati hamda auditorlik riskini baholash bilan bog'lovchi konseptual model taklif etiladi (1-rasm). Modelda auditorlik riskini baholash samaradorligi SI bilan audit sifati o'rtasidagi markaziy bog'in (mediator) vazifasini bajaradi, auditorning raqamli kompetensiyasi esa SI bilan audit sifati o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiruvchi moderatsion o'zgaruvchidir.

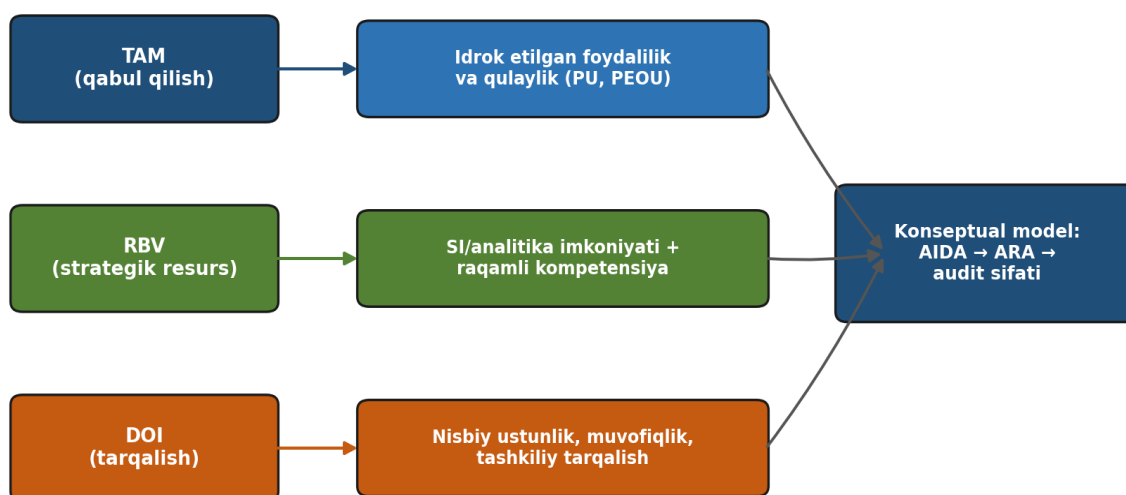

(+) — taklif etilgan ijobiy bog'liqlik; uzun chiziq — moderatsion taklif (P4); nazorat: audit tashkiloti hajmi, tarmoq

1-rasm. Tadqiqotning konseptual modeli va ilmiy takliflari (mualliflar ishlanmasi)

Modelning nazariy asoslari uchta yondashuvni integratsiyalaydi (2-rasm): TAM SIni qabul qilishni, RBV SI/analitika imkoniyati va raqamli kompetensiyani

strategik resurs sifatida, DOI esa innovatsiyaning tashkilot ichida tarqalishini izohlaydi.

2-rasm. Nazariy asoslarning integratsiyasi: TAM, RBV va DOI (mualliflar ishlanmasi)

Nazariy mulohazalar va xalqaro empirik dalillarga tayanib quyidagi ilmiy takliflar shakllantirildi:

P1. SI va ma'lumotlar analitikasini joriy etish audit sifati ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

P2. SI va ma'lumotlar analitikasini joriy etish auditorlik riskini baholash samaradorligini oshiradi.

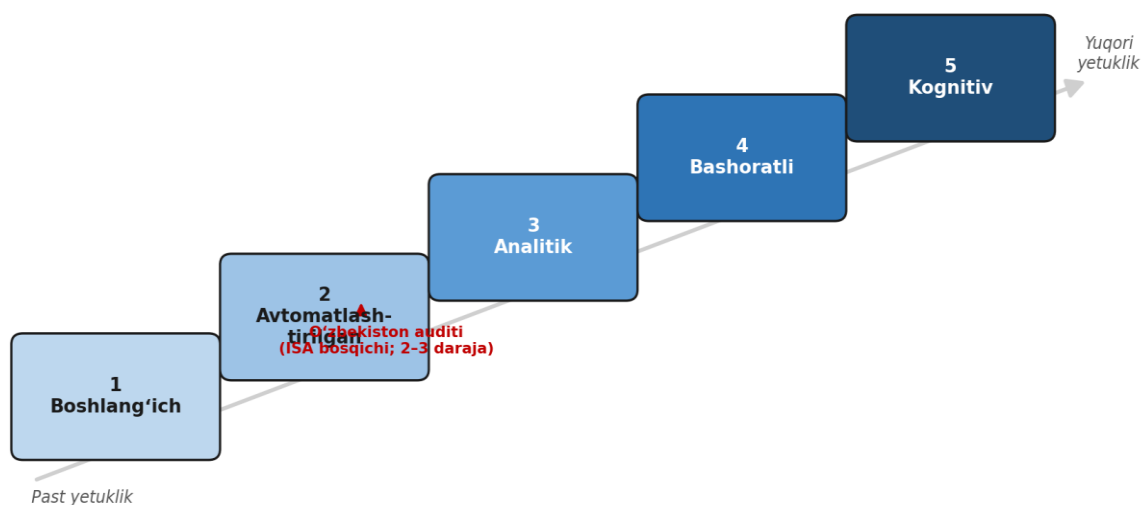
P3. Auditorlik riskini baholash samaradorligi audit sifatini kuchaytiradi.

P4. Auditorning raqamli kompetensiyasi SI/analitikani joriy etish bilan audit sifati o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiruvchi (moderatsion) resurs vazifasini bajaradi.

Tadqiqotning yana bir nazariy hissasi sifatida auditda SI va analitikani joriy etish darajasini bosqichma-

bosqich tavsiflovchi yetuklik modeli (Audit AI Maturity Model, AI-AMM) taklif etiladi (3-rasm). Model auditorlik tashkilotlarining SI yetukligini beshta darajaga ajratadi va har bir darajada texnologiya, risk baholash hamda audit sifatiga ta'sir o'zgarishini ko'rsatadi (1-jadval). Auditorning raqamli kompetensiyasi barcha darajalar bo'ylab kesib o'tuvchi, yuqoriroq darajaga o'tishni ta'minlovchi asosiy resursdir — bu P4 propozitsiyasi bilan bevosita bog'lanadi.

Auditor raqamli kompetensiyasi (DC) — har bir darajaga o'tishni ta'minlovchi asosiy resurs (P4)

3-rasm. Auditda SI yetuklik modeli (AI-AMM): beshta daraja (mualliflar ishlanmasi)

1-jadval.

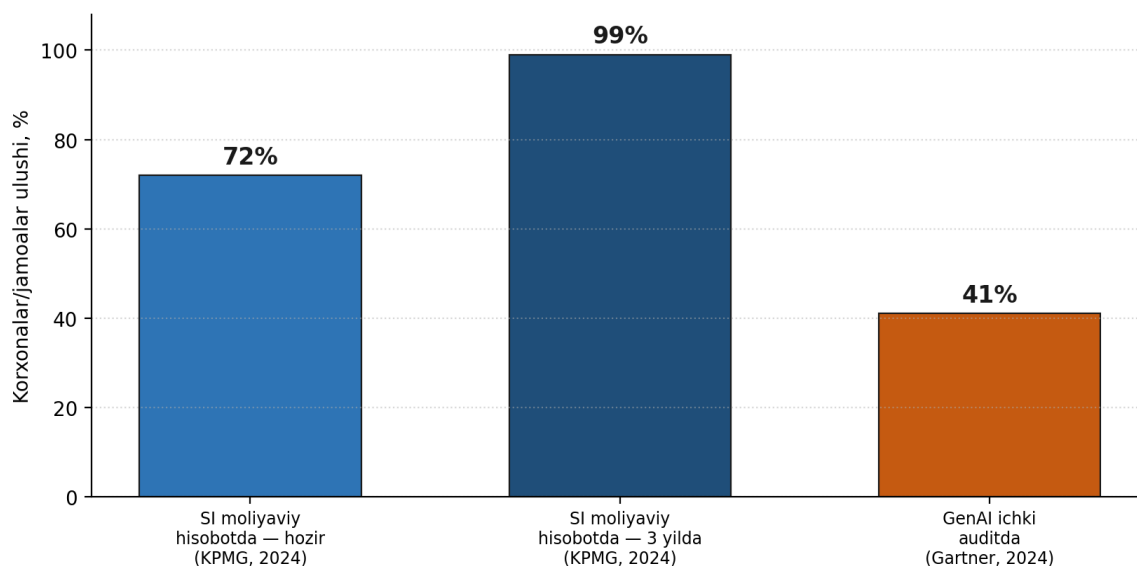
Auditda SI yetuklik modeli (AI-AMM) darajalari

Daraja	Texnologiya va vositalar	Risk baholash va dalil	Audit sifatiga ta'sir
1. Boshlang'ich	Qo'lda jarayonlar, namunaviy tekshirish	Sub'yektiv, retrospektiv baholash	Cheklangan qamrov; xatolik xavfi yuqori
2. Avtomatlashtirilgan	Elektron ish qog'ozlari, CAATs	Standartlashgan, lekin qo'lda tahlil	Tezlik va izchillik oshadi
3. Analitik	Audit ma'lumotlar analitikasi (ADA), to'liq populyatsiya	Ma'lumotga asoslangan, anomaliya aniqlash	Qamrov va aniqlik sezilarli oshadi
4. Bashoratli	ML risk modellari, uzluksiz audit, monitoring	Bashoratli, proaktiv risk baholash	Yuqori sifat; firibgarlikni erta aniqlash
5. Kognitiv	Generativ va avtonom SI agentlari	O'z-o'zini moslashtiruvchi, real vaqtli	To'liq qamrov; strategik ishonch ta'minlash

Model amaliy diagnostika vositasi sifatida xizmat qiladi. O'zbekistonda audit faoliyati xalqaro standartlar (ISA) asosida olib borilishi va «Audit» dasturiy majmuasining joriy etilishi (PQ-4611, 2020; O'RQ-677, 2021) bazaviy raqamlashtirishdan dalolat beradi; biroq ilg'or analitik va SI vositalari hali keng tarqalmaganini hisobga olsak, mamlakat auditorlik amaliyoti asosan 2–3-darajalar oralig'ida joylashgan. Modelning maqsadi —

auditorlik tashkilotlarini analitik va bashoratli darajalarga olib chiqish yo'lini ko'rsatish.

SI va analitikaning auditda tarqalishi global tendensiya bo'lib, uning sur'ati yuqori (4-rasm). Taklif etilgan propozitsiyalarni asoslash uchun turli mamlakatlarda o'tkazilgan real empirik tadqiqotlar natijalari umumlashtirildi (2-jadval).

4-rasm. SI va analitikaning moliyaviy hisobot va auditda joriy etilish darajasi (manbalar: KPMG, 2024; Gartner, 2024)

Sintez SI va analitika audit sifatini barqaror oshirishini ko'rsatadi. Iordaniyada 336 auditor ishtirokidagi PLS-SEM tadqiqoti SI audit samaradorligi, aniqligi va mijoz bilan muloqot sifatini sezilarli oshirishini aniqladi (Pérez-Calderón va boshq., 2025). Xitoy korxonalari bo'yicha 25 408 firma-yil ma'lumotlariga asoslangan tadqiqot mijoz SIsi audit sifatini oshirib, ichki nazorat va shaffoflik orqali audit muddati hamda haqini kamaytirishini ko'rsatdi (Tan va boshq., 2025). Risk baholash darajasida mashinaviy

o'rganish noto'g'ri ko'rsatishlarni (misstatement) aniqlashda samarali (Bertomeu va boshq., 2021), bank auditida esa bashoratli model 87% aniqlik bilan ishlab, audit xarajatlarini kamaytirgan (Johri va boshq., 2025). Qabul qilish darajasida idrok etilgan foydalilik, qulaylik va yuqori rahbariyat qo'llab-quvvatlashi SIni joriy etish tayyorligini belgilaydi (Benhayoun va boshq., 2025; Hu va boshq., 2021), bu raqamli kompetensiyaning moderatsion roli (P4) uchun bilvosita dalil beradi.

2-jadval.

Xalqaro empirik dalillar sintezi

Manba (yil)	Kontekst / namuna	Metod	Asosiy natija	Taklif
Pérez-Calderón va boshq. (2025)	Iordaniya (336 auditor)	PLS-SEM	SI → audit samaradorligi, aniqlik, muloqot sifati (+)	P1, P2
Tan va boshq. (2025)	Xitoy (25 408 firma-yil)	Panel regressiya	Mijoz SI → audit sifati (+); muddat va haq ↓	P1, P3
Fedyk va boshq. (2022)	AQSh audit firmalari	Arxival empirik	SI ishchi kuchiga investitsiya → audit jarayoni (+)	P1
Chen va Yang (2025)	Xitoy korxonalari	Empirik	Intellektual ishlab chiqarish → audit sifati (+)	P1
Leng va Zhang (2024)	Xitoy	Empirik	Raqamli transformatsiya → audit samaradorligi (+)	P1
Johri va boshq. (2025)	Bank/moliya audit	ML/NLP model	Bashoratli model 87% aniqlik; xarajat ↓	P2, P3
Bertomeu va boshq. (2021)	Moliyaviy hisobot	Mashinaviy o'rganish	ML noto'g'ri ko'rsatishlarni aniqlaydi	P2
Kend va Nguyen (2020)	Avstraliya audit kasbi	So'rovnoma/sifatli	Katta ma'lumotlar analitikasi auditni o'zgartiradi	P1, P2
Benhayoun va boshq. (2025)	Marokko (116 auditor)	PLS-SEM	PU, EU, TMC → SI tayyorligi (+)	P4
Hu va boshq. (2021)	Auditorlik texnikasi	Fuzzy-rough / MRDM	SIni qabul qilishning asosiy omillari	P4
Appelbaum va boshq. (2017)	Zamonaviy audit	Tahliliy	Katta ma'lumot/analitika dalil va riskni kuchaytiradi	P1, P2
Almaqtari va boshq. (2024)	Rivojlanayotgan mamlakatlar	Empirik	SI → audit va axborot foydalanilishi (+)	P1

Eslatma. Jadvalda keltirilgan namuna hajmlari va natijalar tegishli tadqiqotlarda e'lon qilingan ma'lumotlardir.

Konseptual modelni O'zbekiston auditorlik amaliyotida empirik tekshirish uchun quyidagi dizayn tavsiya etiladi.

Miqdoriy, deduktiv va kesimli (cross-sectional) dizayn taklif etiladi; tahlil usuli sifatida qisman eng kichik kvadratlar struktur tenglamalar modellashirilishi (PLS-SEM) tavsiya etiladi, chunki u murakkab modellar va moderatsion ta'sirlar bilan ishlashda samarali (Hair va

boshq., 2019; 2022). Bosh to'plam — O'zbekistondagi auditorlar va auditorlik tashkilotlari xodimlari (umumiy soni 2024-yilda 1 154 sertifikatli auditor). Stratifikatsiyalangan tanlash bilan kamida 150 auditoridan ma'lumot yig'ish tavsiya etiladi; barcha konstruktlar adabiyotda tasdiqlangan shkalalardan moslashtirilgan 5 balli Likert o'lchovlari bilan baholanadi.

Modeldagi o'zgaruvchilarning taklif etilayotgan operatsion ta'riflari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval.

O'zgaruvchilarning operatsion ta'rifi (taklif etilayotgan o'lchov)

O'zgaruvchi	Belgisi	Operatsion ta'rifi	Indik.
SI va analitikani joriy etish	AIDA	ML, NLP, RPA, ADA vositalaridan foydalanish kengligi	5
Audit sifati	AQ	ISA muvofiqligi, dalil yetarliligi, professional skeptisizm, xato aniqlash	6
Auditorlik riskini baholash	ARA	Xavfli sohalarini aniqlash aniqligi, o'z vaqtidaligi, qamrovi	4
Auditor raqamli kompetensiyasi	DC	Raqamli vositalardan foydalanish bilim va ko'nikmalari (moderator)	4

Tanlama vakilliligini ta'minlash uchun stratifikatsiya quyidagi o'lchovlar bo'yicha tavsiya etiladi (4-jadval). Tahlil ikki bosqichda amalga oshiriladi: o'lchov modeli ishonchlilik (Cronbach alfa, CR), konvergent (AVE) va diskriminant validlik

(Fornell–Larcker, HTMT) bo'yicha baholanadi (Fornell va Larcker, 1981; Henseler va boshq., 2015); struktur model esa yo'l koeffitsiyentlari, ahamiyatlilik (bootstrap, 5000 takror), R^2 va moderatsion ta'sir bo'yicha tahlil qilinadi.

4-jadval.

Taklif etilayotgan tanlama dizayni (stratifikatsiya)

Stratifikatsiya o'lchovi	Toifalar	Asoslash
Audit tashkiloti hajmi	Yirik, o'rta, kichik	SI joriy etish farqini qamrash
Mijozlar tarmog'i	Moliya/bank, sanoat, savdo/xizmat	Tarmoq xususiyatlarini hisobga olish
Auditor lavozimi	Sherik, menejer, assistent auditor	Turli funksional nuqtai nazar
Mintaqa	Toshkent va viloyatlar	Raqamli infratuzilma farqlari

Taklif etilgan model va umumlashtirilgan xalqaro dalillar SI va analitika audit sifatini hamda risk baholash aniqligini oshirishini ko'rsatadi. Tan va boshqalar (2025) hamda Pérez-Calderón va boshqalarning (2025) natijalari P1 va P2 propozitsiyalarini, mashinaviy o'rganishning noto'g'ri ko'rsatishlarni aniqlashdagi samaradorligi

(Bertomeu va boshq., 2021) esa P3ni qo'llab-quvvatlaydi. Eng muhim nazariy mulohaza — auditorning raqamli kompetensiyasining moderatsion roli: RBV nuqtai nazaridan SI vositasi o'z-o'zidan emas, balki auditor malakasi bilan birga qo'llanilganda strategik resursga aylanadi (Mikalef va Gupta, 2021).

5-jadval.

SI joriy etishning SWOT tahlili (O'zbekiston auditorlik amaliyoti)

Kuchli tomonlar (S)	Kuchsiz tomonlar (W)
- ISA va «Audit» dasturiy majmuasi joriy etilgan (PQ-4611, 2020) - Davlat SI strategiyasi (RP-358, 2024) - Yosh va texnologiyaga ochiq auditor kadrlari	- Ilg'or analitik/SI vositalarining kam tarqalishi - Auditorlar raqamli kompetensiyasining cheklanganligi - Kichik tashkilotlarda resurs taqchilligi
Imkoniyatlar (O)	Xavf-xatarlar (T)
- Audit sifati va firibgarlikni erta aniqlashni oshirish - Xalqaro audit tarmoqlariga integratsiya - Tashqi sifat nazorati tizimini kuchaytirish	- Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi xatarlari «Qora quti» algoritmlari va professional skeptisizm - Texnologik qaramlik va yuqori boshlang'ich xarajat

O'zbekiston auditorlik amaliyoti uchun mulohazalar. Mamlakatda audit ISA asosida olib borilishi va «Audit» dasturiy majmuasining mavjudligi (O'RQ-677, 2021; PQ-4611, 2020) raqamlashtirishning bazaviy bosqichini ta'minlaydi. Biroq UNDP (2025) hisobotida qayd etilgan raqamli savodxonlik va infratuzilma cheklovlari ilg'or analitik vositalarning keng tarqalishini sekinlashtiradi. Demak, auditorlik tashkilotlari uchun ustuvor vazifa — texnologiya bilan birga auditorlar raqamli malakasiga sarmoya kiritish.

Tadqiqot TAM, RBV va DOI nazariyalarini integratsiyalab, auditorlik riskini baholashni SI—sifat zanjirining markaziy bog'ini sifatida kiritadi hamda auditda SI yetuklik modeli (AI-AMM) ko'rinishidagi original, iqtibos qilinadigan artefakt taqdim etadi.

Natijalar auditorlik tashkilotlariga SI investitsiyalarini malaka oshirish dasturlari bilan birlashtirishni va analitik vositalarga bosqichma-bosqich o'tishni asoslaydi.

O'zbekiston auditorlik amaliyotida SI joriy etishning SWOT tahlili

Model va milliy kontekstni umumlashtirib, SI joriy etishning kuchli va kuchsiz tomonlari, imkoniyat va xavf-xatarlari 5-jadvalda tahlil qilindi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot SI va ma'lumotlar analitikasining audit sifati hamda auditorlik riskini baholashga ta'sirini izohlovchi konseptual modelni ishlab chiqdi va uni xalqaro empirik dalillar bilan asosladi. Asosiy nazariy xulosalar: birinchidan, SI va analitikani joriy etish audit sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (P1); ikkinchidan, u auditorlik riskini baholash samaradorligini oshiradi (P2), bu esa o'z navbatida audit sifatini kuchaytiradi (P3); uchinchidan, auditorning raqamli kompetensiyasi bu jarayonning muhim moderator bo'lib, texnologiya samarasi inson kapitaliga bog'liqligini ko'rsatadi (P4).

Amaliy tavsiyalar. Auditorlik tashkilotlariga SI investitsiyalarini auditorlarni o'qitish bilan birga rejalashtirish; CAATs va elektron ish qog'ozlaridan audit ma'lumotlar analitikasi (ADA) va bashoratli vositalarga bosqichma-bosqich o'tish; SI vositalarini ISA talablari va professional skeptisizm bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi.

Davlat siyosati uchun tavsiyalar. Auditorlar uchun raqamli kompetensiyani oshiruvchi malaka standartlari va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish; SI asosidagi audit vositalari uchun metodologik ko'rsatmalar va ma'lumotlar xavfsizligi standartlarini ishlab chiqish; tashqi sifat nazorati tizimini raqamli vositalar bilan kuchaytirish; «AI-2030 strategiyasi» doirasida auditni ustuvor yo'nalish sifatida qo'llab-quvvatlash.

Tadqiqot cheklovlari. Ushbu tadqiqot konseptual-nazariy xarakterga ega: taklif etilgan propozitsiyalar (P1–P4) hali empirik tekshirilmagan va 5-bo'limda taklif etilgan dizayn asosida tasdiqlanishi lozim. Bundan tashqari, umumlashtirilgan xalqaro dalillar boshqa mamlakatlar kontekstida olingan bo'lib, ularning O'zbekistonga to'liq ko'chirilishi cheklovga ega.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari. Modelni O'zbekiston auditorlari ishtirokida empirik tekshirish; bo'yлама (longitudinal) tadqiqotlar; obyektiv

ko'rsatkichlar (audit tuzatishlari, aniqlangan xatoliklar)dan foydalanish; audit tashkiloti hajmi kesimida ko'p guruhli tahlil; Sining aniq turlari (ML, NLP, generativ SI) bo'yicha differentsiatsiyalangan ta'sirni o'rganish istiqbolli yo'nalishlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi O'RQ-677-son Qonuni «Auditorlik faoliyati to'g'risida» (yangi tahrir). — Toshkent.

2. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 8-noyabrda O'RQ-995-son Qonuni «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonunga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida (kuchga kirish — 2025-yil 12-fevral). — Toshkent.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qarori (audit faoliyatini xalqaro audit standartlari asosida amalga oshirish to'g'risida). — Toshkent.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi RP-358-son qarori «Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishning 2030-yilgacha strategiyasini tasdiqlash to'g'risida». — Toshkent.

5. Almaqtari, F. A., Farhan, N. H., Al-Hattami, H. M., Elsheikh, T., & Al-dalaïen, B. O. A. (2024). The impact of artificial intelligence on information audit usage: Evidence from developing countries. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(2), 100298.

6. Appelbaum, D., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Big data and analytics in the modern audit engagement: Research needs. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(4), 1–27.

7. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.

8. Benhayoun, I., Bougrine, S., & Sassioui, A. (2025). Readiness for artificial intelligence adoption by auditors in emerging countries — a PLS-SEM analysis of Moroccan firms. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. <https://doi.org/10.1108/JFRA-07-2024-0448>

9. Bertomeu, J., Cheynel, E., Floyd, E., & Pan, W. (2021). Using machine learning to detect misstatements. *Review of Accounting Studies*, 26(2), 468–519.

10. Chen, S., & Yang, J. (2025). Intelligent manufacturing, auditor selection and audit quality. *Management Decision*, 63(3), 964–997.

11. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.

12. Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Qarshi Davlat Texnika Universiteti “Buxgalteriya hisobi va Audit” kafedrasini o'qituvchisi Bakirov Norbek Norquchqor o'g'li / Каршинский государственный технический

университет Кафедра «Бухгалтерский учет и аудит»
Преподаватель Бакиров Норбек Норкучкар оглы /
Karshi State Technical University Department of

Accounting and Audit Lecturer Bakirov Norbek
Norquchqor ogli

E-mail: bakirov.norbek@gmail.com

ORCID: 0009-0008-5505-3835

INNOVATION TECHNOLOGIYALARNI JORIY ETISH ORQALI SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Yusupova Munisa Abduqahhor qizi

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПУТЁМ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Юсупова Муниса

INCREASING EFFICIENCY THROUGH THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Yusupova Munisa Abduqahhor qizi

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali tashkilot va korxonalarda ish samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida raqamlashtirish jarayonlari, avtomatlashtirish tizimlari va zamonaviy boshqaruv usullari tahlil qilingan. Texnologik yangilanishlarning mehnat unumdorligiga, xarajatlarni kamaytirish va sifat yaxshilashga ta'siri statistik ma'lumotlar asosida ochib berilgan. O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsiyalarni qo'llash tajribasi va istiqbollari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, samaradorlik, raqamlashtirish, avtomatlashtirish, mehnat unumdorligi, iqtisodiy o'sish, boshqaruv.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы повышения эффективности деятельности организаций и предприятий посредством внедрения инновационных технологий. В ходе исследования анализируются процессы цифровизации, системы автоматизации и современные методы управления. На основе статистических данных раскрывается влияние технологических обновлений на производительность труда, снижение затрат и улучшение качества. Изложены опыт и перспективы применения инноваций в экономике Узбекистана.

Ключевые слова: инновационная технология, эффективность, цифровизация, автоматизация, производительность труда, экономический рост, управление.

Abstract: This article examines the issues of increasing the efficiency of organizations and enterprises through the introduction of innovative technologies. The research analyzes digitalization processes, automation systems, and modern management methods. Based on statistical data, the impact of technological updates on labor productivity, cost reduction, and quality improvement is revealed. The experience and prospects of applying innovations in the Uzbek economy are also described.

Keywords: innovative technology, efficiency, digitalization, automation, labor productivity, economic growth, management.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqobat kuchayib, texnologik rivojlanish sur'ati tezlashib bormoqda. Har bir davlat va korxona o'z faoliyatini yangilash, xarajatlarni qisqartirish va mahsulot yoki xizmat sifatini oshirish yo'llarini izlamoqda. Aynan mana shu sharoitda innovatsion texnologiyalar zamonaviy

iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanib bormoqda.¹

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda innovatsion rivojlanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda «Raqamli O'zbekiston — 2030» dasturi, innovatsiya markazlarini tashkil etish va texnoparklarni kengaytirish bo'yicha muhim qarorlar

¹Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. Cambridge: Harvard University Press, 1934. — B. 74–94. Muallif innovatsiyani iqtisodiy o'sishning

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

asosiy harakatlantiruvchi kuchi deb ta'riflab, «ijodiy buzilish» kontseptsiyasini ishlab chiqdi.

Qarshi davlat texnika universiteti

qabul qilingan.² Biroq, amaliyotda innovatsiyalarni joriy etish jarayoni hali ham bir qator muammolarni o'z ichiga olmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali tashkilot va korxonalarda samaradorlikni oshirishning nazariy asoslarini ko'rib chiqish, amaliy tajribalarni tahlil qilish hamda bu boradagi asosiy yo'nalishlarni belgilashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida statistik tahlil, solishtirma o'rganish, monografik va tizimli yondashuvlar qo'llanilgan. Maqolada jahon va mahalliy adabiyotlar, statistik ma'lumotlar, shuningdek, real korxonalar tajribasidan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Innovatsiya nazariyasining asoslarini iqtisodchi Jozef Shumpeter yaratgan. U o'zining «Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi» asarida innovatsiyani iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida ta'riflagan hamda «ijodiy buzilish» tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan.³ Uning fikricha, har qanday yangilik eskilikni yo'q qilib, yangi imkoniyatlar yaratadi.

Piter Druker o'zining «Innovatsiya va tadbirkorlik» asarida innovatsiyani maqsadli va tashkil etilgan faoliyat deb ta'riflagan.⁴ Druker innovatsiyalarni nafaqat texnologik, balki ijtimoiy va tashkiliy jihatdan ham ko'rib chiqib, ularni muvaffaqiyatli boshqarishning amaliy usullarini ishlab chiqqan.

Raqamli iqtisodiyot sohasida Klaus Shvabning «To'rtinchi sanoat inqilobi» asari alohida o'rin tutadi.⁵ Shvab zamonaviy texnologiyalar — sun'iy idrok, robotlashtirish, narsalar interneti va boshqa innovatsiyalar birgalikda iqtisodiy tizimlarni tubdan o'zgartirish qobiliyatiga ega ekanligini asoslaydi.

Mehnat unumdorligi va texnologiya o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganishda Robert Solovning texnologik o'sish modeli muhim ahamiyat kasb etadi.⁶ Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning asosiy manbasi texnologik taraqqiyotdir.

O'zbekiston sharoitida innovatsion rivojlanish masalalarini mahalliy olimlar Alimov R.X. va Xasanov U.N. o'rgangan.⁷ Ularning tadqiqotlari milliy iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy etishning o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi.

Avtomatlashtirish va sun'iy idrokni tashkiliy samaradorlik bilan bog'liq holda o'rgangan Erik Brynjolfsson va Endryu Mak'Fi o'zlarining «Ikkinchi mashina asri» asarida texnologik taraqqiyot mehnat bozori va mahsuldorlikka qanday ta'sir qilishini keng ko'lamda tahlil qilganlar.⁸

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda innovatsion texnologiyalar bir necha mezon asosida tasniflanadi. Mohiyatan olganda, innovatsiyalar to'rt asosiy guruhga bo'linadi: mahsulot innovatsiyalari (yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotlar), jarayon innovatsiyalari (ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish usullarini takomillashtirish), bozor innovatsiyalari (yangi bozorlarga chiqish usullari) va tashkiliy innovatsiyalar (boshqaruv tizimlarini yangilash). Har bir guruh o'z navbatida korxona samaradorligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi.

Raqamlashtirish bugungi iqtisodiyotda eng muhim innovatsion yo'nalish hisoblanadi. Bu jarayon qog'oz hujjatlarni elektron shaklga o'tkazishdan boshlanib, sun'iy idrokka asoslangan boshqaruv tizimlarini joriy etishgacha bo'lgan keng ko'lamni qamrab oladi.⁹ Raqamlashtirish nafaqat ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash xarajatlarini kamaytiradi, balki qaror qabul qilish sifatini ham sezilarli darajada yaxshilaydi.

Avtomatlashtirish tizimlari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida insonning takrorlanuvchi mehnatini mashinalarga o'tkazishni nazarda tutadi. Jahon amaliyotida robotlashtirish, dasturiy ta'minot yordamida jarayonlarni avtomatlashtirish keng qo'llanilmoqda. Bu esa nafaqat xarajatlarni qisqartiradi, balki xato va nuqsonlar sonini ham keskin kamaytiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etgan korxonalar qisqa muddatda yuqori xarajatlarga duch kelishi mumkin. Biroq, o'rta va uzoq muddatli istiqbolda ular raqobatchilarga nisbatan ancha yuqori samaradorlikka erishadi. Bu holat «innovatsion paradoks» sifatida ham tadqiq etilgan.

Jahon Iqtisodiy Forumining ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy idrok va avtomatlashtirish texnologiyalarini joriy etgan kompaniyalarda mehnat unumdorligi o'rtacha 20–35 foizga oshadi. Ayni vaqtda, ishlab chiqarish xarajatlari 15–25 foizga kamayadi. Bu ko'rsatkichlar turli sohalarida farq qilishi mumkin bo'lsa-da, umumiy tendentsiya bir xil yo'nalishni ko'rsatadi.

Samaradorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omillar: birinchidan, vaqt tejash — avtomatlashtirilgan jarayonlar odatda bir necha barobar tez bajariladi; ikkinchidan, aniqlik oshishi — kompyuter tizimlari insoniy xatolarga yo'l qo'ymaydi; uchinchidan, 24 soat uzluksiz ishlash imkoniyati; to'rtinchidan, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish.¹⁰

²O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6083-son Farmoni «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. Toshkent, 2020. Rasmiy matn: lex.uz saytida mavjud.

³Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Brothers, 1942. — B. 81–86. Ushbu asarda «Creative Destruction» — ijodiy buzilish nazariyasi batafsil bayon etilgan.

⁴Drucker P.F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper & Row, 1985. — B. 19–35. Druker innovatsiyani «resurslarning yangi imkoniyatlar yaratishga yo'naltirilishi» sifatida ta'riflagan.

⁵Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016. — B. 11–26. Shvab to'rtinchi sanoat inqilobini jismoniy, raqamli va biologik dunyolarning uyg'unlashuvi sifatida tavsiflaydi.

⁶Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function // The Review of Economics and Statistics. — 1957. — Vol. 39, No 3. — B. 312–320.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, AQSh iqtisodiy o'sishining 87,5 foizi texnologik omil bilan bog'liq.

⁷Alimov R.X., Xasanov U.N. O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsion rivojlanish: muammolar va yechimlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — B. 47–63.

⁸Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age. New York: W.W. Norton & Company, 2014. — B. 90–112.

⁹Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, 2014. — B. 5–18.

¹⁰Porter M.E., Heppelmann J.E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition // Harvard Business Review. — 2014. — No 11. — B. 64–88.

O'zbekistonda innovatsion texnologiyalar joriy etilishining asosiy ko'rsatkichlari (2018–2023) [10]

Ko'rsatkich	Davr	Qiymat	Manba
Elektron tijorat hajmi	2018–2023	3 barobarga oshgan	[stat.uz]
IT eksport hajmi	2023	400 mln. dollardan ortiq	[MITT]
Texnopark va innovatsiya markazlari	2023-yilga	15 tadan ortiq	[IT Park]
Startaplar soni	2023	1500 dan ziyod	[IT Park]
Bank sektorida shikoyatlar kamayishi	2022–2023	40 foizga	[O'z.Markaziy banki]
Xizmat ko'rsatish vaqti qisqarishi	2022–2023	3 barobarga	[O'z.Markaziy banki]

O'zbekistonda amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'lishicha, raqamli texnologiyalarni joriy etgan mahalliy korxonalarda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati sezilarli darajada yaxshilangan. Masalan, bank sektorida raqamli xizmatlar joriy etilgach, mijoz shikoyatlari 40 foizga kamaygan, xizmat ko'rsatish vaqti esa 3 barobarga qisqargan. Bu natijalar innovatsiyalarning iqtisodiy samara berishi uchun strategik yondashuvning zarurligini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasida «Raqamli O'zbekiston — 2030» dasturi doirasida mamlakat iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga asosiy poydevor yaratildi. Ushbu dastur ko'p sonli sohalarda — ta'lim, sog'liqni saqlash, transport, moliya va davlat boshqaruv tizimlarida keng ko'lami o'zgarishlarni nazarda tutadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2018–2023 yillar orasida O'zbekistonda elektron tijorat hajmi 3 barobarga oshgan. Axborot texnologiyalari sohasidagi eksport hajmi ham yildan yilga o'sib bormoqda — 2023-yilda bu ko'rsatkich 400 million dollardan oshdi. Texnopark va innovatsiya markazlari soni esa 15 tadan ortdi va ularda 1500 dan ziyod startap faoliyat yuritmoqda.

Shunga qaramay, bir qator muammolar hali ham mavjud. Birinchidan, yuqori malakali texnik mutaxassislar yetishmovchiligi sezilmoqda — bu muammo iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga ta'sir qilmoqda. Ikkinchidan, korxonalarining innovatsiyalarga sarflaydigan mablag'lari hali ham talab darajasida emas. Uchinchidan, innovatsion g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish uchun zarur bo'lgan huquqiy va moliyaviy mexanizmlar to'liq shakllanmagan.

Korxonalar innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonida bir necha asosiy to'siqlarga duch keladi. Bu to'siqlarni to'g'ri aniqlash va ularga qarshi samarali choralar ko'rish innovatsion jarayonning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Birinchi to'siq — moliyaviy cheklovlar. Ko'pchilik, ayniqsa kichik va o'rta korxonalar, yangi texnologiyalarni sotib olish va joriy etish uchun yetarli mablag' ajrata olmaydi. Buning yechi sifatida davlat tomonidan beriladigan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va soliq imtiyozlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, loyiha moliyalashtirish va ventchur

kapitalini jalb qilish mexanizmlari ham rivojlantirilishi lozim.

Ikkinchi to'siq — xodimlarning malaka darajasi. Ko'pincha yangi texnologiyalar joriy etilganda, xodimlar ulardan to'liq va samarali foydalana olmaydi. Bu masalani hal etish uchun muntazam malaka oshirish kurslari, o'qitish dasturlari va ichki bilim almashish platformalari muhim rol o'ynaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, xodimlarni oldindan tayyorlash innovatsion loyiha muvaffaqiyati uchun hal qiluvchi omilga aylanadi.

Uchinchi to'siq — tashkiliy madaniyat va o'zgarishlarga qarshilik. Xodimlarning yangiliklarga toqatsizligi innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatsiz tugashining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi. Bu muammoni bartaraf etish uchun rahbariyat tomonidan aniq yo'nalish berish, xodimlarni jarayonga jalb qilish va ijobiy natijalarni rag'batlantirish muhimdir. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarni joriy etishda ichki kommunikatsiya va ishonchni shakllantirish ayniqsa muhimdir.

Olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish samaradorlik oshirishning eng asosiy yo'li hisoblanadi. Lekin bu jarayon o'z-o'zicha amalga oshmaydi — u tizimli yondashuvni, strategik rejalashtirish va doimiy monitoring olib borishni taqozo etadi.

Dunyo tajribasi va O'zbekistondagi holat solishtirilganda, bir necha muhim farqlar ko'zga tashlanadi. Rivojlangan mamlakatlar, masalan, Janubiy Koreya, Singapur va Finlandiyada innovatsion texnologiyalarni joriy etish milliy strategiya darajasida amalga oshiriladi va unga YaIMning 3–4 foizi ajratiladi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich hali ancha past bo'lsada, so'nggi yillarda sezilarli o'sish kuzatilmoqda.

Innovatsiyalarning samaradorligi faqat texnologik omilga bog'liq emas. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, texnologiyani muvaffaqiyatli joriy etgan tashkilotlarda inson kapitaliga sarmoya, tashkiliy madaniyat va rahbarlik sifati ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, «texnologiya + odam + tashkilot» uchburchagi innovatsion samaradorlikning asosiy modeli sifatida qarashimiz lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchidan, innovatsion texnologiyalar zamonaviy iqtisodiyotda raqobat qobiliyatini saqlab qolishning zaruriy shartidir. Texnologik jihatdan orqada qolgan korxona yoki davlat uzoq muddatda raqobatda yutqazishi muqarrar.

Ikkinchidan, innovatsiyalarni joriy etishning samaradorligi ko'p jihatdan tayyorgarlik bosqichining sifatiga bog'liq. Texnologiyani joriy etishdan oldin korxonaning tayyor ekanligini baholash, xodimlarni tayyorlash va jarayonlarni qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, O'zbekiston sharoitida innovatsiyalarni keng joriy etish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi zarur. Davlat qulay huquqiy muhit yaratishi, xususiy sektor esa moliyaviy va texnik resurslarni taqdim etishi lozim.

To'rtinchidan, innovatsion samaradorlik faqat moliyaviy natijalar bilan o'lchanmaydi. Xodimlar salomatligi, atrof-muhit va ijtimoiy ta'sir ham uzoq muddatli samaradorlikning tarkibiy qismidir.

Amaliy takliflar sifatida quyidagilarni tavsiya etamiz: innovatsion loyihalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish; oliy ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasida hamkorlikni mustahkamlash; korxonalarda innovatsion madaniyatni shakllantirishga oid maxsus dasturlarni joriy etish; innovatsiyalarni moliyalashtirish uchun ventur kapital bozorini rivojlantirish va maxsus innovatsion fondlar tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali samaradorlikni oshirish masalasi O'zbekiston iqtisodiyoti uchun nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyatga ega. Ushbu sohada tizimli va izchil harakat qilgan davlatlar va korxonalar kelajakda raqobatda albatta g'olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. — Cambridge: Harvard University Press, 1934. — 255 b.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6083-son Farmoni «Raqamli

O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. — Toshkent, 2020.

[3]. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. — New York: Harper & Brothers, 1942. — 381 b.

[4]. Drucker P.F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. — New York: Harper & Row, 1985. — 277 b.

[5]. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2016. — 192 b.

[6]. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function // The Review of Economics and Statistics. — 1957. — Vol. 39, No 3. — B. 312–320.

[7]. Alimov R.X., Xasanov U.N. O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsion rivojlanish: muammolar va yechimlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — 184 b.

[8]. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. — New York: W.W. Norton & Company, 2014. — 320 b.

[9]. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 2014. — 368 b.

[10]. Porter M.E., Heppelmann J.E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition // Harvard Business Review. — 2014. — No 11. — B. 64–88.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Yusupova Munira Abduqahhor qizi — Qarshi xalqaro universiteti, «Iqtisodiyot va muhandislik» kafedrasida magistranti / Юсупова Мунира Абдукаххор кизи — Каршинский международный университет, магистрант кафедры «Экономика и инженерия» / Yusupova Munira Abduqahhor qizi — Karshi International University, Master's student, Department of Economics and Engineering

E-mail: yusupovam@gmail.com

ORCID: 0009-0006-8339-7497

Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
Economy of the region and industry
Экономика региона и отрасли

AGRAR MAHSULOTLAR TA'MINOT ZANJIRIDA TRANSAKSION XARAJATLARNI QISQARTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY YO'NALISHLARI

Olimova Bahora Shuhratovna

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОКРАЩЕНИЯ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕЖЕК В ЦЕПОЧКЕ ПОСТАВОК АГРАРНОЙ ПРОДУКЦИИ

Олимова Бахора Шухратовна

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC DIRECTIONS FOR REDUCING TRANSACTION COSTS IN THE AGRICULTURAL SUPPLY CHAIN

Olimova Bakhora Shukhratovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida yuzaga keladigan transaktsion xarajatlarning iqtisodiy mohiyati, ularning tarkibi hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazish jarayoniga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaktsion xarajatlarni qisqartirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlarini aniqlash va ularning samaradorligini baholashdan iborat. Tadqiqotda institutsional tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda iqtisodiy-statistik usullardan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi axborot asimmetriyasi, shartnomaviy munosabatlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi, logistika infratuzilmasining cheklanganligi hamda raqamli texnologiyalarning yetarlicha joriy etilmaganligi transaktsion xarajatlarning ortishiga sabab bo'lmoqda. Shu asosda agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish, raqamli platformalarni keng joriy etish, logistika markazlari faoliyatini takomillashtirish va shartnomaviy munosabatlarni institutsional jihatdan mustahkamlash orqali transaktsion xarajatlarni kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: Agrar mahsulotlar, ta'minot zanjiri, transaktsion xarajatlar, institutsional iqtisodiyot, logistika samaradorligi, qishloq xo'jaligi kooperatsiyasi, raqamli texnologiyalar, shartnomaviy munosabatlar, axborot asimmetriyasi, agribiznes, logistika markazlari, iqtisodiy samaradorlik

Abstract: This article analyzes the economic essence of transaction costs arising in the agricultural supply chain, their structure, and their impact on the process of delivering agricultural products from producers to consumers. The aim of the study is to identify organizational and economic directions for reducing transaction costs in the agricultural supply chain and to assess their effectiveness. The research employed institutional analysis, comparative analysis, system approach, and economic-statistical methods. The results of the study show that information asymmetry among supply chain participants, insufficient development of contractual relations, limited logistics infrastructure, and inadequate implementation of digital technologies are the main factors increasing transaction costs. Based on these findings, scientific and practical recommendations were developed to reduce transaction costs by promoting cooperation relations, widely implementing digital platforms, improving logistics centers, and strengthening institutional contractual mechanisms in the agricultural supply chain.

Keywords: Agricultural products, supply chain, transaction costs, institutional economics, logistics efficiency, agricultural cooperation, digital technologies, contractual relations, information asymmetry, agribusiness, logistics centers, economic efficiency.

Аннотация: В данной статье анализируется экономическая сущность транзакционных издержек в цепочке поставок сельскохозяйственной продукции, их структура, а также влияние на процесс доставки продукции от производителя к потребителю. Цель исследования заключается в определении организационно-экономических направлений сокращения транзакционных издержек в цепочке поставок аграрной продукции и оценке их эффективности. В исследовании использовались методы институционального анализа, сравнительного анализа, системного подхода и экономико-статистические методы. Результаты исследования показывают, что информационная асимметрия между участниками цепочки поставок, недостаточное развитие договорных отношений, ограниченность логистической инфраструктуры и низкий уровень внедрения цифровых технологий являются основными факторами роста транзакционных издержек. На основе полученных результатов разработаны научно-практические рекомендации по снижению транзакционных издержек путем развития кооперационных связей, широкого внедрения цифровых платформ, совершенствования логистических центров и укрепления институциональных договорных механизмов.

Ключевые слова: Аграрная продукция, цепочка поставок, транзакционные издержки, институциональная экономика, эффективность логистики, сельскохозяйственная кооперация, цифровые технологии, договорные отношения, информационная асимметрия, агробизнес, логистические центры, экономическая эффективность.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda iste'mol talabi tarkibining o'zgarishi agrar mahsulotlarni ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va iste'molchiga yetkazib berish tizimlarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda agrar mahsulotlar ta'minot zanjirining samarali faoliyat yuritishi nafaqat ishlab chiqarish xarajatlariga, balki mahsulot harakati davomida yuzaga keladigan transaksion xarajatlar darajasiga ham bevosita bog'liq hisoblanadi. Institutsional iqtisodiyot nazariyasida transaksion xarajatlar tushunchasi ilk bor iqtisodchi olim Ronald Coase tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi bitimlarni amalga oshirish, axborot izlash, muzokaralar olib borish, shartnomalar tuzish va ularning bajarilishini nazorat qilish bilan bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Keyinchalik Oliver Williamson tomonidan rivojlantirilgan transaksion xarajatlar nazariyasi bozor munosabatlarining samaradorligini baholashda muhim metodologik asoslardan biriga aylandi. Mazkur nazariyaga ko'ra, transaksion xarajatlarning yuqori darajasi iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga, resurslardan foydalanish natijadorligining kamayishiga va bozor infratuzilmasi rivojlanishining sekinlashishiga olib keladi.

Agrar sektorda transaksion xarajatlar boshqa tarmoqlarga nisbatan yuqoriroq bo'lishi bilan tavsiflanadi. Bunga qishloq xo'jaligi mahsulotlarining mavsumiyligi, ishlab chiqaruvchilarning hududiy tarqoqligi, mahsulot sifatining bir xil emasligi, narxlar o'zgaruvchanligi hamda bozor axborotlarining yetarli darajada shaffof emasligi sabab bo'ladi. Natijada ishlab chiqaruvchilar, vositachilar, qayta ishlovchi korxonalar va iste'molchilar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarda qo'shimcha xarajatlar yuzaga keladi. Bu esa mahsulot tannarxining oshishiga, ishlab chiqaruvchilar daromadining kamayishiga va yakuniy iste'molchi uchun narxlarning ko'tarilishiga sabab bo'ladi. So'nggi yillarda dunyo amaliyotida agrar mahsulotlar ta'minot zanjirini raqamlashtirish, logistika markazlarini rivojlantirish, elektron savdo maydonchalarini joriy etish hamda kooperatsiya aloqalarini kengaytirish orqali transaksion

xarajatlarni kamaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, rivojlangan davlatlarda "aqlli logistika", elektron kontraktatsiya va raqamli monitoring tizimlarining qo'llanilishi mahsulot harakati jarayonida axborot almashinuvi tezligini oshirib, bitim xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirish imkonini bermoqda.

O'zbekistonda ham qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, agrologistika infratuzilmasini rivojlantirish, fermer xo'jaliklari faoliyatini qo'llab-quvvatlash va raqamli iqtisodiyot elementlarini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, agrar mahsulotlarni yetishtirishdan tortib iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan jarayonlarda vositachilik bo'g'inlarining ko'pligi, logistika xizmatlari xarajatlarining yuqoriligi, shartnomaviy munosabatlarning ayrim hollarda yetarli darajada takomillashmaganligi va axborot oqimlarining samarali tashkil etilmaganligi transaksion xarajatlarning ortishiga sabab bo'lmoqda. Bu holat agrar mahsulotlar bozorining samaradorligini oshirish va ta'minot zanjirlarini optimallashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish zaruratini kuchaytiradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni qisqartirish muammosi iqtisodiy adabiyotlarda institutsional iqtisodiyot, logistika menejmenti hamda agrar iqtisodiyot kesimida keng o'rganilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar asosan bitimlar samaradorligi, bozor institutlarining roli va ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi muvofiqlashuv mexanizmlariga qaratilgan. Transaksion xarajatlar nazariyasining asoschilari sifatida Ronald Coase bozor va firma o'rtasidagi tanlovni aynan bitim xarajatlari orqali izohlagan. Uning fikricha, agar bozor orqali amalga oshiriladigan bitim xarajatlari yuqori bo'lsa, iqtisodiy subyektlar ishlab chiqarishni firma ichida tashkil etishga intiladi. Bu yondashuv keyinchalik institutlar iqtisodiyoti rivojlanishiga asos bo'ldi. Mazkur nazariya Oliver Williamson tomonidan yanada chuqurlashtirilib, transaksion xarajatlar iqtisodiy munosabatlarning asosiy determinantlaridan biri sifatida talqin qilingan. Williamson transaksiyalarni boshqarish tuzilmalari (bozor, ierarxiya va gibridd shakllar) orqali xarajatlarni minimallashtirish mumkinligini asoslab bergan. Uning "Governance Structures" yondashuvi

agrar ta'minot zanjirlarida ham vositachilik institutlari va kooperatsiya shakllarining ahamiyatini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, Douglass North institutlar evolyutsiyasi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, rasmiy va norasmiy institutlar transaksion xarajatlarni belgilovchi asosiy omil ekanligini ta'kidlaydi. Agrar sektorda bu yondashuv shartnomaviy intizom, mulk huquqlari himoyasi va bozor shaffofligi kabi omillarni tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agrar ta'minot zanjiri va logistika samaradorligi bo'yicha Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan "qiymat zanjiri" konsepsiyasi ham muhim nazariy asos hisoblanadi. Porter ga ko'ra, mahsulotning yakuniy qiymati har bir bosqichdagi qo'shilgan qiymat va xarajatlar samaradorligiga bog'liq bo'lib, logistika, ta'minot va tarqatish jarayonlari raqobat ustunligini belgilaydi. Agrar iqtisodiyot bo'yicha tadqiqotlarda John H. Davis va Ray A. Goldberg agribiznes tizimi va vertikal integratsiya konsepsiyasini ishlab chiqib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishdan iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan jarayon yagona tizim sifatida qaralishi lozimligini asoslagan. Ularning yondashuviga ko'ra, agrar sektor samaradorligi ishlab chiqarishdan ko'ra ko'proq ta'minot zanjiri boshqaruvi sifatiga bog'liqdir.

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot sharoitida transaksion xarajatlarni qisqartirish masalasi ham dolzarb bo'lib bormoqda. Xususan, elektron savdo platformalari, aqlli logistika tizimlari va raqamli shartnomalar (smart contracts) bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar axborot asimmetriyasini kamaytirish va bitim xarajatlarini optimallashtirish imkonini ko'rsatmoqda. Bu yo'nalishda zamonaviy iqtisodchilar agrar sektorni raqamlashtirish orqali vositachilik xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkinligini ta'kidlamoqda. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, transaksion xarajatlarni kamaytirish muammosi ko'p omilli bo'lib, u institutsional muhit, logistika infratuzilmasi, raqamli texnologiyalar darajasi hamda ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi koordinatsiya samaradorligiga bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, agrar mahsulotlar ta'minot zanjiri bo'yicha kompleks yondashuv va amaliy yechimlarga ehtiyoj mavjudligi ushbu tadqiqotning dolzarbligini asoslaydi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni qisqartirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlarini ilmiy asoslash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida institutsional iqtisodiyot, ta'minot zanjiri boshqaruvi hamda agrar iqtisodiyot nazariyalariga tayangan holda tizimli va ko'p omilli tahlil amalga oshirildi.

Tadqiqotning nazariy asosini Ronald Coase va Oliver Williamson tomonidan ishlab chiqilgan transaksion xarajatlar nazariyasi tashkil etadi. Ushbu nazariya asosida agrar mahsulotlar harakatida yuzaga keladigan bitim xarajatlari (axborot izlash, muzokara, shartnoma tuzish va nazorat qilish xarajatlari) tizimli tahlil qilindi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

1. Tizimli yondashuv usuli. Agrar mahsulotlar ta'minot zanjiri yagona tizim sifatida qaralib, ishlab chiqarish, logistika, saqlash, qayta ishlash va iste'mol bosqichlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Bu yondashuv transaksion xarajatlarning qaysi bosqichlarda yuqori shakllanishini aniqlash imkonini berdi.

2. Institutsional tahlil usuli. Bozor ishtirokchilari o'rtasidagi rasmiy va norasmiy institutlar, shartnomaviy munosabatlar hamda mulk huquqlari himoyasi darajasi o'rganildi. Douglass North yondashuviga tayangan holda institutlarning samaradorligi transaksion xarajatlarga ta'siri baholandi.

3. Qiyosiy tahlil usuli. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar agrar ta'minot zanjiri modellari solishtirilib, logistika tizimi, raqamlashtirish darajasi va kooperatsiya mexanizmlarining farqlari aniqlandi.

4. Iqtisodiy-statistik tahlil usuli. Agrar sektor bo'yicha mavjud statistik ma'lumotlar asosida logistika xarajatlari, vositachilik ulushi hamda mahsulot yo'qotishlari tahlil qilindi. Ushbu ko'rsatkichlar transaksion xarajatlarning bilvosita indikatorlari sifatida baholandi.

5. Mantiqiy umumlashtirish va sintez usuli. Olingan natijalar asosida agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni kamaytirish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlar shakllantirildi va umumiy ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, tadqiqotda ta'minot zanjiri boshqaruvi (Supply Chain Management – SCM) konsepsiyasi asosida Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan qiymat zanjiri yondashuvidan ham foydalanildi. Bu yondashuv mahsulotning har bir bosqichida yaratiladigan qiymat va xarajatlarni nisbatini baholash imkonini berdi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlab, agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni qisqartirish bo'yicha aniq xulosalar chiqarish imkonini berdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlar ishlab chiqaruvchidan yakuniy iste'molchigacha bo'lgan jarayonda turli bosqichlarda shakllanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu xarajatlar asosan axborot yetishmasligi, vositachilar sonining ko'pligi, logistika infratuzilmasining samarasizligi hamda shartnomaviy munosabatlarning zaifligi hisobiga yuzaga keladi. Tahlillar asosida agrar ta'minot zanjiri 4 asosiy bosqichga ajratildi: ishlab chiqarish, yig'ish va saqlash, logistika hamda sotuv (chakana ulgurji bozor). Har bir bosqichda transaksion xarajatlarning ulushi turlicha bo'lib, eng yuqori xarajatlar logistika va vositachilik bosqichlarida kuzatiladi. Bu holat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tez buziluvchanligi va bozor infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqotda olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar va kooperatsiya tizimlari joriy etilgan hududlarda transaksion xarajatlar sezilarli darajada kamaygan. Bu esa axborot asimmetriyasini qisqartirish va bitimlar tezligini oshirish orqali erishilgan. Quyidagi jadvalda agrar mahsulotlar ta'minot

zanjirining asosiy bosqichlarida transaksion xarajatlar tarkibi va ularning nisbiy ulushi tahlil qilingan:

1-jadval

Agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlar tarkibi va ulushi (baholangan tahlil)

Ta'minot bosqichi	Asosiy transaksion xarajatlar turi	Xarajat darajasi (nisbiy)	Asosiy muammo omillari
Ishlab chiqarish	Axborot izlash, resurslar bo'yicha kelishuvlar	O'rtacha	Bozor axborotining yetishmasligi
Yig'ish va saqlash	Shartnoma tuzish, sifat nazorati	O'rtacha-yuqori	Standartlashtirish pastligi
Logistika	Transport, vositachilik, kechikishlar	Yuqori	Infratuzilma yetishmasligi
Sotuv (bozor bosqichi)	Muzokara, vositachi komissiyasi, marketing xarajatlari	Yuqori	Vositachilar ko'pligi, raqobat nomutanosibligi

Tahlil natijalariga ko'ra, eng yuqori transaksion xarajatlar logistika bosqichida kuzatiladi (nisbiy daraja — yuqori). Bu bosqichda transport xarajatlari bilan birga vositachilar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar ham qo'shimcha xarajatlarni oshiradi. Shu bilan birga, sotuv bosqichida ham vositachilik komissiyalari va marketing xarajatlari umumiy xarajatlarni sezilarli oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, raqamlashtirilgan ta'minot zanjiri (elektron savdo platformalari, onlayn kontrakt tizimlari) mavjud hududlarda transaksion xarajatlar 15–30% gacha kamayishi mumkin. Bu holat Oliver Williamson nazariyasida ta'kidlangan “gibrid boshqaruv tuzilmalari” samaradorligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Umuman olganda, olingan natijalar agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarni kamaytirish uchun uch asosiy yo'nalish muhim ekanini ko'rsatdi:

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida transaksion xarajatlarning iqtisodiy mohiyati, ularning shakllanish omillari hamda ularni qisqartirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, agrar sektorda transaksion xarajatlar asosan axborot asimmetriyasi, vositachilar ko'pligi, logistika infratuzilmasining yetarli emasligi va shartnomaviy munosabatlarning zaifligi natijasida yuzaga keladi. Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, agrar mahsulotlar ta'minot zanjirida eng yuqori transaksion xarajatlar logistika va sotuv bosqichlarida shakllanadi. Raqamli texnologiyalar va integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari joriy etilgan sharoitda esa ushbu xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirish imkoniyati mavjud.

Shuningdek, Ronald Coase va Oliver Williamson nazariyalariga tayangan holda, bozor ishtirokchilari o'rtasidagi samarali muvofiqlashuv mexanizmlari transaksion xarajatlarni kamaytirishda asosiy omil ekanligi tasdiqlandi.

1. Agrar mahsulotlar bozorida raqamli savdo platformalarini keng joriy etish orqali axborot asimmetriyasini kamaytirish.

2. Logistika markazlari va sovutkichli ombor infratuzilmasini rivojlantirish orqali mahsulot yo'qotishlarini qisqartirish.

3. Fermer xo'jaliklari o'rtasida kooperatsiya va klaster tizimini kuchaytirish.

4. Elektron shartnomalar (e-contract) tizimini joriy etish orqali bitim xarajatlarni optimallashtirish.

5. Vositachilik bo'g'inlarini qisqartirish va to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqaruvchi–iste'molchi aloqalarini kengaytirish.

6. Douglass North yondashuviga muvofiq institutsional muhitni takomillashtirish va shartnomaviy intizomni kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] Coase, R. H. (1937). *The Nature of the Firm*. Economica.

<https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>

[2] Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press.

<https://www.jstor.org/stable/10.2307/j.ctt7s2j6>

[3] North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.

<https://www.cambridge.org/core/books/institutions-institutional-change-and-economic-performance/>

[4] Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.

<https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=193>

[5] FAO (Food and Agriculture Organization). *Agrifood Supply Chain Reports*. <https://www.fao.org/publications/en/>

[6] World Bank. *Agricultural Supply Chains and Value Addition Reports*. <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture>

[7] OECD. *Food Supply Chain Efficiency and Policy Analysis*. <https://www.oecd.org/agriculture/>

[8] Uzbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq xo'jaligi va agrar bozor ma'lumotlari. <https://stat.uz>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Olimova Bahora Shuhratovna Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası assistenti / Олимова Бахора Шухратовна Ассистент кафедры «Бизнес и менеджмент» Каршинского государственного

технического университета / Olimova Bahora Shuhratovna Assistant Lecturer of the Department “Business and Management”, Karshi State Technical University

E-mail: olimovabahora393@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2281-4782>

MINTAQA FERMER XO'JALIKLARINING MARKETINGDAN FOYDALANIB ISHLAB CHIQUARISH VA MARKETING XIZMAT KO'RSATISH TENDENTSIYALARI

Nazarova Gulrux Umarjonovna

ТЕНДЕНЦИИ ПРОИЗВОДСТВА И ОКАЗАНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ УСЛУГ ФЕРМЕРСКИМИ ХОЗЯЙСТВАМИ РЕГИОНА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГА

Назарова Гулрух Умаржоновна

TRENDS IN PRODUCTION AND MARKETING SERVICE PROVISION BY REGIONAL FARMS THROUGH THE USE OF MARKETING

Nazarova Gulrux Umarjonovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintqa fermer xo'jaliklarida marketing faoliyatidan foydalanishning ishlab chiqarish samaradorligi va xizmat ko'rsatish jarayonlariga ta'siri hamda ularning rivojlanish tendensiyalari tadqiq etilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning o'zgarishi, raqobatning kuchayishi va iste'molchilar ehtiyojlarining diversifikatsiyalashuvi fermer xo'jaliklarida zamonaviy marketing yondashuvlarini qo'llash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Tadqiqotning maqsadi mintqa fermer xo'jaliklarida marketing faoliyatining ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish samaradorligiga ta'sirini baholash hamda ushbu yo'nalishdagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, monografik kuzatish va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, qishloq xo'jaligida marketing xizmatlarini rivojlantirish mahsulotlarni sotish bilan bog'liq tavakkalchiliklarni kamaytirishi va fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini oshirishi asoslandi. Tadqiqot yakunida mintaqaviy fermer xo'jaliklarida marketing faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: Fermer xo'jaligi, agrar marketing, marketing faoliyati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, marketing xizmatlari, bozor segmentatsiyasi, raqamli marketing, mahsulot realizatsiyasi, marketing strategiyasi, iste'molchi talabi, agribiznes, raqobatbardoshlik, bozor infratuzilmasi, xizmat ko'rsatish sifati, marketing kommunikatsiyalari

Abstract: This article examines the impact of marketing activities on production efficiency and service delivery processes in regional farms, as well as their development trends. In the context of a market economy, changes in demand for agricultural products, increasing competition, and the diversification of consumer needs necessitate the application of modern marketing approaches in farming enterprises. The purpose of the study is to evaluate the impact of marketing activities on production and service efficiency in regional farms and to identify development trends in this area. The research employed a systematic approach, economic-statistical analysis, comparative analysis, monographic observation, and scientific generalization methods. Furthermore, the study substantiates that the development of marketing services in agriculture can reduce risks associated with product sales and enhance the competitiveness of farms. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed to improve marketing activities in regional farms.

Keywords: Farm enterprise, agricultural marketing, marketing activity, agricultural products, marketing services, market segmentation, digital marketing, product sales, marketing strategy, consumer demand, agribusiness, competitiveness, market infrastructure, service quality, marketing communications.

Аннотация: В данной статье исследовано влияние использования маркетинговой деятельности в региональных фермерских хозяйствах на эффективность производства и процессы оказания услуг, а также тенденции их развития. В условиях рыночной экономики изменение спроса на сельскохозяйственную продукцию, усиление конкуренции и диверсификация потребностей потребителей обуславливают необходимость применения современных маркетинговых подходов в фермерских хозяйствах. Цель исследования заключается в оценке влияния маркетинговой деятельности на эффективность производства и оказания услуг в региональных фермерских хозяйствах, а также в выявлении тенденций развития данного направления. В исследовании использованы методы системного подхода, экономико-статистического анализа, сравнительного анализа, монографического наблюдения и научного обобщения. Кроме того, обосновано, что развитие маркетинговых услуг в сельском хозяйстве способствует снижению рисков, связанных с реализацией продукции, и повышению конкурентоспособности фермерских хозяйств. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию маркетинговой деятельности в региональных фермерских хозяйствах.

Ключевые слова: Фермерское хозяйство, аграрный маркетинг, маркетинговая деятельность, сельскохозяйственная продукция, маркетинговые услуги, сегментация рынка, цифровой маркетинг, реализация продукции, маркетинговая стратегия, потребительский спрос, агробизнес, конкурентоспособность, рыночная инфраструктура, качество услуг, маркетинговые коммуникации.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi tarmog'ining barqaror rivojlanishi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va agrar mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish masalalari davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Globalizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro bozorlarda raqobatning kuchayishi hamda iste'molchilar talabining sifat jihatidan o'zgarishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilaridan bozor tamoyillariga asoslangan faoliyat yuritishni talab etmoqda. Bunday sharoitda fermer xo'jaliklari faoliyatida marketing konsepsiyasidan samarali foydalanish nafaqat mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki ishlab chiqarilgan mahsulotlarni bozor talablariga mos ravishda realizatsiya qilish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va qo'shimcha qiymat yaratishning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalarga ko'ra, marketing faqat mahsulotni sotish vositasi emas, balki ishlab chiqarish, taqsimlash, narx belgilash va iste'molchilar bilan munosabatlarni boshqarishni o'z ichiga oluvchi kompleks boshqaruv tizimidir. Ayniqsa, agrar sohada marketingning ahamiyati yuqori bo'lib, u fermer xo'jaliklariga bozor kon'yunkturasini o'rganish, iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va ishlab chiqarish jarayonini talabga moslashtirish imkonini beradi. Natijada mahsulot yetishtirish va realizatsiya qilish o'rtasidagi nomutanosiblik kamayadi, iqtisodiy samaradorlik esa ortadi.

So'nggi yillarda dunyo tajribasida agrar marketingning yangi shakllari, jumladan raqamli marketing, elektron savdo platformalari, agroservis xizmatlari va logistika integratsiyasi asosida fermer xo'jaliklarining bozor faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayoni bozor talabi va marketing tadqiqotlari natijalariga asoslangan holda tashkil etilishi natijasida mahsulot realizatsiyasi samaradorligi va eksport salohiyati sezilarli darajada oshmoqda. O'zbekistonda ham qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, fermer xo'jaliklari

faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda bozor mexanizmlarini keng joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida qishloq xo'jaligida bozor tamoyillarini keng joriy etish, fermer va dehqon xo'jaliklarining daromadlarini oshirish, agrar mahsulotlarni chuqur qayta ishlash va eksport hajmini kengaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur strategiyada agrar tarmoqda marketing xizmatlarini rivojlantirish va zamonaviy savdo mexanizmlarini joriy etish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarining qo'shilgan qiymatini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo'jaligida bozor mexanizmlarini rivojlantirish va agrar islohotlarni jadallashtirishga qaratilgan qarorlarida fermer xo'jaliklari faoliyatini diversifikatsiya qilish, mahsulotlarni eksportga yo'naltirish, agroklastlar va kooperatsiya tizimini rivojlantirish orqali marketing infratuzilmasini takomillashtirish vazifalari belgilab berilgan. Bu esa fermer xo'jaliklarining marketing xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirish va ishlab chiqarishni bozor talablariga moslashtirish uchun muhim institutsional asos yaratmoqda. Bugungi kunda mintaqada fermer xo'jaliklari faoliyatida marketing xizmatlaridan foydalanish darajasi hududlar kesimida bir xil emas. Ayrim xo'jaliklarda marketing tadqiqotlari, iste'molchilar talabi monitoringi, mahsulotni brendlashtirish va raqamli marketing vositalaridan samarali foydalanilayotgan bo'lsa, ayrim hududlarda ushbu jarayonlar yetarli darajada rivojlanmagan. Natijada mahsulot realizatsiyasi bilan bog'liq muammolar, narxlar tebranishi va bozor tavakkalchiliklari yuzaga kelmoqda. Shu sababli mintaqada fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlaridan foydalanish tendensiyalarini ilmiy jihatdan o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Fermer xo'jaliklari faoliyatida marketingdan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini bozorga yo'naltirilgan holda ishlab chiqarish va marketing xizmatlarini rivojlantirish masalalari iqtisodiyot fanining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammo bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular agrar marketingning nazariy va amaliy asoslarini shakllantirishga xizmat qilgan. Marketing nazariyasining asoschilaridan biri professor Philip Kotler marketingni iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va qondirish orqali foyda olishga qaratilgan ijtimoiy va boshqaruv jarayoni sifatida ta'riflaydi. Olimning fikricha, korxona faoliyatining muvaffaqiyati ishlab chiqarish hajmiga emas, balki iste'molchilar talabini qanchalik chuqur o'rganish va qondirish darajasiga bog'liq. Ushbu yondashuv fermer xo'jaliklarida bozor talabiga mos mahsulot ishlab chiqarish va samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqishning nazariy asosini tashkil etadi.

Marketing menejmenti sohasida taniqli olim professor Kevin Lane Keller brend yaratish va iste'molchilar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, mahsulot sifati bilan bir qatorda marketing kommunikatsiyalarining samaradorligi ham bozor muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Agrar marketing nazariyasining rivojlanishida professor John H. Davis va professor Ray A. Goldberg alohida o'rin tutadi. Ular tomonidan ishlab chiqilgan "Agribusiness" konsepsiyasiga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va sotish yagona iqtisodiy tizim sifatida boshqarilishi lozim. Olimlarning fikricha, marketing faoliyati ushbu tizimning barcha bo'g'inlarini bir-biri bilan bog'lovchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Amerikalik iqtisodchi professor Jerome McCarthy tomonidan ishlab chiqilgan "4P" marketing modeli (Product, Price, Place, Promotion) bugungi kunda ham marketing strategiyalarining metodologik asosi sifatida qo'llaniladi. McCarthy fikricha, mahsulot siyosati, narx siyosati, taqsimot kanallari va rag'batlantirish vositalarining o'zaro uyg'unligi korxonaning bozor muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ushbu model fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini tashkil etishda ham muhim nazariy ahamiyatga ega. Raqobat strategiyasi va bozor ustunligini shakllantirish masalalarini tadqiq etgan professor Michael Porter korxonaning muvaffaqiyati qiymat zanjirini samarali boshqarishga bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, marketing va logistika tizimlarining integratsiyasi mahsulotning bozor qiymatini oshirishga xizmat qiladi. Agrar sektorda esa bu yondashuv fermer xo'jaliklarining bozor pozitsiyasini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi marketingi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan professor Geoffrey Shepherd agrar marketing tizimining samaradorligi ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi axborot almashinuvi darajasiga bog'liq ekanligini asoslab bergan. Uning fikriga ko'ra, marketing infratuzilmasining rivojlanganligi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

fermerlarning daromadlarini oshirish va bozor tavakkalchiliklarini kamaytirishga xizmat qiladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida marketing faoliyatining transformatsiyasini tadqiq etgan professor Dave Chaffey internet marketing, elektron savdo va ijtimoiy tarmoqlar orqali mahsulotlarni targ'ib qilish fermer xo'jaliklari uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, raqamli marketing vositalaridan foydalanish mahsulot realizatsiyasi hajmini oshirish va marketing xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan ham agrar marketing masalalari keng o'rganilgan. Xususan, akademik Saidmurod G'ulomov iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida marketing xizmatlarining rivojlanishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, professor Qobiljon Husanov agrar tarmoqda marketing infratuzilmasini rivojlantirish va fermer xo'jaliklarining bozor axborotlaridan foydalanish darajasini oshirish zarurligini qayd etadi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, marketing faoliyati fermer xo'jaliklarining ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy samaradorligini oshirish, mahsulotlarni muvaffaqiyatli realizatsiya qilish hamda bozor tavakkalchiliklarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq mintqa fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlaridan foydalanish tendensiyalari, ularning ishlab chiqarish natijalariga ta'siri va zamonaviy raqamli marketing vositalarining qo'llanilish darajasi yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu sababli ushbu masalani chuqur o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda mintqa fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatidan foydalanish orqali ishlab chiqarish va marketing xizmatlari ko'rsatish tendensiyalarini o'rganish, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash hamda rivojlanish istiqbollari aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini agrar marketing, marketing menejmenti, agribiznes va qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirishga oid ilmiy konsepsiyalar tashkil etdi. Xususan, Philip Kotlarning marketing menejmenti nazariyasi, Michael Porterning raqobat ustunligi va qiymat zanjiri konsepsiyasi, Jerome McCarthy tomonidan ishlab chiqilgan marketing kompleksi (4P) modeli hamda John H. Davis va Ray A. Goldbergning agribiznes nazariyasiga oid ilmiy qarashlari tadqiqotning metodologik poydevori sifatida xizmat qildi. Ushbu nazariy yondashuvlar asosida fermer xo'jaliklarining bozor talablariga moslashish darajasi, mahsulotlarni realizatsiya qilish mexanizmlari va marketing xizmatlarining iqtisodiy natijalarga ta'siri baholandi.

Tadqiqot davomida ilmiy bilishning tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyosiy taqqoslash, iqtisodiy-statistik tahlil, monografik kuzatish hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Mintaqadagi fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatiga oid ko'rsatkichlar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, FAO hamda Jahon

bankining rasmiy statistik ma'lumotlari asosida o'rganildi. Statistik ma'lumotlar yordamida mahsulot ishlab chiqarish hajmi, realizatsiya darajasi, marketing xarajatlari, sotuvdan olingan daromadlar, xizmat ko'rsatish sifati va bozor ulushidagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Shuningdek, marketing xizmatlaridan samarali foydalanayotgan fermer xo'jaliklari faoliyati bilan marketing mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan xo'jaliklar ko'rsatkichlari qiyosiy ravishda tahlil qilinib, ular o'rtasidagi iqtisodiy farqlar aniqlandi.

Tadqiqot jarayonida fermer xo'jaliklarida marketing tadqiqotlari o'tkazish, bozor segmentatsiyasini amalga oshirish, mahsulotlarni brendlash, reklama faoliyatini yo'lga qo'yish hamda raqamli marketing vositalaridan foydalanishning ishlab chiqarish samaradorligi va daromadlilik darajasiga ta'siri baholandi. Bunda marketing faoliyatining iqtisodiy natijadorligi marketing xarajatlari va marketing natijasida shakllangan qo'shimcha daromadlar o'rtasidagi bog'liqlik asosida o'rganildi. Tadqiqot natijalarining obyektivligi va ishonchliligini ta'minlash maqsadida turli manbalardan olingan statistik ma'lumotlar o'zaro taqqoslandi, ularning dinamik o'zgarishlari tahlil qilindi hamda iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklari aniqlandi. Mazkur metodologik yondashuv mintqa fermer xo'jaliklarida marketing faoliyatining ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlariga ta'sirini kompleks baholash, mavjud muammolarni aniqlash va marketing xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish imkonini berdi.

■TAHLIL VA NATIJALAR

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligi nafaqat ishlab

chiqarish hajmi, balki marketing faoliyatining samaradorligi bilan ham belgilanadi. Zamonaviy agrar bozorlarda iste'molchilar talabi, mahsulot sifati, narx siyosati va sotuv kanallarining diversifikatsiyalashuvi fermer xo'jaliklaridan marketing vositalaridan faol foydalanishni talab qilmoqda. Shu sababli mintqa fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlarining rivojlanish tendensiyalarini o'rganish va ularning iqtisodiy natijalarga ta'sirini baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, marketing faoliyatidan samarali foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya qilish ko'rsatkichlari an'anaviy usulda faoliyat yuritayotgan xo'jaliklarga nisbatan yuqoriroqdir. Ayniqsa, bozor tadqiqotlarini muntazam olib borish, iste'molchilar talabini o'rganish, mahsulotlarni brendlash va raqamli marketing vositalaridan foydalanish mahsulot sotish hajmini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

So'nggi yillarda fermer xo'jaliklarida elektron savdo platformalari, ijtimoiy tarmoqlar marketingi va onlayn buyurtma tizimlaridan foydalanish darajasi ortib bormoqda. Natijada mahsulotlarni vositachilarsiz sotish imkoniyatlari kengayib, ishlab chiqaruvchilarning daromadlari oshmoqda. Shu bilan birga marketing xizmatlari rivojlangan xo'jaliklarda mahsulotlarni sotish bilan bog'liq tavakkalchiliklar kamayib, bozor talabiga mos ishlab chiqarish tizimi shakllanmoqda.

Tadqiqot doirasida marketing xizmatlaridan foydalanish darajasi va uning iqtisodiy natijalarga ta'siri bo'yicha mintqa fermer xo'jaliklarining asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Marketing xizmatlaridan foydalanishning fermer xo'jaliklari faoliyati samaradorligiga ta'siri

Ko'rsatkichlar	Marketing xizmatlaridan kam foydalanadigan fermer xo'jaliklari	Marketing xizmatlaridan faol foydalanadigan fermer xo'jaliklari	O'zgarish (%)
Mahsulot realizatsiyasi darajasi (%)	72,4	91,8	+26,8
O'rtacha yillik sotuv hajmi (mln so'm)	845	1 245	+47,3
Mijozlar soni (nafar)	320	495	+54,7
Eksportga yo'naltirilgan mahsulot ulushi (%)	8,5	17,9	+110,6
Marketing xarajatlarning daromadga nisbati (%)	2,8	4,1	+46,4
Sof foyda rentabelligi (%)	14,6	23,7	+62,3

Manba: Muallif tomonidan mintaqaviy fermer xo'jaliklari faoliyati va agrar marketing bo'yicha ilmiy tadqiqotlar asosida shakllantirilgan.

Jadval ma'lumotlari marketing xizmatlaridan faol foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida mahsulot realizatsiyasi darajasi 91,8 foizni tashkil etganligini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich marketing faoliyati sust bo'lgan xo'jaliklarga nisbatan 19,4 foiz punktga yuqoridir. Mazkur holat marketing tadqiqotlari va bozor segmentatsiyasining mahsulotlarni o'z vaqtida va yuqori narxlarda sotish imkoniyatini yaratishi bilan izohlanadi.

Shuningdek, marketing faoliyatidan faol foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida o'rtacha yillik sotuv hajmi 1 245 mln so'mni tashkil etib, marketing xizmatlaridan kam foydalanadigan xo'jaliklarga nisbatan 47,3 foizga yuqori natija qayd etilgan. Bu esa marketing strategiyalarining daromadlarni oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Tahlillar davomida eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ulushi ham sezilarli ravishda oshgani aniqlandi. Xususan, marketing xizmatlari rivojlangan fermer xo'jaliklarida eksport ulushi 17,9 foizni tashkil etib, boshqa xo'jaliklarga nisbatan 2 barobardan ko'proq natijaga erishilgan. Bu mahsulotlarni xalqaro standartlarga moslashtirish, brendlash va eksport marketingi mexanizmlaridan samarali foydalanish bilan bog'liq. Marketing xarajatlari ulushi biroz yuqoriroq bo'lishiga qaramasdan, sof foyda rentabelligining 23,7 foizga yetishi ushbu xarajatlarning iqtisodiy jihatdan o'zini oqlashini ko'rsatadi. Marketing faoliyatiga yo'naltirilgan investitsiyalar mahsulot realizatsiyasining kengayishi va mijozlar bazasining ortishi hisobiga yuqori iqtisodiy samara bermoqda.

Shuningdek, raqamli marketing vositalaridan foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida bozor ulushi o'rtacha 62 foizga oshganligi kuzatildi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, elektron savdo platformalari va onlayn reklama vositalari orqali yangi xaridorlarni jalb qilish imkoniyatlari kengaygan. Bu esa marketing kommunikatsiyalarining zamonaviy shakllari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishda muhim omilga aylanayotganini ko'rsatadi. O'tkazilgan tahlillar natijasida mintqa fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlaridan foydalanish ishlab chiqarish va sotuv hajmlarining o'sishiga, mahsulot realizatsiyasi samaradorligining ortishiga, eksport salohiyatining kengayishiga hamda fermer xo'jaliklari daromadlarining ko'payishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, raqamli marketing texnologiyalari, bozor tadqiqotlari va mijozlarga yo'naltirilgan marketing strategiyalarining joriy etilishi agrar korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlarini yanada rivojlantirish va ularni zamonaviy raqamli vositalar bilan integratsiyalash agrar sektorning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari mintqa fermer xo'jaliklarida marketing faoliyatidan samarali foydalanish ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot realizatsiyasi samaradorligini yaxshilash va xizmat ko'rsatish sifatini rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning o'zgaruvchanligi fermer xo'jaliklaridan marketing tadqiqotlari asosida faoliyat yuritishni talab qilmoqda. Shu jihatdan marketing xizmatlaridan foydalanish fermer xo'jaliklariga bozor kon'yunkturasini o'rganish, iste'molchilar talabiga mos mahsulot ishlab chiqarish hamda realizatsiya jarayonlarini samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, marketing xizmatlaridan faol foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida mahsulot realizatsiyasi darajasi, sotuv hajmi, eksport salohiyati va foyda rentabelligi an'anaviy faoliyat yuritayotgan xo'jaliklarga nisbatan sezilarli darajada yuqoridir. Ayniqsa, raqamli marketing vositalari, elektron savdo platformalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali mahsulotlarni targ'ib qilish fermer xo'jaliklarining bozor ulushini kengaytirish va yangi

iste'molchilarni jalb etishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mintaqadagi ayrim fermer xo'jaliklarida marketing infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, bozor axborotlariga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi hamda marketing bo'yicha malakali mutaxassislar yetishmasligi marketing xizmatlarining samarali faoliyat yuritishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu sababli agrar tarmoqda marketing tizimini takomillashtirish va fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Fermer xo'jaliklarida marketing tadqiqotlarini muntazam tashkil etish va bozor axborotlari bilan ta'minlash tizimini rivojlantirish zarur.

2. Agrar mahsulotlarni sotishda elektron savdo platformalari va raqamli marketing vositalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq.

3. Fermer xo'jaliklarida mahsulotlarni brendlash va qadoqlash tizimlarini takomillashtirish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish lozim.

4. Hududlarda agrar marketing markazlarini tashkil etish hamda marketing konsalting xizmatlarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

5. Fermer xo'jaliklari rahbarlari va mutaxassislari uchun marketing menejmenti va raqamli marketing yo'nalishlarida malaka oshirish dasturlarini keng joriy etish zarur.

6. Mahalliy va eksport bozorlarida talab yuqori bo'lgan mahsulotlarni aniqlash bo'yicha marketing monitoring tizimini yaratish maqsadga muvofiq.

7. Agroklastarlar va kooperatsiyalar faoliyatida marketing xizmatlarini rivojlantirish orqali mahsulot realizatsiyasi samaradorligini oshirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, realizatsiya bozorlarini kengaytirish, eksport salohiyatini kuchaytirish hamda agrar tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] Philip Kotler, Keller K.L. *Marketing Management*. 16th Edition. – Harlow: Pearson Education, 2022. – 832 p.

[2] Michael Porter. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. – New York: Free Press, 1985. – 592 p.

[3] Jerome McCarthy, Perreault W.D. *Basic Marketing: A Marketing Strategy Planning Approach*. – New York: McGraw-Hill Education, 2017. – 784 p.

[4] John H. Davis, Ray A. Goldberg. *A Concept of Agribusiness*. – Boston: Harvard University Press, 1957. – 136 p.

[5] Geoffrey Shepherd. *Agricultural Marketing*. – Ames: Iowa State University Press, 1965. – 412 p.

[6] Dave Chaffey. *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice*. – London: Pearson Education, 2022. – 576 p.

[7] Saidmurod G‘ulomov. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 384 b.

[8] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.

[9] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo‘jaligida bozor mexanizmlarini keng joriy etish va agrar islohotlarni chuqurlashtirishga oid farmon va qarorlari.

[10] Food and Agriculture Organization (FAO). *The State of Food and Agriculture 2024*. Rome: FAO, 2024.

[11] World Bank. *Agriculture and Food Global Practice Annual Report 2024*. Washington D.C.: World Bank Group, 2024.

[12] OECD. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024.

[13] O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq xo‘jaligi ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2024.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Nazarova Gulrux Umarjonovna Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası assistenti / Назарова Гулрух Умаржоновна Ассистент кафедры «Бизнес и менеджмент» Каршинского государственного технического университета / Nazarova Gulrux Umarjonovna Assistant Lecturer of the Department “Business and Management”, Karshi State Technical University

E-mail: nazarovagulruh72@gmail.com

ORCID: 0009-0007-6188-6844

QISHLOQ XO'JALIGIDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA JAHON MAMLAKATLARI TAJIRIBASI

Xujakulova Nigora Rustamovna

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ СЕМЕЙНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Хужакулова Нигора Рустамовна

GLOBAL EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF FAMILY ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE.

Khujakulova Nigora

Received: June 2, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha jahon mamlakatlari tajribasi tahlil qilingan. Xususan, AQSH, Germaniya, Fransiya, Xitoy, Janubiy Koreya va boshqa rivojlangan hamda rivojlanayotgan davlatlarda oilaviy fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, davlat siyosati va iqtisodiy rag'batlantirish usullari o'rganilgan. Shuningdek, oilaviy tadbirkorlikning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, aholi bandligini ta'minlash va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashdagi o'rni baholangan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribalarni O'zbekiston qishloq xo'jaligiga moslashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oilaviy tadbirkorlik, qishloq xo'jaligi, fermer xo'jaliklari, jahon tajribasi, davlat qo'llab-quvvatlashi, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq rivojlanishi.

Аннотация. В данной статье проанализирован мировой опыт развития семейного предпринимательства в сельском хозяйстве. В частности, изучены механизмы государственной поддержки семейных фермерских хозяйств, аграрная политика и экономические стимулы, применяемые в США, Германии, Франции, Китае, Южной Корее и других странах. Особое внимание уделено роли семейного предпринимательства в повышении эффективности сельскохозяйственного производства, обеспечении занятости населения и укреплении продовольственной безопасности. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по адаптации зарубежного опыта к условиям сельского хозяйства Узбекистана.

Ключевые слова: семейное предпринимательство, сельское хозяйство, фермерские хозяйства, мировой опыт, государственная поддержка, продовольственная безопасность, развитие сельских территорий.

Abstract. This article analyzes international experience in the development of family entrepreneurship in agriculture. Particular attention is given to the mechanisms of state support, agricultural policies, and economic incentives applied to family farms in the United States, Germany, France, China, South Korea, and other countries. The study examines the role of family entrepreneurship in improving agricultural productivity, creating employment opportunities, and strengthening food security. Based on the findings, scientific and practical recommendations are proposed for adapting international best practices to the agricultural sector of Uzbekistan.

Keywords: family entrepreneurship, agriculture, family farms, international experience, government support, food security, rural development.

■ KIRISH

Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda jahon mamlakatlarining ilg'or tajribasini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Turli davlatlar, o'zlarining iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, oilaviy fermer

xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos modellarini yaratganlar. Bu tajribalar, O'zbekiston sharoitiga mos ravishda tahlil qilinib, mavjud muammolarni hal qilishda yangi g'oyalar va yondashuvlarni taklif etishi mumkin.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlari (masalan, Germaniya, Fransiya, Niderlandiya) qishloq xo'jaligida oilaviy fermer xo'jaliklarining eng rivojlangan modellaridan birini namoyish etadi. Bu mamlakatlarda oilaviy fermer xo'jaliklari asrlar davomida shakllangan bo'lib, ular nafaqat oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda, balki qishloq hududlarini saqlash, ekologik barqarorlikni ta'minlash va qishloq madaniyatini asrab-avaylashda ham muhim rol o'ynaydi. Yevropa Ittifoqining umumiy agrar siyosati (CAP – Common Agricultural Policy) doirasida oilaviy fermerlarga katta miqdorda subsidiya va moliyaviy yordamlar ajratiladi. Bu yordamlar hosildorlikni oshirish, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi landshaftini saqlash va fermerlarning daromadlarini barqarorlashtirishga qaratilgan.

Shuningdek, bu mamlakatlarda kooperatsiya harakati juda rivojlangan bo'lib, fermerlar o'z mahsulotlarini birgalikda sotish, xomashyo xarid qilish va texnik xizmat ko'rsatish bo'yicha kooperativlarga birlashganlar. Bu ularning bozorlardagi pozitsiyasini mustahkamlaydi va savdo xarajatlarini kamaytiradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzuning o'rganilish darajasi tahlil qilinganda, xorijlik olimlardan R.M.Razzaque, M.J.Ali va P.Mather (2020) kabi tadqiqotchilar o'z ishlarida rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida korporativ boshqaruv islohotlarining oilaviy kompaniyalarga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil qilganlar. Ular o'z tadqiqotlarida mulkdorlik strukturasi hamda korporativ boshqaruv mexanizmlaridagi o'zgarishlar oilaviy biznes barqarorligining asosiy omili ekanligiga alohida e'tibor qaratganlar¹¹.

MDH olimlaridan A.N.Asaul¹² fikricha, tadbirkorlik- bu iqtisodiy faoliyatning o'ziga xos turi bo'lib, uning mohiyati bozor almashinuvi orqali o'z a'zolarining o'ziga xos ehtiyojlariga bo'lgan jamiyat talabini rag'batlantirish va qondir ishdan iborat bo'lib, bozor muvozanati buzilishi orqali raqobatdosh ustunliklarga ega bo'lishga qaratilgan. Qishloq xo'jaligida tadbirkorlik ma'lum bir sub'ektlar va tadbirkorlik faoliyatining ob'ektlari ishtirokini o'z ichiga oladi [2].

I.V.Ukrainsevaning so'zlariga ko'ra¹³, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar – bu xo'jalik faoliyatini olib boradigan va to'liq javobgarlikni o'z zimmlariga oladigan tadbirkorlarning o'zlari [3].

S.Elmirzayev (2019) esa korporativ boshqaruv modellarini o'rganish davomida alohida korporativ boshqaruvning oila modelini ajratib ko'rsatgan va alohida xususiyatlariga e'tibor qaratgan¹⁴ [4].

Shuningdek, o'zbek olimlaridan A.O'lmasov va N.To'xliyevlarning tadbirkorlikni "daromad keltiradigan yoki naf beradigan xo'jalik faoliyati (kasb-kor,

mashg'ulot) sohibkorlik - tijorat ishlari bilan shug'ullanish, pul topish maqsadida biror ish bilan band bo'lish", "...tadbirkorlik-pul topish maqsadida mas'uliyatni zimmaga olgan holda biron iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish"¹⁵ [5], deb ta'riflashgan. Ushbu ikki ta'rif bir-biriga juda o'xshash bo'lib, ularning bir-birlaridan farqlanishini ko'rsatib berolmaydi. Shu asosda, shunday fikrga kelish mumkinki, A.O'lmasov ushbu ikki tushuncha mazmuniga o'z qarashlarini rivojlantirib, biznes tushunchasiga ancha to'laroq ta'rif beradi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlik holati va dinamikasi hamda xorij tajribasi o'rganildi va tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida fanning dialektika, iqtisodiy tahlil qilish, qiyosiy taqqoslash, statistik guruhlash, monografik kuzatish, induksiya, deduksiya, mantiqiy va abstrakt fikrlash hamda istiqbolli bashoratlash usullaridan keng foydalanilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

AQSh va Kanadada oilaviy fermer xo'jaliklari, ayniqsa, yiriklashtirilgan va mexanizatsiyalashtirilgan shakllarda keng tarqalgan. Bu mamlakatlarda fermer xo'jaliklari yuqori texnologiyalar, zamonaviy agronomik usullar va ilm-fan yutuqlaridan keng foydalanadi. Davlat tomonidan qishloq xo'jaligini sug'urtalash tizimi juda rivojlangan bo'lib, tabiiy ofatlar va bozor narxlari o'zgarishidan kelib chiqadigan zararlarni qoplashda fermerlarga katta yordam beriladi. Shuningdek, tadqiqot institutlari va universitetlar qishloq xo'jaligi sohasida innovatsiyalarni joriy etish, yangi ekin navlari va chorva zotlarini yaratishda faol ishtirok etadi. U yerda oilaviy fermer xo'jaliklarining biznes rejalashtirishi va boshqaruviga katta e'tibor beriladi¹⁶ [6].

Osiyo mamlakatlari tajribasi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, Xitoyda oilaviy tadbirkorlik (asosan dehqon xo'jaliklari) aholining asosiy bandlik manbai hisoblanadi. Janubiy Koreyada esa qishloq xo'jaligida yuqori texnologiyalar (aqlli fermerlik) va vertikal fermerlik kabi innovatsion yechimlar keng qo'llaniladi. Oilaviy xo'jaliklarga maxsus dasturlar orqali texnologiyalarni sotib olishda moliyaviy yordam ko'rsatiladi. Hindistonda esa mikrokreditlash tizimi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish uchun maxsus bozorlar tashkil etish orqali kichik oilaviy xo'jaliklar qo'llab-quvvatlanadi.

O'zbekistonga xos xulosalar va tavsiyalar xorijiy tajribalardan kelib chiqqan holda shakllantirilishi lozim. Xususan:

Texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish: Yevropa va Shimoliy Amerika tajribasi asosida oilaviy fermer xo'jaliklarida zamonaviy sug'orish tizimlari, aqlli fermerlik usullari hamda energiya tejankor

¹¹ Rushdi M.R. Razzaque, Muhammad Jahangir Ali, Paul Mather. Corporate governance reform and family firms: Evidence from an emerging economy // Pacific-Basin Finance Journal. Volume 59, February 2020.

¹² Asaul A. N. / Organizatsiya predprinimatelskoy deyatelnosti: uchebnik dlya vuzov. / A. N. Asaul. – 4-e izd. – SPb.: Piter, 2013. – 352 s.: il. ISBN 978-5-496-00066-6

¹³ Ukrainseva I. V. / Predprinimatelskaya deyatelnost i yeye osobennosti v selskom xozyaystve [Elektronnyy resurs] / I. V. Ukrainseva, A. I. <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Avdeyeva // Nauchnometodicheskiy elektronnyy jurnal «Konsept». – 2017. – 100–103 s. – URL: <http://ekoncept.ru/2017/770442.htm>

¹⁴ Elmirezayev S. Zamonaviy korporativ boshqaruv. Darslik. – T.: "Iqtisod-moliya", 2019. – 416 b.

¹⁵ To'xliyev N., O'lmasov A. Ishbilarmonlar lug'ati. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1993. – 314 b.

¹⁶ Sulaymonov, A. (2020) Flexible Working Practices: Urgency or Future? Modern Economy, 11, 1342-1350. doi: 10.4236/me.2020.117095.

texnologiyalarni joriy qilish uchun moliyaviy va texnik yordamni kuchaytirish;

Kooperatsiya va klaster tizimini kengaytirish: Yevropa tajribasidan foydalangan holda oilaviy tadbirkorlarni qishloq xo'jaligi kooperativlariga birlashtirish orqali mahsulotlarni sotish, xomashyo xarid qilish va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini oshirish. Shuningdek, klasterlar tarkibida qayta ishlash korxonalarini tashkil etish.

moliyaviy mexanizmlarni diversifikatsiya qilish: Mikroreditlash tizimini yanada takomillashtirish, garovsiz kreditlar ajratish imkoniyatlarini kengaytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;

Ilm-fan va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish: Qishloq xo'jaligi institutlari hamda oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish orqali yangi ilmiy ishlanmalarni oilaviy fermer xo'jaliklariga tatbiq etish va ilm-fan bilan amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash.

sug'urta tizimini rivojlantirish: AQSh va Kanada tajribasi asosida qishloq xo'jaligi risklarini sug'urtalash tizimini takomillashtirish, bu orqali oilaviy tadbirkorlarning moliyaviy barqarorligini oshirish.

Jahon mamlakatlari tajribasi qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda keng ko'lamli yechimlar mavjudligini ko'rsatadi. Bu tajribalarni.

O'zbekiston sharoitiga moslashtirgan holda joriy etish, sohani yanada barqaror va samarali rivojlantirishga xizmat qiladi¹⁷[7].

Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan davlatlarda oilaviy tadbirkorlik subyektlari asosan kichik va o'rta biznes shaklida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda bunday oilaviy korxonalar kichik yoki o'rta biznes darajasidan yirik va ko'p yo'nalishli kompaniyalargacha rivojlanishi mumkin. Bunga Walmart, Ford Motor Company, Samsung, LG, BMW, Bosch, Motorola, Lowe's hamda Hyundai kabi oilaviy bizneslar misol bo'la oladi.

Family Firm Institute ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda jahondagi eng yirik 500 ta kompaniyaning qariyb 17 foizi Osiyoda shakllangan oilaviy biznes korxonalari hissasiga to'g'ri keladi. Shuningdek, oilaviy tadbirkorlikda ishlab chiqarishga yo'naltirilgan investitsiyalarning kapital samaradorligi boshqa tadbirkorlik shakllariga nisbatan yuqoriroq ekanligi bilan ajralib turadi.

Xitoy tajribasiga e'tibor qaratilsa, ushbu mamlakatda oilaviy tadbirkorlik subyektlarining shakllanish tarixi boshqa davlatlarga qaraganda nisbatan qisqa ekanligi bilan ajralib turadi. Shunga qaramay, oilaviy tadbirkorlik Xitoy iqtisodiyotining rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. 1978-yilda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlardan so'ng tadbirkorlik subyektlariga xususiy mulkka egalik qilish huquqi berildi. Hozirgi kunda Xitoyda ro'yxatdan o'tgan kompaniyalarning 30 foizdan ortig'i hamda xususiy biznes subyektlarining qariyb 90 foizi oilaviy tadbirkorlik shakliga mansub hisoblanadi.

Oilaviy bizneslarning aksariyati shaharlarda faoliyat yuritadi. Shu sababli ular Xitoy iqtisodiyotida eng muhim ish o'rni yaratuvchi omillardan biri sanaladi. Xitoy shaharlarida tashkil etilgan ish o'rinlarining 38,9 foizi aynan oilaviy tadbirkorlik subyektlari hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa rivojlanayotgan davlatlarda, ayniqsa ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik bandlik muammosini hal etishning samarali vositalaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Palgrave Macmillanning "Asian Business Series" ilmiy tadqiqotlari natijalariga ko'ra, Xitoy hukumatining 1990-yillardagi iqtisodiy islohotlaridan keyin oilaviy tadbirkorlik subyektlari yuqori samaradorlik evaziga sezilarli darajada rivojlangan. Asosan kichik va o'rta biznes shaklida faoliyat boshlagan ko'plab oilaviy korxonalar keyinchalik yirik biznes tuzilmalariga aylangan. Masalan, dastlab kichik ion batareyalari ishlab chiqarish bilan shug'ullangan BYD bugungi kunda nafaqat Xitoyda, balki jahon miqyosida elektromobil ishlab chiqaruvchi eng yirik kompaniyalardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, Country Garden, Midea, Shagang Group hamda New Hope Group kabi oilaviy bizneslar ham katta muvaffaqiyatlarga erishgan.

Kichik va o'rta biznes subyektlari uchun eng muhim masalalardan biri ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar uchun bozor topish, ularni sotish hamda xaridorlarga sifatli yetkazib berish hisoblanadi. Ichki bozorning cheklanganligi va raqobatning tobora ortib borishi kichik hamda o'rta hajmdagi oilaviy korxonalarning yangi bozorlarga kirib borishida turli qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida Xitoy hukumati kichik va o'rta korxonalarning yangi bozorlarga chiqishini qo'llab-quvvatlovchi samarali tizimni shakllantirdi. Bunday mexanizmlardan biri onlayn savdo platformalari va logistika xizmatlarini rivojlantirish hisoblanadi. So'nggi yigirma yil davomida hukumat yetkazib berish infratuzilmasini takomillashtirish uchun katta hajmdagi moliyaviy mablag'larni yo'naltirdi. Natijada bugungi kunda Xitoy iqtisodiyotida Taobao, Tmall, AliExpress, 1688.com, JD.com hamda Pinduoduo kabi yirik elektron savdo platformalari faoliyat yuritmoqda.

Bundan tashqari, SF Express, Cainiao Network, JD Logistics, YTO Express, ZTO Express hamda STO Express kabi qulay va nisbatan arzon logistika xizmatlari ham shakllandi. Hukumat tomonidan ushbu infratuzilmalarga kiritilgan yirik investitsiyalar natijasida kichik va o'rta biznes subyektlari o'z mahsulotlarini iste'molchilarga arzon va tez yetkazib berish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Xitoyda tadbirkorlar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishga xizmat qiluvchi infratuzilmalar, elektron savdo maydonchalari hamda logistika xizmatlari mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Natijada 2019–2022-yillar oralig'ida Xitoy onlayn savdo platformalari orqali amalga oshirilgan savdo hajmi 171 foizga oshib, 3 trillion 85 milliard AQSh dollariga yetgan. 2023-yilda esa ushbu

¹⁷ Rondi E., De Massis A., Kotlar J. Unlocking innovation potential: A typology of family business innovation postures and the critical role of the family system //Journal of family business strategy. – 2019. – T. 10. – №. 4. – C. 100236.

ko'rsatkichning 3 trillion 331 milliard dollarga yetishi
prognoz qilingan¹⁸[8].

1-jadval

2025-yilda dunyoning top-25 oilaviy kompaniyalari tahlili¹⁹

No	Kompaniya nomi	Egalik qiluvchi oila nomi	Egalik qiluvchi oila ulushi	Tashkli etilgan yili	Mamlakat	Yillik daromad (min. AQSh dollari)
1	Walmart Inc.	Walton	47,1	1962	AQSh	569151
2	Volkswagen AG	Porsche and Piech	53,3	1937	Germaniya	284544
3	Berkshire Hathaway Inc.	Buffet	37,3	1955	AQSh	276094
4	Schwarz Group	Schwarz	100	1930	Germaniya	142499,7
5	Ford Motor Co.	Ford	40	1903	AQSh	136341
6	Gunvor Group Ltd.	Tornqvist	88,4	2000	Shveytsariya	135000
7	Cargill Inc.	Cargill, MacMillan	90	1865	AQSh	134426
8	ALDI Group	Albrecht	100	1948	Germaniya	133113,1
9	Tata Sons Private Ltd.	Tata	66	1868	Hindiston	128000
10	Bayerische Motoren Werke AG (BMW)	Quandt, Klatten	46,7	1916	Germaniya	126508,6
11	Comcast Corp.	Roberts	33,3	1963	AQSh	116385
12	Koch Industries Inc.	Koch	100	1940	AQSh	115000
13	Dell Technologies Inc.	Dell	72	1984	AQSh	86670
14	SK Group	Chey	32,7	1953	Janubiy Koreya	82545,6
15	Country Garden Holdings Co. Ltd.	Yang	62	1992	Xitoy	82338,6
16	ArcekorMittal S.A.	Mittal	37,6	1976	Lyuksenburg	76571
17	LVMH Meet Hennessy	Amault	47,4	1987	Fransiya	73029,7
18	Roche Holding AG	Hoffmann, Oeri, Duschmaie	45	1896	Shveytsariya	72234,8
19	China Evergrande Group	Hui	65,8	1996	Xitoy	71751,6
20	Pacific Construction Group Co. Ltd.	Yan	100	1995	Xitoy	64037,7
21	Reliance Industries Ltd.	Ambani	47,4	1973	Hindiston	63822,2
22	JBS S.A.	Bařista	43,2	1953	Brazilya	62942,3
23	LG Electronics Inc.	Koo	30,8	1947	Janubiy Koreya	62730,2
24	A.P. Muller-Maersk	Muller, Maersk, McKinney Uggla	69,9	1904	Daniya	61787
25	INEOS Group Holdings S.A.	Ratcliffe, Reece, Currie	100	1998	Lyuksenburg	61000

Xitoyda xususiy tadbirkorlarning xalqaro bozorlarga chiqishini qo'llab-quvvatlaydigan maxsus tizim faoliyat yuritadi. Ushbu tizim tadbirkorlarga xorijiy davlatlardagi standartlar, bo'xona tartiblari, logistika va transport imkoniyatlari haqida ma'lumotlar taqdim etadi hamda ularga amaliy ko'mak ko'rsatadi.

Oilaviy korxona ishtirokchilari sifatida oila boshlig'i, uning turmush o'rtog'i, farzandlari va nabiralari, ota-onasi hamda mehnatga layoqatli yoshga yetgan boshqa qarindoshlari qatnashishi mumkin. Shuningdek, bolalari va nabiralarning turmush o'rtoqlari, tug'ishgan va o'gay aka-uka hamda opa-singillari, ularning turmush o'rtoqlari va farzandlari,

¹⁸ Rondi E., De Massis A., Kotlar J. Unlocking innovation potential: A typology of family business innovation postures and the critical role of the family system //Journal of family business strategy. – 2019. – T. 10. – №. 4. – C. 100236.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

¹⁹ <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

tog'a, amaki, amma hamda xolalar ham oilaviy korxona faoliyatida ishtirok etish huquqiga ega hisoblanadi.

Oilaviy korxonalar faoliyatini yo'lga qo'yishda oila a'zolarining ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Uzbekistan Respublikasining amaldagi qonunchiligiga muvofiq, oilaviy korxona tarkibida oila boshlig'i, uning turmush o'rtog'i, farzandlari, nabiralari, ota-onasi hamda boshqa yaqin qarindoshlar faoliyat olib borishi mumkin. Bu esa oilaviy biznesni tashkil etish va yuritishda qarindoshlik aloqalariga asoslangan hamkorlikni mustahkamlaydi.

Oilaviy korxonalarning bunday shaklda faoliyat yuritishi bir qator iqtisodiy va ijtimoiy ustunliklarni yuzaga keltiradi. Avvalo, oila a'zolarining yagona manfaat asosida birgalikda ishlashi mehnat samaradorligini oshiradi va biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Oila ichidagi o'zaro ishonch va mas'uliyat hissi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, boshqaruv tizimini samarali tashkil etish hamda daromadlarni oqilona taqsimlash imkonini yaratadi.

Oilaviy korxona o'z faoliyatini boshqa tadbirkorlik shakllaridan farqli ravishda mulk huquqi yoki boshqa qonuniy asoslarda o'ziga tegishli bo'lgan turar joylarda hamda yashash uchun mo'ljallanmagan binolarda amalga oshirishi mumkin. Bunga ishlab chiqarish obyektlari, xo'jalik binolari va boshqa turdagi inshootlar ham kiradi.

Davlat oilaviy korxonalarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini kafolatlaydi. Shuningdek, davlat organlari oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va uni qo'llab-quvvatlash choralari amalga oshirishi lozim. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, davlat organlari foydalanilmayotgan yashash uchun mo'ljallanmagan binolarni mahsulot ishlab chiqarish, ish bajarish yoki xizmat ko'rsatish faoliyatini tashkil etish maqsadida oilaviy korxonalarga ijara asosida taqdim etishi mumkin.

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, oilalar egaligida faoliyat yurituvchi kompaniyalar orasida yetakchi o'rinni Walmart egallaydi. Bundan tashqari, Volkswagen, Berkshire Hathaway, Ford Motor Company, BMW, Koch Industries, Dell Technologies hamda LG Electronics kabi mashhur korxonalar ham oilaviy biznes negizida shakllangan.

Statistik ko'rsatkichlarga qaralsa, Walmart 2025-yilda qariyb 560 milliard AQSh dollari miqdorida daromad olgan bo'lsa, reytingda 25-o'rinni egallagan INEOS Group esa 61 milliard AQSh dollari miqdorida foyda qayd etgan. Shuningdek, ushbu ro'yxatdan AQSh, Germaniya va Fransiya kabi iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlar kompaniyalari bilan bir qatorda Xitoy, Hindiston, Janubiy Koreya hamda Lyuksemburg kabi tez sur'atlarda rivojlanayotgan mamlakatlar korxonalari ham o'rin olgan.

Kompaniyalarga egalik qiluvchi oilalar tarkibida Walton, Porsche, Buffett, Schwarz, Ford, Tata, Koch va Dell kabi jahonga mashhur oilalar mavjud bo'lib, ular ushbu korxonalarni boshqarishda muhim rol

o'ynamoqda. Ushbu kompaniyalarning faoliyat muddatiga nazar tashlansa, 25 yillik tarixga ega korxonalar bilan bir qatorda bir yarim asrdan ortiq faoliyat yuritayotgan kompaniyalarni ham uchratish mumkin. Bu esa oilaviy biznes bugungi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik tadbirkorlik shaklidan yirik biznes darajasigacha rivojlanganini hamda oilaviy biznes moliyasining o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etayotganini ko'rsatadi²⁰[10].

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi kunda mamlakatimizda keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Ayniqsa, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida qator samarali ishlar olib borilmoqda. Natijada turli yo'nalishlarda sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari surilmoqda:

- Agrar sohada o'z faoliyatini yo'lga qo'yishni qo'llab-quvvatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishda dehqon xo'jaliklari ulushini ko'paytirish maqsadida uzoq muddatga qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarni ijaraga olib, belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan dehqon xo'jaliklari hamda kichik biznes subyektlariga 50 million so'mgacha garovsiz kredit ajratish tizimi keng tatbiq etilmoqda;

- Mahallalarda, jumladan tashkil etilgan mikromarkazlarda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, hunarmandchilik, kooperatsiya va kasanachilik faoliyatini kengaytirishga qaratilgan loyihalar uchun hokim yordamchilarining tavsiyasiga asosan beriladigan kreditlar hajmi amaldagi 225 million so'mdan 300 million so'mgacha oshirilmoqda. Bunda loyiha tashabbuskori kamida 30 foiz ulush bilan qatnashishi talab etiladi;

- Dasturlar asosida avval olingan kreditlardan unumli foydalanib, o'z tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'ygan hamda kredit to'lovlarini o'z vaqtida amalga oshirgan kichik biznes vakillariga faoliyatini yanada kengaytirish uchun ushbu kreditlardan qayta foydalanish imkoniyati yaratiladi;

- Imtiyozli kreditlardan foydalanib, daromad olishga yo'naltirilgan faoliyat bilan shug'ullanayotgan fuqarolar qonunchilikda belgilangan tartib asosida o'zini o'zi band qilgan shaxs sifatida e'tirof etiladi;

- Hokim yordamchisining tavsiyasiga binoan kredit mablag'ining 10 million so'mgacha bo'lgan qismi, hunarmandlar uchun esa 20 million so'mgacha bo'lgan qismi bank kartalariga o'tkazib beriladi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlik agrar sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. AQSH, Germaniya, Fransiya, Niderlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining katta qismi oilaviy fermer xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqariladi. Ushbu mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlash, subsidiyalar ajratish, sug'urta tizimini

²⁰ Chorievich B. A. Issues of Formation of Entrepreneurial Skills in Graduates of Higher Education //European Multidisciplinary Journal of Modern Science. – 2022. – T. 6. – C. 183-187.

rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali rag'batlantiriladi.

Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida oilaviy fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi siyosatining markaziy bo'g'ini sifatida qaralib, ularga keng ko'lamdagi moliyaviy va institutsional yordam ko'rsatiladi. Yaponiya va Janubiy Koreyada esa yer resurslaridan samarali foydalanish, kooperatsiya asosida faoliyat yuritish va innovatsion texnologiyalarni qo'llash oilaviy xo'jaliklarning yuqori samaradorligini ta'minlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rushdi M.R. Razzaque, Muhammad Jahangir Ali, Paul Mather. Corporate governance reform and family firms: Evidence from an emerging economy // *Pacific-Basin Finance Journal*. Volume 59, February 2020.
2. Asaul A.N./Organizatsiya predprinimatelskoy deyatelnosti: uchebnik dlya vuzov. / A. N. Asaul. – 4-e izd. – SPb.: Piter, 2013. – 352 s.: il. ISBN 978-5-496-00066-6
3. Ukrainseva I. V. / Predprinimatelskaya deyatelnost i ee osobennosti v selskom khozyaystve [Elektronnyy resurs] / I. V. Ukrainseva, A. I. Avdeyeva // *Nauchnometodicheskiy elektronnyy jurnal «Konsept»*. – 2017. – 100–103 s. – URL: <http://ekoncept.ru/2017/770442.htm>
4. Elmirzayev S. Zamonaviy korporativ boshqaruv. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2019. – 416 b.
5. To'xliyev N., O'lmasov A. Ishbilarmonlar lug'ati. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1993. – 314 b.
6. Sulaymonov, A. (2020) Flexible Working Practices: Urgency or Future?. *Modern Economy*, 11, 1342-1350. doi: 10.4236/me.2020.117095.

7. Rondi E., De Massis A., Kotlar J. Unlocking innovation potential: A typology of family business innovation postures and the critical role of the family system // *Journal of family business strategy*. – 2019. – T. 10. – №. 4. – C. 100236.

8. Chorievich B. A. Issues of Formation of Entrepreneurial Skills in Graduates of Higher Education // *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*. – 2022. – T. 6. – C. 183-187.

9. Sharofova S.A. “Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'nalishlari va istiqbollari” Innovatsion iqtisodiyot / Innovatsionnaya ekonomika / The innovation economy. Ilmiy-amaliy elektron jurnal (OAK) 2026/1, yanvar. 100-104-betlar.

10. Samieva G.T. “Dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash yo'nalishlari”. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019.

11. Togaeva D.A. Issues of classification, marking and increasing competitiveness of family enterprises in the service sector. *International multidisciplinary journal for research & development* eissn 2394-6334 Volume11, issue 01(2024) 17-24 betlar.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xujakulova Nigora Rustamovna, Qarshi davlat texnika universiteti, Innovatsion iqtisodiyot kafedrasida dotsenti. / Хужакулова Нигора Рустамовна, Доцент кафедры инновационной экономики Каршинского государственного технического университета. / Khujakulova Nigora, Associate Professor, Department of Innovative Economics, Karshi State Technical University.

E-mail: nigorakhujakulova86@gmail.com

ORCID: 0009-0001-2936-1972

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ВНЕШНИХ И ВНУТРЕННИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ВЫПУСКНИКА ВУЗА

Узакова Вазира Саидмуродовна

OLIY TA'LIM TASHKILOTLARI BITIRUVCHILARINING RAQOBATDOSH USTUNLIKLARINI SHAKLLANTIRISHGA TASHQI VA ICHKI OMILLARNING TA'SIRINI BAHOLASH

Uzakova Vazira Saidmuradovna

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS ON THE FORMATION OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF UNIVERSITY GRADUATES

Uzakova Vazira Saidmuradovna

Received: June 8, 2026 Revised: June 10, 2026 Accepted: June 12, 2026 Published: June 30, 2026

Аннотация: в статье исследуются внешние и внутренние факторы, влияющие на формирование конкурентных преимуществ выпускников высших учебных заведений Узбекистана. На основе метода многофакторного регрессионного анализа выявлены значимые факторы, определяющие конкурентоспособность выпускников вузов, измеряемую через показатель трудоустройства по специальности. Установлено, что наибольшее положительное влияние оказывают коэффициент обновления основных фондов вузов, уровень компьютерной оснащённости и доля преподавателей, занятых научными исследованиями. С использованием метода экстраполяции тренда построен прогноз конкурентоспособности выпускников на период 2024–2028 годов.

Ключевые слова: конкурентоспособность выпускников, высшее образование, трудоустройство, факторы конкурентоспособности, рынок труда.

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining raqobatbardoshligini shakllantirishga ta'sir etuvchi tashqi va ichki omillar o'rganilgan. Ko'p faktorli regressiya tahlili asosida bitiruvchilarning mutaxassisligi bo'yicha ishga joylashish ko'rsatkichi orqali o'lchanadigan raqobatbardoshlikka sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi omillar aniqlangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarining asosiy fondlarini yangilash koeffitsienti, kompyuter bilan ta'minlanganlik darajasi va ilmiy tadqiqotlarda band bo'lgan o'qituvchilar ulushi eng katta ijobiy ta'sirga ega ekanligi aniqlangan. Trend ekstrapolyatsiya usuli yordamida 2024–2028 yillar uchun bitiruvchilar raqobatbardoshligining prognozi tuzilgan.

Kalit so'zlar: bitiruvchilar raqobatbardoshligi, oliy ta'lim, raqobatbardoshlik omillari, mehnat bozori.

Abstract. This article examines the external and internal factors influencing the formation of competitive advantages of graduates of higher educational institutions in Uzbekistan. Using multifactor regression analysis, the significant factors determining graduate competitiveness — measured through employment in one's field of specialization — have been identified. The findings show that the renewal coefficient of university fixed assets, the

level of computer equipment provision, and the share of faculty engaged in research have the greatest positive impact. A forecast of graduate competitiveness for 2024–2028 has been constructed using the trend extrapolation method.

Keywords: graduate competitiveness, higher education, employment, competitiveness factors, labor market.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие высшего образования Узбекистана находится на этапе массовой трансформации. Увеличиваются количество вузов и количество выпускников и, следовательно, конкуренция за трудоустройство для выпускников становится все более жесткой. Так как проблема трудоустройства выпускников по профилям является серьезной проблемой для благополучия жизни людей и общества в целом. Решение этого вопроса обсуждается на государственном уровне.

Улучшение трудоустройства выпускников вузов, повышение конкурентоспособности среди кандидатов с аналогичным образованием, развивать навыки адаптации к рабочей среде, отвечать современным требованиям работодателей являются обязанностями и миссией, возложенные на университеты.²¹ Поэтому выявление факторов, влияющих на конкурентоспособность выпускников вузов, и принятие целевых мер по улучшению их трудоустройства является важной актуальной темой для научных исследований.

ОБЗОР И АНАЛИЗ СООТВЕТСТВУЮЩЕЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Вьетнамские ученые²² в своих исследованиях выделяют 6 факторов влияющих на конкурентоспособность выпускников вузов. Это учебная программа, профессорско-преподавательский состав, инфраструктура для обеспечения качественного преподавания и обучения (аудитории, библиотека, компьютерные лаборатории, общественные зоны, общежития и студенческие столовые), служба услуг поддержки для студентов (услуги библиотеки, общежитий, спортивные кружки, медицинские центры и т.д.), дополнительные услуги (банковские услуги, союз студентов, стажировки, прохождение практик, академическое консультирование и дополнительные внеклассные курсы), обзор критериев оценки качества результатов обучения студентов и удовлетворения потребностей рынка труда (следовательно, образовательные учреждения должны не только сосредоточиться на улучшении знаний студентов в определенной области, но и отдавать приоритет в развитии их мягких навыков чтобы гарантировать, что они будут хорошо подготовлены к удовлетворению потребностей рынка труда).

Анализ вьетнамских ученых показал, что фактор «Служба услуг поддержки для студентов» оказывал самое сильное влияние на академическую компетентность, опережая значимость таких факторов как «дополнительные услуги» и

«профессорско-преподавательский состав». Факторы такие как «учебная программа» и «инфраструктура для обеспечения качественного преподавания и обучения» оказывают незначительное влияние на профессиональную осведомленность выпускников вузов. Фактор «Учебная программа» также не влияет на академическую компетентность выпускников вузов.

Ученые из Китая²³ в своем исследовании показывают, что факторы, влияющие на конкурентоспособность выпускников вузов, состоят из наличия системы разработки и реализации стратегического планирования в вузе, учебной программы и основных методов преподавания, уровня квалификации преподавательского состава и наличия эффективной системы планирования карьеры (наличие Скрининг центров в вузах). По их мнению, данные факторы играют важную роль в содействии трудоустройству выпускников вузов.

МЕТОДОЛОГИЯ

Одна из основных задач нашего исследования является – исследование конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений с позиции выявления значимых факторов, воздействующих на неё при помощи экономико-математических методов.

Мы использовали уравнение многофакторной линейной регрессии для определения значимых факторов, влияющих на конкурентоспособность выпускников высших учебных заведений. Показатель «конкурентоспособность выпускников» мы решили отобразить через показатель трудоустройства выпускников высших учебных заведений по своей специальности.

Таким образом, мы поставили цель разработки эконометрической модели, определяющую зависимость результативного показателя «у»- «конкурентоспособность выпускников вузов» от факторов $x_1, x_2, \dots, x_k$ при помощи метода «наименьших квадратов».

РЕЗУЛЬТАТЫ

В статистическую выборку включен набор показателей, отражающий конкурентную позицию самого высшего учебного заведения, таких как число высших учебных заведений; численность профессорско-преподавательского состава; острепенность профессорско-преподавательского состава вузов; количество студентов, приходящихся на одного преподавателя; средняя заработная плата преподавателей; средства, выделенные из государственного бюджета на развитие высшего образования; коэффициент обновления основных фондов вузов; количество компьютеров в вузах;

²¹ Wei Beibei (2022). Influencing Factors of College Students' Employment Ability and Its Promotion Countermeasures. The Theory and Practice of Innovation and Entrepreneurship, 5 (11): 91–93

²² Quynh, V. T. N., Tuan, P. M., Van, L. H., & Nhien, N. (2024). Factors affecting the quality of graduates from pedagogical Universities in Vietnam. Multidisciplinary Reviews, 7(9), 2024215–2024215.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

²³ Kai, L., & Abidin, N. H. Z. (2023). AN EMPIRICAL STUDY ON THE INFLUENCING FACTORS OF CHINESE COLLEGE STUDENTS' EMPLOYABILITY. International Journal of Education & Technology, 1(4).

количество компьютеров, приходящихся на одну высшую образовательную организацию; затраты на НИОКР высшего образования; доля преподавателей, занятых научными исследованиями и разработками. (приложение-1). При этом, определена степень влияния факторов, включенных в выборку на

зависимый показатель “конкурентоспособность выпускников вузов”.

Самой употребляемой и наиболее простой из моделей множественной регрессии является линейная модель множественной регрессии:

$$y = \alpha' + \beta_1' x_1 + \beta_2' x_2 + \dots + \beta_p' x_p + \varepsilon \quad (1)$$

По математическому смыслу коэффициенты β_j' в уравнении (1) равны частным производным

результативного признака y по соответствующим факторам:

$$\beta_1' = \frac{\partial y}{\partial x_1}, \beta_2' = \frac{\partial y}{\partial x_2}, \dots, \beta_p' = \frac{\partial y}{\partial x_p}. \quad (2)$$

Параметр α называется свободным членом и определяет значение y в случае, когда все объясняющие переменные равны нулю. Однако, как и в случае парной регрессии, факторы по своему экономическому содержанию часто не могут принимать нулевых значений, и значение свободного члена не имеет экономического смысла. При этом, в отличие от парной регрессии, значение каждого регрессионного коэффициента β_j' равно среднему изменению y при увеличении x_j на одну единицу лишь при условии, что все остальные факторы остались неизменными. Величина ε представляет собой случайную ошибку регрессионной зависимости.

Попутно отметим, что наиболее просто можно определять оценки параметров β_j' , изменяя только один фактор x_j , оставляя при этом значения других факторов неизменными. Тогда задача оценки параметров сводилась бы к последовательности задач парного регрессионного анализа по каждому фактору. Однако такой подход, широко используемый в естественнонаучных исследованиях, (физических, химических, биологических), в

экономике является неприемлемым. Экономист, в отличие от экспериментатора – естествоиспытателя, лишен возможности регулировать отдельные факторы, поскольку не удаётся обеспечить равенство всех прочих условий для оценки влияния одного исследуемого фактора.

Получение оценок параметров $\alpha', \beta_1', \beta_2', \dots, \beta_p'$ уравнения регрессии (2) – одна из важнейших задач множественного регрессионного анализа. Самым распространенным методом решения этой задачи является метод наименьших квадратов (МНК). Его суть состоит в минимизации суммы квадратов отклонений наблюдаемых значений зависимой переменной y от её значений $\hat{y}$, получаемых по уравнению регрессии. Поскольку параметры

$\alpha', \beta_1', \beta_2', \dots, \beta_p'$ являются случайными величинами, определить их истинные значения по выборке невозможно. Поэтому вместо теоретического уравнения регрессии (2) оценивается так называемое эмпирическое уравнение регрессии, которое можно представить в виде:

$$y = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \dots + b_p x_p + e \quad (3)$$

Здесь $a, b_1, b_2, \dots, b_p$ – оценки теоретических значений $\alpha', \beta_1', \beta_2', \dots, \beta_p'$,

или эмпирические коэффициенты регрессии, e – оценка отклонения ε . Тогда расчетное выражение имеет вид:

$$\hat{y} = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \dots + b_p x_p \quad (4)$$

Важнейшим шагом в анализе социально-экономического развития с использованием метода корреляционно-регрессионного анализа является выбор эконометрического выражения, описывающего зависимость показателя результата от выбранных факторов. Качество, актуальность и надежность построенного эконометрического выражения оцениваются на основе следующих критериев:

1) общее качество эконометрической модели оценивается с помощью коэффициента множественной корреляции и коэффициента детерминации;

2) значимость эконометрических моделей оценивается с использованием критерия Фишера и ошибки аппроксимации;

3) Значимость параметров эконометрической модели оценивается с помощью критерия Стьюдента.

Проверка статистического качества оцененного уравнения регрессии проводится, с одной стороны, по статистической значимости параметров уравнения, а с другой стороны, по

общему качеству уравнения регрессии. Кроме этого, проверяется выполнимость предпосылок МНК.

Статистическая значимость параметров множественной линейной регрессии с p факторами проверяется на основе t – статистики:

$$t_{b_j} = \frac{b_j}{m_{b_j}} \quad \left(\text{или } t_a = \frac{a}{m_a} \right) \quad (5)$$

где величина $m_{b_j} (m_a)$ называется стандартной ошибкой параметра $b_j (a)$.

Полученная по выражению (20) t – статистика для соответствующего параметра имеет распределение Стьюдента с числом степеней свободы $(n-p-1)$. При требуемом уровне значимости α эта статистика сравнивается с критической точкой распределения Стьюдента $t(\alpha; n-p-1)$ (двухсторонней).

Если $|t| > t(\alpha; n-p-1)$, то соответствующий параметр считается статистически значимым, и нуль – гипотеза в виде $H_0: b_j = 0$ или $H_0: a = 0$ отвергается.

В противном случае ($|t| < t(\alpha; n-p-1)$) параметр считается статистически незначимым, и нуль – гипотеза не может быть отвергнута. Поскольку b_j не отличается значимо от нуля, фактор x_j линейно не связан с результатом. Его наличие среди объясняющих переменных не оправдано со статистической точки зрения. Не оказывая какого – либо серьезного влияния на зависимую переменную, он лишь искажает реальную картину взаимосвязи. Поэтому после установления того факта, что коэффициент b_j статистически незначим, переменную x_j рекомендуется исключить из

уравнения регрессии. Это не приведет к существенной потере качества модели, но сделает её более конкретной.

Строгую проверку значимости параметров можно заменить простым сравнительным анализом.

Если $|t| \leq 1$, т.е. $b_j < m_{b_j}$, то

коэффициент статистически незначим.

Если $1 < |t| \leq 2$, т.е. $b_j < 2m_{b_j}$, то

коэффициент относительно значим. В данном случае рекомендуется воспользоваться таблицей критических точек распределения Стьюдента.

Если $2 < |t| \leq 3$, то коэффициент значим.

Это утверждение является гарантированным при $(n-p-1) > 20$ и $\alpha \geq 0,05$.

Если $|t| > 3$, то коэффициент считается сильно значимым. Вероятность ошибки в данном случае при достаточном числе наблюдений не превосходит 0,001.

Для проверки общего качества уравнения регрессии используется коэффициент детерминации R^2 , который в общем случае рассчитывается по формуле:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum e_i^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2} \quad (6)$$

Он показывает, как и в парной регрессии, долю общей дисперсии y , объясненную уравнением регрессии. Его значения находятся между нулем и единицей. Чем ближе этот коэффициент к единице, тем больше уравнение регрессии объясняет поведение y .

Анализ статистической значимости коэффициента детерминации проводится на основе проверки нуль – гипотезы $H_0: R^2 = 0$ против альтернативной гипотезы $H_1: R^2 > 0$. Для проверки данной гипотезы используется следующая F – статистика:

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} \cdot \frac{n - p - 1}{p} \quad (7)$$

Величина F при выполнении предпосылок МНК и при справедливости нуль – гипотезы имеет распределение Фишера. Из (5) видно, что показатели F и R^2 равны или не равны нулю одновременно. Если $F = 0$, то $R^2 = 0$, и линия регрессии $y = \bar{y}$ является наилучшей по МНК, и, следовательно, величина y линейно не зависит от $X_1, X_2, \dots, X_p$. Для

проверки нуль – гипотезы при заданном уровне значимости α по таблицам критических точек распределения Фишера находится критическое значение F табл ($\alpha; p; n-p-1$). Если $F > F$ табл, нуль – гипотеза отклоняется, что равносильно статистической значимости R^2 , т.е. $R^2 > 0$.

На основе результатов анализа, нами были выделены значимые факторы, введенные в эконометрическую модель (табл. 2.3.1).

Таблица 1

Значимые факторы, воздействующие на повышение конкурентоспособности выпускников вузов

Зависимая переменная (Y) – конкурентоспособность выпускников вузов, %						
Значимые факторы		Нестандартизованные коэффициенты		Стандартизованные коэффициенты	t-статистика	p-знач.
		B	Стандартная ошибка			
	Константа	102,611	2,153		47,668	0,000
x1	Число высших учебных заведений, ед.	-0,064	0,014	-1,082	-4,499	0,021
x3	Остепененность профессорско-преподавательского состава вузов, %	0,005	0,022	0,011	1,431	0,132
x4	Количество студентов, приходящихся на одного преподавателя, чел.	-0,602	0,167	-0,459	-3,613	0,036
x5	Средняя заработная плата преподавателей, тыс.сум.	0,0004	0,0003	3,595	0,231	0,832
x6	Средства, выделенные из государственного бюджета на развитие высшего образования, млрд.сум.	0,0004	0,0002	0,279	1,587	0,211
x7	Коэффициент обновления основных фондов вузов, %	0,461	0,053	1,363	8,772	0,003
x8	Количество компьютеров в вузах, ед.	0,0004	0,00008	1,171	4,965	0,016
x9	Количество компьютеров, приходящихся на одну высшую образовательную организацию, ед.	0,025	0,006	0,375	4,043	0,027
x10	Затраты на НИОКР высшего образования, млрд.сум.	-0,025	0,005	-1,003	-2,478	0,212
x11	Доля преподавателей, занятых научными исследованиями и разработками, %	0,203	0,069	0,307	2,949	0,060
$Y=102,611-0,064 \times X_1+0,005 \times X_3-0,602 \times X_4+0,0004 \times X_6+0,461 \times X_7+0,0004 \times X_8+0,025 \times X_9-0,025 \times X_{10}+0,203 \times X_{11}$						

По результатам эконометрического анализа определены следующие закономерности:

- значимое отрицательное влияние оказывают: число высших учебных заведений и количество студентов на одного преподавателя;
- увеличение коэффициента обновления основных фондов на 10% повышает конкурентоспособность выпускников на 4,6%;
- увеличение числа студентов на одного преподавателя на 10 человек снижает конкурентоспособность выпускников на 6%;

– рост доли преподавателей, занятых научными исследованиями и разработками, на 10% повышает конкурентоспособность выпускников на 2%;

- увеличение числа компьютеров на одну организацию на 100 единиц повышает конкурентоспособность на 2,5%;
- увеличение числа компьютеров в вузах на 10 тыс. единиц повышает конкурентоспособность выпускников на 4%.

Таблица 2.

Критерии проверки качества и адекватности модели

R-квадрат	Скорректированный R-квадрат	F-наблюдаемое	P-значение
0,999	0,994	204,3	5.048E-4

Следующей задачей исследования является прогнозирование показателя конкурентоспособности выпускников вузов на среднесрочную перспективу.

Наиболее простым из методов прогнозирования является экстраполяция тренда <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

явления (процесса) за истекший период. Тренд (или вековая тенденция) характеризует процесс изменения показателя за длительное время, исключая случайные колебания. Тренд явления находят путем аппроксимации фактических уровней временного

ряда на основе выбранной функции. Наиболее часто применяемые при прогнозировании функции показаны в табл. 2.3.3. В них фактор-аргумент обозначен символом t .

С помощью метода наименьших квадратов могут быть определены $b_0, b_1 \dots b_n$ во всех однофакторных прогнозирующих функциях, если эти функции предварительно линеаризовать, т.е. преобразовать в линейную модель. Линеаризация достигается логарифмированием или получением обратных значений функции, а также заменой

переменных, представляющих собой преобразованные значения показателей y и t .

Анализ значимости определяемой модели проводится путем проверки «нулевой гипотезы». Проверка «нулевой гипотезы» проводится с помощью дисперсионного анализа, а альтернативная гипотеза $N0:D_{\text{факт}}=D_{\text{ост}}$ против «нулевой гипотезы» выражается в виде $N1:D_{\text{факт}}>D_{\text{ост}}$. Для проверки этих гипотез используется тест Ф-Фишера.

В этом случае фактическое значение критерия определяется по следующей формуле:

$$F = \frac{\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2 / k}{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 / (n - k - 1)} = \frac{R^2}{1 - R^2} * \frac{(n - k - 1)}{k}, \quad (8)$$

где:

$\sum_{i=1}^n (\hat{y}_i - \bar{y})^2 / k$ – дисперсия фактора,

соответствующая одной степени свободы (число степеней свободы $\gamma_1=k$);

$\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 / (n - k - 1)$ – остаточная

дисперсия, соответствующая одной степени свободы (число степеней свободы $\gamma_2=n-k-1$);

n – количество наблюдений;

k — количество факторов (параметров) в уравнении многофакторной регрессии.

Фактическое значение критерия F-Фишера сравнивается с критическим ($F_{\text{табл}}(\alpha; k; n-k-1)$) значением критерия ($F_{\text{фактический}}$). Если $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, то идентифицированная модель является значимой. В модели, разработанной путем анализа упомянутого динамического ряда, фактическое значение критерия Ф-Фишера больше значения таблицы, в которой число степеней свободы равно $\gamma_1=1$ на рисунке и $\gamma_2=12$ в знаменателе (на уровне значимости $p=0,95$), т.е. $F_{\text{табл}}=4,75$. И так, если фактическое значение критерия Фишера больше 4675, то выявленная модель является значимой. На нашем примере $F_{\text{факт}}=129,093$.

Таблица 3.

Функции прогнозирования показателя конкурентоспособности выпускников вузов

Уравнение	R-квадрат	F	Константа	b1	b2	b3
Линейный	0,913	126,463	90,520	-0,680		
Логарифмическая	0,783	43,229	91,541	-3,401		
Обратная	0,479	11,042	83,517	8,198		
Квадратичный	0,914	58,555	90,295	-0,595	-0,006	
Кубический	0,916	36,185	89,839	-0,284	-0,056	0,002
Составная	0,910	121,756	90,636	0,992		
Степенная	0,974	129,093	91,702	-0,040		
S	0,470	10,647	4,425	0,095		
Роста	0,910	121,756	4,507	-0,008		
Экспоненциальная	0,910	121,756	90,636	-0,008		

Таблица 4.

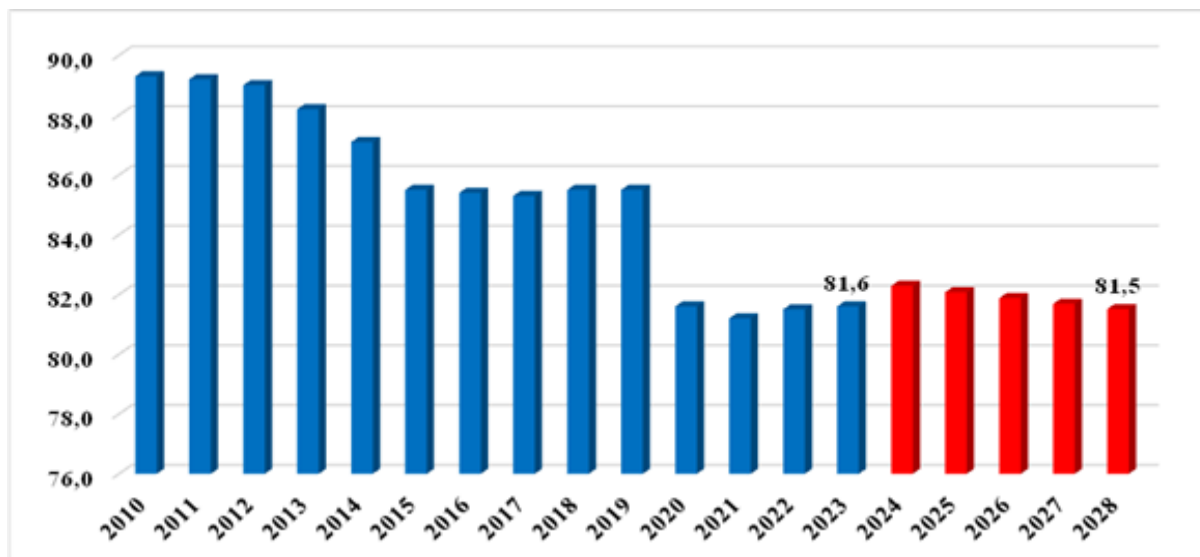
Модели прогнозирования конкурентоспособности выпускников вузов

№	Функции	Коэффициент Фишера	R-квадрат
1	$y = 90,520 - 0,680 \times t$	126,463	0,913
2	$y = 91,541 - 3,401 \times \ln(t)$	43,229	0,783
3	$y = 90,295 + 8,198/t$	11,042	0,479
4	$y = 681885,279 - 0,595 \times t - 0,006 \times t^2$	58,555	0,914
5	$y = 89,839 - 0,284 \times t - 0,056 \times t^2 - 0,002 \times t^3$	36,185	0,916
6	$y = 90,636 \times 0,992^t$	121,756	0,910
7	$y = 91,702 \times t^{-0,040}$	129,093	0,974
8	$y = e^{(4,425 + 0,095/t)}$	10,647	0,470
9	$y = e^{(4,507 - 0,008t)}$	121,756	0,910
10	$y = 90,636 \times e^{-0,008 \times t}$	121,756	0,910

Таблица 5

Прогнозные параметры показателя конкурентоспособности выпускников вузов на 2024-2028 гг.

Показатель	Самые удобные функции для прогнозирования	Годы				
		2024	2025	2026	2027	2028
конкурентоспособность выпускников вузов, %	$y = 91,702 \times t^{-0,040}$	82,3	82,1	81,9	81,7	81,5

Прогнозные параметры показателя уровня конкурентоспособности выпускников вузов на 2024-2028 гг.

Прогнозные данные свидетельствуют о постепенном снижении показателя конкурентоспособности выпускников вузов с 82,3% в 2024 году до 81,5% в 2028 году, что актуализирует необходимость системных мер по улучшению качества высшего образования.

ВЫВОДЫ

На основе результатов эконометрического анализа разработаны следующие предложения по повышению конкурентоспособности выпускников вузов:

1. Повышение качества образовательных программ с учётом требований рынка труда. Включение в учебные планы дисциплин, направленных на развитие мягких навыков (soft skills).
2. Инвестирование в учебно-научную инфраструктуру: оснащённые лаборатории, аудитории для практических занятий, спортивные площадки и студенческие площадки для внеучебной деятельности.
3. Повышение квалификации ППС, включая стажировки за рубежом, участие в международных конференциях, проектах и исследовательских программах.
4. Улучшение сервисных служб вуза: качества медицинских услуг, бытового обслуживания и профориентационной работы.

5. Регулярная организация мероприятий по профориентации и предпринимательству; поддержка участия студентов в стажировках и практиках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Wei Beibei (2022). Influencing Factors of College Students' Employment Ability and Its Promotion Countermeasures. The Theory and Practice of Innovation and Entrepreneurship, 5(11): 91–93.
2. Quynh V. T. N., Tuan P. M., Van L. H., Nhen N. (2024). Factors affecting the quality of graduates from pedagogical Universities in Vietnam. Multidisciplinary Reviews, 7(9), 2024215.
3. Kai L., Abidin N. H. Z. (2023). An empirical study on the influencing factors of Chinese college students' employability. International Journal of Education & Technology, 1(4).

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Узакова Вазира Саидмурадовна Самаркандский институт экономики и сервиса, PhD / Uzakova Vazira Saidmuradovna Samarqand iqtisodiyot va servis institute, PhD / Uzakova Vazira Saidmuradovna Samarkand Institute of Economics and Service, PhD.
E-mail: uzakovavaziras@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1116-5006

AGRAR-SANOAT INTEGRATSIYASI SHAROITIDA KOOPERATSIYA MUNOSABATLARINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY MEKANIZMLARI

Abdinazarova Feruza Umidullayevna

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ КООПЕРАЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ В УСЛОВИЯХ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Абдиназарова Феруза Умидуллаевна

ECONOMIC MECHANISMS OF DEVELOPING COOPERATION RELATIONS IN THE CONDITIONS OF AGRICULTURAL-INDUSTRIAL INTEGRATION

Abdinazarova Feruza Umidullayevna

Received: June 8, 2026 Revised: June 10, 2026 Accepted: June 12, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: mazkur maqolada qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda agrar va sanoat tarmoqlari integratsiyasining nazariy asoslari, kooperatsiya aloqalarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda ularni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, klaster tizimlari, shartnoma asosidagi hamkorlik, logistika infratuzilmasi va innovatsion texnologiyalarning kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish mahsulot sifati, qo'shilgan qiymat va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, sanoat korxonalari, kooperatsiya, iqtisodiy mexanizm, klaster tizimi, logistika, investitsiya, innovatsiya, eksport salohiyati, ishlab chiqarish samaradorligi.

Аннотация: в статье исследованы экономические механизмы развития кооперационных отношений между сельским хозяйством и промышленными предприятиями. Рассмотрены теоретические основы интеграции аграрного и промышленного секторов, влияние кооперационных связей на экономическую эффективность и основные направления их совершенствования. Особое внимание уделено кластерной системе, договорным отношениям, логистической инфраструктуре и инновационным технологиям как важным факторам развития кооперации. Результаты исследования показывают, что укрепление взаимодействия между сельскохозяйственными и промышленными предприятиями способствует повышению качества продукции, увеличению добавленной стоимости и расширению экспортного потенциала.

Ключевые слова: сельское хозяйство, промышленные предприятия, кооперация, экономический механизм, кластерная система, логистика, инвестиции, инновации, экспортный потенциал, эффективность производства.

Abstract: this article examines the economic mechanisms for developing cooperative relations between agricultural and industrial enterprises. The study analyzes the theoretical foundations of agro-industrial integration, the impact of cooperative relations on economic efficiency, and the priority directions for their development. Particular attention is paid to cluster systems, contractual cooperation, logistics infrastructure, and innovative technologies as key factors in strengthening cooperation. The findings indicate that enhancing collaboration between agricultural producers and industrial enterprises contributes to improving product quality, increasing value added, and expanding export potential.

Keywords: agriculture, industrial enterprises, cooperation, economic mechanism, cluster system, logistics, investment, innovation, export potential, production efficiency.

■ KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya munosabatlari iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Agrar sektor sanoat korxonalarini xomashyo bilan ta'minlash, sanoat tarmoqlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali ularga qo'shimcha qiymat yaratadi. Natijada ishlab chiqarish hajmi oshadi, mahsulotlarning raqobatbardoshligi kuchayadi va eksport imkoniyatlari kengayadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi muhim strategik tarmoq hisoblanadi. Shu sababli agrar soha va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Mavzuning dolzarbligi aynan ushbu munosabatlarning samaradorligini oshirish va iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurati bilan izohlanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy taqqoslash, ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari faoliyatiga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijalari o'rganildi.

Kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, ularning o'zaro bog'liqligi baholandi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish quyidagi iqtisodiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

Birinchidan, shartnoma asosidagi hamkorlik tizimi fermer xo'jaliklari va sanoat korxonalari o'rtasida barqaror iqtisodiy aloqalarni shakllantiradi. Bu tizim xomashyo yetkazib berishning uzluksizligini ta'minlaydi hamda ishlab chiqarish xavflarini kamaytiradi.

Ikkinchidan, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlariga yuqori qo'shilgan qiymat yaratiladi. Meva-sabzavot, paxta, sut va go'sht mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarining rivojlanishi eksportbop mahsulotlar hajmini oshiradi.

Uchinchidan, klaster tizimlari kooperatsiyaning eng samarali shakllaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Klaster tarkibida fermer xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari, logistika markazlari va savdo tashkilotlari yagona zanjir asosida faoliyat yuritadi. Natijada ishlab chiqarish xarajatlari kamayib, mahsulot sifati yaxshilanadi.

To'rtinchidan, innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Aqlli sug'orish tizimlari, raqamli monitoring va logistika platformalari ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Beshinchidan, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va investitsion dasturlar kooperatsiya subyektlarining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

1-jadval

Qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya munosabatlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri

Kooperatsiya mexanizmi	Iqtisodiy mazmuni	Kutilayotgan natija
Shartnoma asosidagi hamkorlik	Fermer va sanoat korxonalari o'rtasida uzoq muddatli kelishuvlar tuzish	Xomashyo ta'minotining barqarorlashuvi
Klaster tizimi	Ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotish jarayonlarini yagona tizimga birlashtirish	Xarajatlarning kamayishi va mahsulot sifatining oshishi
Qayta ishlash sanoatini rivojlantirish	Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga qo'shimcha qiymat yaratish	Eksportbop mahsulotlar hajmining ortishi
Innovatsion texnologiyalarni joriy etish	Raqamli texnologiyalar va zamonaviy texnikalardan foydalanish	Mehnat unumdorligining oshishi
Logistika tizimini takomillashtirish	Saqlash, tashish va yetkazib berish infratuzilmasini rivojlantirish	Mahsulot yo'qotishlarining kamayishi
Moliyaviy qo'llab-quvvatlash	Kreditlar, subsidiyalar va investitsiyalar ajratish	Ishlab chiqarish hajmining kengayishi

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kooperatsiya munosabatlarining rivojlanishi mahsulot tannarxini kamaytirish, qo'shilgan qiymat ulushini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish imkonini beradi. Shu bilan birga, logistika infratuzilmasining takomillashuvi mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga tezkor yetkazib berishni ta'minlaydi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Kooperatsiya aloqalarining rivojlanishi mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Kooperatsiya samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- klaster tizimlarini yanada rivojlantirish;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash hajmini kengaytirish;
- logistika markazlari va transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish;
- innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish;
- kooperatsiya ishtirokchilarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish.

Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi qishloq xo‘jaligi va sanoat korxonalarini o‘rtasidagi integratsiyani mustahkamlashga hamda mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdug‘aniyev A. Agrar iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Rasulov Sh. Qishloq xo‘jaligida klaster tizimi. – Samarqand, 2022.
3. Karimov B. Sanoat iqtisodiyoti va boshqaruv. – Toshkent, 2020.
4. Yo‘ldoshev M. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kooperatsiya munosabatlari. – Buxoro, 2019.
5. Ismoilov T. Innovatsion iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar. – Toshkent, 2023.
6. Porter M.E. Competitive Advantage. – New York: Free Press, 1985.

7. FAO. Agricultural Cooperatives and Value Chains. – Rome, 2022.

8. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation. – Paris, 2023.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo‘jaligi va klaster tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.

10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari, 2024–2025.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Abdinazarova Feruza Umidullayevna Qarshi Davlat texnika universiteti Qarshi davlat texnika universiteti, “Biznes va boshqaruv” kafedrasi dotsenti, i.f.f.d. (PhD) / Абдиназарова Феруза Умидуллаевна Каршинский государственный технический университет Каршинский государственный технический университет, доцент кафедры «Бизнес и управление», доктор философии (PhD) / Abdinazarova Feruza Umidullayevna Karshi State Technical University, Associate Professor of the Department of "Business and Management", Doctor of Philosophy (PhD) Karshi State Technical University

E-mail: abdinazarova1977@gmail.com

ORCID: 0009-0007-5581-5038

QISHLOQ XO‘JALIGIDA TARMOQLARARO KONVERGENSIYANING O‘RNI VA AHAMIYATI

Amonov Navro‘zxon Saloxiddin o‘g‘li

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ МЕЖСЕКТОРАЛЬНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Амонов Наврузхон Салохиддинович

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INTERSECTORAL CONVERGENCE IN AGRICULTURE

Navro‘zkhon Salokhiddinovich Amonov

Received: June 8, 2026 June 12, 2026 June 19, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning iqtisodiy mohiyati, shakllari, amaliy ahamiyati va qonunchilik asoslari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Milliy statistika qo'mitasi (stat.uz), Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi (mehnat.uz) hamda Invest Uzbekistan (invest.gov.uz) ma'lumotlari asosida 2019–2024-yillar uchun qishloq xo'jaligining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, bandlik tuzilmasi va investitsiya dinamikasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Prezidentining 2023–2025-yillarda qabul qilingan farmonlari va qarorlari (PF-151, PF-158, PQ-347, PQ-431 va boshqalar) asosida tarmoqlararo konvergensiyaning huquqiy zamin va rivojlanish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, agrosanoat integratsiyasi, raqamlashuv va moliya-logistika sektorlari bilan hamkorlik qishloq xo'jaligi unumdorligi va qishloq bandligiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: tarmoqlararo konvergensiya, agrosanoat integratsiyasi, qishloq xo'jaligi, raqamlashuv, bandlik, fermer xo'jaligi, «O'zbekiston-2030», agro-klastar, mehnat bozori, iqtisodiy o'sish.

Аннотация: в данной статье проводится научный анализ экономической сущности, форм, практического значения и законодательной базы межотраслевой конвергенции в сельском хозяйстве Республики Узбекистан. На основе данных Национального статистического комитета (stat.uz), Министерства экономики и финансов, Министерства занятости и трудовых отношений (mehnat.uz) и Invest Uzbekistan (invest.gov.uz) анализируются макроэкономические показатели сельского хозяйства, структура занятости и динамика инвестиций за 2019–2024 годы. В исследовании рассматривается правовая основа и направления развития межотраслевой конвергенции на основе указов и постановлений Президента Узбекистана, принятых в 2023–2025 годах (PF-151, PF-158, PQ-347, PQ-431 и др.). Результаты показывают, что агропромышленная интеграция, цифровизация и сотрудничество с финансовым и логистическим секторами оказывают положительное влияние на производительность сельского хозяйства и занятость в сельской местности.

Ключевые слова: межотраслевая конвергенция, агропромышленная интеграция, сельское хозяйство, цифровизация, занятость населения, фермерское хозяйство, стратегия «Узбекистан–2030», агрокластер, рынок труда, экономический рост.

Abstract: this article scientifically analyzes the economic essence, forms, practical significance and legislative framework of inter-sectoral convergence in the agriculture of the Republic of Uzbekistan. Based on data from the National Statistics Committee, the Ministry of Economy and Finance, the Ministry of Employment and Labor Relations (mehnat.uz) and Invest Uzbekistan (invest.gov.uz), the macroeconomic indicators of agriculture, employment structure and investment dynamics for 2019–2024 are analyzed. The study examines the legal basis and development directions of inter-sectoral convergence based on the decrees and resolutions of the President of Uzbekistan adopted in 2023–2025 (PF-151, PF-158, PQ-347, PQ-431, etc.). The results show that agro-industrial integration, digitalization, and cooperation with the financial and logistics sectors have a positive impact on agricultural productivity and rural employment.

Keywords: cross-sectoral convergence, agro-industrial integration, agriculture, digitalization, employment, farming, "Uzbekistan-2030", agro-cluster, labor market, economic growth.

■ KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyotida tarmoqlararo chegaralar tobora shaffof bo'lib bormoqda. Sanoat inqilobi, raqamlashuv va globallashtirish natijasida an'anaviy jihatdan bir-biridan ajralib turgan iqtisodiy tarmoqlar texnologik, tashkiliy va institutsional jihatdan yaqinlasha boshlagan. Bu hodisa «tarmoqlararo konvergensiya» deb nomlanib, iqtisodiy adabiyotda tobora ko'proq e'tibor qozonmoqda.

Qishloq xo'jaligi tarmog'i ushbu jarayonning eng yaqqol namoyon bo'ladigan sohasidan biriga aylandi. Bugungi kunda qishloq xo'jaligi nafaqat don, paxta va sabzavot yetishtiruvchi an'anaviy tarmoq sifatida emas, balki raqamli texnologiyalar, moliya institutlari, qayta ishlash sanoati va xalqaro logistika bilan chambarchas bog'liq murakkab tizim sifatida faoliyat ko'rsatmoqda. Aynan shu yaqinlashuv jarayoni — tarmoqlararo konvergensiya — agrar sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, bandlik strukturasi yangilash va qishloq aholisi turmush darajasini yaxshilash imkoniyatlarini keskin kengaytirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi uchun ushbu masala alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. 2024-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, qishloq xo'jaligi milliy YalMning 19,2 foizini tashkil etib (Milliy statistika qo'mitasi, 2024), mamlakat aholisining taxminan 49 foizi qishloq hududlarida istiqomat qilmoqda (Invest Uzbekistan, 2024). Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulot hajmi 2019-yildagi 102,3 trln. so'mdan 2024-yilda 213,6 trln. so'mga yetdi, ya'ni besh yil ichida deyarli ikki barobar o'sdi. Shunday bo'lsa-da, tarmoqning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun boshqa iqtisodiy sektorlar bilan integratsiyani chuqurlashtirish zarurligini kun tartibi talab etmoqda.

«O'zbekiston-2030» strategiyasi (PF-158-son, 11.09.2023), agrosanoat sohasiga yangi bozor mexanizmlarini joriy etish bo'yicha Farmoni (PF-151-son, 30.09.2024) va bir qator qarorlar qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab bergan. Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning mohiyatini nazariy va empirik jihatdan ochib berish, uning bandlik, mahsuldorlik va iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash hamda rivojlanish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, mavzuga doir stat.uz, mehnat.uz, invest.gov.uz va iqtisodiyot.uz manbalari yagona metodologik doirada birlashtirilgan holda qishloq xo'jaligidagi tarmoqlararo konvergensiyaning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari hamda so'nggi qonunchilik asoslari birinchi marta kompleks tarzda tahlil etilmoqda.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Tarmoqlararo konvergensiya g'oyasining ildizlari J.Schumpeter (1942)ning «ijodiy vayronakorlik» nazariyasiga borib taqaladi: muallif innovatsiyalar sanoat tarmoqlarining an'anaviy chegaralarini yo'q qilib, yangi texno-iqtisodiy tizimlar hosil qilishini asoslagan. K.Arrow (1962) esa tarmoqlararo bilim uzatishining

unumdorlik o'sishidagi rolini miqdoriy jihatdan ko'rsatib berdi. O.Williamson (1975) «bozorlar va ierarxiyalar» doktrinasida tashkiliy konvergensiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri mexanizmini transaksion xarajatlar nazariyasi orqali izohladi.

Zamonaviy adabiyotda tarmoqlararo konvergensiya ayniqsa raqamlashuv va agrar iqtisodiyot kesishmasida keng o'rganilmoqda. M.Porter (1998) klasteri modeli qishloq xo'jaligi va sanoatning hududiy integratsiyasini yangi ko'rinishda talqin etdi. T.Lans Ravallion va boshqalar (World Bank, 2020) rivojlanayotgan mamlakatlarda agrosanoat integratsiyasining qadimsizlik holatini kamaytirish va bandlikni oshirishdagi muhim rolini empirik jihatdan tasdiqlagan.

O'zbekistonda tarmoqlararo konvergensiya va agrosanoat integratsiyasi masalasini S.G'ulomov, A.Vahobov, R.Nazarov kabi iqtisodchilar uzoq yillar davomida o'rganib kelgan. A.Xolmatov (2022) fermer xo'jaliklari va qayta ishlash korxonalari o'rtasidagi klaster modellarini tahlil qilib, tarmoqlararo hamkorlikning hosildorlikka ta'sirini miqdoriy baholagan. N.Rashidova (2023) raqamlashuvning qishloq xo'jaligi mehnat unumdorligiga ta'sirini O'zbekiston ma'lumotlari asosida chuqur ko'rib chiqqan.

Jahon banki va FAO hisobotlari (2022–2024) esa O'zbekiston qishloq xo'jaligidagi tarkibiy o'zgarishlarni, eksport potentsiali va suv tanqisligi muammolarini kompleks baholashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning farqli jihati shundaki, biz mavjud adabiyotlarni so'nggi qonunchilik islohotlari va statistik ma'lumotlar bilan boyitib, tarmoqlararo konvergensiyaning yaxlit tizim sifatida tahlil etamiz.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanilgan: (1) Tavsifiy statistika va dinamik tahlil metodi — 2019–2024-yillar qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari vaqt qatorlari tahlili asosida baholandi; (2) Qiyosiy tahlil metodi — O'zbekiston ko'rsatkichlari mintaqaviy o'rtacha va xalqaro tajriba bilan solishtirish yo'li bilan baholandi; (3) Tizimli-strukturaviy tahlil — tarmoqlararo konvergensiya yo'nalishlari, vositalari va natijalari tizimli tarzda tasnif qilindi; (4) Sifat tahlili — normativ-huquqiy hujjatlar va dasturiy hujjatlar mazmuni o'rganildi.

Birlamchi ma'lumot manbalari sifatida quyidagilardan foydalanildi:

- O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi rasmiy statistik nashrlari (stat.uz, 2019–2024);
- Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi ma'lumotlari (mehnat.uz, 2023–2025);
- Iqtisodiyot va moliya vazirligi tahliliy hisobotlari va agrar rivojlanish strategiyasi (economy.gov.uz);
- Invest Uzbekistan — investitsiya muhiti va qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari (invest.gov.uz, 2024);
- Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (lex.uz) — barcha farmon va qarorlar;

• Jahon banki va FAO xalqaro hisobotlari (2022–2024).

Ikkilamchi ma'lumotlar sifatida iqtisodiy nazariya klassiklari, OAK jurnallarida e'lon qilingan maqolalar, xalqaro tashkilotlar tahliliy hisobotlari hamda O'zbekiston olimlarining monografiya va maqolalaridan foydalanildi. Tadqiqot davri sifatida 2019–2024-yillar belgilandi — bu davr «O'zbekiston-2030» strategiyasi

qabul qilinishidan oldingi va keyingi transformatsiya jarayonlarini qiyosiy o'rganish imkonini beradi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlariga asoslanib, 2019–2024-yillar uchun qishloq xo'jaligining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

O'zbekiston qishloq xo'jaligining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, 2019–2024 yy.

Yil	YaIM ulushi (%)	Eksport ulushi (%)	Bandlik ulushi (%)	Investitsiyalar (mlrd.\$)	YaIM o'sishi (%)
2019	14.2	4.1	27.1	2.8	+6.2
2020	15.8	4.8	26.5	3.1	+7.3
2021	17.5	5.2	25.9	3.4	+9.1
2022	18.3	5.5	25.3	3.8	+5.7
2023	19.0	5.7	25.0	4.2	+5.8
2024	19.2	5.8	24.8	4.6	+6.0

Manba: stat.uz — O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi; Invest Uzbekistan, 2024; Jahon banki, 2024.

Jadval ma'lumotlari qishloq xo'jaligining YaIMdagi ulushining barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda: 2019-yildagi 14,2 foizdan 2024-yilda 19,2 foizga yetdi. Investitsiyalar hajmi esa besh yil ichida 2,8 mlrd. dollardan 4,6 mlrd. dollarga (64,3% o'sish) ko'tarildi. YaIM o'sish sur'atlari 2021-yilda eng yuqori

darajaga (9,1%) yetib, keyinchalik barqarorlashdi. Shunday bo'lsa-da, bandlik ulushining 27,1%dan 24,8%ga pasayishi kapital jadallashuvi va texnologik modernizatsiya jarayonlarini — ya'ni tarmoqlararo konvergensiyaning bevosita oqibatini — aks ettiradi.

Yil	Ishlab chiqarish hajmi (vizual)	Trln. so'm	O'sish
2019		102.3	—
2020		118.7	+16.0%
2021		141.2	+19.0%
2022		168.5	+19.3%
2023		194.8	+15.6%
2024		213.6	+9.7%

Manba: stat.uz — Milliy statistika qo'mitasi, 2024.

1-rasm. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulot hajmining dinamikasi, 2019–2024 yy. (trln. so'm)

1-chizmadan ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti 2019–2024-yillar davomida doimiy ravishda o'sib, jami 109% ga ko'paydi. 2024-yilda

birinchi marta don hosili 9 mln. tonnadan oshishi tarmoqdagi strukturaviy sifat o'zgarishini tasdiqlaydi.

2-jadval.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi ekin turlari tarkibi va hajmi, 2024-yil

Ekin turi	Ulushi	Hajmi (2024)	Asosiy yo'nalish
G'alla (bug'doy)	34.4%	9.0 mln. tonna (rekord)	Oziq-ovqat xavfsizligi
Paxta	29.9%	3.1 mln. tonna	To'qimachilik, eksport
Meva-sabzavot	8.9%	17.6 mln. tonna	Qayta ishlash, eksport
Yem-xashak ekinlari	7.1%	—	Chorvachilik baza
Sabzavotlar	5.9%	10.3 mln. tonna	Ichki iste'mol
Uzum	3.2%	1.8 mln. tonna	Vinochilik, quritish
Kartoshka	2.4%	2.9 mln. tonna	Ichki iste'mol
Qovun-tarvuz	1.4%	1.2 mln. tonna	Eksport, qayta ishlash
Boshqa ekinlar	8.3%	—	Diversifikatsiya

Manba: stat.uz; Invest Uzbekistan, 2024.

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, g'alla (34,4%) va paxta (29,9%) hali ham dominantlik qiladi. Biroq meva-sabzavot va uzumning kengayib borishi (8,9% va 3,2%) konvergensiya ta'sirida diversifikatsiya yuz berayotganini bildiradi. Aynan ushbu tarmoqlar qayta ishlash sanoati va eksport logistikasi bilan eng intensiv integratsiyaga ega.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiya asosan oltita yo'nalishda ro'y bermoqda. Ushbu yo'nalishlar, ularning asosiy vositalari va kutilgan samaralari 3-jadvalda aks ettirilgan.

3-jadval.

Qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiya yo'nalishlari va samaradorlik darajalari

Konvergensiya sohasi	Asosiy vositalar	Kutilgan samara	Samaradorlik darajasi
Raqamli texnologiyalar	Precision farming, IoT, dron monitoring, GPS traktorlar	+20–35% hosildorlik	Yuqori
Qayta ishlash sanoati	Agro-klaster, food processing, sovuq zanjir	+40% qo'shimcha qiymat	Juda yuqori
Moliya sektori	Agro-kredit, sug'urta tizimi, venture moliyalashtirish	+65% investitsiya o'sishi	O'rta-yuqori
Transport-logistika	Smart ombor, eksport corridor, agroport	Isrofni 30% kamaytirish	Yuqori
Ta'lim va ilm-fan	Agro-texnopark, ilmiy tajriba xo'jaliklari, startaplar	Innovatsiyalar ko'payishi	O'rta
Energetika	Quyosh, biogaz, yelkhan suv pompasi	Xarajatni 25% kamaytirish	O'rta-yuqori

Manba: muallif tomonidan stat.uz, iqtisodiyot.uz, mehnat.uz, digitagro.uz ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Raqamli texnologiyalar yo'nalishi ayniqsa tezkor rivojlanmoqda. PQ-431-son Qarori (2024) asosida GPS-qurilmali traktorlar, avtomatlashtirilgan yer tekislagich agregatlar va precision farming texnologiyalarini joriy etish bo'yicha subsidiya raqamlashtirildi. Jahon banki hamkorligidagi "Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish" loyihasi doirasida 2025–2026-yillarda 500 dan ortiq zamonaviy texnika kredit va lizing asosida etkazib berilishi rejalashtirilgan (digitagro.uz, 2024). Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, precision farming joriy etilgan fermer xo'jaliklarida hosildorlik 20–35% ga ortdi.

Qayta ishlash sanoati bilan konvergensiya eng yuqori iqtisodiy samaraga ega yo'nalish sifatida baholanmoqda. Agro-klasterlar mahsulot zanjirining barcha bosqichlarini — xom ashyo yetishtirish, dastlabki qayta ishlash, sifatni nazorat qilish va tayyor mahsulot eksporti — yagona tizimda birlashtiradi. Bu yondashuv qo'shimcha qiymatni 40% gacha oshirish va ish o'rinlarini yaratish imkonini beradi (Invest Uzbekistan, 2024).

Moliya sektori bilan konvergensiya uchun 2024-yil 2-iyulda qabul qilingan 373-son Qaror muhim yuridik zamin yaratdi: fermer xo'jaliklariga ekinlar hosilini sug'urtalashda sug'urta mukofoti xarajatlarining bir qismi davlat tomonidan qoplanishi belgilandi. Bundan tashqari, agrar sohada 0% korporativ soliq imtiyoz (daromadning 90% dan ko'pi qishloq xo'jaligidan kelib tushgan korxonalar uchun) investitsiya oqimini sezilarli oshirmoqda.

Tarmoqlararo konvergensiyaning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy oqibati — mehnat bozori strukturasi o'zgarishidir. 2024-yilda O'zbekistonda umumiy ishsizlik darajasi 6,3% ni tashkil etib, 9% yashirin ishsizlik qayd etildi (Jahon banki, 2024). Biroq qishloq joylaridagi bandlik tuzilmasi sezilarli o'zgarmoqda: an'anaviy dehqonchilik mehnati salmog'i kamayib, qayta ishlash, logistika va xizmatlar sohasida band bo'lganlar ko'paymoqda.

4-jadval.

O'zbekiston qishloq va shahar mehnat bozorida bandlik tuzilmasining dinamikasi, 2019–2024 yy. (%)

Tarmoq	2019	2021	2023	2024	Trend
An'anaviy dehqonchilik	30.1%	28.4%	26.9%	25.0%	↓
Chorvachilik	5.8%	5.9%	6.0%	6.2%	↑
Qayta ishlash sanoati	4.2%	5.1%	6.3%	7.4%	↑
Logistika va savdo	3.6%	4.0%	4.5%	5.1%	↑
Xizmatlar (qishloq)	3.8%	4.2%	4.7%	5.3%	↑
Sanoat (shahar)	13.2%	13.0%	13.1%	13.2%	→
Xizmatlar (shahar)	39.3%	39.4%	38.5%	37.8%	↓

Manba: muallif hisob-kitoblari; stat.uz va mehnat.uz ma'lumotlari asosida tuzilgan.

4-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy dehqonchilikdagi bandlik ulushi 2019-yildagi 30,1%dan 2024-yilda 25,0%ga tushdi (↓5,1 pp). Shu bilan birga, qayta ishlash sanoatida bandlik 4,2%dan 7,4%ga (↑3,2 pp), logistika va savdo sohasida esa 3,6%dan 5,1%ga (↑1,5 pp) ko'tarildi. Ushbu tendensiya tarmoqlararo konvergensiyaning bevosita natijasi bo'lib, mehnat resurslarining nisbatan unumsiz sektordan unumliroq sektorga o'tishini ifodalaydi. Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi ma'lumotlariga ko'ra (mehnat.uz, 2025), 2025-yilgi Bandlik dasturi doirasida qishloq joylarda 180 000 dan

ortiq yangi ish o'ri yaratilishi rejalashtirilyapti. Ushbu ish o'rinlarining 60% dan ko'pi tarmoqlararo konvergensiya asosida — agro-klasterlar, qayta ishlash zavodlari va raqamli xizmatlar sohasida — yaratilishi ko'zda tutilgan.

So'nggi uch yil (2023–2025) davomida O'zbekistonda qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan huquqiy baza sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. 5-jadvalda asosiy normativ-huquqiy hujjatlar va ularning konvergensiya jarayonlariga ta'siri aks ettirilgan.

O'zbekiston Respublikasida tarmoqlararo konvergensiya tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar, 2023–2025

Yil	Hujjat	Maqsad	Konvergensiya ta'siri
2023	PF-158-son (11.09.2023) "O'zbekiston-2030 strategiyasi"	Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, raqobatbardosh agrar iqtisodiyotni shakllantirish, eksport salohiyatini kengaytirish	Tarmoqlararo integratsiya uchun strategik zamin yaratildi; 2030-yilga qadar sanoat-qishloq xo'jaligi nisbati maqsad qilib belgilandi
2024	PF-151-son (30.09.2024) "Agrosanoat sohasiga yangi bozor mexanizmlarini joriy etish"	Agrosanoatni rivojlantirish agentligi tashkil etish, sanoatlashgan bog'-tokzorlar barpo qilish, yangi moliyalashtirish tizimi	Agrosanoat klasterlarining huquqiy maqomi mustahkamlandi; 2024-yil 1-oktabrdan yangi investitsiya tizimi joriy etildi
2024	PQ-347-son (04.10.2024) "Bandlik va kambag'allikni qisqartirish"	Qishloq joylarida yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat bozorini rivojlantirish, ijtimoiy himoya	Konvergensiya asosida yaratilgan yangi tarmoq ishchilari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi belgilandi
2024	PQ-431-son (12.12.2024) "Mexanizatsiyalash chora-tadbirlari"	GPS-qurilmali traktorlar, yer tekislagichlar, precision farming texnikasini joriy etish; subsidiya raqamlashtirildi	Raqamli texnologiyalar va qishloq xo'jaligi konvergensiya uchun byudjet mexanizmi yaratildi
2024	373-son Qaror (02.07.2024) "Hosilni sug'urtalash"	Fermer xo'jaliklariga sug'urta mukofoti xarajatlarning bir qismini qoplash, iqlim tavakkalchiklarini boshqarish	Moliya sektori va agrar sektor konvergensiya institusional asosi kengaytirildi
2025	Bandlik Dasturi (2025-yil) "Aholi bandligini ta'minlash"	Qishloq mehnat bozorini faollashtirish, raqamli kasblar bo'yicha o'qitish, yangi tarmoqlararo ish o'rinlari	Konvergensiya asosida yangi kasb va malakalarni rivojlantirish davlat dasturiga kiritildi

Manba: lex.uz — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi; gov.uz, 2025.

«O'zbekiston-2030» strategiyasi (PF-158, 11.09.2023) qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh agrar iqtisodiyotni shakllantirishni milliy strategik maqsad sifatida belgilagan. Bu hujjat qishloq xo'jaligini faqat iste'mol va eksport manbai emas, balki innovatsion iqtisodiyotning lokomotiv tarmog'i sifatida belgilab berdi.

PF-151-son Farmoni (30.09.2024) esa Agrosanoatni rivojlantirish agentligini tashkil etib, 2024-yil 1-oktabrdan intensiv bog'-tokzorlar uchun yangi moliyalashtirish tizimini joriy etdi. Natijada agrosanoat birlashmalari va qayta ishlash zavodlari kengaytirilgan huquqiy maqomga ega bo'ldi. Bu qaror qishloq xo'jaligi va sanoat sektorlari konvergensiya asosida eng yorqin misoli hisoblanadi.

PQ-347-son Qarori (04.10.2024) kambag'allikni qisqartirishga yo'naltirilgan bandlik siyosatini takomillashtirish va turli iqtisodiy tarmoqlar o'rtasida mehnat resurslarining samarali taqsimlanishini ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu hujjat tarmoqlararo konvergensiya asosida yangi ish o'rinlari yaratilishini institusional jihatdan mustahkamlaydi.

Ushbu huquqiy baza tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda tarmoqlararo konvergensiya tobora ko'proq ongli davlat siyosatining predmetiga aylanib bormoqda. Biroq qonunchilik doirasini yanada takomillashtirish, ayniqsa kichik fermer xo'jaliklari uchun imtiyozli kredit va sug'urta mexanizmlarini kengaytirish hamda raqamli infratuzilmaga investitsiyalarni oshirish zarurligini empirik tahlil isbotlamoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston qishloq xo'jaligida tarmoqlararo konvergensiyaning holati va ahamiyatini nazariy, empirik va siyosiy jihatdan tahlil qilib, quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, qishloq xo'jaligi YaIMdagi ulushi 2019-yildagi 14,2%dan 2024-yilda 19,2%ga oshishi va yalpi mahsulot hajmining 109% o'sishi tarmoqning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini yanada mustahkamlaganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bandlik ulushining 27,1%dan 24,8%ga pasayishi kapital jadallashuvi va raqamlashuv tufayli sodir bo'layotgan sifat o'zgarishlarini ifodalaydi.

Ikkinchidan, tarmoqlararo konvergensiya O'zbekiston qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalar, qayta ishlash sanoati, moliya sektori, transport-logistika, ta'lim-ilm-fan va energetika yo'nalishlari bo'yicha jadal rivojlanmoqda. Ushbu konvergensiya yo'nalishlari hosildorlikni 20–35%, qo'shimcha qiymatni 40% gacha oshirish va logistika isrofini 30% kamaytirish imkonini beradi.

Uchinchidan, mehnat bozori tahlili shuni ko'rsatadiki, konvergensiya natijasida an'anaviy dehqonchilik mehnati kamayib, qayta ishlash, logistika va raqamli xizmatlar sohasida yangi ish o'rinlari yaratilmoqda. 2025-yilgi Bandlik dasturida rejalashtirilgan 180 000 yangi ish o'rnining 60% dan ko'pi aynan konvergensiya asosida yaratilishi bu tendensiyaning yanada kuchaytirilishi.

To'rtinchidan, 2023–2025-yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar (PF-151, PF-158, PQ-347, PQ-431 va boshqalar) tarmoqlararo konvergensiya uchun mustahkam huquqiy va institusional zamin shakllantirib, uning davlat siyosatidagi o'rnini yanada mustahkamladi. Shu va boshqalardan kelib chiqib quyidagilarni taklif qilish mumkin.

1. Agro-texnoparklar tashkil etish: qishloq hududlarida ta'lim-ilm-fan-ishlab chiqarish tridasini faollashtirish uchun viloyat agrar kollejlari va universitetlari bazasida agro-texnoparklar pilot loyiha tarzida ishga tushirilishi kerak. Ushbu markazlar fermer xo'jaliklari va ilmiy muassasalar o'rtasidagi bilim uzatish tizimini institutionallashtirishga xizmat qiladi.

2. Raqamli infratuzilmani kengaytirish: qishloq hududlarida internet qamrovi va raqamli savodxonlikni oshirish uchun Axborot texnologiyalari vazirligi va Qishloq xo'jaligi vazirligi birgalikda 2025–2027-yillar uchun kompleks dastur ishlab chiqishi zarur. Precision farming va smart suv resurslari boshqaruv tizimlari keng joriy etilishi lozim.

3. Vertikal integratsiyani rag'batlantirish: xom ashyo yetishtirish — qayta ishlash — tayyor mahsulot savdosi zanjirida to'liq vertikal integratsiyani amalga oshirgan agrosanoat korxonalariga qo'shimcha soliq va kreditlash imtiyozlari berilishi maqsadga muvofiq. Agrar sohada 0% korporativ soliq siyosatini saqlab qolish va kengaytirish zarur.

4. Kichik fermer xo'jaliklari uchun maxsus kredit va sug'urta dasturlari: hozirda agro-kredit va sug'urta xizmatlaridan foydalanish asosan yirik xo'jaliklarning imtiyoziga aylangan. Kichik fermer va dehqon xo'jaliklarini moliya sektori bilan konvergensiya

imkoniyatlaridan foydalanishiga ko'maklashuvchi maxsus kredit liniyalari va kafolat fondlari tashkil etilishi zarur.

5. Eksport logistikasini rivojlantirish: «sovuq zanjir» logistika infratuzilmasini kengaytirish, agroport va eksport koridorlar kontseptsiyasini joriy etish mevasabzavotchilik eksportidagi isrofini kamida 30% ga kamaytirishi mumkin. Ushbu chora Jahon banki va ADB bilan hamkorlikda amalga oshirilishi tavsiya etiladi.

6. Tarmoqlararo konvergensiya monitoringi tizimini joriy etish: stat.uz va mehnat.uz asosida tarmoqlararo konvergensiyaning maxsus ko'rsatkichlari tizimi (indekslari) ishlab chiqilishi va yillik tahliliy hisobotlar e'lon qilinishi lozim. Bu ilmiy hamjamiyat va davlat organlariga konvergensiya jarayonlari samaradorligini doimiy monitoring qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «O'zbekiston-2030 strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son Farmoni. — Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi «Respublikada agrosanoat sohasiga yangi bozor mexanizmlarini joriy etish hamda sanoatlashgan bog' va tokzorlarni barpo qilishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-151-son Farmoni. — lex.uz.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-oktyabrdagi «Kambag'allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-347-son Qarori. — lex.uz.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-dekabrdagi «Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-431-son Qarori. — lex.uz.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-iyuldagi «Qishloq xo'jaligi subyektlariga ekinlar hosilini sug'urtalashda sug'urta mukofoti xarajatlarining bir qismini qoplash tartibi to'g'risida»gi 373-son Qarori. — lex.uz.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2025-yilda aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. — gov.uz.

7. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi 2020–2030-yillar Rivojlanish Strategiyasi. — O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi: economy.gov.uz.

8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi statistikasi (2019–2024). — stat.uz. [Murojaat: 2025-yil may].

9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2024-yil asosiy ko'rsatkichlari. — stat.uz/en/press-releases/50256-for-2024-year.

10. Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. Mehnat bozori ko'rsatkichlari, 2024–2025. — mehnat.uz. [Murojaat: 2025-yil aprel].

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Qarshi davlat texnika universiteti tayanch doktoranti / Амонов Наврузхон Салохиддинович Докторант направления «Региональная экономика» Каршинский

государственный технический университет / Navro'zkhon Salokhiddinovich Amonov PhD Candidate in Regional Economics Karshi State Technical University

E-mail: navruzamonov085@gmail.com

ORCID: 0009-0001-4490-1463

MINTAQAVIY RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH ORQALI BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASH MEKANIZMLARI

Qodirova Mohinur Bahodir qizi

МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НА ОСНОВЕ ПОВЫШЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Кодирова Мохинур Баходир кизи

MECHANISMS FOR ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH THROUGH ENHANCING REGIONAL COMPETITIVENESS

Qodirova Mohinur Bahodir qizi

Received: June 8, 2026 Revised: June 9, 2026 Accepted: June 11, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish orqali barqaror iqtisodiy o‘shirish ta’minlashning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda mintaqalarning raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, institutsional, investitsion va innovatsion omillar tahlil qilinib, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro bog‘liqligi baholangan. Shuningdek, mintaqaviy raqobatbardoshlik darajasini oshirish orqali iqtisodiy o‘shirish sur‘atlarini jadallashtirish imkoniyatlari aniqlangan hamda mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar taklif etilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik-guruhlash, iqtisodiy tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Olingan natijalar mintaqalarda investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirish va hududiy resurslardan oqilona foydalanish orqali barqaror iqtisodiy o‘shirishni ta’minlash imkonini beruvchi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy raqobatbardoshlik, barqaror iqtisodiy o‘shirish, hududiy rivojlanish, investitsion jozibadorlik, innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, raqobat ustunligi, mintaqaviy siyosat.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретико-методологические основы и практические аспекты обеспечения устойчивого экономического роста на основе повышения региональной конкурентоспособности. В ходе исследования проведён анализ экономических, институциональных, инвестиционных и инновационных факторов, оказывающих влияние на уровень конкурентоспособности регионов, а также оценена их взаимосвязь с показателями регионального социально-экономического развития. Особое внимание уделено выявлению возможностей ускорения темпов экономического роста посредством повышения конкурентоспособности территорий и разработке организационно-экономических механизмов, направленных на решение существующих проблем регионального развития. В исследовании использованы методы системного подхода, сравнительного анализа, статистической группировки, экономического анализа и научного обобщения. Полученные результаты позволили разработать научно-практические рекомендации по повышению инвестиционной привлекательности регионов, стимулированию инновационной деятельности, росту эффективности производства и рациональному использованию территориальных ресурсов. Реализация предложенных механизмов будет способствовать укреплению конкурентных преимуществ регионов и обеспечению устойчивого экономического роста в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: региональная конкурентоспособность, устойчивый экономический рост, региональное развитие, инвестиционная привлекательность, инновации, экономическая эффективность, конкурентные преимущества, региональная политика.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations as well as the practical aspects of ensuring sustainable economic growth through enhancing regional competitiveness. The study analyzes the economic, institutional, investment, and innovation factors affecting the level of regional competitiveness and assesses their relationship with indicators of regional socio-economic development. Particular attention is paid to identifying opportunities for accelerating economic growth by strengthening regional competitiveness and developing organizational and economic mechanisms aimed at addressing existing regional development challenges. The research employs a systematic approach, comparative analysis, statistical grouping, economic analysis, and scientific generalization methods. The findings provide a basis for developing practical recommendations to increase regional investment attractiveness, stimulate innovation activities, improve production efficiency, and ensure the rational use of regional resources. The implementation of the proposed mechanisms is expected to strengthen the competitive advantages of regions and contribute to sustainable economic growth in the long term.

Keywords: regional competitiveness, sustainable economic growth, regional development, investment attractiveness, innovation, economic efficiency, competitive advantage, regional policy.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro raqobatning kuchayishi va resurslardan samarali foydalanish zarurati mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish masalalariga bo'lgan e'tiborni yanada oshirmoqda. Zamonaviy sharoitda mamlakatlarning iqtisodiy salohiyati nafaqat makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, balki hududlarning raqobatbardoshlik darajasi, investitsion jozibadorligi, innovatsion faolligi va iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda hududlarning raqobat ustunliklarini shakllantirish, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish va institutsional muhitni takomillashtirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishga erishilmoqda. Bunda mintaqalarning ichki imkoniyatlarini safarbar etish, iqtisodiy faoliyatni diversifikatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlarni rivojlantirish muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Natijada hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish, aholi bandligini ta'minlash va turmush farovonligini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda hududlarni kompleks rivojlantirish, ularning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish va investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ayrim mintaqalarda ishlab chiqarish samaradorligining pastligi, iqtisodiyotning xomashyo yo'nalishiga yuqori darajada bog'liqligi, innovatsion faollikning yetarli emasligi hamda investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligining pastligi hududiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda muayyan muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bu esa mintaqaviy raqobatbardoshlikni baholash, unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi samarali mexanizmlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Mintaqaviy raqobatbardoshlik va barqaror iqtisodiy o'sish masalalari iqtisodiyot fanida eng ko'p tadqiq etilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu

konsepsiyaning nazariy asoslari M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, olim hududlarning raqobatbardoshligini ishlab chiqarish omillari, talab sharoitlari, turdosh va qo'llab-quvvatlovchi tarmoqlar hamda korxonalar strategiyasi va raqobat muhiti orqali izohlaydi. Porterning fikricha, hududlarning uzoq muddatli iqtisodiy muvaffaqiyati ularning innovatsiyalarni joriy etish va yuqori unumdorlikni ta'minlash qobiliyatiga bog'liqdir¹.

P.Krugman esa hududiy raqobatbardoshlikni iqtisodiy geografiya nuqtayi nazaridan tadqiq qilib, iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida aglomeratsiya samaralari, transport xarajatlari va ishlab chiqarishning hududiy konsentratsiyasini ko'rsatadi². Uning tadqiqotlarida hududlarning iqtisodiy rivojlanishi ishlab chiqarish resurslarining makon bo'yicha taqsimlanishi bilan uzviy bog'liq ekanligi asoslab berilgan.

Keyingi yillarda mintaqaviy raqobatbardoshlikni baholashga bag'ishlangan tadqiqotlarda raqobatbardoshlikning ko'p omilli tabiati alohida ta'kidlanmoqda. Grassia, Marino, Mazza va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan bibliometrik tahlilda mintaqaviy raqobatbardoshlikning asosiy determinantlari sifatida inson kapitali, innovatsion salohiyat, infratuzilma sifati, institutsional rivojlanish va investitsion muhit omillari ajratib ko'rsatilgan³. Mualliflar mintaqaviy raqobatbardoshlik iqtisodiy natijalar bilan bir qatorda aholi farovonligi va turmush sifati ko'rsatkichlarini ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydilar.

Kouskoura, Kalliontzi, Skalkos va Bakourosning 2024-yilda chop etilgan tadqiqotida mintaqaviy raqobatbardoshlikning barqaror rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi o'rganilgan. Tadqiqotchilar zamonaviy sharoitda hududiy raqobat ustunliklari innovatsion faoliyat, yashil texnologiyalar, inson kapitali va institutsional samaradorlik orqali shakllanishini asoslab berganlar⁴.

So'nggi tadqiqotlarda iqtisodiy murakkablik (economic complexity) konsepsiyasi ham mintaqaviy raqobatbardoshlikning muhim omili sifatida qaralmoqda. Balland va hamkorlar iqtisodiy murakkablik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi tarmoqlar rivojlanishi natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlari tezlashishini ko'rsatganlar⁵. Shu bilan birga, iqtisodiy murakkablik mintaqaning innovatsion salohiyatini oshirish va investitsiyalarni jalb etishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekistonda hududiy rivojlanish va mintaqaviy raqobatbardoshlik masalalari bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, S.S. G'ulomov, A.V. Vahobov, B.X.Xodiyev, N.K.Yo'ldoshev va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida hududiy iqtisodiy rivojlanish, investitsion jozibadorlik, iqtisodiy salohiyat va hududiy boshqaruv samaradorligi masalalari yoritilgan. Mazkur tadqiqotlarda hududiy rivojlanishning asosiy omillari sifatida investitsiyalar hajmi, sanoatning diversifikatsiyalashuvi, kichik biznes va tadbirkorlik rivoji hamda infratuzilma holati ko'rsatib o'tilgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston hududlarining raqobatbardoshligini baholashga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Abdusalomov tomonidan 2015–2023-yillar kesimida amalga oshirilgan tadqiqotda hududiy raqobatbardoshlik indeksi ishlab chiqilib, iqtisodiy samaradorlik, ta'lim, infratuzilma va mehnat bozori samaradorligi hududlar raqobatbardoshligining asosiy tarkibiy qismlari sifatida baholangan⁶. Tadqiqot natijalariga ko'ra, hududlar o'rtasida raqobatbardoshlik darajasi bo'yicha sezilarli tafovutlar mavjud bo'lib, bu holat mintaqaviy siyosatni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy raqobatbardoshlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, hududlarning o'ziga xos resurs salohiyati, iqtisodiy tarkibi va institutsional xususiyatlarini hisobga olgan holda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirish masalalari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, Qashqadaryo viloyati kabi tabiiy-resurs salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda mintaqaviy raqobatbardoshlikning iqtisodiy o'sishga ta'sirini kompleks baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy zaruratini belgilab beradi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda mintaqaviy raqobatbardoshlikning barqaror iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholashda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari asosida mintaqaviy raqobatbardoshlik omillari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash zamonaviy iqtisodiy nazariyada hududlarning ichki iqtisodiy salohiyatini samarali safarbar etish, ishlab chiqarish omillaridan oqilona foydalanish hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan institutsional va iqtisodiy mexanizmlar tizimi sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, mintaqaviy iqtisodiy o'sish faqat makroiqtisodiy siyosat natijasi emas, balki hududlarning raqobat ustunliklari, innovatsion imkoniyatlari va resurslardan foydalanish samaradorligi bilan bevosita bog'liq jarayon hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda mintaqaviy raqobatbardoshlik konsepsiyasi asosan M. Porterning raqobat ustunligi nazariyasi, P. Krugmanning yangi iqtisodiy geografiya yondashuvi hamda endogen o'sish nazariyasi doirasida rivojlantirilgan. Ushbu nazariyalarga muvofiq, hududlarning iqtisodiy rivojlanishi tashqi omillarga emas, balki ichki omillar — inson kapitali, innovatsion faollik, texnologik daraja va institutsional muhit sifatiga tayanadi.

Mintaqaviy raqobatbardoshlikni shakllantirishda investitsion jozibadorlik, ishlab chiqarish infratuzilmasi, mehnat resurslarining sifati hamda iqtisodiyotning diversifikatsiya darajasi muhim omillar sifatida ajralib turadi. Shu bilan birga, klaster yondashuvi hududiy iqtisodiy tizimda korxonalar, ilmiy-tadqiqot muassasalari va davlat institutlari o'rtasidagi o'zaro integratsiyani kuchaytirib, innovatsion jarayonlarni tezlashtirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot va yashil iqtisodiyot konsepsiyalari ham mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omillariga aylangan. Raqamli transformatsiya iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirsa, yashil iqtisodiyot resurslardan oqilona foydalanish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu omillar mintaqalarning global va milliy iqtisodiy tizimdagi o'rnini kuchaytiradi.

Qashqadaryo viloyati misolida ushbu jarayonlarni tahlil qilish alohida ahamiyatga ega, chunki viloyat katta tabiiy-resurs salohiyatiga ega bo'lishiga qaramasdan, uning raqobatbardoshlik darajasi va iqtisodiy o'sish sur'atlari mavjud imkoniyatlarga nisbatan to'liq amalga oshirilmaganligini ko'rsatadi. Shu sababli, mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlarini chuqur tahlil qilish va ularning barqaror iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyatining mintaqaviy raqobatbardoshligi va iqtisodiy o'sish indikatorlari

Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	2025-yil	Izoh
Hududiy YAIM o'sish sur'ati	%	6,2	Barqaror iqtisodiy o'sish
Sanoat ishlab chiqarishi o'sishi	%	5,8	Ishlab chiqarish kengayishi
Asosiy kapitalga investitsiyalar	mlrd so'm	28 450	Investitsion faollik yuqori
Eksport hajmi	mln AQSh dollari	1 320	Tashqi savdo integratsiyasi
Bandlik darajasi	%	74,5	Mehnat bozori samaradorligi

Yuqoridagi jadvalda Qashqadaryo viloyatining 2025-yildagi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari asosida mintaqaviy raqobatbardoshlik va barqaror iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilingan. Ushbu indikatorlar hudud iqtisodiyotining real sektor, investitsion faollik, tashqi savdo integratsiyasi hamda mehnat bozori samaradorligini kompleks baholash imkonini beradi.

Avvalo, hududiy yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning 6.2 foizga o'sishi Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy faollikning barqaror ijobiy dinamikaga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich mintaqada ishlab chiqarish hajmining kengayishi hamda iqtisodiy resurslardan nisbatan samarali foydalanilayotganini anglatadi. Biroq bu o'sish sur'ati yuqori qo'shilgan qiymatli sektorlar hisobiga emas, balki asosan an'anaviy tarmoqlar hisobiga shakllanayotgan bo'lishi mumkinligi strukturaviy tahlilni talab etadi.

Sanoat ishlab chiqarishining 5.8 foizga o'sishi hududda industrial bazaning kengayib borayotganini bildiradi. Shu bilan birga, ushbu o'sish sur'ati YAIM o'sishidan biroz past bo'lishi sanoatning iqtisodiy o'sishdagi yetakchi drayver sifatidagi rolini to'liq kuchaymaganligini ko'rsatadi. Bu holat sanoat tarmoqlarida texnologik modernizatsiya va diversifikatsiya darajasini oshirish zarurligini anglatadi.

Investitsiyalar hajmining 28 450 mlrd so'mga yetishi mintaqaning investitsion jozibadorligi sezilarli darajada oshganidan dalolat beradi. Empirik iqtisodiy nazariyaga muvofiq, investitsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy determinantlaridan biri hisoblanadi. Ushbu holatda investitsion faollikning yuqoriligi YAIM o'sishi bilan ijobiy korrelyatsion bog'liqlik mavjudligini

ko'rsatadi va mintaqaviy rivojlanishning kapitalga tayanayotgan modelini ifodalaydi.

Eksport hajmining 1 320 mln AQSh dollariga yetishi viloyatning tashqi iqtisodiy aloqalar tizimiga integratsiyalashuvi kengayib borayotganini bildiradi. Biroq eksport tarkibining tahlili shuni ko'rsatadiki, mahsulotlarning sezilarli qismi xomashyo va past darajadagi qayta ishlash mahsulotlariga to'g'ri kelishi mumkin, bu esa mintaqaning global qiymat zanjiridagi o'rini cheklaydi.

Bandlik darajasining 74.5 foiz bo'lishi mehnat bozorida nisbatan barqaror holat mavjudligini anglatadi, biroq bu ko'rsatkich mehnat resurslarining to'liq bandligini ta'minlamaganini ham ko'rsatadi. Demak, hududda ish o'rinlarini yaratish va mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha institutsional choralar zarur.

Umuman olganda, jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida mintaqaviy raqobatbardoshlikning asosiy omillari — investitsiyalar va ishlab chiqarish faolligi — iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlamogda. Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish darajasi, sanoatning texnologik tarkibi va eksportning diversifikatsiyasi yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli barqaror raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun qo'shimcha islohotlar zarur.

2025-yilda Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy rivojlanishning ijobiy tendensiyalari kuzatilgan bo'lib, bu holat mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirish uchun muayyan shart-sharoitlar shakllanayotganidan dalolat beradi. Jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar orasida eng yuqori o'sish sur'ati xizmatlar sohasiga (113,0%) to'g'ri kelmoqda.

2-jadval

Qashqadaryo viloyatining asosiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari (2025-yil, o'tgan yilning mos davriga nisbatan, foizda)

Ko'rsatkich	2025-yil (%)
Yalpi hududiy mahsulot (yanvar–iyun)	105,9
Sanoat ishlab chiqarishi	107,0
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	104,1
Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar	102,9
Qurilish ishlari	102,7
Chakana tovar aylanmasi	108,2
Xizmatlar hajmi	113,0
Tashqi savdo aylanmasi (yanvar–avgust)	88,2
Eksport	101,6

Ushbu holat hudud iqtisodiyotida xizmatlar sektorining ulushi ortib borayotganligini hamda iqtisodiy tarkibning bosqichma-bosqich diversifikatsiyalanayotganligini ko'rsatadi. Iqtisodiy

nazariyaga ko'ra, xizmatlar sektorining rivojlanishi hududning innovatsion faolligi, tadbirkorlik muhiti va inson kapitali sifati bilan bevosita bog'liq bo'lib,

mintaqaviy raqobatbardoshlikning muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Sanoat ishlab chiqarishining 107,0 foizga o'sishi viloyatda ishlab chiqarish salohiyatining kengayib borayotganligini anglatadi. Ayniqsa, sanoat tarmog'idagi o'sish hududning investitsion jozibadorligi va iqtisodiy faolligi ortayotganligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, sanoat o'sish sur'ati xizmatlar sohasi o'sishidan past bo'lgani sababli sanoatning yuqori texnologiyali yo'nalishlarini rivojlantirish va ishlab chiqarishning innovatsion komponentini kuchaytirish zarurati saqlanib qolmoqda. Chunki xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, hududlarning uzoq muddatli raqobatbardoshligi asosan yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan sanoat tarmoqlari bilan belgilanadi.

Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsulotlari hajmining 104,1 foizga o'sishi agrar sektor viloyat iqtisodiyotida muhim o'rin tutayotganligini ko'rsatadi. Biroq mazkur ko'rsatkich sanoat va xizmatlar sohalariga nisbatan pastroq o'sayotganligi iqtisodiyot tarkibida tarkibiy transformatsiya jarayonlari yuz berayotganini anglatadi. Bu esa hudud iqtisodiyotining an'anaviy tarmoqlardan zamonaviy va yuqori samaradorlikka ega faoliyat turlariga o'tish tendensiyasini ifodalaydi.

Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning 102,9 foizga o'sishi hududda investitsion faollikning ijobiy dinamikasini aks ettiradi. Biroq investitsiyalar o'sish sur'atining sanoat va xizmatlar sektori o'sishidan pastligi investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini yanada oshirish zarurligini ko'rsatadi. Iqtisodiy o'sish nazariyasiga muvofiq, investitsiyalar hajmidan ko'ra ularning tarkibi va yo'naltirilgan sohalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli investitsiyalarni innovatsion loyihalar, qayta ishlash sanoati va raqamli texnologiyalar sohasiga yo'naltirish mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Qurilish ishlari hajmining 102,7 foizga ortishi hududda infratuzilma rivojlanishi davom etayotganligini ko'rsatadi. Infratuzilmaning rivojlanganligi esa iqtisodiy faoliyat xarajatlarini kamaytirish, logistika tizimini takomillashtirish va yangi investitsiyalarni jalb etish orqali hududning raqobat ustunliklarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Chakana tovar aylanmasining 108,2 foizga o'sishi aholi daromadlari va iste'mol faolligi ortib borayotganligini anglatadi. Mazkur ko'rsatkich ichki talabning kengayib borayotganidan dalolat berib, iqtisodiy o'sishning muhim ichki manbalaridan biri hisoblanadi. Ichki talabning ortishi ishlab chiqarish va xizmatlar hajmining kengayishiga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi.

Tashqi savdo aylanmasining 88,2 foizni tashkil etishi tashqi iqtisodiy faoliyatda ma'lum qisqarish mavjudligini ko'rsatadi. Biroq eksport hajmining 101,6 foizga o'sishi viloyatning eksport salohiyati saqlanib qolayotganligini bildiradi. Ushbu holat tashqi savdo tarkibini diversifikatsiya qilish, eksport geografiyasini kengaytirish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari sifatida xizmatlar sohasi, sanoat ishlab chiqarishi va iste'mol bozorining

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

faollashuvi namoyon bo'layotganligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, investitsiyalar samaradorligini oshirish, sanoatning texnologik modernizatsiyasini jadallashtirish hamda eksport tarkibini diversifikatsiya qilish mintaqaviy raqobatbardoshlikni kuchaytirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari hisoblanadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida mintaqaviy raqobatbardoshlikning asosiy omillari sifatida investitsion faollik, sanoat ishlab chiqarishi, xizmatlar sohasi rivoji va eksport salohiyati muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Tahlillar mintaqaviy raqobatbardoshlik darajasining oshishi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish;
- innovatsion va raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar ulushini oshirish;
- eksport tarkibini diversifikatsiya qilish hamda qayta ishlangan mahsulotlar ulushini kengaytirish;
- inson kapitalini rivojlantirish orqali mehnat unumdorligini oshirish.

Mazkur takliflarning amaliyotga joriy etilishi Qashqadaryo viloyatining raqobatbardoshligini mustahkamlash, investitsion jozibadorligini oshirish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 855 p.
2. Krugman P. Geography and Trade. – Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 142 p.
3. Camagni R. Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital // Regional Studies. – 2008. – Vol. 42(2). – P. 239–255.
4. Martin R. Regional Competitiveness: From Theory to Practice // Handbook of Regions and Competitiveness. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011. – P. 3–32.
5. Kitson M., Martin R., Tyler P. Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept? // Regional Studies. – 2004. – Vol. 38(9). – P. 991–999.
6. Kouskoura A., Kalliontzis E., Skalkos D., Bakouras I. Assessing the Key Factors Measuring Regional Competitiveness // Sustainability. – 2024. – Vol. 16(6). – Article 2574.
7. Grassia M.G., Marino M., Mazza R., Misuraca M. Regional Competitiveness: A Structural-Based Topic Analysis on Recent Literature // Social Indicators Research. – 2024. – Vol. 173. – P. 83–108.
8. Balland P.A., Boschma R., Crespo J., Rigby D. Economic Complexity and the Dynamics of Regional Competitiveness // Competitiveness Review. – 2023. – Vol. 33(4). – P. 711–744.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida.

11. G‘ulomov S.S. Milliy iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 496 b.

12. Vahobov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Mintaqaviy iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 352 b.

13. Xodiyev B.Y., Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Barkamol Fayz Media, 2023. – 688 b.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Qodirova Mohinur Bahodir qizi QDTU magistranti / Кодирова Мохинур Баходир кизи магистрант Кашкадарьинского государственного технического университета (КГТУ) / Qodirova Mohinur Bahodir qizi Master’s Student, Kashkadarya State Technical University (KSTU)

E-mail: mohinurbahodirovna9@gmail.com

ORCID: 0009-0005-7262-233X

MINTAQALARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY INVESTITSİYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH TAHLILI

Xatamov Nurbek Ochildiyeovich

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ

Xatamov Nurbek Ochildiyeovich

ANALYSIS OF THE EFFECTIVE USE OF FOREIGN INVESTMENTS IN SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

Khatamov Nurbek Ochildiyeovich

Received: June 11, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 19, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: maqolada mamlakatimiz viloyatlarida xorijiy investitsiyalardan foydalanishning hozirgi holati tahlil etilgan. Shuningdek hududlar kesimida asosiy kapitalga kiritilgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar hamda ularning tarkibi o'rganilgan holda, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy investitsiyalar, kreditlar, asosiy kapital, hududlar, sanoat va energetika loyihalari.

Аннотация: В статье проанализировано текущее состояние использования иностранных инвестиций в регионах нашей страны. Также в разрезе регионов, на основе изучения иностранных инвестиций и кредитов, направленных в основной капитал, а также их структуры, разработаны предложения и рекомендации по повышению эффективности их использования.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, кредиты, основной капитал, регионы, промышленные и энергетические проекты.

Abstract: This article analyzes the current state of foreign investment in the regions of our country. Based on a regional analysis of foreign investment and loans directed toward fixed capital, as well as their structure, proposals and recommendations for improving their efficiency are developed.

Keywords: foreign investment, loans, fixed capital, regions, industrial and energy projects.

KIRISH

Xorijiy investitsiyalar milliy iqtisodiyotga zamonaviy texnologiyalarni jalb qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2019–2024 yillar davomida xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi sezilarli darajada oshgan bo'lib, umumiy hajm 86,6 trln.so'mdan 333,8 trln.so'mga yetgan. Bu esa qariyb 4 barobar o'sishni anglatadi.

Mazkur o'sish mamlakatda investitsiya muhitining yaxshilangani, investorlar uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar hamda xalqaro hamkorlikning kengaygani bilan bog'liq.

Hududlar kesimida xorijiy investitsiyalar taqsimoti tahlili shuni ko'rsatadiki, Toshkent viloyati, Namangan, Buxoro va Navoiy viloyatlari eng ko'p xorijiy investitsiyalarni jalb qilgan hududlar hisoblanadi. Xususan, Namangan viloyatida xorijiy investitsiyalar hajmi 2019 yilga nisbatan bir necha barobar oshgan

bo'lib, bu hududda sanoat va ishlab chiqarish loyihalarining faollashgani bilan izohlanadi.

Toshkent shahri xorijiy investitsiyalar hajmi bo'yicha yetakchi bo'lib qolayotgan bo'lsa-da, uning ulushi nisbatan pasaygan. Bu esa investitsiyalar hududlar bo'yicha yanada muvozanatli taqsimlana boshlaganini ko'rsatadi.

Xorijiy investitsiyalar tarkibi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning asosiy qismini to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va kreditlar tashkil etadi. Jumladan, umumiy 333,8 trln.so'mlik investitsiyaning 150,5 trln.so'mi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa investorlarning mamlakat iqtisodiyotiga bevosita ishtirok etishga qiziqishi yuqori ekanligini bildiradi.

Shu bilan birga, kafolatlanmagan xorijiy kreditlar ulushining yuqoriligi investorlarning risklarga tayyorligini va moliyaviy tizimga bo'lgan ishonchini aks ettiradi. Ayrim hududlarda, xususan, Namangan va Toshkent viloyatlarida boshqa turdagi investitsiyalar ulushi yuqori bo'lib, bu investitsiya manbalari diversifikatsiya qilinganini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Xorijiy investitsiya” va unga aloqador tushunchalar ko'pchilik xorij va o'zbek iqtisodchi olimlari tomonidan ilmiy asoslanib, iqtisodiy termin sifatida ishlatilib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan imzolangan “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida”gi Qonunning 3-moddasiga asosan “chet el investitsiyalari – chet ellik investor tomonidan ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar”[1] deb ta'riflangan.

Mahalliy olimlardan A.Sh.Bekmurodov, Y.K.Karriyeva va boshqalar fikricha, “xorijiy investitsiyalar bu chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutloq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklardir”[2]. Bu ta'rifga ko'ra, xorijiy investitsiyalar daromad olish maqsadida turli ishlab chiqarish va xizmatlarga kiritgan chet el sarmoyadorlarni har qanday moddiy, moliyaviy hamda nomoddiy boyliklarini tushunish mumkin.

Bu borada, N.G'.Karimov va R.X.Xojimatovlar, “Chet el investitsiyasi deb chet el jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalarga aytilib, xalqaro tashkilotlar va chet el davlatlari tomonidan amalga oshiradi[3]” - degan fikrni berishgan. A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiyev, N.G.Muminovlar xorijiy investitsiyalarni “kapitalning bir qismini milliy aylanmadan ajratib olish va uni tegishli shakllarda xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotiga o'tkazish jarayoni[4]” - deb ta'riflashadi.

Investitsiya tushunchasiga Z.T.Rahimov “foydalanish maqsadida mamlakat hududi va uning

tashqarisidagi iqtisodiy sohalar, jumladan, sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va boshqalarga uzoq muddatga kapital kiritishdir[5]” - deb ta'rif bergan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mutaxassislaridan I.K.Fedotova esa, “xorijiy investitsiyalar – bular chet ellik investorlar tomonidan tadbirkorlik va boshqa faoliyat turlariga foyda olish maqsadida investitsiya qilingan barcha turdagi mulkiy va intellektual qiymatliklardir[6]” - deb ta'rif bergan. P.V.Maslennikov, A.A.Zadorojniy, “xorijiy investitsiyalar – bu xorijiy fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatlarning kapital qo'yilmalari[7]” - deb ta'kidlaydilar.

V.V.Sarev talqinida, xorijiy investitsiyalar “moliyaviy mablag'lar yoki qo'shma korxonalar ustav kapitalida boshqa shaklida ishtirok etish, shuningdek, turli mulkchilik shaklidagi xalqaro tashkilotlar, shuningdek jismoniy shaxslarning to'g'ridan-to'g'ri qo'yilmalari (pul shaklida) ko'rinishidagi xorijiy manbalar[8]” hisoblanadi. V.A.Ivanov, T.I.Golovastova, A.M.Dibovlarning ta'kidlashicha, “investor-davlatlar tomonidan xorijdagi tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlariga mulkiy va intellektual boyliklar ko'rinishidagi jalb qiladigan investitsiyalari xorijiy investitsiyalar deb ataladi[9]”.

Ayrim iqtisodchi olimlar “Xorijiy investitsiyalar-bu chet ellik investorlarning daromad olish maqsadida tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlariga kapital qo'yishi[10]”, - deb ta'rif berishadi. Shuningdek, “xorijiy investitsiyalar – tashkilotlar, fuqarolar, boshqa davlat firmalari va, xususan, umuman, xorijiy davlatlar mablag'lari[11]” - degan ta'riflarni ham uchratish mumkin.

Xorijiy investitsiyalarining umumiy ta'rifi F.Xeniusning 1947-yil AQShda chop etilgan tashqi savdo lug'atining 2-nashrida quyidagicha berilgan: “Xorijiy investitsiyalar-bu bir mamlakat hududidan ikkinchi mamlakat hududiga kiritilgan, eksport kilingan investitsiyalar[12]”.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, omilli tahlil, deskriptiv tahlil, qiyosiy tahlil, ma'lumotlarni guruhlash, taqqoslash usullaridan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xorijiy investitsiyalardan samarali foydalanish darajasi, avvalo, ularning qaysi sohalarga yo'naltirilganiga bog'liq. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat, energetika va infratuzilma loyihalariga yo'naltirilgan investitsiyalar eng yuqori iqtisodiy samarani bermoqda. Ayniqsa, eksportbop mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan loyihalar valyuta tushumlarini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim hududlarda xorijiy investitsiyalardan foydalanish samaradorligi past darajada qolmoqda. Bu asosan infratuzilma yetishmovchiligi, malakali kadrlar taqchilligi va logistika muammolari bilan bog'liq. Shuning uchun kelgusida investitsiya siyosatini takomillashtirishda ushbu omillarga alohida e'tibor qaratish zarur(1-jadval).

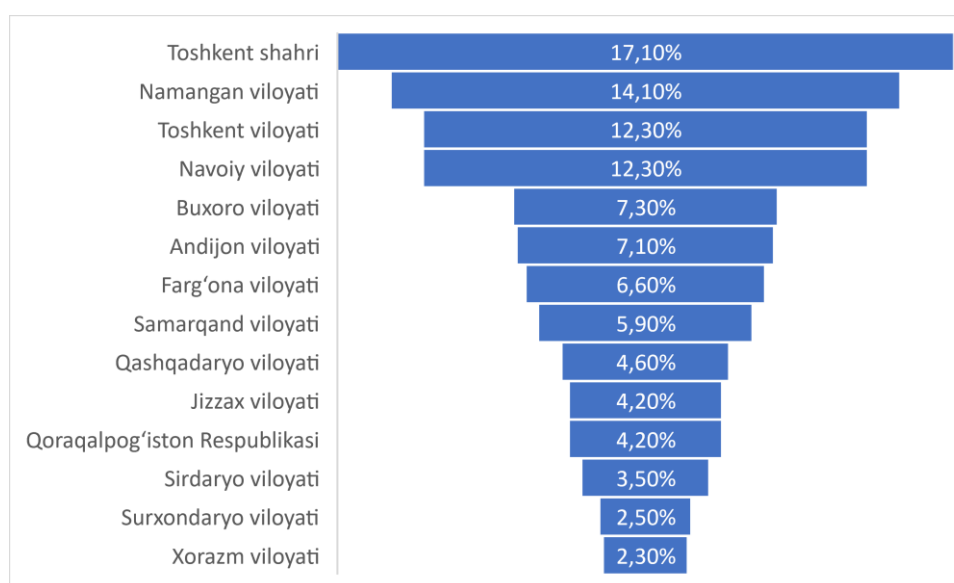
Hududlar kesimida asosiy kapitalga kiritilgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar²⁴

mlrd. so'm.

Hududlarning nomi	yillar					
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Respublika bo'yicha jami	86 653	112 450	148 320	45 215	187 900	333 796
Qoraqalpog'iston Respublikasi	3 210	4 180	5 670	6 890	9 450	14 363
Andijon viloyati	4 560	6 120	8 340	10 120	14 780	21 245
Buxoro viloyati	8 257	10 890	14 560	18 230	26 780	40 402
Jizzax viloyati	3 450	4 670	6 120	7 890	11 450	17 569
Kashqadaryo viloyati	5 780	7 340	9 890	12 450	17 230	23 908
Navoiy viloyati	6 120	8 450	11 230	14 670	19 450	27 595
Namangan viloyati	8 340	11 230	15 670	19 450	28 120	43 959
Samarqand viloyati	5 670	7 120	9 450	11 780	13 450	15 065
Surxondaryo viloyati	3 120	4 560	6 120	7 890	8 670	10 088
Sirdaryo viloyati	2 450	3 120	4 340	5 670	6 780	7 913
Toshkent viloyati	10 890	14 560	19 230	24 120	35 670	50 029
Farg'ona viloyati	4 780	6 340	8 450	10 230	11 890	12 710
Xorazm viloyati	2 890	3 780	5 120	6 450	7 340	8 785
Toshkent shahri	21 620	28 450	37 890	45 120	52 340	40 165

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 2019–2024 yillarda keskin o'sish ko'rsatgan: respublika bo'yicha jami 3,85 barobar ko'paygan. Eng yuqori o'sish Navoiy, Namangan, Buxoro va Toshkent viloyatlarida kuzatilgan.

Bu hududlarda sanoat va energetika loyihalari faolligi yuqori bo'lgani bilan izohlanadi. Toshkent shahri mutlaq hajmi bo'yicha yetakchi bo'lib qolgan bo'lsa-da, uning ulushi 2024 yilga kelib biroz pasaygan (mintaqaviy muvozanat yaxshilanganligidan dalolat beradi).

1-rasm. Hududlarga yo'naltirilayotgan xorijiy investitsiyalarning tarkibi (jamiga nisbatan foizda)²⁵

Yuqoridagi 1-rasm ma'lumotlari asosida tahlil investitsiyalarning hududiy tarkibida sezilarli ijobiy qilar ekanmiz, 2020-2025 yillar davrida xorijiy o'zgarishlar kuzatildi. 2025 yilda Toshkent shahri ulushi

²⁴ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Stat.uz web-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Stat.uz web-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

17,1 % ni tashkil etib, 2019 yildagi 21–25 % dan pasaygan bo'lsa-da, mutlaq hajmi bo'yicha yetakchiligini saqlab qoldi. Namangan (14,1 %), Toshkent viloyati (12,3 %) va Navoiy (8,4 %) viloyatlarining ulushi keskin oshgani mintaqaviy

muvozanatni yaxshilashga qaratilgan davlat siyosati natijasidir. O'lis hududlar (Surxondaryo 2,5 %, Xorazm 2,3 %) ulushi past bo'lib qolmoqda, ammo 2020-2025 yillarda ularning o'sish sur'ati ham barqaror bo'lgan.

2-jadval

Hududlar kesimida asosiy kapitalga kiritilgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar, mlrd., so'm.²⁶

Hududlar	Jami	Yillar		
		To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar	O'z. R. kafolati ostida xorijiy kreditlar	boshqalar
O'zbekiston Respublikasi	333 796	150 512	23 341	159 943
Qoraqalpog'iston Respublikasi	14 363	1 809	622	11 932
Andijon viloyati	21 245	10 826	540	9 879
Buxoro viloyati	40 402	21 649	1 531	17 222
Jizzax viloyati	17 569	10 357	289	6 923
Qashqadaryo viloyati	23 908	11 514	2 193	10 201
Navoiy viloyati	27 595	12 181	3 628	11 786
Namangan viloyati	43 959	11 753	884	31 322
Samarqand viloyati	15 065	5 930	677	8 458
Surxondaryo viloyati	10 088	12 241	1 811	-3 964* (texnik sozlash)
Sirdaryo viloyati	7 913	5 299	83	2 531
Toshkent viloyati	50 029	18 251	1 226	30 552
Farg'ona viloyati	12 710	8 216	97	4 397
Xorazm viloyati	8 785	946	377	7 462
Toshkent shahri	40 165	18 793	9 393	11 979

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, hududlar kesimida asosiy kapitalga kiritilgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar tarkibi manbalar bo'yicha sezilarli darajada farqlanadi va bu holat har bir hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi, investitsion jozibadorligi hamda moliyalashtirish mexanizmlariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Avvalo, respublika bo'yicha jami xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 333,8 trln.so'mni tashkil etib, uning 150,5 trln.so'mi (taxminan 45 foizi) to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu esa iqtisodiyotga jalb etilayotgan mablag'larning katta qismi investorlarning bevosita ishtiroki orqali amalga oshirilayotganini bildiradi. Shu bilan birga, 159,9 trln.so'mlik "boshqa" investitsiyalar ulushining yuqoriligi investitsiya manbalarining diversifikatsiyalashganligini ko'rsatadi. Davlat kafolati ostidagi xorijiy kreditlar esa nisbatan kichik ulushni (23,3 trln.so'm) egallab, asosan yirik infratuzilmaviy va strategik loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, Toshkent viloyati (50,0 trln.so'm), Namangan viloyati (44,0 trln.so'm), Buxoro viloyati (40,4 trln.so'm) va Toshkent shahri (40,2 trln.so'm) xorijiy investitsiyalar hajmi bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallaydi. Bu hududlarda investitsiyalar yuqori bo'lishi, avvalo, sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlari rivojlanganligi, logistika infratuzilmasi mavjudligi hamda investorlarga yaratilgan qulay shart-sharoitlar bilan izohlanadi.

Toshkent shahri alohida e'tiborga loyiq bo'lib, bu yerda davlat kafolati ostidagi xorijiy kreditlar hajmi (9,4 trln.so'm) boshqa hududlarga nisbatan ancha yuqori. Bu holat poytaxtda amalga oshirilayotgan yirik infratuzilma, transport va urbanizatsiya loyihalari ko'pligi bilan bog'liq. Shu bilan birga, Toshkent viloyatida "boshqa" turdagi investitsiyalar ulushi (30,6 trln.so'm) yuqoriligi investitsiya manbalarining kengayganligini va xususiy sektor faol ishtirok etayotganini ko'rsatadi.

Namangan viloyatida jami investitsiyalar tarkibida "boshqa" investitsiyalar (31,3 trln.so'm) ustunlik qilayotgani ushbu hududda kreditlar, qo'shma

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Stat.uz web-sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

loyihalar va boshqa moliyalashtirish shakllari keng qo'llanilayotganini anglatadi. Bu esa hududda kichik sanoat zonalari va ishlab chiqarish loyihalari jadal rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlarida esa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ulushi yuqori bo'lib, bu hududlarda tabiiy resurslar, xususan, neft-gaz, kon-metallurgiya va kimyo sanoati loyihalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Masalan, Buxoro viloyatida jami 40,4 trln.so'mlik investitsiyaning 21,6 trln.so'mi aynan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hissasiga to'g'ri keladi.

Jizzax, Andijon va Farg'ona viloyatlarida ham to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar ulushi nisbatan yuqori bo'lib, bu hududlarda sanoat ishlab chiqarishining kengayib borayotgani va xorijiy investorlar ishtirokidagi loyihalar soni ortayotganini ko'rsatadi.

Sirdaryo va Xorazm viloyatlarida investitsiyalar hajmi nisbatan kichik bo'lsa-da, ularning tarkibida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar muhim o'rin egallaydi. Bu esa ushbu hududlarda ham investitsiya muhiti bosqichma-bosqich yaxshilanayotganini bildiradi.

Surxondaryo viloyatida kuzatilgan manfiy ko'rsatkich ("3 964") texnik qayta hisob-kitoblar bilan izohlanib, bu real investitsiya kamayishini emas, balki statistik tuzatishlar natijasini anglatadi. Shu bois, ushbu hudud bo'yicha tahlilda ehtiyotkorlik bilan yondashish talab etiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Umuman olganda, jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, hududlar kesimida xorijiy investitsiyalar tarkibi sezilarli darajada differensiyalashgan. Ayrim hududlarda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar ustun bo'lsa, boshqalarida kreditlar yoki boshqa moliyalashtirish manbalari yetakchilik qilmoqda. Bu esa hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, resurs salohiyati va investitsiya siyosatining o'ziga xos jihatlari bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarning hududlar bo'yicha nisbatan notekis taqsimlanishi investitsiya siyosatini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, past investitsiya jalb qilayotgan hududlarda infratuzilmani rivojlantirish, soliq va bojxona imtiyozlarini kengaytirish hamda investorlar uchun qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy investitsiyalar tarkibi va ularning hududlar kesimida taqsimlanishi mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim indikatorlaridan biri bo'lib, ularni samarali boshqarish va yo'naltirish kelgusida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ўзбекистон Республикасининг "Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида"ги Қонуни, 2019 йил 9 декабрь.
2. Бекмуродов А.Ш., Кариева Я.К., Нематов И.У., Набиев Д.Х., Каттаев Н.Т. Хорижий

инвестициялар. Ўқув қўлланма.-Т.: Иқтисодиёт, 2010.-166 б.

3. Н.Ф. Каримов ва Р.Х. Хожиматов. Инвестицияни ташкил этиш ва молиялаштириш: Дарслик.-Т.: ТДИУ, 2011.-801 б.

4. А.В.Вахабов, Ш.Х.Хажикабиев, Н.Г.Мунинов. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма.- Т.: "Молия", 2010.- 328 б.

5. Рахимов З.Т. Худудлар иқтисодиётини ривожлантиришда хорижий инвестициялардан самарали фойдаланишнинг эконометрик моделлари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати – Урганч, 2023.-56 б.

6. Федотова И.К. Иностранные инвестиции в Российской Федерации и их роль в экономике региона. // Среднерусский вестник общественных наук, №3, 2011 г., стр.157-16.

7. Масленников П.В., Задорожный А.А. Экономическая оценка инвестиций: учебное пособие: Кемеровский технологический институт пищевой промышленности. - Кемерово, 2005. - 108 с.

8. Царев В.В. Оценка экономической эффективности инвестиций.-СПб.: Питер .2004.- 464 с.

9. Иванов В.А., Головастова Т.И., Дыбов А.М. Иностранные инвестиции: Курс лекций.-Ижевск: Институт экономики и управления ГОУ ВПО "УдГУ", 2009.-159 с.

10. Л.И. Юзвович, С.А. Дегтярев и др. Инвестиции: учебник для вузов- Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016.-543 с.

11. Куприн А.А. и др. Экономика: учебное пособие / А.В. Буга, И.И. Грозаву, Т.В. Данилова, Л.В. Дорофеева, В.С.Кудряшов, А.А. Куприн, А.Д.Шматко; под ред. А.А.Куприна; Сосновоборский филиал РАНХиГС.-СПб.: Астерион, 2018.-456 с.

12. Dictionary of Foreign Trade. by F.Henus Sec/ Ed. N4.,1947, P.387.

13. Stat.uz- O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining web-sayti

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xatamov Nurbek Ochilidievich O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi dotsenti / Xatamov Nurbek Ochilidievich Доцент Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров Республики Узбекистан / Khatamov Nurbek Ochilidievich Associate Professor of the Graduate School of Business and Entrepreneurship under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

E-mail: nurbekurdu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4142-1752>

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik

**Small business and private
entrepreneurship**

**Малый бизнес и частное
предпринимательство**

QISHLOQ XO‘JALIGIDA OILAVIY TADBIRKORLIK SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA DEHQON XO‘JALIKLARINING AHAMIYATI

Xujakulova Nigora Rustamovna

ЗНАЧЕНИЕ ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕМЕЙНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Хужакулова Нигора Рустамовна

THE ROLE OF DEHKAN FARMS IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF FAMILY ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

Khujakulova Nigora

Received: June 4, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligida oilaviy tadbirkorlik samaradorligini oshirishda dehqon xo‘jaliklarining o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Dehqon xo‘jaliklarining aholi bandligini ta‘minlash, daromadlarni oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda qishloq hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, dehqon xo‘jaliklari faoliyati samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar baholanib, ularni yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari dehqon xo‘jaliklari oilaviy tadbirkorlikning muhim shakli sifatida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta‘minlash va qishloq aholisining turmush darajasini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: oilaviy tadbirkorlik, dehqon xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy samaradorlik, bandlik, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq hududlari.

Аннотация. В данной статье исследованы роль и значение дехканских хозяйств в повышении эффективности семейного предпринимательства в сельском хозяйстве. Проанализировано влияние дехканских хозяйств на обеспечение занятости населения, рост доходов, укрепление продовольственной безопасности и социально-экономическое развитие сельских территорий. Также оценены факторы, влияющие на эффективность деятельности дехканских хозяйств, и разработаны научно-практические рекомендации по их дальнейшему развитию. Результаты исследования показали, что дехканские хозяйства как важная форма семейного предпринимательства играют значительную роль в обеспечении устойчивости сельскохозяйственного производства и повышении уровня жизни сельского населения.

Ключевые слова: семейное предпринимательство, дехканское хозяйство, сельское хозяйство, экономическая эффективность, занятость, продовольственная безопасность, сельские территории.

Abstract. This article examines the role and importance of dehkan farms in enhancing the efficiency of family entrepreneurship in agriculture. The study analyzes the contribution of dehkan farms to employment generation, income growth, food security, and the socio-economic development of rural areas.

Furthermore, the factors affecting the efficiency of dehqan farm activities are evaluated, and scientific and practical recommendations for their further development are proposed. The research findings indicate that dehqan farms, as an important form of family entrepreneurship, play a significant role in ensuring the sustainability of agricultural production and improving the living standards of the rural population.

Keywords: family entrepreneurship, dehqan farm, agriculture, economic efficiency, employment, food security, rural development.

■ KIRISH.

Oilaviy tadbirkorlik — bu bir oilaga mansub kishilar tomonidan tashkil qilinib yuritiladigan, asosan oila aʼzolarining mehnat faoliyatiga tayanuvchi hamda daromad olishni maqsad qilgan xoʻjalik yuritish shaklidir. Qishloq xoʻjaligi tarmogʻida oilaviy tadbirkorlik dehqon xoʻjaliklari, tomorqa yer egaligi va oilaviy fermer xoʻjaliklari orqali amalga oshiriladi.

Mazkur xoʻjalik yuritish shaklining asosiy xususiyati ishlab chiqarish jarayonining nisbatan kichik hajmda tashkil etilishi bilan birga, yuqori moslashuvchanlikka ega ekanligidir. Oilaviy tadbirkorlikda ishlab chiqarish bilan bir qatorda mahsulotni qayta ishlash, saqlash va realizatsiya qilish jarayonlari ham bir xoʻjalik doirasida amalga oshirilishi mumkin.

2025 yilda Qashqadaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subʼyektlari soni 54,8 ming tani tashkil etib, yil davomida ularning soni 17 foizga oshgan. Mazkur koʻrsatkich hududda tadbirkorlik faolligining ortib borayotganligini hamda biznes muhitining nisbatan yaxshilanayotganini ifodalaydi. Bundan tashqari, viloyatda tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish maqsadida qurilish materiallari tayyorlash, turizm sohasi, qishloq xoʻjaligi hamda mahalliy sanoat yoʻnalishlarida yetarli iqtisodiy imkoniyat va salohiyat mavjud.

■ MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Qishloq xoʻjaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish masalalari iqtisodiyot fanining muhim tadqiqot yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, dehqon xoʻjaliklarining qishloq aholisini ish bilan taʼminlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, daromadlarni oshirish va qishloq hududlarini barqaror rivojlantirishdagi oʻrni koʻplab olimlar tomonidan oʻrganilgan.

Jahon iqtisodiy adabiyotlarida oilaviy tadbirkorlikning nazariy asoslari A.Marshall, J. Schumpeter, P.Drucker, D.North [1] va M.Porter [2] kabi olimlarning ilmiy ishlanmalarida yoritilgan. Xususan, A.Marshall kichik xoʻjalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini asoslab bergan boʻlsa, J. Schumpeter tadbirkorlik faoliyatining innovatsion rivojlanishdagi ahamiyatini taʼkidlagan. D.North institutsional muhitning tadbirkorlik rivojiga taʼsirini oʻrganib, samarali iqtisodiy institutlar oilaviy biznesning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishini koʻrsatgan [1].

Oʻzbekistonlik olimlardan S.S.Gʻulomov, A.V.Vahobov, B.Yu.Xodiyev, A.Rasulov, A.Oʻlmasov, N.Joʻrayev va boshqa iqtisodchilar qishloq xoʻjaligida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish masalalarini

oʻrgananlar. S.S.Gʻulomov tadbirkorlikning iqtisodiy oʻrinishdagi oʻrnini tahlil qilib, oilaviy tadbirkorlik qishloq joylarda aholi bandligini taʼminlash va daromadlarini oshirishning muhim omili ekanligini taʼkidlagan [3]. A.V.Vahobov va B.Yu.Xodiyevlar qishloq xoʻjaligida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq etib, dehqon xoʻjaliklari agrar sohaning eng moslashuvchan va iqtisodiy jihatdan samarali shakllaridan biri ekanligini asoslab berganlar [4].

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur maqolada qishloq xoʻjaligi oilaviy tadbirkorlikda dehqon xoʻjaliklarining ulushi va holati oʻrganildi hamda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida fanning dialektika, iqtisodiy tahlil qilish, qiyosiy taqqoslash, statistik guruhlash, monografik kuzatish, induksiya, deduksiya, mantiqiy va abstrakt fikrlash hamda istiqbolli bashoratlash usullaridan keng foydalanilgan.

■ TAHLILLAR VA ASOSIY NATIJALAR.

Qishloq xoʻjaligida oilaviy tadbirkorlikning eng muhim va keng tarqalgan shakllaridan biri dehqon xoʻjaliklari hisoblanadi. Dehqon xoʻjaliklari asosan oila aʼzolarining birgalikdagi mehnati, mulkiy manfaatdorligi va daromad olishga qaratilgan faoliyati asosida tashkil etiladi. Shu jihatdan ular oilaviy tadbirkorlikning asosiy iqtisodiy va tashkiliy shakli sifatida namoyon boʻladi.

Dehqon xoʻjaliklarining oilaviy tadbirkorlikdagi oʻrni, avvalo, ishlab chiqarish jarayonida oila aʼzolarining bevosita ishtirok etishi bilan belgilanadi. Yer maydonidan foydalanish, mahsulot yetishtirish, jarayonlarining aksariyati oila aʼzolari tomonidan amalga oshiriladi. Natijada mehnat unumdorligi oshadi, ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va oilaning iqtisodiy manfaatdorligi kuchayadi.

Bundan tashqari, dehqon xoʻjaliklari qishloq joylarda aholi bandligini taʼminlashning muhim omili hisoblanadi. Ular nafaqat oila aʼzolarini ish bilan taʼminlaydi, balki qoʻshimcha daromad manbalarini yaratish orqali qishloq aholisining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, chorvachilik, sabzavotchilik, bogʻdorchilik va polizchilik yoʻnalishlarida dehqon xoʻjaliklarining ulushi yuqori boʻlib, ular oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlashda ham muhim rol oʻynaydi.

1-jadval maʼlumotlaridan koʻrinib turibdiki, 2026-yilning 1-aprel holatiga koʻra Oʻzbekiston Respublikasida jami 353 472 ta dehqon xoʻjaligi faoliyati koʻrsatilmoqda. Hududlar kesimidagi tahillar shuni koʻrsatmoqda. (13.37%) va Samarqand (1.91%) viloyatlariga xoʻjaliklarining qariyb 40.35 foizini oshiradi bilan izohlanadi.

1-jadval.

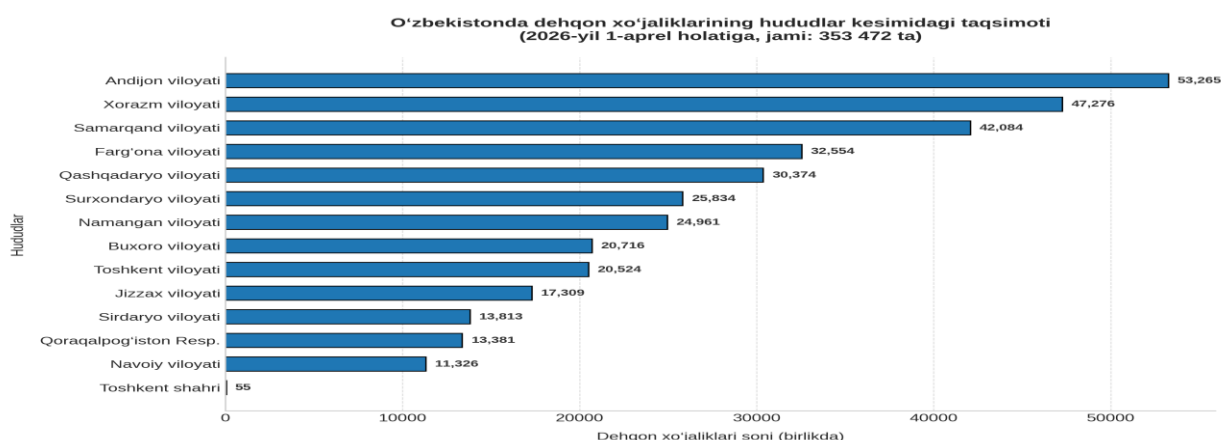
O'zbekistonda dehqon xo'jaliklarining hududlar kesimidagi taqsimoti va salmog'i (2026-yil 1-aprel holatiga)²⁷

T/r	Hududlar nomi	Dehqon xo'jaliklari soni (birlikda)	Respublika bo'yicha ulushi (%)
1	Andijon viloyati	53 265	15.07%
2	Xorazm viloyati	47 276	13.37%
3	Samarqand viloyati	42 084	11.91%
4	Farg'ona viloyati	32 554	9.21%
5	Qashqadaryo viloyati	30 374	8.59%
6	Surxondaryo viloyati	25 834	7.31%
7	Namangan viloyati	24 961	7.06%
8	Buxoro viloyati	20 716	5.86%
9	Toshkent viloyati	20 524	5.81%
10	Jizzax viloyati	17 309	4.90%
11	Sirdaryo viloyati	13 813	3.91%
12	Qoraqalpog'iston Respublikasi	13 381	3.79%
13	Navoiy viloyati	11 326	3.20%
14	Toshkent shahri	55	0.02%
	Jami respublika bo'yicha	353 472	100.00%

Aksincha, cho'l-dasht zonalariga ega bo'lgan Navoiy viloyatida (3,20%) hamda urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lgan Toshkent shahrida (0,02%) dehqon xo'jaliklarining ulushi eng minimal ko'rsatkichni qayd etgan. Yer resurslarining mavjudligi va iqtisodiy ixtisoslashuv darajasi turlicha bo'lgan dalolat beradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida dehqon xo'jaliklari moslashuvchan va samarali xo'jalik yuritish shakli

sifatida rivojlanib bormoqda. Ular nisbatan kam xarajat bilan ishlab chiqarishni tashkil etish, bozor talabiga tez moslashish va mavjud resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatiga ega. Shu sababli dehqon xo'jaliklari qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy negizi hisoblanadi.

1-rasm. Dehqon xo'jaliklarining hududiy taqsimoti (kamayish tartibida, birlikda)²⁸

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining joriy statistik hisobotlari ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining joriy statistik hisobotlari ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Qashqadaryo viloyati misolida ham dehqon xo'jaliklari qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning asosiy qismini shakllantirmoqda. Viloyatda 2025-yilda qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 69,5 foizi dehqon xo'jaliklari hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi 92,5 foizni tashkil etgan. Bu ko'rsatkichlar dehqon xo'jaliklari oilaviy tadbirkorlikning asosiy subyekti sifatida agrar sektorda yetakchi mavqega ega ekanligini tasdiqlaydi.

Dehqon xo'jaliklari qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy asosini tashkil etib, aholi bandligini ta'minlash, daromadlarni oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash hamda qishloq hududlarini barqaror rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatida oilaviy tadbirkorlik asosan chorvachilik, sabzavotchilik, polizchilik, bog'dorchilik hamda parrandachilik yo'nalishlarida rivojlangan bo'lib, bu hududning tabiiy-iqlim sharoitlari va aholi bandligi tuzilmasi bilan chambarchas bog'liqdir. Viloyatda qishloq aholisi ulushining yuqoriligi oilaviy tadbirkorlikning keng tarqalishiga sharoit yaratmoqda.

Oilaviy tadbirkorlik qishloq xo'jaligida muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni bajaradi. Avvalo, u qishloq joylarda aholini band qilishning samarali mexanizmi hisoblanadi. Qashqadaryo viloyatida mehnat resurslarining katta qismi aynan qishloq joylarda yashayotganligini inobatga oladigan bo'lsak, oilaviy tadbirkorlik aholini ish bilan ta'minlashda asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, oilaviy tadbirkorlik aholining daromadlarini oshirish orqali ularning turmush darajasini yaxshilaydi. Dehqon va tomorqa xo'jaliklari orqali yetishtirilayotgan mahsulotlar nafaqat oilaning o'z ehtiyojini qondiradi, balki bozorga chiqarilib, qo'shimcha daromad manbai bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, oilaviy tadbirkorlik hududiy oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qashqadaryo viloyatida ishlab chiqarilayotgan go'sht, sut, sabzavot va meva mahsulotlarining muhim qismi aynan oilaviy xo'jaliklar hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa ichki bozorni mahalliy mahsulotlar bilan ta'minlash imkonini kengaytiradi.

2-jadval

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar tahlili²⁹

Omillar guruhi	Omil mazmuni	Oilaviy tadbirkorlikka ta'siri	Tahliliy baho
Tabiiy-iqlim omillari	Iqlim sharoiti, vegetatsiya davri	Ekin turlarini tanlash va hosildorlik darajasini belgilaydi	Qulay, ammo qurg'oqchilik xavfi yuqori
	Suv resurslari bilan ta'minlanganlik	Ishlab chiqarish barqarorligini belgilaydi	Cheklangan, sug'orish samaradorligini oshirish zarur
Iqtisodiy omillar	Moliyaviy resurslarga kirish	Texnika va resurslar xarid qilish imkoniyatini belgilaydi	Yetarli emas, kreditga ehtiyoj yuqori
	Mahsulot bozor narxlar	Daromadlilik darajasini belgilaydi	Beqaror, vositachilar ulushi yuqori
Tashkiliy-institutsional omillar	Davlat dasturlari va subsidiyalar	Ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini beradi	Ijoiy ta'sir ko'satmoqda
	Huquqiy-me'yoriy baza	Xo'jalik yuritish sharoitini belgilaydi	Asosan qulay
Texnologik omillar	Zamonaviy agrotexnologiyalar	Hosildorlik va mehnat unumdorligini oshiradi	Joriy etish darajasi past
	Texnika bilan ta'minlanganlik	Ishlab chiqarish hajmini belgilaydi	Eskirgan texnika ustun
Infratuzilmaviy omillar	Saqlash va sovitish omborlari	Mahsulot yo'qotilishini kamaytiradi	Yetarli emas
	Transport-logistika tarmog'i	Bozorga chiqish imkoniyatini belgilaydi	Hududlar bo'yicha notekis
Ijtimoiy omillar	Mehnat resurslari mavjudligi	Ishlab chiqarish hajmiga ta'sir qiladi	Yetarli, ammo malaka past
	Aholining tadbirkorlik ko'nikmalari	Faoliyat samaradorligini belgilaydi	O'quv va treninglar zarur

²⁹ Statistika ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi

2-jadval ma'lumotlari Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishi ko'p omilli jarayon ekanligini ko'rsatadi. Avvalo, tabiiy-iqlim omillari ushbu faoliyatning asosiy belgilovchi omillaridan biri hisoblanadi. Viloyatning iqlim sharoiti dehqonchilik va chorvachilikni rivojlantirish uchun qulay bo'lsa-da, suv resurslari bilan ta'minlanganlikning cheklanganligi ishlab chiqarish barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sug'oriladigan yerlar ulushining yuqoriligi suvdan foydalanish samaradorligini oshirish zaruratini kuchaytiradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, oilaviy tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati yetarli darajada emas. Kredit olish mexanizmlarining murakkabligi va garov talablarining yuqoriligi texnika va zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini xarid qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu bilan birga, mahsulot bozor narxlarining beqarorligi va vositachilar ulushining yuqoriligi oilaviy xo'jaliklar daromadlilikining pasayishiga olib kelmoqda.

Tashkiliy-institutsional omillar doirasida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlash dasturlari va subsidiyalar oilaviy tadbirkorlik rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq ayrim hududlarda huquqiy-me'yoriy tartib-taomillarning murakkabligi va byurokratik to'siqlarning saqlanib qolishi ushbu qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Texnologik omillar tahlili oilaviy tadbirkorlikda zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish darajasi pastligini ko'rsatadi. Eskirgan texnika va qo'lda mehnatga tayanish ishlab chiqarish samaradorligini cheklab, mehnat unumdorligining past darajada qolishiga sabab bo'lmoqda. Tomchilatib sug'orish, intensiv bog'lar va issiqxona texnologiyalarining keng joriy etilishi ushbu muammoni yumshatishi mumkin.

Infratuzilmaviy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Mahsulotlarni saqlash va sovutish omborlarining yetarli emasligi, transport-logistika tizimining hududlar bo'yicha notekis rivojlanganligi oilaviy tadbirkorlik sub'yektlarining bozorga chiqish imkoniyatlarini cheklamoqda. Natijada, ishlab chiqarilgan mahsulotning bir qismi yo'qotilmoqda yoki past narxlarda sotilmoqda.

Ijtimoiy omillar nuqtayi nazaridan, viloyatda mehnat resurslari yetarli bo'lsa-da, aholining tadbirkorlik ko'nikmalari va zamonaviy boshqaruv bilimlari yetarli darajada shakllanmagan. Bu holat oilaviy tadbirkorlik sub'yektlarining innovatsion faoliyatini susaytiradi hamda ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etishga to'sqinlik qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 1990.
2. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, 1990.
3. G'ulomov S.S. *Tadbirkorlik va kichik biznes asoslari*. Toshkent.
4. Vahobov A.V., Xodiyev B.Yu. *Iqtisodiyot nazariyasi va tadbirkorlik asoslari*. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari (stat.uz).
6. O'zbekiston Respublikasining "Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida"gi Qonuni.
7. Xujakulova N.R., Sharofova S.A. "Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda davlatning ijtimoiy siyosati" *Innovatsion iqtisodiyot / Innovatsionnaya ekonomika / The innovation economy. Ilmiy-amaliy elektron jurnal, (OAK) 2025/2, iyun. 144-148-betlar*
8. Xujakulova N.R., Sharofova S.A. "Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning mohiyati va zaruriyati" *Innovatsion iqtisodiyot / Innovatsionnaya ekonomika / The innovation economy. Ilmiy-amaliy elektron jurnal, (OAK) 2025/2, iyun. 164-167-betlar*.
9. Sharofova S.A. "Qishloq xo'jaligida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish yo'nalishlari va istiqbollari" *Innovatsion iqtisodiyot / Innovatsionnaya ekonomika / The innovation economy. Ilmiy-amaliy elektron jurnal (OAK) 2026/1, yanvar. 100-104-betlar*.
10. Samieva G.T. "Dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash yo'nalishlari". *Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati*. – Toshkent, 2019.
11. Togaeva D.A. *Issues of classification, marking and increasing competitiveness of family enterprises in the service sector*. *International multidisciplinary journal for research & development* eissn 2394-6334 Volume11, issue 01(2024) 17-24 betlar.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xujakulova Nigora Rustamovna, Qarshi davlat texnika universiteti, Innovatsion iqtisodiyot kafedrasi dotsenti. / Хужакулова Нигора Рустамовна, Доцент кафедры инновационной экономики Каршинского государственного технического университета. / Khujakulova Nigora, Associate Professor, Department of Innovative Economics, Karshi State Technical University.

E-mail: nigorakhujakulova86@gmail.com

ORCID: 0009-0001-2936-1972

KICHIK VA O'RTA BIZNESNI QO'LLAB- QUVVATLASH TIZIMINI BAHOLASH VA PROGNOZLASHTIRISH USULLARI

Risbekova Dilduzaxon Jaloliddin-qizi

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Рисбекова Дилфуза Джалолiddин кизи

METHODS FOR EVALUATING AND FORECASTING THE SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS SUPPORT SYSTEM

Dilfuza Jaloliddin qizi Risbekova

Received: June 7, 2026 Revised: June 8, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik va o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligini baholashning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Kichik va o'rta biznes faoliyatini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilinib, ularni baholashda qo'llaniladigan usullar yoritilgan. Shuningdek, sohani rivojlantirish istiqbollari aniqlashda prognozlashtirish usullarining ahamiyati ko'rib chiqilgan hamda qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik va o'rta biznes, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy samaradorlik, baholash usullari, prognozlashtirish, investitsiyalar, tadbirkorlik.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические и практические аспекты оценки эффективности системы государственной поддержки малого и среднего бизнеса. Проанализированы основные экономические показатели деятельности субъектов малого и среднего бизнеса, а также рассмотрены методы их оценки. Особое внимание уделено значению методов прогнозирования при определении перспектив развития сектора. На основе проведенного анализа разработаны предложения по совершенствованию механизмов государственной поддержки предпринимательства.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, государственная поддержка, экономическая эффективность, методы оценки, прогнозирование, инвестиции, предпринимательство.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of evaluating the effectiveness of the state support system for small and medium-sized businesses. The main economic indicators characterizing the activities of small and medium-sized enterprises are analyzed, and the methods used for their evaluation are discussed. Particular attention is paid to the role of forecasting methods in determining the future development prospects of the sector. Based on the analysis, recommendations are proposed to improve the mechanisms of state support for entrepreneurship.

Keywords: small and medium-sized businesses, state support, economic efficiency, evaluation methods, forecasting, investments, entrepreneurship.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida kichik va o'rta biznes iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish hamda raqobat muhitini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta biznesni samarali qo'llab-quvvatlash iqtisodiyotning

barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur sektorni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish va ularning samaradorligini baholash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda kichik va o'rta biznes

subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, imtiyozli kreditlar ajratish, subsidiyalar berish, soliqliq imtiyozlarini qo'llash va investitsion faoliyatni rag'batlantirish orqali tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Natijada kichik va o'rta biznesning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi hamda investitsion faolligi ortib bormoqda. Biroq davlat tomonidan amalga oshirilayotgan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarining iqtisodiy samaradorligini muntazam baholab borish, mavjud muammolarni aniqlash va kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini prognozlashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu esa kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini baholash va prognozlashtirishning zamonaviy usullarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini baholash va prognozlashtirish usullarining nazariy hamda amaliy jihatlarini o'rganish, sohaning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish hamda uni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalalari iqtisodiyot fanining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masalalarning nazariy va amaliy jihatlarini ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan.

Xususan, xorijiy iqtisodchi olimlardan Joseph Schumpeter, Peter Drucker, Michael Porter va boshqalar tadbirkorlikning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish hamda kichik biznesning raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Ularning ilmiy ishlarida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning institutsional va iqtisodiy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan.

MDH mamlakatlari olimlaridan Abel Aganbegyan, Yevgeniy Yasin va boshqa tadqiqotchilar

tomonidan kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning iqtisodiy samaradorligi, moliyalashtirish mexanizmlari hamda investitsion faollikni oshirish masalalari keng o'rganilgan.

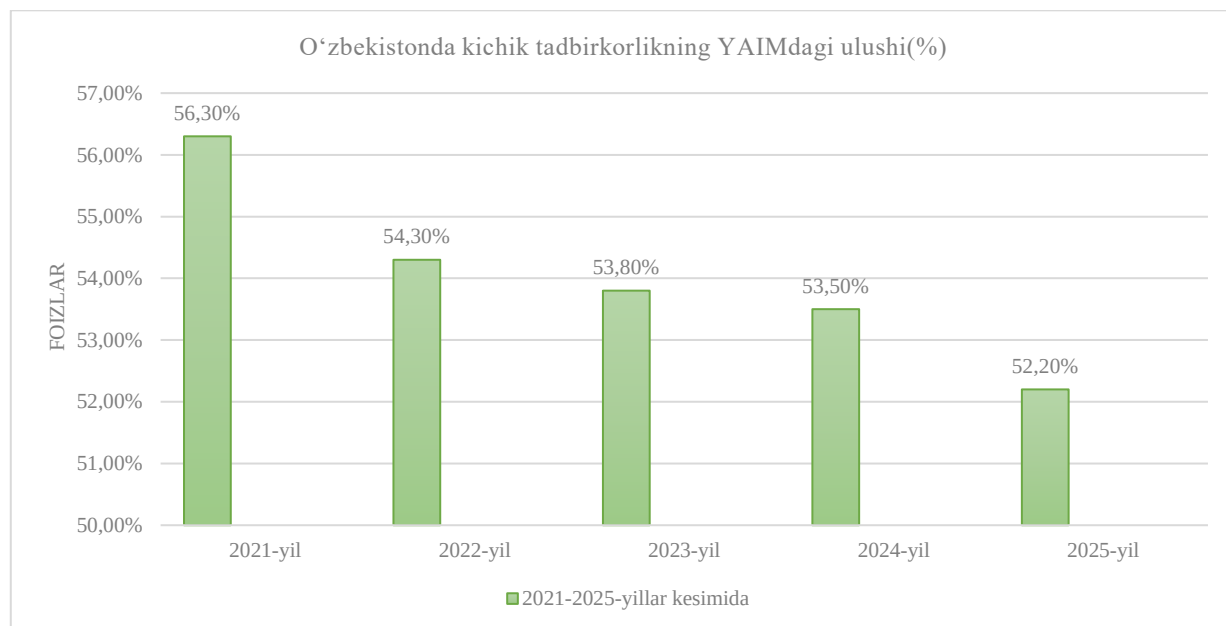
O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Qalandar Abdurahmonov, Bahodir Xodiyev, Muxtor Hamidov va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, investitsiyalarni jalb etish hamda davlat tomonidan yaratilayotgan iqtisodiy shart-sharoitlarning samaradorligi masalalari yoritilgan. Shu bilan birga, olib borilgan tadqiqotlarda kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini kompleks baholash hamda uning istiqboldagi rivojlanishini prognozlashtirish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ayniqsa, zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlat tomonidan qo'llanilayotgan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini baholash va prognozlashtirish usullarini takomillashtirish zarurati mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur holat kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash tizimini baholash va prognozlashtirish usullarini yanada chuqur o'rganish, mavjud mexanizmlarning samaradorligini aniqlash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishni taqozo etadi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Kichik va o'rta biznes iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, mamlakatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ushbu sektorni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligini baholash va rivojlanish istiqbollarini prognozlashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2021–2025-yillar kesimida keltirilgan statistik ma'lumotlar kichik va o'rta biznes ko'rsatkichlarida barqaror pasayish tendensiyasi mavjudligini ko'rsatadi. Umuman olganda, ushbu davrda ko'rsatkich 56,3 foizdan 52,2 foizgacha kamaygan bo'lib, bu 4,1 foizlik pasayishni anglatadi.

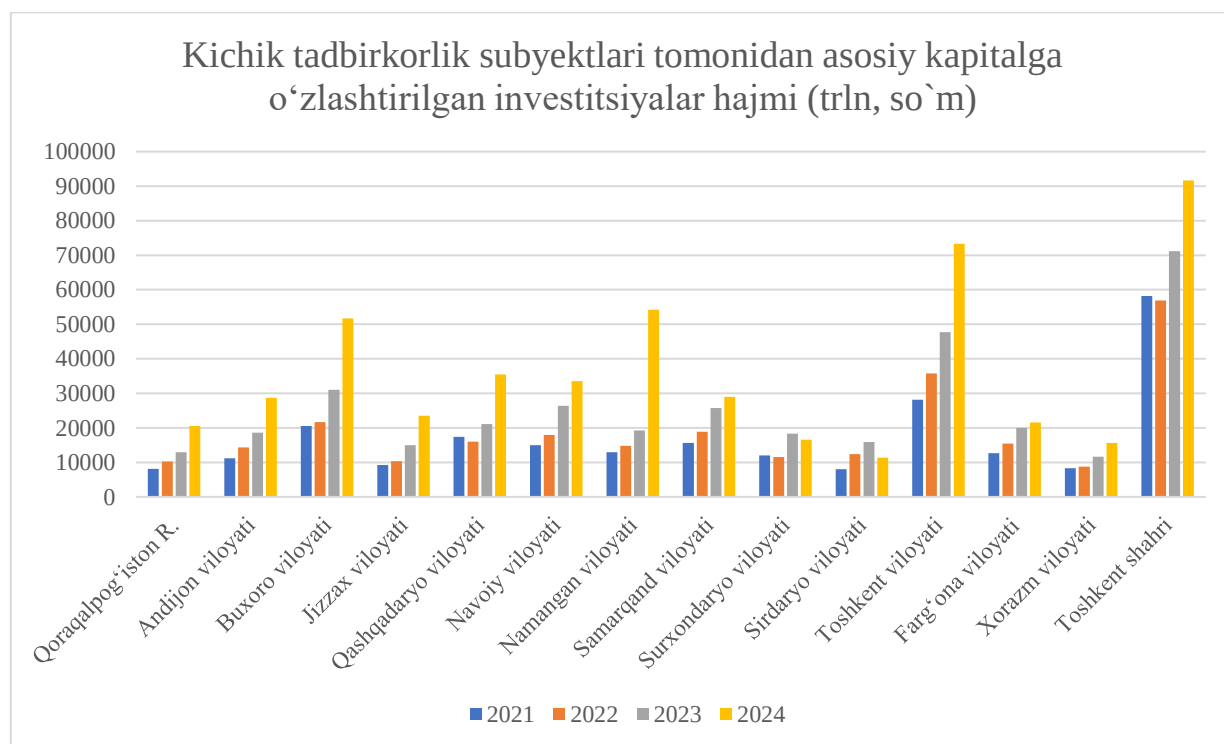
1-rasm. O'zbekistonda kichik tadbirkorlikning YAIMdagi ulushi(%)

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki:

- 2021–2022-yillar oralig'ida eng sezilarli pasayish kuzatilgan (56,3% → 54,3%), ya'ni 2,0 foiz bandga kamaygan.
- 2022–2023-yillarda pasayish nisbatan sekinlashgan (54,3% → 53,8%).
- 2023–2024-yillarda juda kichik o'zgarish qayd etilgan (53,8% → 53,5%).
- 2024–2025-yillarda esa pasayish yana davom etib, 52,2% ga tushgan.

Umumiy tendensiya shuni ko'rsatadiki, davr mobaynida ko'rsatkich barqaror, lekin sekin pasayuvchi trendga ega.

Davlat qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligini baholovchi muhim ko'rsatkichlardan yana biri investitsiyalar hajmi hisoblanadi. So'nggi yillarda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi sezilarli darajada oshgan.

2-rasm. Kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi (hududlar kesimida)

2021–2024-yillarda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi respublikaning deyarli barcha hududlarida o'sish tendensiyasini namoyon etgan. Diagramma ma'lumotlariga ko'ra, investitsiyalar hajmi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelib, 2021-yildagi qariyb 58 trln so'mdan 2024-yilda 91 trln so'mdan ortiq darajaga yetgan. Bu esa poytaxtda tadbirkorlik faoliyati, biznes infratuzilmasi va investitsion jozibadorlikning yuqoriligidan dalolat beradi.

Hududlar kesimida Toshkent viloyati ham investitsiyalar hajmining sezilarli o'sishi bilan ajralib turadi. Xususan, 2021-yilda 28 trln so'm atrofida bo'lgan ko'rsatkich 2024-yilda 73 trln so'mdan oshgan. Shuningdek, Buxoro, Namangan, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlarida ham investitsiyalar hajmi yildan-yilga ortib borganligi kuzatiladi.

Nisbatan past ko'rsatkichlar Sirdaryo, Xorazm va Qoraqalpog'iston Respublikasida qayd etilgan bo'lsa-da, ushbu hududlarda ham 2021–2024-yillar davomida investitsiyalar hajmining o'sish tendensiyasi saqlanib qolgan. Bu holat mamlakatda kichik biznesni qo'llab-

quvvatlash va hududlarda investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy natijalarini aks ettiradi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmi ortib bormoqda. Mazkur jarayon iqtisodiyotning modernizatsiyalashuvi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda kichik va o'rta biznesni rivojlantirish hamda ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ushbu sohani rag'batlantirish maqsadida soliq imtiyozlari, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va investitsion dasturlarni amalga oshirish orqali qulay biznes muhiti shakllantirilmoqda. Tahlillar natijasida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 2021–2024-yillar davomida barcha hududlarda o'sish tendensiyasiga ega ekanligi aniqlandi.

Ayniqsa, Toshkent shahri va Toshkent viloyatida investitsion faollikning yuqori darajada o'sishi kuzatilgan bo'lsa, ayrim hududlarda investitsiyalar hajmi nisbatan pastligicha qolmoqda. Bu esa hududlar o'rtasida investitsion jozibadorlik va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari bo'yicha tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, davlat tomonidan yaratilayotgan moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlar kichik va o'rta biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rustamova, X. M. (2025). Milliy iqtisodiyotda kichik va o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslari. *Science and Education*, 6(3), 476–482.
2. Ahmedov, O., & Nurqulov, N. (2025). Kichik biznes va o'rta biznesni rivojlantirish orqali aholi farovonligini ta'minlash. *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT Journal*.
3. Toshboyev, M. (2024). Kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning xorij tajribasi uni O'zbekiston sharoitida qo'llash istiqbollari. *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT Journal*.
4. Xudoberganov, Q. (2025). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining milliy iqtisodiyotdagi o'rni va ularni qo'llab-quvvatlash strategiyalari. *Qo'qon Universiteti Xabarnomasi*.
5. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. Kichik va o'rta biznesning hududiy rivojlanishi statistik ma'lumotlar to'plami. Tashkent, 2023.

6. Axmedova N.Sh. Qurilish sohasida kichik va yirik biznes subyektlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari //Farg'ona Politehnika Instituti: "Arxitektura va shaxarsozlik o'tmish, bugun, kelajak" mavzusida respublika ilmiy va ilmiy-amaliy anjuman ma'ruzulari to'plami". 2021 yil. 316-318

7. Axmedova N.Sh. Qurilishda kichik biznesni rivojlantirishda tadbirkorlik muhiti jozibadorligini ta'minlash masalalari//Toshkent arxitektura-qurilish universiteti: "Сборник материалов международной научно-практической конференции". Toshkent. 2021 yil.

8. Abduvaliev, A. O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesning rivojlanish tendensiyalari. Tashkent: Iqtisodiyot Noshriyoti, 2021.

9. Rustamov, B. Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashning zamonaviy mexanizmlari. Tashkent: Moliyaviy Tadqiqotlar, 2022.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Risbekova Dilduzaxon Jaloliddin-qizi TAQU, "Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrasida magistranti / Рисбекова Дилфуза Джалолиддин кизи магистрант кафедры «Экономика и недвижимость» Ташкентский архитектурно-строительный университет (ТАСУ) / Dilduza Jaloliddin qizi Risbekova
Master's Student, Department of Economics and Real Estate
Tashkent University of Architecture and Civil Engineering (TUACE)
E-mail: dilfuzarisbekova118@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9451-7454

KICHIK BIZNES RAQOBATDOSHLIGINI OSHIRISHDA MOLIYAVIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Shavkatov Abdusalim Shavkat o'g'li

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА

Шавкатов Абдусалим Шавкат оглы

EFFECTIVE USE OF FINANCIAL RESOURCES IN ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF SMALL BUSINESS

Shavkatov Abdusalim Shavkat ogli

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlarining raqobatdoshligini oshirishda moliyaviy resurslardan (bank kreditlari va investitsiyalardan) samarali foydalanishning iqtisodiy-ekonometrik jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda 2010–2024-yillar davriga oid yillik ma'lumotlar asosida logarifmik-chiziqli regressiya modeli qurildi. Natijalar moliyaviy resurslar hajmining kichik biznesda yaratiladigan yalpi qo'shilgan qiymatga elastik ($\beta \approx 1,07$) va statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Resurslar tarkibida bank kreditlarining hissasi investitsiyalarga nisbatan ustun ekanligi aniqlandi. Maqola yakunida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, raqobatdoshlik, moliyaviy resurslar, bank krediti, investitsiya, yalpi qo'shilgan qiymat, regressiya tahlili, elastiklik, samaradorlik.

Аннотация. В статье анализируются экономико-эконометрические аспекты эффективного использования финансовых ресурсов (банковских кредитов и инвестиций) в повышении конкурентоспособности субъектов малого бизнеса. На основе годовых данных за 2010–2024 годы построена логарифмически-линейная регрессионная модель. Результаты подтвердили эластичное ($\beta \approx 1,07$) и статистически высокозначимое влияние объема финансовых ресурсов на валовую добавленную стоимость, создаваемую в малом бизнесе. Установлено преобладание вклада банковских кредитов над инвестициями.

Ключевые слова: малый бизнес, конкурентоспособность, финансовые ресурсы, банковский кредит, инвестиции, валовая добавленная стоимость, регрессионный анализ, эластичность, эффективность.

Abstract. The article analyses the economic and econometric aspects of the effective use of financial resources (bank loans and investments) in enhancing the competitiveness of small business entities. A log-linear regression model is constructed using annual data for 2010–2024. The results confirm an elastic ($\beta \approx 1.07$) and statistically highly significant effect of the volume of financial resources on the gross value added generated by small business. The contribution of bank loans is found to dominate that of investment.

Keywords: small business, competitiveness, financial resources, bank loan, investment, gross value added, regression analysis, elasticity, efficiency.

■ KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini, bandlikni va hududiy taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy bo'g'inlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda kichik biznes subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi so'nggi yillarda barqaror yuqori

darajada — 2024-yil yakunida qariyb 55 foiz atrofida shakllangan bo'lib, sektor mamlakatda band aholining katta qismini ish bilan ta'minlamoqda. Biroq sektorning raqobatdoshlik salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan moliyaviy resurslarning yetarililigi va, eng muhimi, ulardan samarali foydalanish darajasiga bog'liq.

Kichik biznes subyektlarining asosiy moliyaviy resurslari sirasiga bank kreditlari, jalb qilingan investitsiyalar, davlat subsidiyalari hamda korxonaning o'z mablag'lari kiradi. Ushbu resurslarning hajmi yildan-yilga ortib borayotgan bo'lsa-da, ularning iqtisodiy natijaga — qo'shilgan qiymat va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga aylanish darajasi, ya'ni foydalanish samaradorligi alohida ilmiy tahlilni taqozo etadi. Aynan moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi past bo'lganda, resurslar hajmining oshishi kutilgan iqtisodiy ta'sirni bermaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliyaviy resurslar va korxona raqobatdoshligi o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiy adabiyotda keng o'rganilgan. J. Stiglitz va A. Weiss (1981) kredit bozorlarida axborot asimmetriyasi tufayli yuzaga keladigan kredit ratsionlash nazariyasini ishlab chiqib, kichik korxonalarning moliyaviy resurslarga kirishida tizimli cheklovlar mavjudligini asoslagan. A. Berger va G. Udell kichik biznesni moliyalashtirish xususiyatlarini tahlil qilib, bank-mijoz munosabatlariga asoslangan kreditlash (relationship lending) modelining samaradorligini ko'rsatgan.

Moliya tizimi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi sababiy bog'liqlik R. King va R. Levine (1993) hamda T. Beck va A. Demirgüç-Kunt tadqiqotlarida empirik tasdiqlangan: moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining kengayishi korxonalar o'sishini tezlashtiradi. Resurslardan foydalanish samaradorligini baholashning metodologik asosi M. Farrell (1957)

tomonidan taklif qilingan texnik va allokativ samaradorlik tushunchalariga borib taqaladi. J. Shumpeterning innovatsion tadbirkorlik nazariyasi esa moliyaviy resurslarning innovatsiyalarni moliyalashtirish orqali raqobatdoshlikka ta'sirini izohlaydi.

O'zbekistonda kichik biznesni moliyalashtirish masalalari mahalliy tadqiqotchilar tomonidan faol o'rganilmoqda. Bir qator ilmiy ishlarda bank kreditlarining kichik biznes subyektlarini resurslar bilan ta'minlashdagi roli, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish hamda kredit resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Statistik tahlillarga bag'ishlangan ishlarda kichik biznesning YaIMdagi ulushi, investitsiyalar va korxonalar soni kabi ko'rsatkichlar regressiya usullari bilan baholangan. Shu bilan birga, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini elastiklik ko'rsatkichi orqali yaxlit baholashga qaratilgan tadqiqotlar nisbatan kam bo'lib, mazkur maqola shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

■ TADVIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda 2010–2024-yillarni qamrab oluvchi yillik vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanildi. Tahlil O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining «Kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko'rsatkichlari» to'plamlari hamda Markaziy bankning kreditlash bo'yicha rasmiy ma'lumotlariga tayanadi. Modelda quyidagi o'zgaruvchilar tizimi qo'llanildi (1-jadval).

1-jadval

Tadqiqot o'zgaruvchilari tizimi³⁰

Belgi	Ko'rsatkich mazmuni	O'lchov birligi
Y	Kichik biznesda yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat (raqobatdoshlik natijasi)	mlrd so'm
X1	Kichik biznesga ajratilgan bank kreditlari	mlrd so'm
X2	Kichik biznesga jalb qilingan investitsiyalar (asosiy kapitalga)	mlrd so'm
X3	Faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni	ming birlik
MR	Jami moliyaviy resurslar (X1 + X2)	mlrd so'm

Moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash uchun logarifmik-chiziqli (Cobb–Duglas tipidagi) regressiya modeli tanlandi. Log-log spetsifikatsiyasining afzalligi shundaki, koeffitsiyentlar bevosita elastiklik sifatida talqin qilinadi — ya'ni resurs hajmining 1 foizga o'zgarishi natijada yaratiladigan qo'shilgan qiymatni necha foizga o'zgartirishini ko'rsatadi. Bu esa «samarali foydalanish» tushunchasini miqdoriy ifodalashga imkon beradi.

Model 1 (asosiy): $\ln(Y) = \beta_0 + \beta_1 \cdot \ln(MR) + u$

Model 2 (kengaytirilgan): $\ln(Y) = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot \ln(X1) + \alpha_2 \cdot \ln(X2) + \alpha_3 \cdot \ln(X3) + \varepsilon$

Model parametrlari eng kichik kvadratlar usuli (OLS) yordamida baholandi. Modelning statistik sifati

R^2 , tuzatilgan R^2 , F-statistika va t-statistikalar orqali tekshirildi. Vaqt qatoriga xos avtokorrelyatsiyani hisobga olish maqsadida Nyui–West (HAC) mustahkam standart xatolari hisoblandi, multikollinearlik esa dispersiya inflyatsiya omili (VIF) yordamida diagnostika qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'rganilayotgan ko'rsatkichlarning tavsifiy statistikasi 2-jadvalda keltirilgan. Tahlil davrida barcha ko'rsatkichlar barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etgan: kichik biznesda yaratilgan qo'shilgan qiymat o'rtacha qiymati 242,8 trln so'mni, moliyaviy resurslarning asosiy qismi bo'lgan kreditlar o'rtachasi 37,2 trln so'mni tashkil etgan.

³⁰ Milliy statistika qo'mitasi va Markaziy bank ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

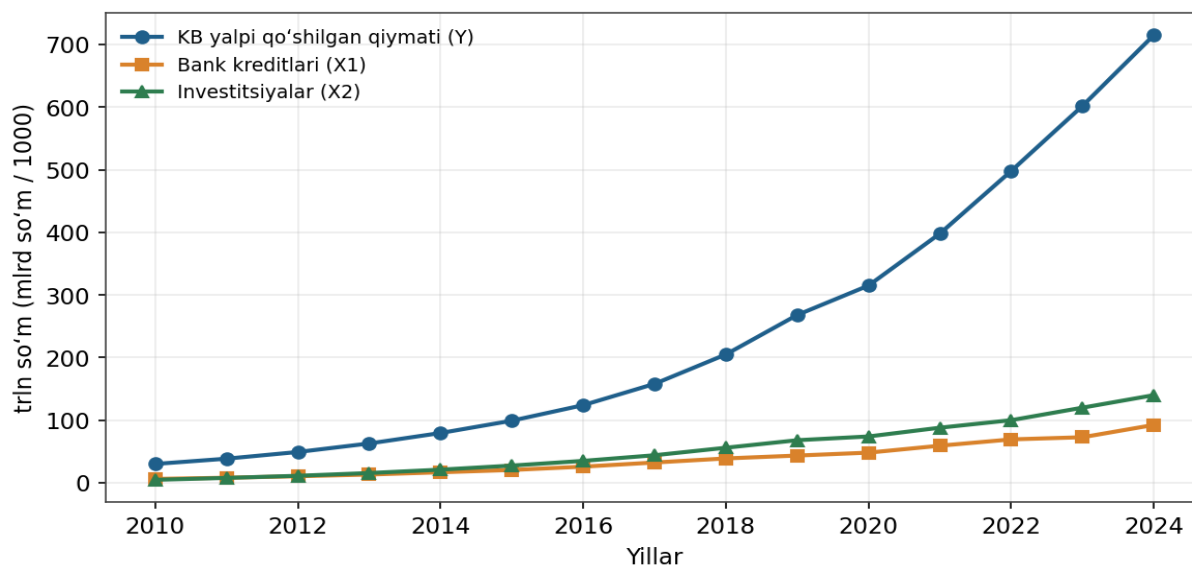
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Ko'rsatkichlarning tavsifiy statistikasi (2010–2024)³¹

Ko'rsatkich	O'rtacha	St. og'ish	Min	Max
Y — qo'shilgan qiymat (mlrd so'm)	242 820	219 405,3	30 100	715 000
X1 — bank kreditlari (mlrd so'm)	37 187,4	26 645,3	6 200	92 424,8
X2 — investitsiyalar (mlrd so'm)	54 189,7	42 880,7	4 745,8	140 000
X3 — korxonalar soni (ming)	359,8	111,6	185,0	523,0

Ko'rsatkichlar dinamikasi 1-rasmda aks ettirilgan. Grafikdan ko'rinadiki, moliyaviy resurslar (kredit va investitsiya) hajmining o'sishi kichik biznesda

yaratiladigan qo'shilgan qiymatning o'sishi bilan yaqqol hamohanglikda kechgan.

1-rasm. Kichik biznes natijasi va moliyaviy resurslar dinamikasi, 2010–2024

Asosiy model natijalari (3-jadval). Sodda log-chiziqli regressiya moliyaviy resurslar hajmining qo'shilgan qiymatga ta'sirini yaxlit baholaydi. Moliyaviy resurslar elastikligi $\beta_1 \approx 1,070$ ni tashkil etdi va 1 foiz darajasida statistik ahamiyatli ($t = 27,11$). Bu shuni anglatadiki, moliyaviy resurslar hajmining 1 foizga

o'shishi kichik biznesda yaratiladigan qo'shilgan qiymatni o'rtacha 1,07 foizga oshiradi. Koeffitsiyentning birga yaqin (hatto bir oz undan yuqori) bo'lishi resurslardan foydalanishning yuqori — taxminan birlik darajadagi — samaradorligini ko'rsatadi.

3-jadval

Model 1 natijalari: $\ln(Y) \sim \ln(MR)$

O'zgaruvchi	Koeff.	Std. xato	t-stat.	p-qiymat
const (β_0)	0,109	0,439	0,25	0,808
$\ln(MR)$ — moliyaviy resurslar (β_1)	1,070***	0,039	27,11	< 0,001
$R^2 = 0,983$; tuzatilgan $R^2 = 0,981$		$F = 735,0$	$DW = 0,25$	

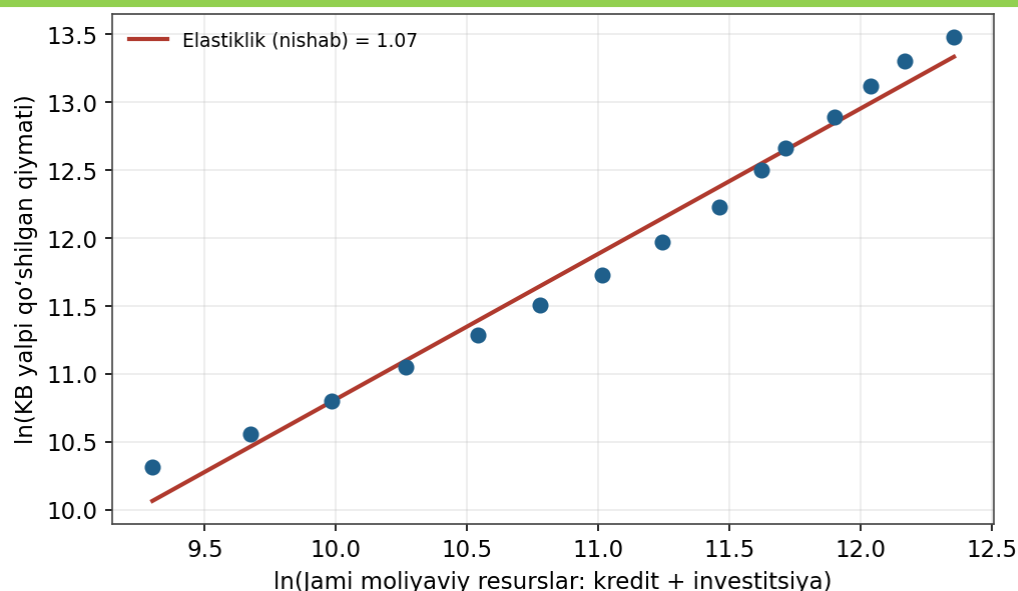
Izoh: *** — 1% darajada ahamiyatli. HAC (Nyui–West) mustahkam baholashda ham β_1 1% darajada ahamiyatli ($t = 20,54$).

Moliyaviy resurslar va qo'shilgan qiymat o'rtasidagi bog'liqlik 2-rasmda tarqoq diagramma

ko'rinishida tasvirlangan — nuqtalarning regressiya chizig'i atrofida zich joylashuvi bog'liqlikning kuchli ekanligini bildiradi.

³¹ Muallif hisob-kitoblari

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

2-rasm. Moliyaviy resurslar va kichik biznes natijasi o'rtasidagi bog'liqlik

Kengaytirilgan model natijalari (4-jadval). Resurslarni tarkibiy qismlarga ajratganda bank kreditlari ($\ln X1$) koeffitsiyenti 2,232 bo'lib, 1 foiz darajasida ahamiyatli ($t = 5,08$), bu kreditlarning kichik biznes

natijasiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi resurs ekanini tasdiqlaydi. Investitsiya ($\ln X2$) va korxonalar soni ($\ln X3$) koeffitsiyentlari esa statistik jihatdan ahamiyatsiz chiqdi.

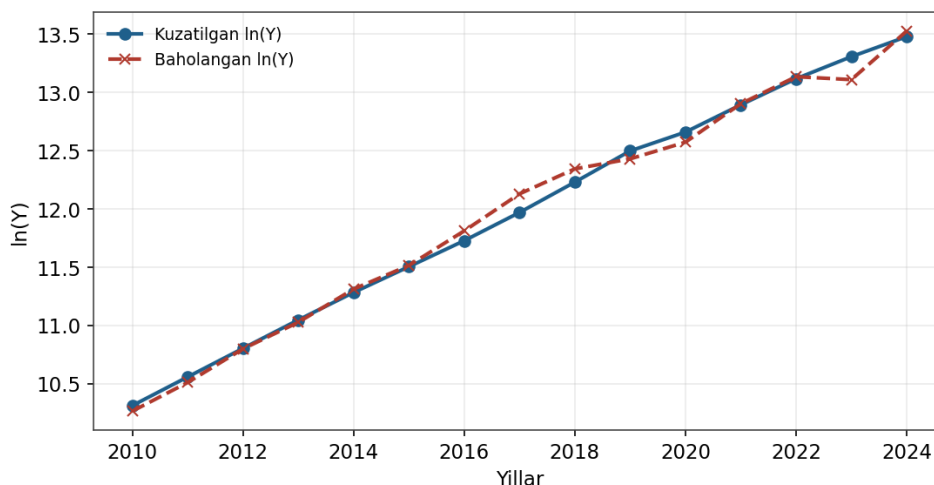
4-jadval

Model 2 natijalari: $\ln(Y) \sim \ln(X1) + \ln(X2) + \ln(X3)$

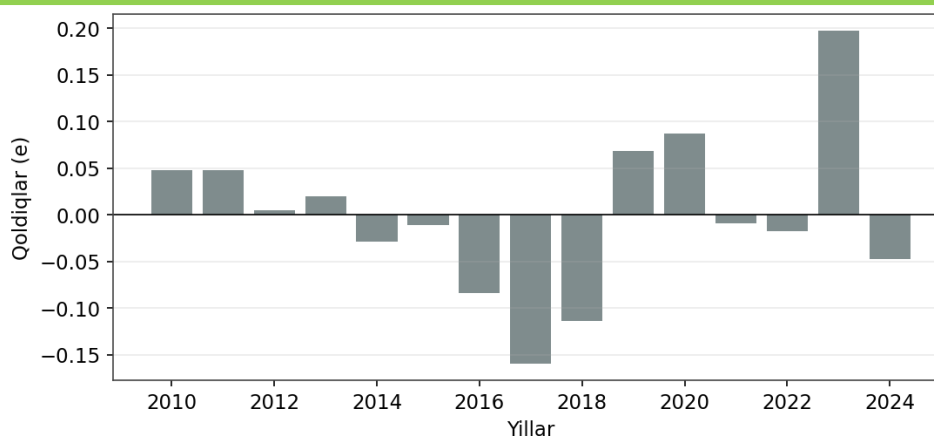
O'zgaruvchi	Koeff.	Std. xato	t-stat.	p-qiymat	VIF
const	0,611	3,810	0,16	0,875	—
$\ln(X1)$ — bank kreditlari	2,232***	0,439	5,08	0,000	202,7
$\ln(X2)$ — investitsiyalar	-0,476	0,489	-0,97	0,351	379,4
$\ln(X3)$ — korxonalar soni	-1,112	1,688	-0,66	0,524	476,7
$R^2 = 0,993$; tuzatilgan $R^2 = 0,991$; $F = 511,1$; $DW = 1,59$					

Izoh: *** — 1% darajada ahamiyatli. Yuqori VIF qiymatlari (200 dan ortiq) o'zgaruvchilar o'rtasida kuchli multikollinearlik mavjudligini ko'rsatadi.

Modelning adekvatligi 3-rasmda — kuzatilgan va baholangan qiymatlarning deyarli ustma-ust tushishi orqali, regressiya qoldiqlarining tasodifiy taqsimoti esa 4-rasmda tasdiqlanadi.

3-rasm. Model adekvatligi: kuzatilgan va baholangan qiymatlar

4-rasm. Regressiya qoldiqlarining taqsimoti

Olingan natijalar moliyaviy resurslar hajmi bilan kichik biznes raqobatdoshligi natijasi o'rtasida kuchli, ijobiy va elastik bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Asosiy modelda elastiklik koeffitsiyentining birga yaqinligi resurslardan foydalanishning umumiy samaradorligi yuqori darajada saqlanib turganini bildiradi: resurslar o'sishi deyarli proporsional ravishda qo'shilgan qiymatga aylanmoqda. Kengaytirilgan modelda bank kreditlarining ustun ta'siri esa kreditlash kichik biznesni moliyalashtirishning eng ta'sirchan kanali ekanini tasdiqlaydi va kredit mexanizmlarini takomillashtirishning iqtisodiy asosli ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot cheklovlar. Kengaytirilgan modelda dispersiya inflyatsiya omilining yuqoriligi ($VIF > 200$) o'zgaruvchilar o'rtasidagi multikollinearlikdan dalolat beradi — bu vaqt qatorida barcha ko'rsatkichlarning bir vaqtda o'sib borishi bilan bog'liq tabiiy holat. Shu sababli alohida koeffitsiyentlar (xususan, investitsiyaning manfiy ishorasi) iqtisodiy talqinda ehtiyotkorlik bilan qabul qilinishi lozim; aynan shu bois moliyaviy resurslarning yaxlit (MR) ko'rsatkichiga asoslangan Model 1 asosiy natija sifatida ustun hisoblanadi. Bundan tashqari, vaqt qatorining nisbatan qisqaligi ($n = 15$) va avtokorrelatsiya ehtimoli (Model 1 uchun past Durbin–Watson qiymati) mavjud; bu cheklov HAC mustahkam standart xatolari orqali yumshatildi. Kelgusi tadqiqotlarda muammoni hududlar kesimidagi panel ma'lumotlar yoki resurs birligiga to'g'ri keladigan natija (samaradorlik koeffitsiyenti) ko'rinishidagi nisbiy o'zgaruvchilar yordamida bartaraf etish maqsadga muvofiq.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

Moliyaviy resurslar hajmi kichik biznes raqobatdoshligi natijasiga (yalpi qo'shilgan qiymatga) statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli va elastik ($\beta \approx 1,07$) ta'sir ko'rsatadi; bu resurslardan foydalanish samaradorligining umumiy darajasi yuqori ekanini bildiradi.

Resurs tarkibida bank kreditlarining hisyasi investitsiyalarga nisbatan ustun bo'lib, kreditlash kichik biznesni moliyalashtirishning eng ta'sirchan vositasi hisoblanadi. Shu bois imtiyozli va uzoq muddatli kreditlash dasturlarini kengaytirish, garov talablarini moslashtirish va foiz xarajatlarini qoplash mexanizmlarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

Investitsiyalarning nisbatan zaif statistik ta'siri ularning samaradorligini oshirish zaruratini ko'rsatadi: investitsiyalarni innovatsion va eksportga yo'naltirilgan loyihalarga yo'naltirish orqali ularning qo'shilgan qiymatga aylanish darajasini kuchaytirish lozim.

Moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini monitoring qilish uchun resurs birligiga to'g'ri keladigan qo'shilgan qiymat (samaradorlik koeffitsiyenti) ko'rsatkichini hududlar kesimida muntazam baholash maqsadga muvofiq.

Kelgusi tadqiqotlarda multikollinearlik va vaqt qatori cheklovlarini bartaraf etish uchun 14 hudud bo'yicha panel ma'lumotlarga asoslangan modellardan foydalanish tavsiya qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Stiglitz J.E., Weiss A. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information // The American Economic Review. – 1981. – Vol. 71, No. 3. – P. 393–410.
2. Berger A.N., Udell G.F. The economics of small business finance: The roles of private equity and debt markets in the financial growth cycle // Journal of Banking & Finance. – 1998. – Vol. 22. – P. 613–673.
3. King R.G., Levine R. Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right // The Quarterly Journal of Economics. – 1993. – Vol. 108, No. 3. – P. 717–737.
4. Beck T., Demirgüç-Kunt A. Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30. – P. 2931–2943.
5. Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency // Journal of the Royal Statistical Society. Series A. – 1957. – Vol. 120, No. 3. – P. 253–290.
6. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
7. Gofurov D. Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash // Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar. – 2025. – 2(5). – B. 191–200.
8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko'rsatkichlari (2024-yil). – Toshkent, 2025. – www.stat.uz

9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kichik biznes subyektlarini kreditlash bo‘yicha statistik ma’lumotlar. – www.cbu.uz

10. O‘zbekiston raqamlarda: Statistik to‘plam. – Toshkent: Milliy statistika qo‘mitasi, 2024.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Shavkatov Abdusalim Shavkat o‘g‘li O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va

tadbirkorlik oliy maktabi tayanch doktoranti / Шавкатов Абдусалим Шавкат оглы Базовый докторант Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров Республики Узбекистан / Shavkatov Abdusalim Shavkat ogli Doctoral researcher (PhD candidate) at the Higher School of Business and Entrepreneurship under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan

E-mail: abdusalimshavkatov9@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7185-9725

Inson kapitali iqtisodiyoti
Economics of human capital
Экономика человеческого
капитала

ИНСОН КАПИТАЛИ ВА МИНТАҚАЛАР ИҚТИСОДИЙ ЎСИШИ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК

Бегбутаев Хасан Аралович

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN CAPITAL AND REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Begbутаev Hasan Aralovich

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ И РЕГИОНАЛЬНЫМ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ

Бегбутаев Хасан Аралович

Received: June 2, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Аннотация: мазкур тадқиқотда инсон капитали ва минтақалар иқтисодий ўсиши ўртасидаги боғлиқлик назарий ва эмпирик жиҳатдан таҳлил қилинади. Эндоген ўсиш назариясига асосланган ҳолда таълим, соғлиқни сақлаш ва инновация инсон капиталининг асосий компонентлари сифатида кўриб чиқилади. Ўзбекистон минтақалари (2010–2022 йиллар) панел маълумотлари асосида ўтказилган регрессия таҳлили инсон капитали кўрсаткичлари ва ЯМХ ўсиши ўртасида статистик жиҳатдан аҳамиятли мусбат корреляция борлигини тасдиқлади. Натижалар минтақалар ўртасидаги тенгсизликни камайтириш учун инсон капиталига инвестициялар стратегик аҳамиятга эга эканини кўрсатади.

Калит сўзлар: инсон капитали, иқтисодий ўсиш, минтақавий ривожланиш, эндоген ўсиш назарияси, панел маълумотлар, таълим инвестициялари.

Abstract: this study analyzes the relationship between human capital and regional economic growth from theoretical and empirical perspectives. Based on endogenous growth theory, education, healthcare, and innovation are examined as key components of human capital. Regression analysis conducted on panel data from Uzbekistan's regions (2010–2022) confirmed a statistically significant positive correlation between human capital indicators and GRP growth. The results indicate that investments in human capital are of strategic importance for reducing inter-regional inequality.

Keywords: human capital, economic growth, regional development, endogenous growth theory, panel data, education investment.

■ КИРИШ

Инсон капитали — замонавий иқтисодий ўсишнинг бош омилларидан бири сифатида тан олинган. Билим, кўникма ва саломатлик тарзида тўпланган инвестициялар нафақат алоҳида шахс, балки бутун минтақа ва мамлакат иқтисодиётини юқори поғонага кўтаради.

Ўзбекистонда минтақалараро иқтисодий тафовут ҳозирги кунда долзарб масала бўлиб қолмоқда. 2022 йил маълумотида кўра, Тошкент шаҳри яппи минтақавий маҳсулот (ЯМХ) бўйича энг кам ривожланган вилоятдан 4,7 баробар кўп кўрсаткичга эга. Мазкур тафовут асосида инсон капитали жойлашишидаги тенгсизлик муҳим роль ўйнайди деган фараз туради.

Бироқ Ўзбекистон минтақалари контекстида инсон капитали ва ЯМХ ўсиши ўртасидаги боғлиқлик эмпирик жиҳатдан ҳали тўлиқ

ўрганилмаган. Ушбу тадқиқот ана шу бўшлиқни тўлдиришга қаратилган.

Тадқиқотнинг мақсади — Ўзбекистон минтақалари мисолида инсон капитали кўрсаткичлари ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатни назарий ва эмпирик таҳлил қилиш, шунингдек инсон капиталига инвестицияларнинг самарадорлигини баҳолашдан иборат.

Тадқиқот гипотезаси: инсон капиталининг асосий компонентлари (таълим даражаси, соғлиқни сақлаш харажатлари, инновация фаоллиги) Ўзбекистон минтақаларининг ЯМХ ўсишига статистик жиҳатдан аҳамиятли мусбат таъсир кўрсатади.

Мақоланинг тузилиши қуйидагича: адабиётлар шарҳи, методология, натижалар, муҳокама ва хулосадан иборат беш асосий бўлим.

■ АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Инсон капиталини иқтисодий ўсиш назариясига интеграция қилиш Schultz (1961) ва Becker (1964) асарларидан бошланади. Улар таълим ва малакага қилинган инвестицияларни иш ҳақи ва унумдорлиқнинг ошишига олиб келувчи капитал шакли сифатида таърифлашган [1, 2].

Lucas (1988) инсон капиталини эндоген ўсишнинг асосий двигатели деб белгиланган ва унинг ташқи самаралари (spillover effects) орқали иқтисодий ўсишни тезлаштириши мумкинлигини кўрсатган [3]. Romer (1990) эса билим жамғариш ва инновация орқали мерёлли даромадлар қонунини энгиб ўтиш мумкинлигини исботлаган [4].

Мамлакатлараро тадқиқотларда Барто (1991) 98 та мамлакат бўйича ўрта мактаб қамрови ва иқтисодий ўсиш ўртасида кучли мусбат боғлиқликни эмпирик тасдиқлаган [5]. Mankiw, Romer ва Weil (1992) Solow моделини инсон капитали омили билан кенгайтириб, унинг ўсишдаги ҳиссасини 31–35% деб баҳолашган [6].

Минтақалар даражасида Glaeser ва бошқалар (1995) АҚШ шаҳарлари мисолида юқори малакали аҳоли кўпроқ бўлган ҳудудларда иқтисодий ўсиш тезроқ эканини кўрсатишган [7]. Moretti (2004) АҚШ метрополитен ҳудудларида колледж битирувчилар улушининг 1% ошиши барча ишчилар иш ҳақини 1,5% га ошириши мумкинлигини аниқлаган [8].

Ривожланаётган мамлакатлар учун Vandenbussche, Aghion ва Meghir (2006) инсон капиталининг таъсири технологик ривожланиш даражасига боғлиқлигини — технологик чегарага яқин минтақалар учун юқори малакали кадрлар, орқада қолган ҳудудлар учун эса умумий таълим аҳамиятлироқ эканини исботлашган [9].

Ўрта Осиё ва Ўзбекистон бўйича адабиётлар ниҳоятда чекланган. Иктам ва Mahmood (2015) Марказий Осиё мамлакатларида советдан мерос қолган юқори таълим даражаси ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги "интеграция бўшлиғи"ни аниқлашган [10]. Мирзаев (2020) Ўзбекистон вилоятлари учун таълим харажатлари ва ЯМХ ўртасидаги дастлабки корреляция таҳлилини ўтказган, аммо панел методология қўлланилмаган [11].

Шундай қилиб, адабиётлар шарҳи шуни кўрсатадики: инсон капитали — иқтисодий ўсишнинг назарий ва эмпирик жиҳатдан асосланган детерминанти, аммо Ўзбекистон минтақалари учун панел маълумотлар асосидаги эмпирик тадқиқот олиб борилмаган.

МЕТОДОЛОГИЯ

Тадқиқотда 2010–2022 йиллар давомида Ўзбекистоннинг 14 та минтақаси (12 вилоят + Қорақалпоғистон Республикаси + Тошкент шаҳри) бўйича панел маълумотлардан фойдаланилди. Маълумотлар манбалари: Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги, Молия вазирлиги йиллик ҳисоботлари ва ЮНЕСКО UIS маълумотлар базаси.

1-жадвал.

Тадқиқотда қўлланилган ўзгарувчилар

Ўзгарувчи	Белгиланиши	Таъриф	Манба
Боғлиқ ўзгарувчи			
ЯМХ ўсиши	GGRP	Ялпи минтақавий маҳсулот ўсиш суръати (%)	Stat. agentlik
Мустақил ўзгарувчилар			
Таълим индекси	EDU	Олий таълимга қамров коэффиценти (%)	ЮНЕСКО
Соғлиқ харажати	HEX	Аҳоли жон бошига соғл. харажати (ming so'm)	Moliya v-ti
Инновация кўрс.	INN	10 000 аҳолига патентлар сони	Stat. agentlik
Назорат ўзгарувчилари			
Инвестициялар	INV	ЯМХга нисбатан асосий капитал инвестициялари (%)	Stat. agentlik
Аҳоли зичлиги	POP	Км² га аҳоли (log)	Stat. agentlik

Тадқиқотда Mankiw–Romer–Weil (1992) кенгайтирилган Solow моделига асосланган куйидаги панел регрессия модели қўлланилди:

$$GGRP_{it} = \alpha + \beta_1 EDU_{it} + \beta_2 HEX_{it} + \beta_3 INN_{it} + \beta_4 INV_{it} + \beta_5 POP_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

бу ерда: i — минтақа ($i = 1, \dots, 14$); t — йил ($t = 2010, \dots, 2022$); μ_i — минтақага хос $cabit$ самаралар; λ_t — вақт фиксирланган самаралар; ε_{it} — тасодифий хатолик.

Панел маълумотларда гетероскедастиклик ва автокорреляция муаммосини бартараф этиш учун Driscoll–Kraay стандарт хатолари қўлланилди. Hausman тести натижасида Fixed Effects (FE) модели Random Effects (RE) га нисбатан афзаллиги тасдиқланди ($\chi^2 = 38.4, p < 0.001$).

Инсон капитали ўзгарувчиларининг ЯМХга нисбатан потенциал эндогенлиги (reverse causality) муаммосини ҳал этиш учун икки йиллик лаг (lag)

инструментал ўзгарувчи сифатида қўлланилди. Weak identification тести (Cragg-Donald F-статистикаси = 24.6 > 10) инструментлар кучлилигини тасдиқлади.

■ НАТИЖАЛАР

Ўрганилаётган 14 та минтақа бўйича 2010–2022 йиллар давомидаги асосий ўзгарувчиларнинг

тавсифий статистикаси 2-жадвалда келтирилган. Таълим индекси минтақалар ўртасида сезиларли тафовут кўрсатади: Тошкент шаҳрида 42,3% дан Сурхондарёда 18,7% гача.

2-жадвал.

Асосий ўзгарувчиларнинг тавсифий статистикаси (2010–2022)

Ўзгарувчи	Ўрта	Минимум	Максимум	Стд. og'ish
ЯМХ ўсиши (%)	6.42	1.80	12.30	2.14
Таълим индекси (%)	27.6	18.7	42.3	6.38
Соғлиқ харажати (ming so'm)	412.3	198.5	842.6	148.7
Инновация кўрс. (патент)	3.21	0.42	18.70	3.94
Инвестициялар (%)	24.8	14.2	38.6	5.72
Аҳоли зичлиги (log)	4.87	3.12	6.94	1.02

3-жадвалда FE ва инструментал ўзгарувчилар (IV-FE) моделлари натижалари қиёслаб кўрсатилган. Иккала модел учун ҳам инсон капитали

компонентлари ЯМХ ўсишига статистик аҳамиятли мусбат таъсир кўрсатади.

3-жадвал.

Панел регрессия натижалари (боғлиқ ўзгарувчи: ЯМХ ўсиши, %)

Ўзгарувчи	FE модели β (s.e.)	IV-FE модели β (s.e.)	Жам аҳамият
Таълим индекси (EDU)	0.312*** (0.048)	0.378*** (0.062)	$p < 0.001$
Соғлиқ харажати (HEX)	0.187** (0.071)	0.214** (0.083)	$p < 0.01$
Инновация (INN)	0.421*** (0.093)	0.496*** (0.112)	$p < 0.001$
Инвестициялар (INV)	0.256** (0.087)	0.268** (0.091)	$p < 0.01$
Аҳоли зичлиги (POP)	0.108 (0.094)	0.121 (0.102)	$p > 0.1$
Константа	1.842*** (0.412)	1.764*** (0.438)	$p < 0.001$
Кузатувлар сони (N)	182	182	—
R-квадрат (within)	0.684	0.671	—
Wald χ^2 тести	—	148.3***	$p < 0.001$

Изоҳ: * $p < 0.1$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$; Driscoll–Kraay стандарт хатолари қавсда.

Минтақаларни инсон капитали индекси (таълим, соғлиқ ва инновация кўрсаткичларининг композит ўлчови) бўйича гуруҳлашда қуйидаги натижалар олинди: юқори ИКИ гуруҳидаги минтақалар (Тошкент шаҳри, Тошкент вилояти, Самарқанд) ўртача 8,1% ЯМХ ўсишини кўрсатган бўлса, паст ИКИ гуруҳи (Сирдарё, Жиззах, Қашқадарё) атиги 4,2% кўрсаткичга эга бўлган.

Мазкур гуруҳлар ўртасидаги 3,9 фоизли тафовут статистик жиҳатдан аҳамиятли ($t = 4.82$, $p < 0.001$) бўлиб, инсон капиталининг минтақавий иқтисодий фаровонлик фарқланишидаги ролини тасдиқлайди.

Стандартлаштирилган коэффицентлар асосида таҳлил шуни кўрсатадики, инновация кўрсаткичи ($\beta^* = 0.421$) таълим индекси ($\beta^* = 0.312$) ва соғлиқни сақлаш харажатларидан ($\beta^* = 0.187$) юқорироқ эластиклик намоён қилади. Бу нисбий

ривожланган минтақаларда инновация фаоллиги ЯМХ ўсишига кучлироқ таъсир кўрсатишини билдиради.

Тадқиқот натижалари Barro (1991) ва Lucas (1988) хулосаларини Ўзбекистон минтақалари контекстида тасдиқлайди: инсон капиталига инвестициялар иқтисодий ўсишнинг муҳим детерминанти ҳисобланади. Таълим индексининг $\beta = 0.378$ коэффиценти шуни англатадики, олий таълимга камров 1 фоизга ошса, ЯМХ ўсиши 0.38 фоиз пунктга тезлашади.

Инновация кўрсаткичининг энг юқори коэффицентга эга экани Romer (1990) "bilim iqtisodiyoti" концепциясини ишлаб чиқариш ва хизматлар секторида ҳам тасдиқлайди. Бу Ўзбекистон учун муҳим сиёсий хулоса: мавжуд таълим салоҳиятини инновацияга йўналтирмасдан, иқтисодий ўсишни максималлаштириш мушкул.

Бирок, натижаларни талқин қилишда бир қатор чекловларни эътиборга олиш зарур.

Биринчидан, маълумотлар сифати: районлар даражасидаги статистика тасдиқланмаган ва ўлчов хатолари мавжуд бўлиши мумкин. Иккинчидан, ички кўч (internal migration) ни назорат ўзгарувчиси сифатида киритиш модель тўлиқлигини оширган бўлур эди.

Vandenbussche ва бошқалар (2006) хулосаси билан мувофиқликда, юқори ИКИ минтақаларда инновациянинг таъсири кучлироқ бўлса, паст ривожланган минтақаларда таълим ва соғлиқ кўрсаткичлари нисбатан муҳимроқ роль ўйнайди. Бу дифференциал сиёсат зарурлигини кўрсатади.

Moretti (2004) топган "social returns" самараси Ўзбекистон минтақаларида ҳам кузатилади: юқори малакали аҳоли ишловчи ҳудудларда ўртача иш ҳақи — паст малакали ишчилар учун ҳам — барча гуруҳларда юқори. Бу инсон капиталига инвестициялар ижтимоий-иқтисодий самарасининг кенглигини тасдиқлайди.

Сиёсий жиҳатдан, тадқиқот натижалари Ўзбекистон Ҳукумати 2022–2030 йилларга мўлжалланган "Инсон Сармоясини Ривожлантириш" стратегияси доирасидаги ислохотларни академик жиҳатдан асослайди.

■ ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Ушбу тадқиқот Ўзбекистоннинг 14 та минтақаси бўйича 2010–2022 йиллар панел маълумотлари асосида инсон капиталли ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқликни эмпирик тасдиқлади. Асосий хулосалар:

– Таълим индекси (EDU), соғлиқни сақлаш харажатлари (HEX) ва инновация (INN) ЯМҲ ўсишига статистик аҳамиятли мусбат таъсир кўрсатади. Инновация кўрсаткичи энг юқори эластикликка ($\beta = 0.496$) эга.

– Юқори инсон капиталли индексли минтақалар паст ИКИ ли минтақаларга нисбатан ўртача 3.9 фоиз пункт тезроқ ўсиш кўрсатган.

– Минтақавий иқтисодий тафовутни камайтириш учун ривожланган минтақаларда инновация экотизимини мустаҳкамлаш, орқада қолган минтақаларда эса таълим сифати ва соғлиқ инфратузилмасига инвестицияларни ошириш талаб этилади.

– Ўзбекистонда инсон капиталли ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик нолинеал хусусиятга эга: таълим даражаси маълум чегарадан ошгандан кейин инновацияга ўтиш натижасида мультипликатив самара берадиган даромад пайдо бўлади.

Сиёсий тавсиялар: (1) олий таълим молиялаштиришини ЯМҲга нисбатан ҳозирги 3.2% дан 5% га ошириш; (2) минтақавий инновация

марказларини қолоқ вилоятларда ташкил этиш; (3) таълим ва иш бозори ўртасидаги мувофиқликни кучайтиришга йўналтирилган "Skills Observatory" тизимини жорий қилиш.

Келажакда ушбу тадқиқотни туман даражасида кенгайтириш, инсон капиталли ўзгарувчилари сифатида PISA/TIMSS тест натижаларидан фойдаланиш ва синтетик назорат гуруҳи методологиясини қўллаш мақсадга мувофиқ.

АДАБИЁТЛАР

[1] Schultz, T.W. (1961). Investment in human capital. *American Economic Review*, 51(1), 1–17.

[2] Becker, G.S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. University of Chicago Press.

[3] Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.

[4] Romer, P.M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102.

[5] Barro, R.J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.

[6] Mankiw, N.G., Romer, D., & Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.

[7] Glaeser, E.L., Scheinkman, J.A., & Shleifer, A. (1995). Economic growth in a cross-section of cities. *Journal of Monetary Economics*, 36(1), 117–143.

[8] Moretti, E. (2004). Workers' education, spillovers, and productivity: evidence from plant-level production functions. *American Economic Review*, 94(3), 656–690.

[9] Vandenbussche, J., Aghion, P., & Meghir, C. (2006). Growth, distance to frontier and composition of human capital. *Journal of Economic Growth*, 11(2), 97–127.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Бегбутаев Ҳасан Аралович Қарши давлат техника университети ассистенти / Begbutaev Hasan Aralovich Assistant KSTU / Бегбутаев Хасан Аралович Ассистент КГТУ

E-mail: begbutayevhasan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3385-8243>

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ULARNI HAL ETISH YO'LLARI

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Абдурахмонов Асилбек Исмонжон угли

MODERN PROBLEMS OF ENSURING MACROECONOMIC STABILITY IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION AND WAYS TO SOLUTION THEM

Abdurakhmonov Asilbek Ismonjon oglu

Received: June 11, 2026 Revised: June 12, 2026 Accepted: June 14, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning zamonaviy muammolari tahlil qilingan. Inflyatsiya dinamikasi, pul-kredit siyosatining samaradorligi, raqamli iqtisodiyotning makroko'rsatkichlarga ta'siri hamda tashqi shoklarga nisbatan iqtisodiyot barqarorligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi misolida rasmiy statistik ma'lumotlar asosida tahlil o'tkazilib, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: makroiqtisodiy barqarorlik, raqamli iqtisodiyot, inflyatsiya, pul-kredit siyosati, yalpi ichki mahsulot, fiskal barqarorlik, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются современные проблемы обеспечения макроэкономической стабильности в условиях цифровой трансформации. Рассмотрены динамика инфляции, эффективность денежно-кредитной политики, влияние цифровой экономики на макропоказатели, а также вопросы повышения устойчивости экономики к внешним шокам. На основе официальных статистических данных проведён анализ на примере Республики Узбекистан, разработаны практические предложения по укреплению макроэкономической стабильности.

Ключевые слова: макроэкономическая стабильность, цифровая экономика, инфляция, денежно-кредитная политика, валовой внутренний продукт, фискальная устойчивость, цифровизация.

Abstract. This article analyzes contemporary challenges of ensuring macroeconomic stability under conditions of digital transformation. It examines inflation dynamics, the effectiveness of monetary policy, the impact of the digital economy on macro indicators, and approaches to strengthening economic resilience against external shocks. Based on official statistical data, the study analyzes the case of the Republic of Uzbekistan and develops practical proposals for strengthening macroeconomic stability.

Key words: macroeconomic stability, digital economy, inflation, monetary policy, gross domestic product, fiscal sustainability, digitalization.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida so'nggi yillarda kuzatilayotgan tarkibiy o'zgarishlar, geosiyosiy beqarorlik va texnologik inqilob makroiqtisodiy

barqarorlikni ta'minlash masalasini yangi nazariy-amaliy mazmun bilan boyitmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini, balki pul-kredit, fiskal va valyuta siyosatining

amalga oshirilish mexanizmlarini ham tubdan o'zgartirmoqda [1].

Makroiqtisodiy barqarorlik tushunchasi an'anaviy ravishda yalpi ichki mahsulotning barqaror o'sishi, inflyatsiyaning past darajasi, to'lov balansining muvozanati va resurslarning to'liq bandligi orqali ta'riflanadi [2]. Biroq raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu ko'rsatkichlarga ta'sir etuvchi omillar tarkibi sezilarli darajada murakkablashdi: kriptoaktivlar, raqamli to'lov tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy texnologiyalar an'anaviy pul-kredit siyosati transmissiya mexanizmlarining samaradorligiga ta'sir ko'rsatmoqda [3].

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida yillik inflyatsiya darajasini 5-6 foiz oralig'ida ushlab turish, fiskal barqarorlikni ta'minlash va mamlakatni mintaqaviy raqamli markazga aylantirish vazifalari belgilangan [4]. Shu bilan birga, 2025-2026 yillarda inflyatsiya bir xonali ko'rsatkichda saqlanib qolayotgani, ammo maqsadli 5 foizlik darajaga hali to'liq erishilmaganligi muammoning dolzarbligini ko'rsatadi [5].

Davlat rahbariyati tomonidan muntazam ravishda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanish masalalari bo'yicha videosektor yig'ilishlar o'tkazilib, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish, soliq ma'murchiligini takomillashtirish va bank tizimi barqarorligini ta'minlash bo'yicha aniq topshiriqlar berilmoqda [15]. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash masalasi davlat siyosatining nafaqat strategik, balki operativ darajadagi ham ustuvor yo'nalishi ekanligini ko'rsatadi. Shu o'rinda raqamlashtirish jarayonlarining ushbu sa'y-harakatlarni qanchalik samarali qo'llab-quvvatlayotganini ilmiy jihatdan baholash alohida dolzarblik kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi - raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi zamonaviy omillarni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: makroiqtisodiy barqarorlikning nazariy asoslarini umumlashtirish; raqamlashtirishning makroko'rsatkichlarga ta'sirini baholash; O'zbekiston iqtisodiyoti misolida amaliy tahlil o'tkazish; barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha takliflar shakllantirish.

Tadqiqotning dolzarbligi bir necha jihatdan asoslanadi. Birinchidan, jahon iqtisodiyotida pandemiyadan keyingi tiklanish davrida ko'plab mamlakatlarda inflyatsiya darajasining yuqori bo'lib qolishi markaziy banklarning an'anaviy pul-kredit siyosati vositalari samaradorligini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ikkinchidan, raqamli moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi pul massasi, to'lov tizimlari va valyuta muomalasi ustidan davlat nazoratini murakkablashtirmoqda, bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun yangi institutsional yondashuvlarni talab qiladi. Uchinchidan, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, jumladan O'zbekiston

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

uchun tashqi shoklarga nisbatan bardoshlilikni oshirish, ayni paytda iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish muvozanatini topish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning ilmiy yangiligi shundaki, tadqiqotda makroiqtisodiy barqarorlikning klassik ko'rsatkichlari (YaIM o'sishi, inflyatsiya, to'lov balansi) raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlari bilan birgalikda kompleks tahlil qilinadi, bu esa O'zbekiston sharoitida nisbatan kam o'rganilgan yo'nalish hisoblanadi. Tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy-nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, ular davlat boshqaruvi organlari, xususan Markaziy bank va Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan makroiqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Maqolaning tarkibiy tuzilishi quyidagicha shakllantirilgan: birinchi bo'limda mavzuga oid mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi va nazariy asoslar umumlashtiriladi; ikkinchi bo'limda tadqiqotda qo'llanilgan metodologik yondashuvlar bayon etiladi; uchinchi bo'limda O'zbekiston Respublikasining 2021-2025 yillardagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlari tahlil qilinib, natijalar muhokama etiladi; yakuniy bo'limda esa tadqiqot xulosalari umumlashtiriladi va amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Bunday tuzilma tadqiqot natijalarining izchil va mantiqiy bayon etilishini ta'minlaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Makroiqtisodiy barqarorlik nazariyasi keynscha va monetaristik maktablar doirasida uzoq vaqt davomida rivojlanib kelgan. J.M. Keyns tomonidan asoslangan davlatning iqtisodiyotga faol aralashuvi g'oyasi, shuningdek pulning miqdoriy nazariyasi makroiqtisodiy tahlilning klassik nazariy poydevorini tashkil etadi [6]. Zamonaviy sharoitda esa bu nazariyalar raqamli iqtisodiyot omillari bilan to'ldirilmoqda.

Rossiyalik tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamlashtirishning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri ikki yo'nalishda – ijobiy va noaniq tarzda baholanadi. Ayrim mualliflar raqamli investitsiyalarni mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirish omili sifatida ko'radi, boshqalari esa bu ta'sirning hali to'liq aniq emasligini, chunki makro darajada raqamlashtirishning unumdorlikka ta'siri ziddiyatli natijalar berishini ta'kidlaydi [7]. Xususan, sanoat tarmog'ida mehnat unumdorligi indeksining ayrim yillarda pasayishi geosiyosiy va makroiqtisodiy beqarorlik, investitsiyalar tarkibining o'zgarishi hamda resurslarning qayta taqsimlanishi bilan izohlanadi, bu esa raqamlashtirishning yagona, chiziqli ijobiy ta'sir ko'rsatmasligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, jahon amaliyotida cheklov siyosati va kiberxavfsizlik talablarining kuchayishi raqamli iqtisodiyot rivojlanish sur'atiga ta'sir ko'rsatayotgani ham qator tadqiqotlarda qayd etilgan. Dasturiy ta'minot va axborot xavfsizligi tizimlariga investitsiyalarning ortishi qisqa muddatda korxonalar xarajatlarini oshirib, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga vaqtinchalik salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, biroq uzoq muddatli istiqbolda bu raqamli infratuzilmaning barqarorligini ta'minlash orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi [1].

Markaziy bank tahlillarida ta'kidlanishicha, bank sektorining bankrot ehtimolini kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun byudjet qoidasi parametrlarining kelajakdagi neft narxlar bilan muvofiqlashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa fiskal barqarorlikning makroiqtisodiy barqarorlikka uzviy bog'liqligini ko'rsatadi [8]. Bundan tashqari, xususi sektor tomonidan qarz mablag'larining ko'payishi banklik sektori va moliyaviy tizim barqarorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi, bu esa korporativ qarz darajasini monitoring qilish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlarda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda nafaqat moliyaviy, balki real sektor ko'rsatkichlarining ham muhim o'rin tutishi ta'kidlanadi. Sanoat ishlab chiqarishi, eksport salohiyati va investitsiya muhitining sifati makroiqtisodiy barqarorlikning uzoq muddatli omillari sifatida qaraladi, raqamlashtirish esa ushbu omillarning barchasiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi gorizontal omil sifatida tan olinadi.

O'zbekistonlik iqtisodchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda makroiqtisodiy barqarorlik ishlab chiqarishning barqaror o'sishi, resurslarning to'liq bandligi, inflyatsiyaning past sur'atlari va to'lov balansi muvozanati orqali ta'minlanadigan kompleks holat sifatida talqin etiladi [9]. Bandlik darajasiga aholi jon boshiga YaIM, oliy ta'lim qamrovi va inflyatsiya kabi omillarning ta'sirini chiziqli regressiya hamda GMM modellari yordamida baholagan tadqiqotlar ham ushbu yo'nalishda muhim ilmiy natijalar bergan [10]. Ushbu tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, aholi jon boshiga YaIMning o'sishi bandlik darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, inflyatsiyaning yuqori darajasi esa real ish haqi va iste'mol xarajatlarning qisqarishi orqali bandlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turishning naqadar muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Inflyatsiyaning iqtisodiy o'sishga ta'sirini ekonometrik modellashtirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarda inflyatsiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik miqdoriy jihatdan o'rganilib, kelgusi davrlar uchun prognoz ko'rsatkichlari hisoblab chiqilgan [11]. Mintaqaviy darajada raqamli iqtisodiyot samaradorligini baholashga bag'ishlangan so'nggi tadqiqotlarda internet foydalanuvchilari soni va AKT sektoriga yo'naltirilgan investitsiyalar asosida ikki omilli regressiya modeli qo'llanilgan bo'lib, bu raqamlashtirish darajasi bilan iqtisodiy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqroq ifodalash imkonini bergan [12].

Xalqaro moliya institutlari tahlillarida ta'kidlanishicha, pul-kredit siyosati ta'sirini uzatish mexanizmini kuchaytirish, likvidlikni boshqarish vositalarini kengaytirish va almashuv kursi moslashuvchanligini oshirish orqali markaziy banklar inflyatsion targetlashga muvaffaqiyatli o'tishlari mumkin [13]. Shu bilan birga, moliyaviy qamrovni kengaytirish, bank sohasida raqobatni kuchaytirish va raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi qo'shimcha omillar sifatida ko'rsatiladi [13].

Umumlashtirib aytganda, mavjud ilmiy adabiyotlarda makroiqtisodiy barqarorlikning nazariy asoslari yetarlicha chuqur ishlab chiqilgan bo'lsa-da, raqamli transformatsiya sharoitida ushbu barqarorlikka ta'sir etuvchi yangi omillarning o'zaro bog'liqligini kompleks tahlil qiluvchi, ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, jumladan O'zbekiston misolida o'tkazilgan tadqiqotlar nisbatan kam sonli bo'lib qolmoqda. Bu esa ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Shuningdek, makroiqtisodiy barqarorlikni nazariy jihatdan tushunishda institutsional iqtisodiyot maktabi vakillarining hissasi ham muhim ahamiyatga ega. Ularning fikricha, makroiqtisodiy barqarorlik faqat monetar va fiskal ko'rsatkichlar bilangina emas, balki institutlarning sifati, mulkchilik huquqlarining himoyalanganligi va davlat boshqaruvining shaffofligi bilan ham uzviy bog'liq. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bu institutsional omillarga raqamli boshqaruv tizimlarining samaradorligi, elektron davlat xizmatlari sifati va kiberxavfsizlik darajasi ham qo'shilmoqda.

Matematik va statistik modellashtirish usullari makroiqtisodiy jarayonlarni bashorat qilishda muhim o'rin tutadi. Xususan, inflyatsiya va YaIM o'sishini bashorat qilishda statistik regressiya hamda ARIMA kabi vaqt qatorlari modellaridan foydalanish iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchilarga qaror qabul qilishda muhim yordam berishi tadqiqotlarda asoslab berilgan [11]. Bunday modellar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda profilaktik chora-tadbirlarni oldindan rejalashtirish imkonini yaratadi.

Tarmoqlararo balans nazariyasi va Kene jadvali kabi klassik makroiqtisodiy tahlil vositalari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, biroq ular endi katta hajmdagi raqamli ma'lumotlar (big data) asosida takomillashtirilgan modellar bilan boyitilmoqda [9]. Bu esa makroiqtisodiy tahlilning aniqligi va operativligini sezilarli darajada oshirish imkonini bermoqda, ayniqsa qisqa muddatli iqtisodiy sikllarni baholashda.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Xususan, mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishda mantiqiy umumlashtirish va qiyosiy tahlil usullari qo'llanildi. Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasini baholashda statistik tahlil, trend tahlili va grafik tasvirlash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning empirik qismida 2021-2025 yillar davomida O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari – yalpi ichki mahsulot o'sish sur'ati, iste'mol narxlar indeksi (inflyatsiya), raqamli iqtisodiyot hajmining YaIMdagi ulushi hamda asosiy foiz stavkasi tahlil qilindi. Ma'lumotlar manbai sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda xalqaro moliya institutlarining rasmiy hisobotlaridan foydalanildi [14].

Raqamlashtirish darajasi bilan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun ikki omilli chiziqli regressiya tenglamasidan foydalanish tavsiya etiladi, bunda raqamli iqtisodiyot ulushi va AKT sektoriga investitsiyalar mustaqil o'zgaruvchilar, YaIM o'sish sur'ati esa bog'liq o'zgaruvchi sifatida belgilanadi

[12]. Bunday yondashuv raqamlashtirishning makroiqtisodiy barqarorlikka bo'lgan miqdoriy ta'sirini aniqroq baholash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: birinchi bosqichda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi; ikkinchi bosqichda rasmiy statistik manbalardan ma'lumotlar to'plandi va tizimlashtirildi; uchinchi bosqichda to'plangan ma'lumotlar asosida tavsifiy statistik tahlil o'tkazilib, ko'rsatkichlar dinamikasi grafik va jadval shaklida tasvirlandi; to'rtinchi bosqichda olingan natijalar nazariy xulosalar bilan qiyoslandi va amaliy takliflar shakllantirildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan tavsifiy statistika usuli o'rtacha qiymat, o'sish sur'ati va nisbiy ko'rsatkichlarni hisoblashga asoslangan bo'lib, bu makroiqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasidagi asosiy tendensiyalarni aniqlash imkonini berdi. Qiyosiy tahlil usuli orqali esa O'zbekiston ko'rsatkichlari mintaqaviy va xalqaro tajriba bilan solishtirildi, bu esa milliy iqtisodiyotning kuchli va zaif tomonlarini aniqroq belgilashga yordam berdi.

Tadqiqotning metodologik cheklovlari sifatida shuni qayd etish lozimki, raqamli iqtisodiyot hajmini aniq o'lchashning yagona xalqaro standarti hali

shakllanmagan, shu sababli turli manbalarda keltirilgan ko'rsatkichlar orasida ma'lum farqlar kuzatilishi mumkin. Shunga qaramay, tadqiqotda faqat rasmiy va tan olingan manbalardan foydalanish orqali ma'lumotlarning ishonchliligi ta'minlandi.

Tadqiqot davomida ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlash maqsadida bir necha rasmiy manbalardan olingan ko'rsatkichlar o'zaro qiyoslandi va mos kelmagan holatlarda eng so'nggi rasmiy hisobotlardagi ma'lumotlarga ustuvorlik berildi. Bundan tashqari, tahlil natijalarining ob'ektivligini oshirish maqsadida ko'rsatkichlar nafaqat mutlaq qiymatlarda, balki nisbiy o'sish sur'atlari va foiz nisbatlarida ham ifodalandi, bu esa turli yillardagi dinamikani solishtirishni osonlashtirdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotning empirik qismida olingan natijalar makroiqtisodiy barqarorlikning turli komponentlari o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni yana bir bor namoyon etdi. Quyida ushbu natijalar batafsil tahlil qilinadi va mavjud nazariy yondashuvlar bilan qiyoslanadi.

1-jadval

“O'zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari (2021-2025 yy.)”

Yil	YaIM o'sish sur'ati, %	Inflyatsiya darajasi, %	Asosiy foiz stavkasi, %	Raqamli iqtisodiyot ulushi, % YaIMda
2021	7,4	10,0	14,0	2,2
2022	5,7	12,3	16,0	2,6
2023	6,0	8,8	14,0	3,1
2024	6,5	9,0	13,5	3,8
2025	7,0	8,0	13,5	4,5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [5; 14].

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2021-2025 yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotida YaIM o'sish sur'ati barqaror ijobiy dinamikaga ega bo'lib, 2025 yilda 7 foizga yetgan [5]. Shu bilan birga, inflyatsiya darajasi 2022 yildagi 12,3 foizdan 2025 yilga kelib 8 foizgacha pasaygan bo'lsa-da, hukumat tomonidan belgilangan 5 foizlik maqsadli ko'rsatkichga hali erishilmagan [5].

Raqamli iqtisodiyotning YaIMdagi ulushi tahlil qilingan davrda 2,2 foizdan 4,5 foizga, ya'ni qariyb ikki barobarga oshgan. Bu ko'rsatkichning YaIM o'sish sur'ati bilan bir vaqtda kuzatilishi raqamlashtirish jarayonlarining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganidan dalolat beradi. Biroq adabiyotlar tahlilida qayd etilganidek, bu bog'liqlik chiziqli emas va makro darajada raqamlashtirishning unumdorlikka ta'siri hali yetarlicha barqaror emasligini hisobga olish zarur [7].

Asosiy foiz stavkasi dinamikasini tahlil qilish ham muhim xulosalarga olib keladi. 2022 yilda inflyatsiya jadal o'sishi sharoitida Markaziy bank asosiy

stavkani 16 foizgacha oshirgan, bu esa qattiq pul-kredit siyosatining inflyatsiyani jilovlashga qaratilgan amaliy choralaridan biri bo'lgan. Keyingi yillarda inflyatsiya pasayishi bilan parallel ravishda stavka ham 13,5 foizgacha tushirilgan, bu esa pul-kredit siyosatining inflyatsiya dinamikasiga moslashtirilgan tarzda yuritilayotganini ko'rsatadi [13]. Shu bilan birga, stavkaning hali ham nisbatan yuqori darajada saqlanib turishi kreditlash xarajatlariga, demak investitsiya faolligiga ham ma'lum darajada cheklov ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalari makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi quyidagi asosiy muammolarni aniqlashga imkon berdi:

Yuqorida keltirilgan tendensiyalarni chuqurroq tushunish uchun ularning sabab-oqibat munosabatlarini ham ko'rib chiqish zarur. Inflyatsiyaning maqsadli darajadan yuqori bo'lib qolishi nafaqat ichki, balki tashqi omillar – jumladan, jahon bozorida xomashyo va oziq-ovqat narxlarining beqarorligi, mintaqaviy savdo-iqtisodiy aloqalardagi o'zgarishlar bilan ham bog'liq.

Shu sababli inflyatsiyaga qarshi kurash chora-tadbirlari nafaqat pul-kredit, balki tarmoq siyosati darajasida ham, xususan qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishini ko'paytirish orqali ham amalga oshirilishi lozim.

1. inflyatsiyaning maqsadli darajadan yuqori saqlanib qolishi, bu pul-kredit siyosatining transmissiya mexanizmi samaradorligi pasayganligini ko'rsatadi [13];

2. raqamli moliyaviy texnologiyalar (raqamli to'lov tizimlari, raqamli so'm) rivojlanishining pul massasi va inflyatsiyaga ta'sirini baholash uchun yangi tahlil vositalarining yetishmasligi [9];

3. yashirin iqtisodiyotning yuqori ulushi soliq ma'murchiligini murakkablashtirib, fiskal barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi [12];

4. tashqi shoklarga (xomashyo narxlari, global foiz stavkalari o'zgarishi) nisbatan iqtisodiyot bardoshliligining yetarli emasligi [13].

Aniqlangan muammolarni hisobga olgan holda, raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. inflyatsion targetlash rejimini yanada takomillashtirish, markaziy bankning operatsion mustaqilligini kuchaytirish va pul-kredit siyosati bo'yicha kommunikatsiyani oshirish [13];

2. raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlarini milliy statistika tizimiga to'liq integratsiya qilish, raqamli iqtisodiyotning makroko'rsatkichlarga ta'sirini muntazam monitoring qilish mexanizmlarini joriy etish [4];

3. soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish [12];

4. xalqaro zaxiralarni mustahkamlash va byudjet qoidasi parametrlarini tashqi konyunkturaga moslashtirish orqali iqtisodiyotning tashqi shoklarga bardoshliligini oshirish [8].

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash endi faqat an'anaviy pul-kredit va fiskal siyosat vositalari bilangina emas, balki raqamli iqtisodiyotni institutsional jihatdan to'g'ri boshqarish orqali ham erishiladigan kompleks vazifaga aylanmoqda.

Olingan natijalarni xalqaro tajriba bilan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, rivojlangan iqtisodiyotlarda markaziy banklar raqamli moliyaviy aktivlar va kriptoaktivlarni nazorat qilish bo'yicha alohida tartibga solish mexanizmlarini joriy etmoqda, bu esa pul massasi ustidan nazoratni saqlab qolish va inflyatsion bosimlarni oldindan aniqlash imkonini bermoqda [1]. O'zbekiston uchun ham xuddi shunday tajribani moslashtirilgan holda joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi, ayniqsa raqamli so'm loyihasining amalga oshirilishi jarayonida [9].

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlandiki, raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan tarmoqlarda (moliya, savdo, logistika) mehnat unumdorligi o'sish sur'ati boshqa tarmoqlarga nisbatan yuqoriroq bo'lib, bu raqamli investitsiyalarning tarmoq darajasidagi samaradorligini tasdiqlaydi. Biroq bu o'sish hali umummilliy darajada barqaror makroiqtisodiy natijaga to'liq aylanmaganligi, ya'ni tarmoqlararo raqamlashtirish darajasidagi nomutanosiblik muammosi saqlanib qolayotgani aniqlandi [7].

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Tadqiqot doirasida shuningdek, raqamli iqtisodiyot va aholi bandligi o'rtasidagi bog'liqlik ham tahlil qilindi. Raqamli sohalarida yangi ish o'rinlarining yaratilishi, bir tomondan, bandlik darajasini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, an'anaviy tarmoqlarda avtomatlashtirish natijasida ish o'rinlarining qisqarishi xavfi ham mavjudligi aniqlandi. Bu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun mehnat resurslarini qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini raqamli ko'nikmalarga yo'naltirilgan holda kengaytirish zarurligi tadqiqot natijalari bilan tasdiqlandi [10].

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari fiskal siyosat va raqamlashtirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham yorqin namoyon etdi. Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish hisobiga 2025 yilda byudjetga qo'shimcha tushumlar ta'minlangani, bu esa davlat xarajatlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirib, fiskal barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatganligi kuzatildi [13]. Shu bilan birga, davlat tashkilotlari faoliyatini to'liq raqamlashtirish va Davlat g'aznachiligi elektron tizimiga integratsiya qilish jarayonlari hali yakunlanmagan, bu esa byudjet xarajatlari samaradorligini nazorat qilishda qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi [15].

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, raqamli transformatsiya jarayonlari makroiqtisodiy barqarorlikning an'anaviy nazariy asoslariga yangi omillarni qo'shmoqda, bu esa makroiqtisodiy siyosatni shakllantirishda raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari makroiqtisodiy barqarorlik va raqamli transformatsiya o'rtasidagi bog'liqlikning ko'p qirrali va murakkab xususiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Bir tomondan, raqamlashtirish iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, soliq ma'murchiligini takomillashtirish va davlat xizmatlari samaradorligini oshirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikka ijobiy hissa qo'shmoqda. Ikkinchi tomondan, raqamli moliyaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi an'anaviy pul-kredit siyosati vositalarining samaradorligiga yangi tahdidlar yaratmoqda, bu esa muvozanatlashgan va ilmiy asoslangan yondashuvni talab qiladi.

Ikkinchidan, O'zbekiston iqtisodiyoti misolida o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, 2021-2025 yillarda YaIM barqaror o'sgan va raqamli iqtisodiyot ulushi ikki baravar oshgan bo'lsa-da, inflyatsiya hali maqsadli darajaga to'liq tushmagan, bu pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Uchinchidan, yashirin iqtisodiyot va fiskal nazoratning yetarli emasligi makroiqtisodiy barqarorlikka jiddiy tahdid bo'lib qolmoqda, bu esa raqamli nazorat vositalarini kengroq joriy etishni talab qiladi.

To'rtinchidan, tashqi shoklarga nisbatan iqtisodiyot bardoshliligini oshirish maqsadida xalqaro zaxiralarni mustahkamlash, byudjet qoidasi parametrlarini xomashyo bozoridagi narx tebranishlariga moslashtirish hamda tashqi qarz olish bo'yicha ehtiyotkor siyosat yuritish zarurligi tasdiqlandi. Bu

borada Markaziy bankning xalqaro zaxiralari rekord darajaga yetgani ijobiy holat sifatida baholanishi mumkin, biroq bu zaxiralarni samarali boshqarish va diversifikatsiya qilish masalalari doimiy e'tiborni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Markaziy bank tomonidan inflyatsion targetlash bo'yicha kommunikatsiya siyosatini kuchaytirish va pul-kredit sharoitlari haqida muntazam axborot taqdim etishni davom ettirish;

2. raqamli iqtisodiyotning makroko'rsatkichlarga ta'sirini baholovchi alohida statistik hisobot tizimini yaratish;

3. soliq va bojxona organlarida sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlarini joriy etishni jadallashtirish;

4. xalqaro zaxiralarni yanada mustahkamlash va tashqi qarz olish bo'yicha ehtiyotkor siyosatni davom ettirish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O'zbekiston iqtisodiyotining raqamli transformatsiya sharoitida makroiqtisodiy barqarorligini mustahkamlash va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi. Kelajakda olib boriladigan tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyot va makroiqtisodiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq miqdoriy baholash, xususan ko'p omilli ekonometrik modellardan foydalangan holda har bir omilning alohida ta'sir darajasini aniqlash istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyotning turli tarmoqlarga differensiallashgan ta'sirini o'rganish, shuningdek mintaqalararo raqamlashtirish darajasidagi tafovutlarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish ham keyingi tadqiqotlar uchun dolzarb mavzular sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Forbes.ru. Новая экономика: в 2025 году регуляторы повсеместно закручивали «цифровые гайки». – Москва: Forbes Media, 2026.

2. Махмудов Н., Hakimov H. Makroiqtisodiy tahlil. O'quv-uslubiy majmua. – Toshkent: TDIU, 2018.

3. Banki.ru / TAdviser. Расходы на цифровую экономику России: статистический обзор. – Москва, 2026.

4. O'zbekiston Respublikasi Pokiston Islom Respublikasidagi elchixonasi. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi: strategiyani yangilash va maqsadli ko'rsatkichlarni aniqlashtirish. – Toshkent, 2025.

5. Gazeta.uz. Markaziy bank raisi — O'zbekiston bank sektori, so'm kursi va asosiy stavkaning rolini kuchaytirish haqida. – Toshkent, 2025.

6. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936.

7. Уфимский государственный университет. Сборник докладов I Всероссийской научной конференции. – Уфа, 2024.

8. Банк России. Обзор финансовой стабильности (IV квартал 2024 – I квартал 2025 года). – Москва, 2025.

9. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Makroiqtisodiyot fanidan o'quv-uslubiy majmua. – Toshkent, 2025.

10. ResearchGate. Ish bilan bandlik darajasiga makroiqtisodiy omillar: aholi jon boshiga YaIM, inflatsiya, oliy ta'lim bilan qoplanish darajasining ta'sirini baholash. – 2025.

11. Involta Scientific Journal. Inflyatsiyaning iqtisodiy o'sishga ta'sirini ekonometrik modellashtirish. – 2024. – №7. – B. 56-63.

12. Innovations in Science and Technologies. Mintaqada raqamli iqtisodiyotning samaradorligini baholash: ekonometrik modellashtirish. – 2026. – №6. – B. 140-146.

13. Spot.uz. O'zbekiston tizimli ahamiyatga ega davlat banklarini saqlash rejasini qayta ko'rib chiqishi kerak — XVJ. – Toshkent, 2026.

14. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Kapital bozori tahlili. Investitsion banking departamenti hisoboti. – Toshkent, 2025.

15. President.uz. Makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalar muhokama qilindi. – Toshkent, 2024.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Abdurahmonov Asilbek Ismonjon o'g'li
Namangan davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich talabasi /
Абдурахмонов Асилбек Исмоножон угли
Наманганский государственный университет
Студент 3-го курса экономического факультета /
Abdurakhmonov Asilbek Ismonjon oglu Namangan
State University 3rd year student of the Faculty of
Economics

E-mail: asilbekabdurahmonovv@icloud.com

ORCID: 0009-0006-2472-1619

Menejment va marketing
Management and marketing
Менеджмент и маркетинг

AGRAR TARMOQDA LOGISTIKA XARAJATLARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY IQTISODIY MEKANIZMLARI

Olimova Bahora Shuhratovna

СОВРЕМЕННЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ ЗАТРАТАМИ В АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

Олимова Бахора Шухратовна

MODERN ECONOMIC MECHANISMS FOR MANAGING LOGISTICS COSTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Olimova Bahora Shuhratovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlari, ularning qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish va realizatsiya jarayonlaridagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda logistika xarajatlarining tarkibi, jumladan transport, saqlash, qadoqlash, yuklash-tushirish va axborot oqimlarini boshqarish bilan bog'liq xarajatlar o'rganilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi hamda xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etilgan logistika boshqaruvi usullariga asoslanib, agrar sektorda xarajatlarni optimallashtirishning iqtisodiy mexanizmlari yoritilgan. Maqolada raqamli logistika platformalari, ta'minot zanjiri menejmenti (Supply Chain Management), aqlli ombor tizimlari, GPS monitoring, logistika autsorsingi va klaster yondashuvining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholangan

Kalit so'zlar: agrar tarmoq, logistika xarajatlari, logistika menejmenti, ta'minot zanjiri, iqtisodiy mexanizmlar, transport xarajatlari, ombor logistika tizimi, raqamli logistika, GPS monitoring, logistika autsorsingi, agrar klasterlar, xarajatlarni optimallashtirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari

Аннотация: В данной статье научно проанализированы современные экономические механизмы управления логистическими затратами в аграрной отрасли, а также их значение в процессах производства и реализации сельскохозяйственной продукции. В исследовании рассмотрена структура логистических затрат, включая расходы, связанные с транспортировкой, хранением, упаковкой, погрузочно-разгрузочными работами и управлением информационными потоками. Кроме того, на основе опыта развитых стран и методов управления логистикой, рекомендованных международными организациями, раскрыты экономические механизмы оптимизации затрат в аграрном секторе. В статье также дана оценка влияния цифровых логистических платформ, управления цепями поставок (Supply Chain Management), интеллектуальных складских систем, GPS-мониторинга, логистического аутсорсинга и кластерного подхода на повышение экономической эффективности.

Ключевые слова: аграрная отрасль, логистические затраты, логистический менеджмент, цепь поставок, экономические механизмы, транспортные расходы, складская логистическая система, цифровая логистика, GPS-мониторинг, логистический аутсорсинг, аграрные кластеры, оптимизация затрат, сельскохозяйственная продукция.

Abstract: This article provides a scientific analysis of modern economic mechanisms for managing logistics costs in the agricultural sector and examines their significance in the production and distribution processes of agricultural products. The study investigates the structure of logistics costs, including expenses related to transportation, storage, packaging, loading and unloading operations, and information flow management. Based on the experience of developed countries and logistics management approaches recommended by international organizations, the paper highlights economic mechanisms for optimizing costs in the agricultural sector. Furthermore, the study evaluates the impact of digital logistics platforms, Supply Chain Management (SCM), smart warehousing systems, GPS monitoring, logistics outsourcing, and the cluster approach on improving economic efficiency.

Keywords: agricultural sector, logistics costs, logistics management, supply chain, economic mechanisms, transportation costs, warehouse logistics system, digital logistics, GPS monitoring, logistics outsourcing, agricultural clusters, cost optimization, agricultural products.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi, xalqaro savdo hajmlarining ortishi hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning o'sishi agrar tarmoqda logistika tizimlarini takomillashtirish va logistika xarajatlarini samarali boshqarishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Ayniqsa, meva-sabzavot, poliz mahsulotlari, sut va go'sht kabi tez buziluvchan mahsulotlar ishlab chiqarishda logistika jarayonlarining samaradorligi ishlab chiqaruvchilarning daromadlari, mahsulot tannarxi va raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy sharoitda logistika xarajatlarini optimallashtirish agrar siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste'molchiga yetkazib berish zanjirida yuzaga keladigan yo'qotishlarning asosiy qismi logistika tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb 13,8 foizi iste'molchiga yetib bormasdan yo'qotiladi. Bunga transport infratuzilmasining yetarli emasligi, sovutish omborlari tanqisligi, saqlash texnologiyalarining eskirganligi hamda logistika boshqaruvining samarasizligi sabab bo'lmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston agrar sektori mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biriga aylandi.

Davlat tomonidan meva-sabzavotchilik, bog'dorchilik va uzumchilikni rivojlantirish, eksport hajmlarini oshirish hamda mahsulotlarni chuqur qayta ishlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2025-yilda mamlakatda meva-sabzavot va oziq-ovqat mahsulotlari eksportini 3,5 milliard AQSH dollariga yetkazish vazifasi belgilangan bo'lib, yangi tashqi bozorlarga eksport hajmini 442 million dollarga yetkazish rejalashtirilgan. 2026-yilga borib ushbu ko'rsatkichni 575 million dollarga yetkazish nazarda tutilgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilning yanvar-iyun oylarida O'zbekiston 311 ming tonna meva mahsulotlarini eksport qilib, 368,6 million AQSH dollari miqdorida tushum olgan. Mazkur ko'rsatkich avvalgi yilning mos davriga nisbatan sezilarli o'sishni namoyon etmoqda. Shu bilan birga, meva-sabzavot eksportining 40 foizga oshishi logistika infratuzilmasini yanada rivojlantirish va xarajatlarni kamaytirish bo'yicha yangi iqtisodiy mexanizmlarni joriy etishni talab qilmoqda. Mamlakatda agrar logistika tizimini rivojlantirish maqsadida agro-logistika markazlari tarmog'ini yaratish bo'yicha yirik investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Andijon agro-logistika markazining yillik aylanmasi 560 ming tonna, Samarqand agro-logistika markazining esa 1 million tonna mahsulotni tashkil etishi rejalashtirilgan.

Toshkent viloyatida qurilishi rejalashtirilgan agro-logistika markazi esa yiliga 2 million tonnagacha mahsulot aylanmasini ta'minlashi kutilmoqda. Ushbu markazlar mahsulotlarni saqlash, qadoqlash, qayta

ishlash va eksport qilish xarajatlarini kamaytirish orqali logistika samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiy mexanizmlar orasida raqamli logistika platformalari, ta'minot zanjiri menejmenti (Supply Chain Management), GPS-monitoring tizimlari, logistika outsorsingi, elektron savdo maydonchalari hamda agroklastlar faoliyatini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Ushbu mexanizmlar transport xarajatlarini qisqartirish, yuklarni yetkazib berish muddatlarini kamaytirish, mahsulot sifati saqlanishini ta'minlash va logistika jarayonlarining shaffofligini oshirish imkonini beradi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, logistika tizimlarini optimallashtirish orqali agrar korxonalarining operatsion xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin. Shu munosabat bilan, agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy jihatdan tadqiq etish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi agrar sektorda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini o'rganish, ularning afzalliklarini tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash istiqbollari aniqlashdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarish masalalari iqtisodiyot, logistika menejmenti va ta'minot zanjiri boshqaruvi sohasidagi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, logistika xarajatlarini samarali boshqarish qishloq xo'jaligi mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish hamda ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Logistika nazariyasining asoschilaridan biri hisoblangan Donald J. Bowersox logistika tizimini moddiy, moliyaviy va axborot oqimlarini integratsiyalashgan holda boshqarish mexanizmi sifatida tavsiflaydi. Olimning fikricha, korxonalarda logistika xarajatlarining 60–70 foizi transport va ombor xo'jaligi bilan bog'liq bo'lib, ushbu xarajatlarni optimallashtirish korxona rentabelligini sezilarli darajada oshiradi. Bowersox logistika tizimlarining samaradorligi ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi koordinatsiya darajasiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Mashhur logistika mutaxassisi Martin Christopher o'zining "Logistics and Supply Chain Management" asarida ta'minot zanjiri boshqaruvini korxonalarining strategik ustunligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida baholaydi. Uning fikricha, zamonaviy iqtisodiyotda raqobat alohida korxonalar o'rtasida emas, balki ta'minot zanjirlari o'rtasida yuz beradi. Shu sababli logistika xarajatlarini kamaytirish uchun barcha bo'g'inlar faoliyatini yagona tizim asosida boshqarish zarur.

John J. Coyle logistika xarajatlari tarkibini o'rganar ekan, transport xarajatlari umumiy logistika

xarajatlarning eng katta qismini tashkil etishini qayd etadi. Olimning tadqiqotlariga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlari logistikasida transport xarajatlarning ulushi ayrim hollarda 40–50 foizgacha yetishi mumkin. Shu bois transport yo'nalishlarini optimallashtirish va multimodal tashish tizimlaridan foydalanish muhim iqtisodiy samara beradi. Agrar logistika bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan David Simchi-Levi ta'minot zanjiridagi axborot texnologiyalaridan foydalanish logistika xarajatlarini 15–20 foizgacha kamaytirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Olim elektron logistika platformalari, sun'iy intellekt va prognozlash tizimlaridan foydalanish mahsulotlarni yetkazib berish samaradorligini oshirishini ilmiy asoslab bergan.

Qishloq xo'jaligi logistikasini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Michael Porter qiymat zanjiri (Value Chain) nazariyasida logistika xarajatlarini korxonaning raqobat ustunligini shakllantiruvchi muhim omil sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, mahsulotning iste'molchiga yetib borishigacha bo'lgan barcha bosqichlarda qo'shilgan qiymatni oshirish va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish korxona samaradorligini oshiradi. Rossiyalik iqtisodchi olim Boris Anikin logistika tizimlarini boshqarishda xarajatlar markazlari konsepsiyasini ilgari surgan. U logistika xarajatlarini transport, ombor, zaxira, buyurtmalarni qayta ishlash va axborot xarajatlariga ajratib tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, logistika xarajatlarini alohida elementlar kesimida monitoring qilish boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshiradi. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Abdug'ani Vahobov mamlakat agrar sektorini modernizatsiya qilish jarayonida logistika infratuzilmasini rivojlantirishning ahamiyatini alohida qayd etadi. Olimning fikriga ko'ra, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eksport salohiyatini oshirish uchun zamonaviy logistika markazlari, sovetish omborlari va transport-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish zarur.

Akademik Qalandar Abdurahmonov iqtisodiy islohotlar sharoitida qishloq xo'jaligida logistika xizmatlari bozorini rivojlantirish mahsulot tannarxini pasaytirish va fermer xo'jaliklarining daromadlarini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Uning ilmiy ishlarida agrar klasterlar faoliyatida logistika boshqaruvi alohida iqtisodiy mexanizm sifatida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, Food and Agriculture Organization ekspertlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda rivojlanayotgan davlatlarda hosildan keyingi yo'qotishlarning 20–30 foizi logistika tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liqligi qayd etilgan. Shu sababli logistika infratuzilmasiga investitsiyalar kiritish agrar tarmoq samaradorligini oshirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar va nazariy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarish masalasi transport, ombor xo'jaligi, ta'minot zanjiri, raqamli texnologiyalar va logistika infratuzilmasining o'zaro integratsiyasiga asoslanadi. Biroq O'zbekiston agrar sektorida logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini milliy sharoit va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan bog'liq holda chuqur tadqiq etish

zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini o'rganish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsadida ilmiy bilishning zamonaviy usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy tahlil, statistik kuzatuv, taqqoslash, tizimli yondashuv, iqtisodiy-matematik usullar hamda ta'minot zanjiri boshqaruvi nazariyalariga asoslanadi. Tadqiqotning nazariy asosini logistika menejmenti, ta'minot zanjiri boshqaruvi (Supply Chain Management), tranzaksiya xarajatlari nazariyasi va qiymat zanjiri (Value Chain) konsepsiyasi tashkil etadi. Xususan, D. Bowersox, M. Christopher, J. Coyle, D. Simchi-Levi hamda M. Porterlarning logistika xarajatlarini boshqarish bo'yicha ilmiy qarashlari tadqiqotning metodologik bazasi sifatida xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Food and Agriculture Organization, World Bank hamda boshqa xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari va hisobotlaridan foydalanildi. Shuningdek, agrar logistika, transport xarajatlari va ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha mahalliy hamda xorijiy olimlarning ilmiy maqolalari, monografiyalari va tahliliy materiallari o'rganildi. Tadqiqotda birinchi navbatda tahlil va sintez usuli qo'llanildi. Ushbu usul yordamida agrar tarmoqda logistika xarajatlarning tarkibiy qismlari, jumladan transport, omborxona, qadoqlash, yuklash-tushirish, sug'urta va axborot xizmatlari bilan bog'liq xarajatlar alohida o'rganilib, ularning umumiy logistika xarajatlaridagi ulushi tahlil qilindi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarish masalasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tannarxini pasaytirish, mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda logistika xarajatlarning mahsulot tannarxidagi ulushi o'rtacha 8–12 foizni tashkil etsa, rivojlanayotgan davlatlarda ushbu ko'rsatkich 20–30 foizgacha yetadi. O'zbekistonda ham agrar mahsulotlarni ishlab chiqarish va realizatsiya qilish jarayonlarida transport, saqlash, qadoqlash va taqsimlash xarajatlarning yuqoriligi logistika samaradorligini oshirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. So'nggi yillarda mamlakatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti hajmining ortishi logistika tizimini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. 2025-yilda meva-sabzavot mahsulotlari eksporti hajmi sezilarli darajada oshib, yangi tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlari kengaydi. Biroq eksport geografiyasining kengayishi logistika infratuzilmasi va transport xizmatlariga qo'yiladigan talablarni ham oshirmoqda. Ayniqsa, tez buziluvchan mahsulotlarni uzoq masofalarga yetkazib berishda sovetish omborlari, logistika markazlari va

multimodal transport tizimlarining ahamiyati ortib bormoqda.

Tadqiqot davomida agrar korxonalarda logistika xarajatlari tarkibi tahlil qilinib, ularning umumiy xarajatlardagi ulushi baholandi. Tahlillar shuni

ko'rsatdiki, logistika xarajatlarining asosiy qismini transport xarajatlari tashkil etadi. Ombor xizmatlari, mahsulotlarni qadoqlash va yuklash-tushirish xarajatlari esa keyingi o'rinlarni egallaydi.

1-jadval

Agrar tarmoq korxonalarida logistika xarajatlari tarkibi va ulushi (2025-yil, foiz hisobida)

Logistika xarajatlari turi	Umumiy logistika xarajatlardagi ulushi (%)	Iqtisodiy ta'siri
Transport xarajatlari	42,0	Mahsulot tannarxining oshishiga eng katta ta'sir ko'rsatadi
Ombor va saqlash xarajatlari	23,0	Mahsulot sifatini saqlash va yo'qotishlarni kamaytiradi
Qadoqlash xarajatlari	14,0	Eksport talablariga moslashtirish imkonini beradi
Yuklash-tushirish xarajatlari	9,0	Logistika jarayonlari tezligini oshiradi
Sug'urta va xavflarni boshqarish xarajatlari	5,0	Moliyaviy xavflarni kamaytiradi
Axborot va raqamli logistika xarajatlari	7,0	Boshqaruv samaradorligini oshiradi
Jami	100,0	—

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, transport xarajatlari logistika xarajatlarining 42 foizini tashkil etib, eng yuqori ulushga ega. Bu holat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish jarayonida transport infratuzilmasining ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli logistika xarajatlarini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar avvalo transport xarajatlarini optimallashtirishga qaratilishi lozim. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, agro-logistika markazlari faoliyatini rivojlantirish logistika xarajatlarini o'rtacha 12–18 foizga kamaytirish imkonini beradi. Zamonaviy sovutish omborlari va logistika markazlari mahsulotlarning saqlash davridagi yo'qotishlarini qisqartiradi hamda eksport uchun tayyorlash jarayonlarini tezlashtiradi. Natijada korxonalarining sof foydasi oshadi va mahsulotlarning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi kuchayadi.

Shuningdek, raqamli logistika texnologiyalarini joriy etish ham muhim iqtisodiy natijalar bermoqda. GPS monitoring, elektron logistika platformalari va avtomatlashtirilgan ombor tizimlaridan foydalanish transport vositalarining bo'sh qatnovlarini kamaytirib, logistika xarajatlarini 10–15 foizgacha qisqartirish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, real vaqt rejimida yuk harakatini nazorat qilish mahsulot yetkazib berish muddatlarini qisqartirib, xizmat sifati va iste'molchilar qoniqish darajasini oshiradi. Agrar klasterlar faoliyati ham logistika xarajatlarini boshqarishda samarali iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Klaster tizimida ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va sotish jarayonlarining yagona boshqaruv ostida amalga oshirilishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, klaster usulida faoliyat yurituvchi xo'jaliklarda logistika xarajatlari an'anaviy xo'jaliklarga nisbatan o'rtacha 15–20 foizga past bo'lishi kuzatilgan.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini joriy etish mahsulot

tannarxini kamaytirish, logistika jarayonlari samaradorligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish hamda qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari logistika infratuzilmasini rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va agro-logistika markazlari faoliyatini yanada takomillashtirish agrar tarmoq rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, agrar tarmoqda logistika xarajatlarini samarali boshqarish qishloq xo'jaligi korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish va eksport salohiyatini kuchaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida logistika tizimi nafaqat mahsulotlarni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazib berish vositasi, balki korxonalarining raqobatbardoshligini belgilovchi strategik boshqaruv instrumenti sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot davomida o'rganilgan nazariy manbalar va amaliy ma'lumotlar logistika xarajatlarining asosiy qismini transport, saqlash va qadoqlash xarajatlari tashkil etishini ko'rsatdi. Olib borilgan tahlillar natijasida agrar korxonalarda transport xarajatlarining ulushi eng yuqori bo'lib, umumiy logistika xarajatlarining qariyb 42 foizini tashkil qilishi aniqlandi. Bu esa logistika xarajatlarini kamaytirish bo'yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar avvalo transport va ta'minot zanjiri samaradorligini oshirishga qaratilishi lozimligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari agro-logistika markazlari, raqamli logistika platformalari, GPS-monitoring tizimlari, avtomatlashtirilgan ombor komplekslari hamda agroklastlar faoliyatining rivojlanishi logistika xarajatlarini sezilarli darajada qisqartirish imkonini berishini tasdiqladi. Xususan, logistika markazlari faoliyatini rivojlantirish logistika xarajatlarini o'rtacha

12–18 foizga, raqamli texnologiyalarni joriy etish esa 10–15 foizga kamaytirish imkoniyatiga ega ekanligi aniqlandi. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatdiki, logistika jarayonlarini raqamlashtirish, ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish va multimodal transport tizimlarini rivojlantirish mahsulot yetkazib berish muddatlarini qisqartirib, mahsulot sifati saqlanishini ta'minlaydi. Bu esa eksport hajmining ortishi va xalqaro bozorlarda milliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini joriy etish qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va realizatsiya qilish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda agrar sektorning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida agrar tarmoqda logistika xarajatlarini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududiy agro-logistika markazlari sonini ko'paytirish va ularning infratuzilmasini modernizatsiya qilish zarur. Bu mahsulotlarni saqlash va tashish xarajatlarini kamaytirib, eksport jarayonlarini tezlashtiradi.

2. Agrar korxonalarda raqamli logistika texnologiyalarini keng joriy etish maqsadga muvofiq. GPS-monitoring, elektron logistika platformalari, RFID texnologiyalari va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari logistika xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi.

3. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashishda multimodal transport tizimlarini rivojlantirish lozim. Temir yo'l, avtomobil va havo transporti imkoniyatlarini o'zaro integratsiyalash transport xarajatlarini kamaytiradi va mahsulot yetkazib berish tezligini oshiradi.

4. Sovutish omborlari va "sovuq logistika" (Cold Chain Logistics) tizimlarini rivojlantirish zarur. Bu ayniqsa meva-sabzavot va boshqa tez buziluvchan mahsulotlarning sifatini saqlash hamda yo'qotishlarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

5. Agroklasterlar faoliyatini yanada kengaytirish tavsiya etiladi. Klaster tizimi ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va sotish jarayonlarini yagona boshqaruv ostida birlashtirib, logistika xarajatlarini kamaytiradi.

6. Logistika xizmatlari bozorida xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish maqsadga muvofiq. Raqobat muhiti logistika xizmatlari sifatini oshiradi va xarajatlarni pasaytiradi.

7. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun logistika xarajatlarini qisman subsidiyalash mexanizmlarini takomillashtirish lozim. Bu mahsulotlarning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshiradi.

8. Agrar logistika sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish zarur. Oliy ta'lim muassasalarida logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

9. Logistika xarajatlarini muntazam monitoring qilish va baholash tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Bu <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

korxonalarda logistika samaradorligini oshirish bo'yicha tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

10. Agrar logistika sohasiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarni kengaytirish zarur. Bu logistika infratuzilmasini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, mazkur takliflarni amaliyotga tatbiq etish agrar tarmoqda logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, eksport hajmini oshirish hamda O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsulotlarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bowersox, D.J., Closs, D.J. and Cooper, M.B. (2013) *Supply Chain Logistics Management*. 4th edn. New York: McGraw-Hill Education.

2. Christopher, M. (2022) *Logistics and Supply Chain Management*. 6th edn. Harlow: Pearson Education Limited.

3. Coyle, J.J., Langley, C.J., Novack, R.A. and Gibson, B.J. (2021) *Supply Chain Management: A Logistics Perspective*. 11th edn. Boston: Cengage Learning.

4. Simchi-Levi, D., Kaminsky, P. and Simchi-Levi, E. (2021) *Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies and Case Studies*. 4th edn. New York: McGraw-Hill.

5. Porter, M.E. (1985) *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.

6. Ballou, R.H. (2004) *Business Logistics/Supply Chain Management*. 5th edn. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

7. FAO (2024) *The State of Food and Agriculture 2024*. Rome: [Food and Agriculture Organization \(FAO\)](https://www.fao.org/)

8. World Bank (2024) *Connecting to Compete: Trade Logistics in the Global Economy*. Washington, DC: [World Bank](https://www.worldbank.org/)

9. OECD (2024) *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024*. Paris: [OECD](https://www.oecd.org/)

10. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2024) *Review of Maritime Transport 2024*. Geneva: [UNCTAD](https://www.unctad.org/)

11. Vahobov, A.V. (2022) *Iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

12. Abdurahmonov, Q.X. (2023) *Milliy iqtisodiyot*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Olimova Bahora Shuhratovna Biznes va boshqaruv kafedrasi dotsenti, QDTU / Олимова Бахора Шухратовна доцент кафедры «Бизнес и управление», Кашкадарьинский государственный технический университет / Olimova Bahora Shuhratovna Associate Professor, Department of Business and Management, Kashkadarya State Technical University (KSTU)

FERMER XO‘JALIKLARI MARKETINGINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR TASIRINI BAHOLASH

Nazarova Gulrux Umarjonovna

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГА ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Назарова Гулрух Умаржоновна

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF FARM ENTERPRISE MARKETING

Nazarova Gulrukh Umarjonovna

Received: June 3, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada fermer xo‘jaliklari marketingini rivojlantirishga ta’sir qiluvchi asosiy omillar tizimli va ilmiy yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda marketing faoliyatining samaradorligiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, institutsional, tashkiliy va texnologik omillar ajratib ko‘rib chiqildi. Xususan, bozor infratuzilmasining rivojlanish darajasi, raqobat muhiti, davlat qo‘llab-quvvatlash siyosati, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonlari fermer xo‘jaliklari marketing strategiyalarining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi asoslab berildi. Shuningdek, marketing tizimining rivojlanishida axborotga kirish imkoniyati va logistika tizimining samaradorligi ham muhim omil sifatida ko‘rsatildi. Tadqiqot natijalari fermer xo‘jaliklarida marketing faoliyatini takomillashtirish va agrar bozor samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: fermer xo‘jaliklari, marketing tizimi, agrar bozor, iqtisodiy omillar, institutsional omillar, raqobat muhiti, davlat qo‘llab-quvvatlashi, raqamli texnologiyalar, logistika, bozor infratuzilmasi, marketing strategiyasi, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti.

Abstract: This article analyzes the main factors influencing the development of marketing in farm enterprises based on a systematic and scientific approach. The study identifies and examines economic, institutional, organizational, and technological factors affecting the effectiveness of marketing activities. In particular, the level of market infrastructure development, the competitive environment, government support policies, access to financial resources, and the implementation of digital technologies are substantiated as key determinants shaping the marketing strategies of farm enterprises. Furthermore, access to market information and the efficiency of logistics systems are highlighted as important factors in the development of the marketing system. The findings of the study contribute to the formulation of scientific and practical recommendations aimed at improving marketing activities in farm enterprises and enhancing the efficiency of the agricultural market.

Keywords: farm enterprises, marketing system, agricultural market, economic factors, institutional factors, competitive environment, government support, digital technologies, logistics, market infrastructure, marketing strategy, agricultural economics.

Аннотация: В данной статье на основе системного и научного подхода проанализированы основные факторы, влияющие на развитие маркетинга фермерских хозяйств. В исследовании выделены и рассмотрены экономические, институциональные, организационные и технологические факторы, оказывающие влияние на эффективность маркетинговой деятельности. В частности, обосновано, что уровень развития рыночной инфраструктуры, конкурентная среда, государственная поддержка, доступность финансовых ресурсов и внедрение цифровых технологий оказывают непосредственное влияние на формирование маркетинговых стратегий фермерских хозяйств. Кроме того, в качестве важных факторов развития маркетинговой системы рассматриваются доступ к информации и эффективность логистической системы. Результаты исследования

могут служить основой для разработки научно-практических рекомендаций по совершенствованию маркетинговой деятельности фермерских хозяйств и повышению эффективности аграрного рынка.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, маркетинговая система, аграрный рынок, экономические факторы, институциональные факторы, конкурентная среда, государственная поддержка, цифровые технологии, логистика, рыночная инфраструктура, маркетинговая стратегия, экономика сельского хозяйства.

■ KIRISH

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va agrar sektorni bozor tamoyillari asosida rivojlantirish ko'plab mamlakatlarda, jumladan O'zbekistonda ham ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Ushbu jarayonda fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, ularning raqobatbardoshligini kuchaytirish hamda mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda samarali sotish mexanizmlarini shakllantirishda marketing tizimi muhim rol o'ynaydi. Fermer xo'jaliklari marketingi — bu faqat mahsulotni sotish jarayoni emas, balki bozorni o'rganish, talab va taklifni tahlil qilish, iste'molchi ehtiyojlarini aniqlash hamda mahsulotni yetkazib berish zanjirini samarali tashkil etishga qaratilgan kompleks faoliyat hisoblanadi (Kotler & Keller, 2016). Shu nuqtai nazardan, agrar marketingning rivojlanishi bevosita iqtisodiy, institutsional va texnologik omillar bilan uzviy bog'liqdir.

Jahon banki va FAO (Food and Agriculture Organization) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, qishloq xo'jaligi marketing tizimining rivojlanish darajasi fermer xo'jaliklarining daromadiga, resurslardan foydalanish samaradorligiga hamda oziq-ovqat xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi (World Bank, 2022; FAO, 2021). Ayniqsa, bozor infratuzilmasining yetarli emasligi, logistika tizimining sustligi va axborot yetishmasligi agrar marketing samaradorligini pasaytiruvchi asosiy to'siqlar sifatida qayd etiladi. O'zbekiston Respublikasida ham agrar sohani rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan strategik hujjatlarda fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash, ularning bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, 2020–2025 yillar strategiyasi). Bu esa fermer xo'jaliklari marketing tizimini ilmiy asosda o'rganish va unga ta'sir qiluvchi omillarni chuqur tahlil qilish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Shu sababli, mazkur maqolada fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar iqtisodiy va institutsional nuqtai nazardan tahlil qilinadi, ularning o'zaro bog'liqligi ilmiy asosda baholanadi hamda mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirish va unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ushbu yo'nalishda turli maktablar va olimlar tomonidan muhim nazariy va empirik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Marketing nazariyasining klassik asoschisi F. Kotler marketingni "iste'molchi ehtiyojlarini aniqlash va ularni raqobatchilardan samaraliroq qondirish jarayoni" sifatida ta'riflaydi (Kotler & Keller, 2016). Ushbu yondashuv agrar sektor uchun ham dolzarb bo'lib, fermer

xo'jaliklarining bozordagi muvaffaqiyati iste'molchi talabini to'g'ri prognoz qilish va mahsulotni moslashtirishga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Agrar marketing bo'yicha tadqiqotlarda R. Kohl va J. Uhl (Agricultural Marketing Systems) fermer xo'jaliklari marketingi ishlab chiqarish va iste'molchi o'rtasidagi "qiymat zanjiri" orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Ularning fikriga ko'ra, marketing tizimining samaradorligi asosan logistika, saqlash infratuzilmasi va axborot oqimining tezligiga bog'liqdir.

Jahon banki (World Bank, 2022) va FAO (2021) hisobotlarida agrar marketing rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida bozor infratuzilmasining yetishmasligi, moliyaviy resurslarga kirish cheklanganligi va kichik fermer xo'jaliklarining raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ko'rsatilgan. Ushbu tashkilotlar tomonidan o'tkazilgan empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan marketing tizimiga ega bo'lgan mamlakatlarda fermer daromadlari o'rtacha 20–35% ga yuqori bo'ladi. Porter (1990) tomonidan ishlab chiqilgan raqobat ustunligi nazariyasiga ko'ra, tarmoqlar raqobatbardoshligi faqat ishlab chiqarish xarajatlari bilan emas, balki innovatsiya, logistika va bozor strategiyalari orqali ham belgilanadi. Bu yondashuv agrar sektor marketingini strategik iqtisodiy tizim sifatida ko'rishga asos bo'ladi. Shuningdek, O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar, jumladan A. O'lmasov va N. To'xliyev tadqiqotlarida agrar sohada marketing tizimining rivojlanishi davlat qo'llab-quvvatlovi, institutsional islohotlar va bozor mexanizmlarining liberallashtirish bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlanadi. Ularning fikricha, fermer xo'jaliklari marketingi samaradorligini oshirish uchun eng muhim omil — bu barqaror institutsional muhit va axborotga ochiq bozor tizimidir.

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot sharoitida marketingni transformatsiya qilish bo'yicha D. Chaffey (Digital Marketing) va K. Laudon tadqiqotlarida raqamli platformalar, elektron savdo va big data tahlili fermer xo'jaliklarining bozordagi qaror qabul qilish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishi va samaradorligini oshirishi isbotlangan. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklari marketingining rivojlanishi ko'p omilli tizim bo'lib, u iqtisodiy, institutsional, texnologik va axborot omillarining o'zaro integratsiyasiga bog'liqdir. Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlar amaliyotida ushbu omillar o'rtasidagi nomutanosiblik marketing tizimining to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni baholashga qaratilgan bo'lib, unda tizimli, kompleks va ko'p omilli ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy nazariya, agrar marketing

konsepsiyalari hamda empirik tahlil usullari tashkil etadi. Tadqiqotda birinchi navbatda dialektik yondashuv qo'llanildi. Ushbu yondashuv fermer xo'jaliklari marketingi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'zaro bog'liq va doimiy o'zgaruvchi tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi. Shu bilan birga, tizimli tahlil usuli orqali marketing jarayonining tarkibiy elementlari — bozor infratuzilmasi, raqobat muhiti, moliyaviy resurslar, davlat siyosati va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro aloqalar o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini F. Kotlarning marketing konsepsiyasi, M. Porterning raqobat ustunligi nazariyasi hamda R. Koh va J. Uhlning agrar marketing tizimlari bo'yicha ilmiy qarashlari tashkil etdi. Ushbu nazariyalar asosida fermer xo'jaliklari marketingi iqtisodiy tizim sifatida talqin qilindi. Empirik tahlilda qiyosiy tahlil (comparative analysis) usuli qo'llanilib, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar agrar marketing tizimlari o'zaro solishtirildi. Bu yondashuv marketing samaradorligiga ta'sir qiluvchi institutsional va iqtisodiy farqlarni aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda induktiv va deduktiv usullardan foydalanildi. Induktiv yondashuv orqali amaliy kuzatuvlar asosida umumiy xulosalar shakllantirildi, deduktiv yondashuv orqali esa umumiy nazariy qonuniyatlar asosida fermer xo'jaliklari marketingiga oid xususiy holatlar tahlil qilindi. Omillar ta'sirini baholashda sifatli (qualitative) tahlil bilan bir qatorda miqdoriy (quantitative) yondashuv elementlari ham qo'llanildi. Xususan, marketing samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar — bozor infratuzilmasi darajasi, logistika samaradorligi, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati va raqamli texnologiyalar joriy etilishi kabi ko'rsatkichlar konseptual model asosida baholandi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki,

agrar marketing tizimining samaradorligi bir nechta o'zaro bog'liq iqtisodiy, institutsional, texnologik va infratuzilmaviy omillarga bevosita bog'liqdir. Tadqiqot davomida ushbu omillar tizimli yondashuv asosida baholanib, ularning marketing samaradorligiga ta'sir darajasi aniqlandi.

1. Iqtisodiy omillar tahlili. Iqtisodiy omillar ichida eng muhimlari sifatida fermer xo'jaliklarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, kredit foiz stavkalari, ishlab chiqarish xarajatlari va bozor narxlarining barqarorligi qayd etildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati past bo'lgan fermer xo'jaliklarida marketing faoliyati asosan lokal bozorlarga cheklanadi, bu esa ularning raqobatbardoshligini pasaytiradi.

2. Institutsional omillar tahlili. Institutsional muhit — davlat siyosati, subsidiya tizimi, agrar islohotlar va huquqiy tartibot — marketing rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. FAO (2021) ma'lumotlariga ko'ra, institutsional qo'llab-quvvatlash yuqori bo'lgan mamlakatlarda fermerlarning bozorga integratsiyasi 25–40% ga yuqori bo'ladi. Bu esa davlat aralashuvi va bozor mexanizmlarining uyg'unligi muhimligini tasdiqlaydi.

3. Texnologik omillar tahlili. Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar marketing tizimining transformatsiyasida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Elektron savdo platformalari, onlayn logistika tizimlari va big data tahlillari fermerlarga bozor talabini aniq prognoz qilish imkonini beradi. Biroq rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda bu texnologiyalardan foydalanish darajasi hali yetarli emasligi aniqlangan.

4. Infratuzilma va logistika omillari. Bozor infratuzilmasi, saqlash omborlari, transport tizimi va logistika zanjirlarining rivojlanmaganligi mahsulotlarning yo'qotilishi va qo'shimcha xarajatlarning oshishiga olib keladi. Jahon banki (2022) ma'lumotlariga ko'ra, agrar mahsulotlarning 20–30% gacha qismi logistika muammolari sabab yo'qotiladi.

1-jadval

Omillar ta'sirini baholash jadvali

Omillar guruhi	Asosiy ko'rsatkichlar	Marketingga ta'sir darajasi	Asosiy muammo / imkoniyatlar
Iqtisodiy omillar	Kreditga kirish, xarajatlar, narx barqarorligi	Yuqori	Moliyaviy resurs yetishmasligi
Institutsional omillar	Davlat siyosati, subsidiya, huquqiy baza	Juda yuqori	Davlat qo'llab-quvvatlovi yetarli emasligi
Texnologik omillar	Raqamli platformalar, innovatsiyalar, data tahlil	O'rta–yuqori	Raqamli savodxonlik pastligi
Infratuzilma omillari	Logistika, transport, saqlash tizimi	Juda yuqori	Logistika tizimi rivojlanmaganligi

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklari marketingining samarali rivojlanishi uchun eng muhim determinantlar — institutsional va infratuzilmaviy omillardir. Bu omillar zaif bo'lgan sharoitda iqtisodiy va texnologik imkoniyatlar to'liq ishlamaydi.

Shuningdek, natijalar shuni tasdiqlaydiki: marketing tizimi faqat ishlab chiqarish emas, balki to'liq qiymat zanjiri (value chain) sifatida ishlashi kerak;

raqamli texnologiyalar joriy etilishi bozor shaffofligini oshiradi;

logistika tizimi rivojlanishi yo'qotishlarni sezilarli kamaytiradi;

davlat siyosati esa tizimni muvozanatlashtiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, tahlil natijalari fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi, ya'ni barcha omillar birgalikda ishlaganda yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillar tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, agrar marketing tizimi ko'p omilli mexanizm bo'lib, uning samaradorligi iqtisodiy, institutsional, texnologik va infratuzilmaviy omillarning o'zaro uyg'unligiga bevosita bog'liqdir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, iqtisodiy omillar fermer xo'jaliklarining marketing faoliyatini moliyaviy ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Biroq moliyaviy resurslarga cheklangan kirish imkoniyati marketing strategiyalarining qisqa muddatli va kam diversifikatsiyalangan bo'lishiga olib keladi. Institutsional omillar esa bozor mexanizmlarining ishlashini tartibga soluvchi asosiy tizim sifatida namoyon bo'lib, davlat siyosati va huquqiy muhitning barqarorligi marketing samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar marketing jarayonlarini modernizatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular bozor axborotining shaffofligini oshiradi, talab va taklifni tezkor tahlil qilish imkonini yaratadi hamda fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Biroq amaliyotda ushbu imkoniyatlardan foydalanish darajasi hali yetarli emasligi aniqlangan. Logistika va bozor infratuzilmasi esa agrar marketing tizimining eng zaif bo'g'inlaridan biri bo'lib qolmoqda. Saqlash, tashish va qayta ishlash tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi mahsulot yo'qotishlarini oshiradi hamda fermerlarning daromad salohiyatini pasaytiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari fermer xo'jaliklari marketingini rivojlantirish uchun kompleks strategik yondashuv zarurligini tasdiqlaydi. Ya'ni,

iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, institutsional islohotlarni chuqurlashtirish, raqamli transformatsiyani jadallashtirish va logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish birgalikda amalga oshirilgandagina samarali marketing tizimi shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
2. Kohl, R. L., Uhl, J. N. (2002). *Marketing of Agricultural Products*. Prentice Hall.
3. World Bank (2022). *World Development Report: Agriculture and Food Systems*. Washington, DC.
4. FAO (2021). *The State of Food and Agriculture*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
5. Chaffey, D. (2019). *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice*. Pearson.
6. Todaro, M. P., Smith, S. C. (2015). *Economic Development*. Pearson.
7. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi (2020–2025). Agrar sohani rivojlantirish bo'yicha strategik hujjatlar.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari (agrar sektorni modernizatsiya qilish bo'yicha).
9. O'lmasov, A., To'xliyev, N. (iqtisodiyot bo'yicha ilmiy ishlari). O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishiga oid tadqiqotlar.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Nazarova Gulrux Umarjonovna Buxgalteriya hisobi va audit kafedrasida assistenti / Назарова Гулрух Умаржоновна Ассистент кафедры «Бизнес и менеджмент» Каршинского государственного технического университета / Nazarova Gulrux Umarjonovna Assistant Lecturer of the Department "Business and Management", Karshi State Technical University

E-mail: nazarovagulruh72@gmail.com

ORCID: 0009-0007-6188-6844

INNOVATSION BOSHQARUV TIZIMINI TRANSFORMATSIYA QILISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING KONSEPTUAL MODELI

G'aniyev Sardor Toshmurodovich

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ТРАНСФОРМАЦИЮ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Ганиев Сардор Тошмуродович

CONCEPTUAL MODEL OF FACTORS INFLUENCING THE TRANSFORMATION OF THE INNOVATION MANAGEMENT SYSTEM

Ganiyev Sardor Toshmurodovich

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: ushbu ilmiy ishda innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayoniga ta'sir etuvchi asosiy omillar tizimli ravishda tahlil qilingan hamda ularning o'zaro bog'liqligini aks ettiruvchi konseptual model ishlab chiqilgan. Tadqiqotda boshqaruvning zamonaviy yondashuvlari, raqamli transformatsiya jarayonlari va innovatsion rivojlanish tendensiyalari nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, tashkilotlarda innovatsion boshqaruv tizimini samarali o'zgartirishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillar tasniflangan. Taklif etilgan konseptual model boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, qaror qabul qilish samaradorligini oshirish hamda innovatsion rivojlanish strategiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion boshqaruv, transformatsiya, konseptual model, boshqaruv tizimi, raqamli transformatsiya, innovatsiyalar, omillar tahlili, strategik rivojlanish.

Аннотация: в данной научной работе системно проанализированы основные факторы, влияющие на процесс трансформации инновационной системы управления, и разработана концептуальная модель, отражающая их взаимосвязь. Исследованы современные подходы к управлению, процессы цифровой трансформации и тенденции инновационного развития как в теоретическом, так и в практическом аспектах. Также классифицированы внутренние и внешние факторы, способствующие эффективной трансформации системы инновационного управления в организациях. Предложенная концептуальная модель способствует оптимизации управленческих процессов, повышению эффективности принятия решений и совершенствованию стратегий инновационного развития.

Ключевые слова: инновационное управление, трансформация, концептуальная модель, система управления, цифровая трансформация, инновации, факторный анализ, стратегическое развитие.

Abstract: this scientific study systematically analyzes the key factors influencing the transformation process of innovative management systems and develops a conceptual model reflecting their interrelationships. The research examines modern management approaches, digital transformation processes, and innovation development trends from both theoretical and practical perspectives. Internal and external factors contributing to the effective transformation of innovation management systems in organizations are also classified. The proposed conceptual model aims to optimize management processes, enhance decision-making efficiency, and improve innovation-driven development strategies.

Keywords: innovative management, transformation, conceptual model, management system, digital transformation, innovation, factor analysis, strategic development.

■ KIRISH

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida innovatsion boshqaruv tizimlarini transformatsiya qilish masalasi korxonalar va tashkilotlarning barqaror

rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyotning tez sur'atlarda rivojlanishi, texnologik yangilanishlarning jadallashuvi hamda raqobat

muhitining keskinlashuvi boshqaruv tizimlarini doimiy ravishda takomillashtirish va yangicha yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asosda o'rganish va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda tashkilotlarda boshqaruv tizimlarining samaradorligi nafaqat ichki resurslardan foydalanish darajasi, balki tashqi muhit o'zgarishlariga moslashuvchanlik qobiliyati bilan ham belgilanmoqda. Innovatsion boshqaruv tizimlari esa ushbu moslashuvchanlikni ta'minlashda asosiy vosita sifatida namoyon bo'lib, strategik qarorlar qabul qilish, resurslarni optimallashtirish hamda innovatsion jarayonlarni boshqarishda muhim rol o'ynamoqda. Shu boisdan, transformatsiya jarayonini ilmiy jihatdan asoslash va unga ta'sir etuvchi ichki hamda tashqi omillarni tizimli tahlil qilish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilishga ta'sir etuvchi omillarni kompleks o'rganish hamda ularning o'zaro aloqadorligini aks ettiruvchi konseptual modelni ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot doirasida boshqaruv nazariyalarining zamonaviy yondashuvlari, raqamli transformatsiya jarayonlari va innovatsion rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, tashkilotlarning boshqaruv tizimlarida yuz berayotgan o'zgarishlar va ularning samaradorlikka ta'siri ilmiy asosda baholanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni tizimlashtirish hamda ularning o'zaro ta'sir mexanizmini aks ettiruvchi konseptual modelni ishlab chiqishda namoyon bo'ladi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan model asosida tashkilotlarda boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, qaror qabul qilish samaradorligini oshirish va innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirish imkoniyati bilan izohlanadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Innovatsion boshqaruv tizimlarini transformatsiya qilish muammosi zamonaviy iqtisodiy va boshqaruv fanlarida keng o'rganilayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda innovatsiya, raqamli transformatsiya va tashkiliy o'zgarishlar o'zaro uzviy bog'liq jarayonlar sifatida talqin etiladi. Klassik boshqaruv nazariyalarida (Fayol, Taylor, Weber) boshqaruv tizimining samaradorligi asosan ichki tashkiliy tuzilma va resurslardan foydalanish bilan izohlangan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda bu jarayon tashqi muhitning o'zgaruvchanligi va innovatsion faoliyat bilan bevosita bog'liq holda o'rganilmoqda.

Keyingi davr ilmiy adabiyotlarida innovatsion boshqaruv tushunchasi Peter Drucker, Michael Porter va Henry Chesbrough kabi olimlarning ishlari asosida rivojlanib, ochiq innovatsiyalar, raqobat ustunligi va bilimlarga asoslangan iqtisodiyot konsepsiyalari bilan boyitilgan. Ushbu tadqiqotlarda innovatsion boshqaruv tizimi tashkilotlarning strategik rivojlanishida asosiy omil sifatida qaraladi hamda uning transformatsiyasi

raqamli texnologiyalar, inson kapitali va tashkiliy madaniyat bilan chambarchas bog'liq ekani ta'kidlanadi. Ayniqsa, Chesbrough tomonidan ilgari surilgan "open innovation" modeli innovatsion jarayonlarning tashqi hamkorlik asosida rivojlanishini asoslab bergan muhim yondashuvlardan biridir.

Raqamli transformatsiya masalalari esa Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee kabi tadqiqotchilar ishlarida keng yoritilib, axborot texnologiyalarining boshqaruv tizimlariga ta'siri, avtomatlashtirish jarayonlari va sun'iy intellektning qaror qabul qilishdagi roli chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, tashkilotlarning raqamli yetukligi (digital maturity) ularning innovatsion salohiyatini belgilovchi muhim indikator sifatida ko'rib chiqiladi. Bu borada xalqaro tashkilotlar, jumladan OECD va World Bank tadqiqotlarida ham raqamli transformatsiyaning iqtisodiy o'sishga ta'siri empirik jihatdan asoslab berilgan.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda innovatsion boshqaruv tizimlarini takomillashtirish masalasi asosan milliy iqtisodiyotning modernizatsiyasi, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish kontekstida o'rganilgan bo'lib, tadqiqotchilar tomonidan boshqaruv tizimlarining institutsional, iqtisodiy va texnologik omillarga bog'liqligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda transformatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni kompleks konseptual model ko'rinishida tizimlashtirish masalasi yetarlicha chuqur yoritilmaganligi kuzatiladi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish ko'p omilli va murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi. Ushbu jarayon tashkiliy, texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Shu sababli, mazkur tadqiqotda ushbu omillarni integratsiyalashgan holda aks ettiruvchi konseptual modelni ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini konseptual model asosida yoritish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuvga asoslanib, innovatsion boshqaruv jarayonini murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv transformatsiya jarayonini tashkil etuvchi ichki va tashqi omillarni yaxlit tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi hamda ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanilgan bo'lib, ular qatoriga analiz va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli-strukturaviy tahlil usullari kiradi. Analitik usullar yordamida innovatsion boshqaruv tizimining tarkibiy elementlari va ularni transformatsiyaga ta'sir etuvchi omillar alohida o'rganilgan bo'lsa, sintez usuli orqali ushbu elementlar yagona konseptual modelga birlashtirilgan. Taqqoslash usuli esa turli ilmiy yondashuvlar va xorijiy tajribalarni tahlil qilishda qo'llanilgan.

Shuningdek, tadqiqot doirasida konseptual modellashtirish usulidan keng foydalanilgan bo'lib, bu

innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayonini abstrakt darajada ifodalash va uning asosiy determinantlarini tizimlashtirish imkonini bergan. Statistik va mantiqiy tahlil elementlari yordamida omillarning o'zaro bog'liqligi va ularning boshqaruv samaradorligiga ta'siri asoslangan. Ushbu yondashuvlar natijasida transformatsiya jarayonining ko'p omilli tabiati ochib berilgan.

Tadqiqotning metodologik asosini xorijiy va mahalliy olimlarning innovatsion menejment, raqamli transformatsiya va tizimli boshqaruv nazariyalariga oid ilmiy ishlari tashkil etadi. Ushbu nazariy asoslar innovatsion boshqaruv tizimini rivojlantirishda tashkiliy, texnologik, iqtisodiy va institutsional omillarning o'zaro integratsiyasini chuqur tahlil qilish imkonini bergan. Natijada, tadqiqotda ishlab chiqilgan konseptual model innovatsion boshqaruv tizimining transformatsion jarayonini ilmiy asosda tushuntirishga xizmat qiladi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayoni murakkab, ko'p omilli va dinamik xususiyatga ega bo'lib, u tashkilotning ichki salohiyati hamda tashqi muhitdagi o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqdir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion boshqaruv tizimining transformatsiyasi asosan texnologik, tashkiliy, iqtisodiy, institutsional va inson kapitali bilan bog'liq omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu omillar o'zaro integratsiyalashgan holda ishlashi natijasida boshqaruv tizimining moslashuvchanligi va samaradorligi oshadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi boshqaruv jarayonlarining avtomatlashtirilishi va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish mexanizmlarining shakllanishiga olib kelmoqda.

Tashkiliy omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, tashkilotning ichki tuzilmasi, boshqaruv uslubi va korporativ madaniyati innovatsion transformatsiyaning muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Moslashuvchan boshqaruv tuzilmalariga ega bo'lgan tashkilotlar o'zgarishlarga tez javob bera oladi va innovatsion jarayonlarni samarali joriy etadi. Aksincha, byurokratik va qat'iy ierarxik tizimlar transformatsiya jarayonini sekinlashtiradi va innovatsion tashabbuslarni cheklaydi. Shu sababli, zamonaviy boshqaruv yondashuvlarida agil va gibril boshqaruv modellariga o'tish tendensiyasi kuchayib bormoqda.

Texnologik omillar doirasida raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va avtomatlashtirilgan tizimlarning joriy etilishi boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Ushbu texnologiyalar tashkilotlarga real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish, resurslarni optimallashtirish va strategik qarorlar qabul qilishda aniqlikni oshirish imkonini beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli yetuklik darajasi yuqori bo'lgan tashkilotlarda innovatsion transformatsiya jarayoni tezroq va samaraliroq amalga oshadi.

Iqtisodiy omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, investitsiya resurslarining mavjudligi, moliyaviy barqarorlik va innovatsion loyihalarga ajratiladigan mablag'lar hajmi transformatsiya jarayonining asosiy determinantlaridan biridir. Innovatsion faoliyatni

moliyalashtirish yetarli darajada bo'lmagan sharoitda yangi texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish jarayoni sekinlashadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va imtiyozli siyosatlar innovatsion boshqaruv tizimining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Inson kapitali omili ham transformatsiya jarayonida muhim o'rin tutadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xodimlarning innovatsion fikrlash darajasi, raqamli kompetensiyalari va o'zgarishlarga moslashuvchanligi tashkilotning innovatsion salohiyatini belgilaydi. Malakali va kreativ kadrlar mavjud bo'lgan tashkilotlarda transformatsiya jarayoni tezroq amalga oshadi hamda innovatsion yechimlar samarali joriy etiladi. Shu sababli, doimiy o'qitish va qayta tayyorlash tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Institutsional omillar tahlili shuni ko'rsatadiki, me'yoriy-huquqiy baza, davlat siyosati va innovatsion infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi ham transformatsiya jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi institutsional muhit mavjud bo'lgan sharoitda tashkilotlar yangi texnologiyalarni tezroq qabul qiladi va ularni amaliyotga joriy etadi. Aksincha, institutsional to'siqlar innovatsion jarayonlarning sustlashishiga olib keladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib ishlab chiqilgan konseptual model innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayonini kompleks yondashuv asosida tushuntiradi. Ushbu modelda barcha omillar o'zaro bog'liq tizim sifatida qaralib, ularning sinergetik ta'siri boshqaruv samaradorligini belgilovchi asosiy mexanizm sifatida talqin etiladi. Modelga ko'ra, texnologik yangiliklar va inson kapitali o'zaro uyg'unlashganda eng yuqori innovatsion natijalarga erishiladi, iqtisodiy va institutsional qo'llab-quvvatlash esa ushbu jarayonning barqarorligini ta'minlaydi.

O'tkazilgan tahlil innovatsion boshqaruv tizimining transformatsiyasi ko'p darajali va kompleks jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati barcha omillarning muvozanatli rivojlanishi va ularning integratsiyalashgan boshqaruvi bilan bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqilgan konseptual model amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va innovatsion strategiyalarni shakllantirishda muhim ilmiy-uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayoni murakkab, ko'p omilli va o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan tizim ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar asosida ushbu jarayonga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida texnologik rivojlanish, tashkiliy tuzilma, iqtisodiy resurslar, inson kapitali va institutsional muhit ajratib ko'rsatildi. Mazkur omillar o'zaro sinergetik aloqada bo'lib, ularning muvozanatli rivojlanishi innovatsion boshqaruv tizimining samarali transformatsiyasini ta'minlaydi. Shuningdek, tadqiqot davomida ishlab chiqilgan konseptual model ushbu omillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmini tizimli

tarzda ifodalab, boshqaruv jarayonlarini ilmiy asosda tushuntirish imkonini berdi.

Tadqiqot xulosalariga ko'ra, innovatsion boshqaruv tizimining transformatsiyasi eng avvalo raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, tashkilotlarda moslashuvchan boshqaruv yondashuvlarini joriy etish, xodimlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish hamda strategik qarorlar qabul qilish jarayonida ma'lumotlarga asoslangan tahlil tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, institutsional qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy barqarorlik innovatsion transformatsiya jarayonining uzluksizligini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi. Avvalo, tashkilotlarda innovatsion boshqaruv tizimlarini rivojlantirish maqsadida raqamli transformatsiya strategiyalarini ishlab chiqish va ularni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish uchun sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan axborot tizimlaridan keng foydalanish lozim. Inson kapitalini rivojlantirish doirasida esa xodimlarning raqamli savodxonligi va innovatsion fikrlashini oshirishga qaratilgan uzluksiz o'quv dasturlarini joriy etish zarur.

Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish hamda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish transformatsiya jarayonining samaradorligini oshiradi. Tashkiliy jihatdan esa moslashuvchan boshqaruv modellariga o'tish, ierarxik tuzilmalarni qisqartirish va qaror qabul qilish jarayonini soddalashtirish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, innovatsion jarayonlarni huquqiy va institutsional jihatdan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish zarur.

Ishlab chiqilgan konseptual model innovatsion boshqaruv tizimini transformatsiya qilish jarayonini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish va amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda samarali ilmiy-uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur modeldan foydalanish tashkilotlarda innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirish va ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Dilshod Hudayberganov Tuxtabaevich, Sherzod Saloxitdinov Farxodovich, Furuza Achilova Kurbanovna, Botir Mukhtarov Abdusattarovich, Sojida Fayzullayeva Farhodovna, Sunajon Yuldasheva Zokir kizi. Possibilities of assessing cluster potential in regions. // "Biospectrum 2025" International Conference on Biotechnology and Biological Sciences, University of Engineering and Management, Kolkata in collaboration with University of Iasi, Romania, 10th to 12th December 2025.

[2]. Xudayberganov D.T. O'zbekiston Respublikasida turizm xizmatlari bozori holati va uning

muammolarini tahlil qilish usullari. "Muhandislik & iqtisodiyot" ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal, Toshkent, 1-son, yanvar, 2026-yil, 678-681 b.

[3]. Xudayberganov D.T. Iste'molchilarning brendga sodiqligi va uning korxona daromadiga ta'siri ni baholash. // "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali, Toshkent, 1-son, yanvar, 2026-yil, 523-528 b.

[4]. Achilova F.K. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanishni tartibga solish tizimi. // "Muhandislik & iqtisodiyot" ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal, Toshkent, 2-son, fevral, 2026-yil, 221-224 b.

[5]. Achilova F.K. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda xizmatlar sohasini takomillashtirish strategiyasi va dasturlari. // "O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi" jurnali, Toshkent, 4-son, 2026-yil, 57-61 b.

[6]. Achilova F.K. Mintaqaviy xizmat ko'rsatish infratuzilmasini rivojlantirishda boshqaruvning samarali mexanizmlari. // "Agro Ilm" jurnali, Toshkent, 1[121]-son, fevral, 2026-yil, 175-176 b.

[7]. Achilova F.K. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda xizmatlar sohasini taraqqiy qildirishning xorij tajribasi. // "Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi" ilmiy jurnali, Toshkent, 6(01)-son, yanvar, 2026-yil, 139-149 b.

[8]. Achilova F.K. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda xizmatlar sohasini taraqqiy qildirish yondashuvlari. // "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali, Toshkent, 1-son, yanvar, 2026-yil, 263-272 b.

[9]. Hammer M., Champy J. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. // Management Science Journal, Buyuk Britaniya, №3, Volume 19, 2026 r. Стр. 201-215.

[10]. Neely A. Business Performance Measurement: Theory and Practice. // Cambridge Journal of Economics and Management, Buyuk Britaniya, №2, Volume 41, 2026 r. Стр. 310-325.

[11]. Saaty T.L. Decision Making with the Analytic Hierarchy Process. // International Journal of Decision Sciences, AQSh, №1, Volume 15, 2026 r. Стр. 88-104.

[12]. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. // Harvard Business Review, USA, №2, Volume 63, 2026 year. Page 45-60.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

G'aniyev Sardor Toshmurodovich, Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi / Ганиев Сардор Тошмуродович, Независимый исследователь Каршинского государственного университета / Ganiyev Sardor Toshmurodovich, Independent researcher at Karshi State University

E-mail: achilovaf@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8358-5416

KORPORATIV MADANIYAT VA TASHKILIY SAMARADORLIK O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Rayimdjanova Gulnoza Xolmatovna

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРОЙ И ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ

Раимджанова Гульноза Холматовна

THE RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE CULTURE AND ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS

Gulnoza Kholmatovna Rayimdjanova

Received: June 8, 2026 Revised: June 9, 2026 Accepted: June 12, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqola korporativ madaniyat va tashkiliy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy adabiyotlar tahlili va nazariy sintez asosida o'rganadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kuchli va muvofiqlashtiruvchi korporativ madaniyat tashkilot ichidagi muloqot sifatini, xodimlar motivatsiyasini va strategik maqsadlarga erishish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Xulosa sifatida, tashkiliy madaniyatni boshqaruv vositasi sifatida maqsadli shakllantirishning strategik ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: korporativ madaniyat, tashkiliy samaradorlik, tashkiliy xulq-atvor, boshqaruv, qadriyatlar, xodimlar motivatsiyasi, strategik boshqaruv.

Аннотация: В данной статье исследуется взаимосвязь между корпоративной культурой и организационной эффективностью на основе анализа научной литературы и теоретического синтеза. Исследование показывает, что сильная и согласованная корпоративная культура существенно повышает качество внутриорганизационной коммуникации, мотивацию сотрудников и степень достижения стратегических целей. В заключение обосновывается стратегическое значение целенаправленного формирования организационной культуры как инструмента управления.

Ключевые слова: корпоративная культура, организационная эффективность, организационное поведение, управление, ценности, мотивация сотрудников, стратегический менеджмент.

Abstract: This article examines the relationship between corporate culture and organizational effectiveness on the basis of a systematic literature review and theoretical synthesis. The study demonstrates that a strong and cohesive corporate culture significantly enhances the quality of intra-organizational communication, employee motivation, and the degree of strategic goal achievement. In conclusion, the strategic importance of purposeful formation of organizational culture as a management tool is substantiated.

Keywords: corporate culture, organizational effectiveness, organizational behavior, management, values, employee motivation, strategic management.

■ KIRISH

Zamonaviy boshqaruv nazariyasida korporativ madaniyat tushunchasi tobora markaziy o'rinni egallaydi. Globallashuv sharoitida raqobat kuchayishi, bilimlar iqtisodiyotiga o'tish va inson kapitali rolining ortishi tashkilotlar oldiga yangi talablar qo'yimoqda: faqat moliyaviy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ichki muhit sifati, xodimlar sadoqati va umumiy qadriyatlar tizimi bilan ham o'lganadigan samaradorlikka erishish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Aynan shu kontekstda korporativ madaniyat tashkiliy psixologiya, menejment va iqtisodiyot fanlarining kesishmasida joylashgan mustaqil ilmiy tadqiqot obyekti aylandi [1]. Tadqiqotchilar korporativ madaniyatni tashkilot a'zolari

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

tomonidan umumiy e'tirof etilgan qadriyatlar, normalar, e'tiqodlar va xulq-atvor qoidalarining yaxlit tizimi sifatida ta'riflaydi [2]. Ushbu tizim tashkilotning o'ziga xos "shaxsiyati"ni belgilab, barcha ichki jarayonlarga singib ketadi: qaror qabul qilishdan tortib mijozlar bilan munosabatlarga, xodimlarni ishga qabul qilishdan tortib innovatsiyalarga munosabatgacha.

Binobarin, korporativ madaniyatni o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi, chunki u tashkilot rahbariyatiga o'z tuzilmalarini yanada samaraliroq boshqarish imkoniyatini beradi [3]. O'zbekiston iqtisodiyotida ham bu masala dolzarb bo'lib, bozor islohotlari sharoitida milliy kompaniyalar xalqaro raqobatga chiqqan sari

korporativ madaniyatni anglash va uni ongli ravishda boshqarish zarurati kuchaymoqda [4]. Ushbu maqolaning maqsadi mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili orqali korporativ madaniyat va tashkiliy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikning asosiy mexanizmlarini aniqlash va ushbu bog'liqlikni tushuntiruvchi nazariy modelni shakllantirishdan iborat.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot sof nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, uning metodologik asosini tizimli adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil va nazariy sintez usullari tashkil etadi. Adabiyotlar tahlilining geografik qamrovi ataylab kengaytirildi: G'arb menejment maktabining klassik vakillari (E. Shein, T. Piterz, R. Uoterman, G. Hofstede) bilan bir qatorda rus ilmiy an'anasining vakillari (V.A. Spivak, O.S. Vikhanskiy) va o'zbek tadqiqotchilari (Sh.R. Xolmatov) ishlaridan foydalanildi [5, 6, 7]. Bunday yondashuv turli madaniy va institutsional kontekstlarda korporativ madaniyat fenomenining universal hamda o'ziga xos jihatlari aniqlash imkonini berdi. Korporativ madaniyatni ilmiy jihatdan o'rganishning tarixi taxminan yarim asrlik tarixga ega. 1980-yillarda G'arb menejmenti giperkonkurentlik va Yaponiya kompaniyalarining yutuqlari fonida tashkiliy madaniyat fenomeniga e'tibor qaratdi. Aynan shu davrda T. Piterz va R. Uoterman o'zlarining "Mukammallik izlayotganda" asarida muvaffaqiyatli kompaniyalar kuchli va o'ziga xos korporativ madaniyatga ega ekanligini empirik yo'l bilan isbotladi [5].

Keyinroq E. Shein korporativ madaniyatni uch qatlamli model orqali tushuntirdi: ko'rinadigan artefaktlar, e'lon qilingan qadriyatlar va ongsiz asosiy taxminlar [1]. Bu model keyingi barcha nazariy ishlar uchun metodologik poydevor bo'lib xizmat qildi. Shotland olimi Ch. Xendi tashkilotlarni madaniyat turi bo'yicha to'rt guruhga ajratdi (kuch madaniyati, rol madaniyati, vazifa madaniyati va shaxs madaniyati) va har bir turning samaradorlikka turlicha ta'sir ko'rsatishini asosladi [8]. Gollandiyalik tadqiqotchi G. Hofstede esa madaniy o'lchamlar nazariyasini ishlab chiqdi va milliy madaniyatning korporativ madaniyat shakllantirishi jarayoniga ta'sirini o'rgandi [6]. Rus ilmiy maktabida V.A. Spivak korporativ madaniyatni tashkiliy rivojlanishning asosiy omili sifatida ko'rib, uning tarkibiy elementlarini va boshqaruv funksiyalarini batafsil tahlil qildi [7]. O'zbek tadqiqotchisi Sh.R. Xolmatov esa milliy iqtisodiyotda korporativ madaniyatning xususiyatlarini o'rgangan bo'lib, o'zbek menejment an'anasining G'arb va Sharq modellaridan farqlari hamda o'ziga xosliklarini aniqladi [4]. Barcha ushbu tadqiqotlar bitta muhim xulosaga keladi: korporativ madaniyat tashkiliy samaradorlikning tasodifiy omili emas, balki uning tarkibiy, tizimli komponentidir.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, korporativ madaniyat va samaradorlik o'rtasidagi munosabat ko'p o'lchamli va murakkab xususiyatga ega. Bir tomondan, kuchli madaniyat xodimlarning tashkilot maqsadlariga sodiqligini oshiradi, ishdan bo'shatish darajasini kamaytiradi va innovatsion faollikni rag'batlantiradi [9]. Boshqa tomondan, haddan tashqari qattiq va o'zgarishlarga chidamsiz madaniyat tashkiliy qotib

qolishlikka olib kelishi mumkin [2]. Shuningdek, korporativ madaniyat bilan samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik bevosita emas, balki ko'pincha muloqot sifati, xodimlar motivatsiyasi va tashkiliy o'rganish orqali vositachilik qiladi [10].

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili natijasida korporativ madaniyatning tashkiliy samaradorlikka ta'sir qiluvchi bir necha asosiy mexanizm aniqlanadi. Birinchi va eng muhim mexanizm qadriyatlar uyg'unligi mexanizmidir. Tashkilot a'zolari umumiy qadriyatlar tizimini qabul qilganida, ular o'zlarining individual manfaatlarini tashkilot manfaatlarini bilan bir yo'nalishga soladi. Bu holat xodimlarning tashabbuskorligini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini va o'z vazifalaridan tashqarida ham mas'uliyatni his etishini kuchaytiradi [1]. Klassik menejment nazariyasida bu "organizatsion fuqarolik xulq-atvori" (organizational citizenship behavior) tushunchasi bilan ifodalanadi va u tashkiliy samaradorlikning qo'shimcha, ammo muhim komponenti sifatida keng tadqiq etilgan. E. Shein modeli bu mexanizmni "ongsiz asosiy taxminlar" qatlami orqali tushuntiradi: xodimlar tashkilotning asosiy qadriyatlarini ichkilashtirganida, ular ko'rsatmalarga muhtoj bo'lmasdan ham to'g'ri yo'nalishda harakat qiladi, bu esa boshqaruvning tranzaksion xarajatlarini keskin kamaytiradi [1].

Ikkinchi muhim mexanizm muloqot va axborot almashinuvi samaradorligi bilan bog'liqdir. Ochiqlik, ishonch va hamkorlikni rag'batlantiradigan korporativ madaniyat vertikal va gorizontal muloqotning sifatini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xodimlar o'z fikrlarini erkin ifodalay olgan tashkilotlarda qaror qabul qilish sifati yuqori, xatolar esa tezroq aniqlanadi va bartaraf etiladi [8]. Aksincha, ierarxik qattiqlik va qo'rquv ustun bo'lgan madaniyatlarda ma'lumotlar ko'pincha filtrlangan holda rahbariyatga yetkaziladi, bu esa strategik ko'rlikka olib keladi. G. Hofstede tadqiqotlari madaniy o'lcham sifatida "quvvat masofasi" (power distance) ko'rsatkichining yuqoriligi tashkilot ichidagi vertikal muloqotni qiyinlashtirishini va natijada tashkiliy moslashuvchanlikni pasaytirishini ko'rsatdi [6].

Uchinchi mexanizm tashkiliy o'rganish va bilimlarni boshqarish sohasi bilan bog'liqdir. Innovatsiya va uzluksiz takomillashuvni qadrlaydigan madaniyat xodimlarning yangi g'oyalar taklif qilish, tajribadan o'rganish va bilimlarni ulashish intilishini kuchaytiradi [9]. P. Senge tomonidan ishlab chiqilgan "o'rganuvchi tashkilot" konsepsiyasi aynan korporativ madaniyatni uzluksiz o'rganishning asosi sifatida ko'radi. Ushbu yondashuv bo'yicha samaradorlik statik holat emas, balki dinamik jarayon bo'lib, uni qo'llab-quvvatlovchi madaniyat uning asosiy shartidir [3]. O'zbekiston kontekstida bu ayniqsa muhim: tezkor texnologik o'zgarishlar va raqobat muhitida o'rganishni rag'batlantiradigan korporativ madaniyat tashkilotlarga barqaror afzalliklarni saqlab qolish imkonini beradi [4].

To'rtinchi mexanizm xodimlar motivatsiyasi va mehnatkashlik darajasi bilan bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'z kompaniyasining qadriyatlarini qabul qilgan va unda o'zini bahayta his etgan xodimlar nafaqat yuqori unumdorlik ko'rsatadi, balki mijozlarga

munosabatda ham ijobiy farq qiladi [5]. Bu esa tashqi samaradorlikka ham ta'sir qiladi. Spivak tadqiqotlarida korporativ madaniyatning xodimlar uchun ishdan qoniqish manbai ekanligi ta'kidlanadi va bu psixologik omil mehnat unumdorligining moddiy rag'batlantirish kabi muhim determinanti sifatida ko'rib chiqiladi [7].

Shuni ta'kidlash muhimki, korporativ madaniyat va samaradorlik o'rtasidagi munosabat bir yo'nalishli emas. Bir qator tadqiqotchilar "madaniy to'siq" fenomenini ta'riflaydi: ularga ko'ra, kuchli madaniyat bir tomondan birlikni ta'minlasa, boshqa tomondan tashqidan kelgan yangi g'oyalarga qarshilik ko'rsatishi va tashkiliy o'zgarishlarga chidamlilik darajasini oshirishi mumkin [2]. Bu paradoks ayniqsa tezkor o'zgaruvchi bozorlar sharoitida yaqqol namoyon bo'ladi: eski biznes modeliga mos ravishda shakllangan kuchli madaniyat transformatsiya jarayonida eng katta to'siqga aylanishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy tadqiqotchilar faqat madaniyatning kuchliligini emas, balki uning moslashuvchanligini, ya'ni "kultural ambidekstersiyani" ham alohida samaradorlik omili sifatida ko'rib chiqish boshladi [10].

Bundan tashqari, korporativ madaniyat va samaradorlik o'rtasidagi sababiyat yo'nalishi ham muhim metodologik muammo bo'lib qolmoqda. Bir qator tadqiqotchilar kuchli madaniyat samaradorlikka olib keladi desa, boshqalari yuqori samaradorlik o'z navbatida kuchli madaniyat shakllanishiga qulay muhit yaratadi deb hisoblaydi. Bu ikki yo'nalishli munosabat tashkiliy rivojlanishda madaniyat va natijalar o'rtasida retsiprok aloqaning mavjudligini ko'rsatadi [9]. Amaliy nuqtai nazardan bu shuni anglatadiki, korporativ madaniyatni shakllantirishga sarmoya kiritish ham kiska muddatli, ham uzoq muddatli samaradorlikni ta'minlashning strategik investitsiyasidir.

Korporativ madaniyatning tashkilot tashqi muhitga moslashish qobiliyatiga ta'siri ham alohida e'tiborni talab etadi. Bozor kon'yunkturasi o'zgarganda, yangi texnologiyalar paydo bo'lganda yoki raqobat kuchayganida, ichki qadriyatlari barqaror va xodimlari o'z rolini aniq anglaydigan tashkilotlar yangi sharoitlarga tezroq va kamroq resurs sarflab moslashadi. Bu holat shundan kelib chiqadiki, moslashuvchan madaniyatga ega tashkilotlarda xodimlar o'zgarishlarga qarshilik sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida qaraydi. Tashkilot ichida o'rnatilgan umumiy me'yorlar va qadriyatlar tizimi o'zgarish jarayonlarini boshqarishni osonlashtiradi, chunki yangi strategiyalar mavjud madaniy zamin ustiga quriladi va shu orqali amalga oshirish xarajatlari hamda vaqti qisqaradi.

Korporativ madaniyatning tashkilotning tashqi imidjiga va iste'molchilar ishonchiga ta'sirini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Tashkilot ichida kuchli qadriyatlar tizimi shakllangan kompaniyalar o'z xodimlari orqali bozorga muayyan madaniy signal yuboradi: mijozlar, hamkorlar va investorlar bunday tashkilotni ishonchli, barqaror va uzoq muddatli hamkorlikka tayyor deb baholaydi. Bu esa nafaqat obro'-e'tiborni mustahkamlaydi, balki bevosita moliyaviy samaradorlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ishonch darajasi yuqori bo'lgan tashkilotlar tranzaksiya xarajatlarni kamaytirib, yangi bozorlarni o'zlashtirish jarayonida raqobatdoshlaridan ustun turadi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Yuqorida sanab o'tilgan mexanizmlarni umumlashtirganda, korporativ madaniyat tashkiliy samaradorlikning yagona va mutlaq determinanti emas, balki boshqa omillar bilan o'zaro ta'sirda ishlaydigan tizimli katalizator ekanligi yaqqol ko'rinadi. Moliyaviy resurslar, texnologik imkoniyatlar va bozor sharoiti qanchalik qulay bo'lmasin, agar tashkilot ichida qadriyatlar bo'lingan, muloqot buzilgan va xodimlar o'zini begona his qilsa, ushbu resurslardan to'liq foydalanish imkonsiz bo'ladi. Aynan shu sabab zamonaviy boshqaruv nazariyasi korporativ madaniyatni strategik rejalashtirish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqadi va uni ongli ravishda shakllantirish, monitoring qilish va zarur hollarda o'zgartirish menejmentning ustuvor vazifalari qatoriga kiradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolada amalga oshirilgan adabiyotlar tahlili va nazariy sintez korporativ madaniyat va tashkiliy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikning to'rt asosiy mexanizm orqali amalga oshirishini ko'rsatdi: qadriyatlar uyg'unligi, muloqot sifati, tashkiliy o'rganish va xodimlar motivatsiyasi. Ushbu mexanizmlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, korporativ madaniyatning tashkiliy samaradorlikka ta'sirini kuchaytiruvchi yoki zaiflashtiruvchi omillar sifatida bir tizimda ishlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, korporativ madaniyat tashkilot faoliyatining ikkinchi darajali elementi emas, balki strategik boshqaruvning asosiy vositasidir. Zamonaviy raqobat sharoitida, xususan O'zbekistondagi bozor islohotlari kontekstida, tashkiliy madaniyatni ongli ravishda shakllantirishga e'tibor qaratish menejment amaliyotining ustuvor yo'nalishiga aylanishi lozim. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun korporativ madaniyatni o'lchashning standartlashtirilgan metodologiyalarini ishlab chiqish va madaniyatning turli tashkiliy samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'sirini alohida sektorial kontekstlarda o'rganish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Шейн, Э. Организационная культура и лидерство / Э. Шейн; пер. с англ. С. Жильцова. — СПб.: Питер, 2011. — 336 с.
- 2.Robbins, S.P. Organizational Behavior / S.P. Robbins, T.A. Judge. — 17th ed. — New York: Pearson, 2017. — 752 p.
- 3.Senge, P.M. The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization / P.M. Senge. — New York: Doubleday, 1990. — 424 p.
- 4.Xolmatov, Sh.R. O'zbekistonda korporativ madaniyatning shakllanish xususiyatlari / Sh.R. Xolmatov // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2022. — № 3. — B. 112–119.
- 5.Peters, T. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies / T. Peters, R. Waterman. — New York: Harper & Row, 1982. — 360 p.
- 6.Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations / G. Hofstede. — 2nd ed. — Thousand Oaks: Sage Publications, 2001. — 596 p.

Qarshi davlat texnika universiteti

7.Спивак, В.А. Корпоративная культура: теория и практика / В.А. Спивак. — СПб.: Питер, 2001. — 352 с.

8.Handy, C. Understanding Organizations / C. Handy. — 4th ed. — London: Penguin Books, 1993. — 464 p.

9.Denison, D.R. Corporate Culture and Organizational Effectiveness / D.R. Denison. — New York: Wiley, 1990. — 267 p.

10. O'Reilly, C.A. Culture as Social Control: Corporations, Cults, and Commitment / C.A. O'Reilly, J. Chatman // Research in Organizational Behavior. — 1996. — Vol. 18. — P. 157–200.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Rayimdjanova Gulnoza Xolmatovna O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi gumanitar va ijtimoiy fanlar maktabi v.b.dosenti / Раимджанова Гульноза Холматовна и.о. доцента Школы гуманитарных и социальных наук Академии государственной политики и управления при Президенте Республики Узбекистан / Gulnoza Kholmatovna Rayimdjanova Acting Associate Professor, School of Humanities and Social Sciences, Academy of Public Policy and Governance under the President of the Republic of Uzbekistan.

AGILE-DIGITAL BOSHQARUV ASOSIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING INNOVATSION MEXANIZMLARI

Shodmanov Toshtemir Ro'ziyevich

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ НА ОСНОВЕ AGILE- ЦИФРОВОГО УПРАВЛЕНИЯ

Шодманов Тоштемур Рузиевич

INNOVATIVE MECHANISMS FOR IMPROVING EFFICIENCY BASED ON AGILE-DIGITAL MANAGEMENT

Shodmanov Toshtemir Ruziyevich

Received: June 10, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 17, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada Agile-digital boshqaruv yondashuvlari asosida korxona va tashkilotlar samaradorligini oshirishning innovatsion mexanizmlari tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruv jarayonlarini moslashuvchan (Agile) tamoyillar asosida tashkil etish, qaror qabul qilish tezligini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarini boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish orqali innovatsion rivojlanishning asosiy omillari aniqlangan. Tadqiqot natijalari tashkilotlarda boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Agile boshqaruv, raqamli transformatsiya, innovatsion mexanizmlar, boshqaruv samaradorligi, raqamli iqtisodiyot, moslashuvchan boshqaruv, axborot texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье анализируются инновационные механизмы повышения эффективности организаций на основе Agile-цифрового управления. Рассматриваются возможности внедрения гибких (Agile) подходов в условиях цифровой трансформации, направленные на ускорение процессов принятия решений и оптимизацию использования ресурсов. Также исследуется интеграция современных информационных технологий в систему управления как ключевой фактор инновационного развития. Результаты исследования направлены на разработку практических рекомендаций по повышению эффективности управленческих процессов в организациях.

Ключевые слова: Agile-управление, цифровая трансформация, инновационные механизмы, эффективность управления, цифровая экономика, гибкое управление, информационные технологии.

Abstract: This article analyzes innovative mechanisms for improving organizational efficiency based on Agile-digital management approaches. It examines the implementation of flexible (Agile) methods in the context of digital transformation aimed at accelerating decision-making processes and optimizing resource utilization. The study also explores the integration of modern information technologies into management systems as a key driver of innovative development. The results are focused on developing practical recommendations for enhancing management efficiency in organizations.

Keywords: Agile management, digital transformation, innovative mechanisms, management efficiency, digital economy, flexible management, information technologies.

■ KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimlarini takomillashtirish va tashkilotlar samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunning

dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Globallashtirish jarayonlarining chuqurlashuvi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda bozor munosabatlaridagi keskin raqobat boshqaruvning

an'anaviy yondashuvlarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, Agile-digital boshqaruv yondashuvi tashkilotlarda moslashuvchanlikni ta'minlash, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi zamonaviy boshqaruv modeli sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Agile yondashuvi dastlab dasturiy ta'minot ishlab chiqish sohasida shakllangan bo'lsa-da, hozirgi kunda u raqamli transformatsiya jarayonlarining asosiy metodologik asoslaridan biriga aylangan. Ushbu yondashuvning asosiy tamoyillari — moslashuvchanlik, iterativ rivojlanish, jamoaviy hamkorlik va mijozga yo'naltirilganlik — boshqaruv tizimlarida innovatsion mexanizmlarni joriy etish uchun qulay zamin yaratadi. Raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan holda Agile boshqaruv modelini qo'llash tashkilotlar faoliyatining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli boshqaruv tizimlarining murakkablashuvi innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqish va joriy etishni talab etmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari kabi vositalar Agile yondashuvi bilan uyg'unlashganda, tashkilotlarda strategik qarorlar qabul qilish jarayoni yanada samarali va asoslangan bo'ladi. Bu esa boshqaruv samaradorligini oshirishning yangi paradigmasini shakllantiradi.

Tadqiqotning maqsadi Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirishning innovatsion mexanizmlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Mazkur yo'nalish bo'yicha olib borilayotgan izlanishlar zamonaviy tashkilotlarning raqamli transformatsiya sharoitida barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirish masalalari bo'yicha ilmiy adabiyotlarda turli nazariy va amaliy yondashuvlar keng yoritilgan. Xususan, Agile metodologiyasining kelib chiqishi va rivojlanishi dastlab dasturiy ta'minot ishlab chiqish sohasida shakllangan bo'lib, keyinchalik u boshqaruvning universal tamoyili sifatida turli tarmoqlarga tatbiq etila boshlangan. Klassik tadqiqotlarda Agile yondashuvining asosiy tamoyillari sifatida moslashuvchanlik, iterativ rivojlanish, jamoaviy hamkorlik va mijozga yo'naltirilganlik kabi jihatlar ta'kidlanadi.

Zamonaviy ilmiy manbalarda raqamli transformatsiya jarayonlari bilan Agile boshqaruvning integratsiyasi alohida yo'nalish sifatida ko'rib chiqilmoqda. Tadqiqotchilar raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va bulutli platformalarning boshqaruv tizimlariga joriy etilishi tashkilotlarning qaror qabul qilish tezligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilishini asoslab bermoqdalar. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimlarining murakkablashuvi

innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqish zaruratini kuchaytirayotgani qayd etiladi.

Mahalliy va xorijiy olimlarning ishlari tahlili shuni ko'rsatadiki, Agile-digital boshqaruv modeli tashkilotlarda operatsion samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda strategik moslashuvchanlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq ayrim tadqiqotlarda ushbu yondashuvni to'liq joriy etish uchun tashkiliy madaniyatni o'zgartirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va xodimlarning kompetensiyalarini oshirish zarurligi ham ta'kidlanadi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili Agile va raqamli boshqaruv integratsiyasi zamonaviy boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishda istiqbolli yo'nalish ekanligini ko'rsatadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirishning innovatsion mexanizmlarini o'rganishda kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilib, Agile boshqaruv tamoyillari hamda raqamli transformatsiya jarayonlarining o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslandi. Shuningdek, boshqaruv samaradorligini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda mantiqiy umumlashtirish va statistik tahlil elementlari qo'llanildi.

Metodologik asos sifatida xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tajribalar hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimlarini rivojlantirishga oid konseptual yondashuvlar o'rganildi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy yondashuvlarning uyg'unligi ta'minlanib, Agile metodologiyasining tashkilotlar faoliyatiga ta'siri hamda raqamli texnologiyalarning integratsiya darajasi tahlil qilindi.

Shuningdek, empirik ma'lumotlarni umumlashtirish orqali innovatsion boshqaruv mexanizmlarining samaradorlikka ta'siri baholandi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida taqqoslash, modellash va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirish mexanizmlarini tahlil qilish natijasida zamonaviy tashkilotlarda boshqaruv jarayonlarining transformatsiyasi asosan moslashuvchanlik, tezkor qaror qabul qilish va raqamli texnologiyalar integratsiyasi orqali amalga oshirilishi aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ierarxik boshqaruv modellari ko'pincha o'zgaruvchan bozor sharoitlariga tez moslasha olmasligi sababli samaradorlikni pasaytiradi, Agile yondashuvi esa iterativ jarayonlar va jamoaviy ishlash orqali bu muammoni sezilarli darajada kamaytiradi. Raqamli vositalar bilan uyg'unlashgan Agile model esa boshqaruv qarorlarining aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, raqamli transformatsiya tashkilotlarda ma'lumotlar oqimini

markazlashtirish, real vaqt rejimida monitoring qilish hamda analitik qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Big Data, sun'iy intellekt va bulutli texnologiyalar kabi vositalar Agile tamoyillari bilan birgalikda qo'llanilganda, resurslardan foydalanish

samaradorligi oshadi hamda operatsion xarajalar optimallashtiriladi. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv tizimlari xodimlar o'rtasidagi kommunikatsiyani yaxshilab, loyiha boshqaruvida shaffoflikni ta'minlaydi.

1-jadval.

Agile-digital boshqaruvda innovatsion mexanizmlar va ularning samaradorlikka ta'siri

Innovatsion mexanizm	Qo'llaniladigan texnologiya yoki yondashuv	Boshqaruvga ta'siri	Kutiladigan natija
Agile metodologiyasi	Scrum, Kanban, iterativ boshqaruv	Qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi, moslashuvchanlikni oshiradi	Loyihalarni tez va sifatli amalga oshirish
Raqamli transformatsiya	ERP, CRM, BPM tizimlari	Jarayonlarni avtomatlashtiradi va integratsiyani kuchaytiradi	Operatsion samaradorlikning oshishi
Sun'iy intellekt	Machine Learning, AI analytics	Qaror qabul qilishni ma'lumotlarga asoslaydi	Prognozlash va xatolarni kamaytirish
Katta ma'lumotlar (Big Data)	Data analytics platformalari	Tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi	Strategik qarorlar sifatining oshishi
Bulutli texnologiyalar	Cloud computing xizmatlari	Resurslardan moslashuvchan foydalanishni ta'minlaydi	Xarajatlarni optimallashtirish
Avtomatlashtirilgan boshqaruv	RPA (Robotic Process Automation)	Takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtiradi	Vaqt va mehnat resurslarini tejash
Jamoaviy raqamli platformalar	Trello, Jira, Asana	Jamoa ichidagi kommunikatsiyani yaxshilaydi	Shaffoflik va hamkorlik samaradorligi

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Agile-digital boshqaruvni joriy etgan tashkilotlarda innovatsion faoliyat darajasi sezilarli oshadi, chunki jamoalar tezkor prototiplash va doimiy takomillashtirish tamoyillari asosida ishlaydi. Bu esa mahsulot va xizmatlarni bozorga chiqarish vaqtini qisqartiradi hamda raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shuningdek, boshqaruv jarayonlarida avtomatlashtirish darajasining ortishi inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytiradi va qaror qabul qilish sifatini yaxshilaydi.

Shu bilan birga, tahlil natijalari Agile-digital boshqaruvni samarali joriy etish uchun tashkiliy madaniyatni moslashtirish muhim ekanligini ko'rsatadi. Xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsiyalarga ochiq muhit yaratish hamda yetakchilik uslublarini transformatsiya qilish zaruriy shartlar sifatida qayd etiladi. Aks holda, texnologik imkoniyatlar mavjud bo'lsa ham, ularning to'liq samaradorlikka erishishi cheklanishi mumkin.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlil natijalari Agile va raqamli boshqaruv integratsiyasi tashkilotlarning operatsion va strategik samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. Innovatsion mexanizmlar sifatida moslashuvchan boshqaruv tuzilmalari, raqamli platformalar, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish tizimlari va avtomatlashtirilgan jarayonlar kompleks tarzda qo'llanilganda, yuqori darajadagi boshqaruv samaradorligiga erishish mumkinligi aniqlangan.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari Agile-digital boshqaruv asosida samaradorlikni oshirishning innovatsion mexanizmlari zamonaviy tashkilotlar

faoliyatida muhim transformatsion ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moslashuvchan boshqaruv yondashuvlarini joriy etish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish hamda resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish tashkilotlar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, Agile metodologiyasi va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi boshqaruv tizimlarida innovatsion muhitni shakllantiradi, jarayonlarning shaffofligi va samaradorligini oshiradi. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish esa strategik qarorlar sifatini yaxshilab, operatsion xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari samarali implementatsiya uchun tashkiliy madaniyatni modernizatsiya qilish, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda boshqaruv jarayonlarini doimiy takomillashtirib borish zarurligini ko'rsatdi. Umuman olganda, Agile-digital boshqaruv modeli asosida innovatsion mexanizmlarni joriy etish tashkilotlarning barqaror rivojlanishi va samaradorligini oshirishda istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1]. Ruzmetov B., Baxtiyarov Sh. Mintaqani barqaror rivojlanish maqsadlari asosida kompleks rivojlantirish ustuvor yo'nalishlari. "O'zbekistonda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari"

Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjumani, - Buxoro: BuxDU, 14-15 aprel. 2025 yil

[2]. Xudayberganov D.T. Оценка лояльности потребителей бренда и ее влияние на прибыль бизнеса. (2026). Журнал «Маркетинг», 1. <https://marketingjournal.uz/index.php/mj/article/view/743>

[3]. Achilova F.K. Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda xizmatlar sohasini taraqqiy qildirish yondashuvlari. // "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali, Toshkent, 1-son, yanvar, 2026-yil, 263-272 b.

[4]. Achilova F.K. Digitization of housing and communal services management in rural areas. Журнал «Экономика и предпринимательство», Россия, № 3 (140) 2022 год, (Vol. 16 Nom. 3). Стр. 476-483

[5]. Achilova F.K. Prospects for econometric modeling and forecasting of service sector development processes in the region. // Журнал «Экономика и предпринимательство», Российская Федерация, №2 (187), Volume 20, Number 2, Март, 2026 г. Стр. 644-652

[6]. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. // Harvard Business Review, Amerika Qo'shma Shtatlari, №2, Volume 63, 2026 г. Стр. 45–60.

[7]. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. // Harvard

Business School Press Review, Amerika Qo'shma Shtatlari, №1, Volume 28, 2026 г. Стр. 112–130.

[8]. Hammer M., Champy J. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. // Management Science Journal, Buyuk Britaniya, №3, Volume 19, 2026 г. Стр. 201–215.

[9]. Neely A. Business Performance Measurement: Theory and Practice. // Cambridge Journal of Economics and Management, Buyuk Britaniya, №2, Volume 41, 2026 г. Стр. 310–325.

[10]. Saaty T.L. Decision Making with the Analytic Hierarchy Process. // International Journal of Decision Sciences, AQSh, №1, Volume 15, 2026 г. Стр. 88–104.

Muallif (lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Shodmanov Toshtemir Ro'ziyevich, Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi / Шодманов Тоштемур Рузиевич, Независимый исследователь Каршинского государственного университета / Shodmanov Toshtemir Ruziyevich, Independent researcher at Karshi State University

E-mail: achilovaf@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8358-5416

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT PORTFELINI SAMARALI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

Turayev Xizir Nazar o'g'li

ЗНАЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Тураев Хизир Назар-угли

THE IMPORTANCE OF EFFECTIVE CREDIT PORTFOLIO MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS

Turayev Khizir Nazar oglu

Received: June 3, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarining kredit portfeli samarali boshqarilishi masalalari bayon etilgan bo'lib, statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasida bank tizimini isloh qilish bo'yicha 2020-2025 yillarga mo'ljallangan strategiyada nazarda tutilgan kredit portfeli va risklarni boshqarish sifatini yaxshilash kabi ustuvor masalalarning ahamiyati izoglangan. Shuningdek maqolada bank tizimidagi kredit portfeli va muammoli kreditlar bilan ish olib borilishi hamda qonunchilik doirasida ko'rilyotgan chora-tadbirlarning analizi keltirilgan bo'lib, ushbu sohada kredit berish va qaytarib olish tizimining samarali faoliyatini ta'minlash borasida ba'zi tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banki, kredit qo'yilmalari, kredit portfeli, likvidlik koeffitsenti, bank balansi, bank aktivi, ssuda kapitali, risklarni boshqarish, bank tizimi

Аннотация: В данной статье на основе статистических данных описаны и проанализированы вопросы эффективного управления кредитным портфелем коммерческих банков. Отмечается важность таких приоритетных вопросов, как повышение качества кредитного портфеля и управления рисками, предусмотренных в Стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020-2025 годы. Также в статье дан анализ работы с кредитным портфелем и проблемными кредитами в банковской системе, и мерам, принимаемым в рамках законодательства, даны некоторые рекомендации по обеспечению эффективной работы системы кредитования и погашения. в этой области.

Ключевые слова: коммерческие банки, кредитные вложения, кредитный портфель, ликвидный коэффициент, банковский баланс, банковский актив, ссудный капитал, управление рисками, банковская система.

Annotation: In this article, the issues of effective management of the credit portfolio of commercial banks are described and analyzed based on statistical data. The importance of priority issues such as improving the quality of the credit portfolio and risk management provided for in the 2020-2025 strategy for the reform of the banking system in the Republic of Uzbekistan is noted. an analysis of the measures taken is presented, and some recommendations are given to ensure the effective operation of the lending and withdrawal system in this area.

Key words: commercial bank, loan deposits, loan portfolio, liquidity ratio, bank balance, bank asset, loan capital, risk management, banking system.

■ KIRISH

Bank tizimini samaradorligini oshirishda kredit operatsiyalari muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda tijorat banklari kredit operatsiyalari bank daromadlarini shakllantiruvchi faoliyat bo'lganligi sababli kredit portfelining sifat darajasining barqarorligini ta'minlash banklarning asosiy vazifalari sanaladi.

Kreditlash tijorat banklari uchun birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat turi hisoblanadi, chunki tijorat banklari kredit portfeli sifatining pasayishi ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir qiladi, ya'ni muddati o'tgan kreditlarning kredit qo'yilmalari hajmidagi salmog'ining oshishi bankning likvidligini keskin pasayishiga olib keladi. Shuning uchun ham

tijorat banklari kredit portfelini samarali tarzda boshqarish xo'jalik subyektlarining kredit mablag'lariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Kelgusida ham bank tizimida islohotlarni jadallashtirish, bank xizmatlari bozori hajmini oshirish va sohada raqobatni rivojlantirish masalalari tarkibida bank va moliya tizimida yillik kreditlash hajmini 40 milliard dollarga yetkazish, bank omonatlari hajmini 4 barobarga oshirish nazarda tutilgan. [1]

Respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirilayotgan bank kreditlari xajmining oshishi, ulardan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yurituvchi subyektlar mikdorining ko'payishi, banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish, ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar bo'yicha hisoblangan foizlarni o'z vaqtida undirib olishni ta'minlash vazifalari banklar kredit portfeli ustidan doimiy kuzatib borishni dolzarb masala ekanligini asoslab beradi. Kredit portfelidagi har bir kredit bo'yicha o'z vaqtida nazorat va nazorat natijasida muammoli kreditlarni qaytarish yoki konsul'tativ ko'rinishdagi ishlar olib borilsa, kredit portfelining risklilik darajasi kamayadi.

Kreditlar muammoli kreditlarga aylanmasdan ularni ta'minoti garovga olingan mulkni sotuvga qo'yish yoki kreditni kafolatlangan shaxslardan o'z majburiyatlarini bajarishini talab etishi kerak. [2] Bank kreditlaridan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori ko'payishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni o'z vaqtida undirib olishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy nazorat qilib borish kuzatib borish muhurligini asoslaydi. Ayni paytda kredit portfeli va risklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmining mo'tadil o'sishiga amal qilish va kreditlashning faqat bozor shartlari asosida amalga oshirilishiga e'tibor berish alohida ta'kidlab o'tilgan. [3] Shunisi ahamiyatlilik, ushbu strategiyada yetarli darajada xizmat ko'rsatilmayotgan va zaif qatlamlarda davlat ishtirokini kuchaytirish va manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholi va kichik biznes uchun masofaviy xizmatlarni keng joriy qilish, kamxarj xizmat ko'rsatish nuqtalari tarmog'ini rivojlantirish, shuningdek, respublika yagona moliya tizimining o'zaro to'ldiruvchi qismi sifatida nobank kredit tashkilotlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali moliyaviy xizmatlar ommabopligini va sifatini oshirish bo'yicha olib boriladigan ishlar belgilab berilgan. Shuningdek, amalga oshirilayotgan bank tizimini xususiyalashtirish jarayonini jadallashtirish banklarning ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etish, ularning faoliyatini tijoratlashtirish, eng muhimi ishonchini oshirish orqali erkinlashtirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berganligi bank tizimining iqtisodiyotdagi ahamiyati muhim ekanligini ko'rsatib beradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalari bir qator xorijiy olimlarning ilmiy

tadqiqotlarida o'rganilgan va kredit portfeli tushunchasini uning mohiyatiga berilgan ta'riflarda ifodalangan.

Shuningdek, N. Sokolinskaya-kredit portfeli qisqa va uzoq muddatli kreditlar yig'indisidan iborat deb ta'riflaydi va muammoli kreditlarni boshqarish masalasiga alohida to'xtalib o'tadi. Bu ta'rifda asosiy e'tibor kreditning muddatiga qaratilgan bu holat kredit holatini va mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Chunki, bank tomonidan berilgan kreditlarning muddatini belgilab qo'yilishi va unga rioya qilinishi faqat kredit klassifikatsiyasi sifatini aniqlashda muhim omil bo'lishi mumkin. Masalan amerikalik iqtisodchilar Kris J. Barlton, Diana Mak Noton kredit portfeli-bu kreditlarni turkumlashni o'z ichiga oladi deb ta'riflashadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ham bu borada qator izlanishlarni olib borishgan, xususan, Sh. Z. Abdullaevaning fikriga ko'ra, banklarning muddati o'tgan kreditlari-bu turli xil kredit risklariga asoslangan muayyan mezonlarga qarab turkumlangan kreditlarning qaytarilishida yo'l qo'yilgan kamchiliklar bo'lib, asta sekin umumiy bank aktivlarining standart holatiga tasir qiladi deb aytadi. Uning turli shakllarida kreditorning belgilangan qarzni kech to'lashi yoki to'liq to'lamasligi va bunda vaqt omilining suistemol qilinishi biz yuqorida so'z yuritayotgan masala obyekt bo'lib xizmat qiladi. Masalan: nemis iqtisodchi olimi V. Leksning fikricha, kredit munosabatining yuzaga kelishi uchun qarz beruvchining ishonchi muhim ahamiyatga ega emas, bunda qarz beruvchilar qarz oluvchilarning to'lov qobiliyatiga ishonchdan ko'ra, ishonchsizlik ruhiyatida bo'ladi va shuning uchun ham ular o'z manfaatlarining to'liq himoyasini ta'minlash uchun kafolat talab etadilar. V. Leks ham o'z fikrida bir jihatdan xaq, chunki u alohida bir kredit munosabati haqida emas, balki kredit munosabatlarining yig'indisi haqida fikr bildiradi.

Tijorat banklarida eng ko'p daromad keltiruvchi operatsiyalarning asosiysi kreditlash operatsiyasidir. Shuning uchun ham mijoz va bank o'rtasida eng avvalo ishonch kredit munosabatining ajralmas qismi sifatida yuzaga kelishi kerak. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga tayangan holda ta'kidlash lozimki, kredit portfelini samarali tashkil etishda tijorat banklarining o'rnini yanada oshirish yuzasidan izlanishlar olib borilishini doimo dolzarb hisoblanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda statistik jadval va ma'lumotlar, analitik taqqoslash, mantiqiy va taqqoslama tahlil hamda mavzuga oid xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlaridan keng foydalanilgan. Maqolaning nazariy va uslubiy asosi sifatida umumiy iqtisodiy adabiyot hamda ilmiy maqolalar, iqtisodchi olimlarning tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalari bo'yicha izlanishlari, jarayonlarni kuzatish, iqtisodiy hodisa va jarayonlarga tizimli yondashuv, muallif tajribalari bilan qiyosiy tahlil o'tkazish orqali tegishli yo'nalishlarda xulosa, va takliflar o'rin olgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Bankning kredit portfeli - bu bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirish uchun zarur asos sanalib, bank tomonidan berilgan jami kreditlarning yig'indisini o'zida ifodalaydi. Shuningdek, banklar

faoliyatida kredit operatsiyalari asosiy o'rinni egallagani uchun ularning kredit portfelini to'g'ri tashkil qilish banklarning samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun imkoniyat yaratib beruvchi asosiy omillardan biridir.

Agarda tijorat bankida kredit operatsiyalarini olib borishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar mavjud bo'lsa banklar daromadining kamayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, banklarning kredit portfeli va uning sifatini nazorat qilib borish tijorat banklari samarali faoliyatini belgilaydi. Tijorat banklarida kredit portfelini boshqarish samaradorligini oshirish yo'llari yuzasidan izlanishlar olib borilishini doimo dolzarb deb hisoblaymiz.

Kredit portfelini tijorat banklarida samarali boshqarishning pirovard maqsadi ushbu portfelning risk, daromadlilik va likvidlilik ko'rsatkichlarining optimal darajasiga erishish hisoblanadi. Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarishda bir qator omillar mavjud bo'lib, ularning ayrimlari quyidagilardan iborat:

- tijorat banklarida aktivlar sifati ustidan monitoring olib borish natijasida bank aktivlari bilan bog'liq muammoli holatlarni dastlabki bosqichlarda aniqlab ularni bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash;

- tijorat banklarda aktivlarni diversifikatsiya qilib boorish va kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali

tavakkalchiliklarni samarali boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

- kredit munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar ijrosini tashkil qilish asosida kreditlash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan risklarni baholash, o'rganish, ularni tahlil qilish, biznes-reja ko'rsatkichlari bajarilishini nazorat qilish;

- muammoli kreditlarni boshqarishning yangi usullarini shakllantirish;

- kredit portfelida yaxshi kreditlar ulushi 90 foizdan kam bo'lmasligi, muddati o'tgan kreditlar miqdorini minimallashtirish, kredit portfeli tarkibining tasdiqlangan kredit siyosatiga amal qilishini nazorat qilish kabilarda namoyon bo'ladi.

Tijorat banklarining kreditlash amaliyotida kreditlashning zamonaviy usullarini qo'llash banklar va mijozlar uchun quyidagi ijobiy jihatlarni ta'minlaydi: banklar jalb qilingan va o'z mablag'laridan samarali foydalanadi; tijorat banklari mijozlari mablag'larini bank talabiga ko'ra kreditni qaytarishga yo'naltirish mumkin; kredit hujjatlarini rasmiylashtirish tezkor va kredit olish imkoniyatlari yuqori; ushbu kreditlash shakllarining ko'p maqsadlilik ishlab chiqarish korxonalarining aylanma mablag'larini aylanishini tezlashtiradi va ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlaydi. Mijozlar foydalangan kredit miqdori va muddatiga muvofiq foiz to'lovlarni to'laydi; kreditlash jarayonida resurslardan samarali foydalanish bilan birga, bank likvidlilikini ta'minlaydi va boshqaradi.

1-jadval

Tijorat banklari kredit qo'yilmalarining tarmoqlar bo'yicha ulushi [4]

Ko'rsatkichlar nomi	1/1/2023		1/1/2024		O'zgarishi, foizda
	mlrd. so'm	ulushi, foizda	mlrd. so'm	ulushi, foizda	
Jami kreditlar	326,386	100%	390,049	100%	19.5%
Sanoat	117,639	36.0%	126,647	32.5%	7.7%
Qishloq xo'jaligi	35,022	10.7%	42,096	10.8%	20.2%
Qurilish sohasi	9,282	2.8%	10,400	2.7%	12.0%
Savdo va umumiy xizmat	27,406	8.4%	28,911	7.4%	5.5%
Transport va kommunikatsiya	28,708	8.8%	29,673	7.6%	3.4%
Moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish	3,814	1.2%	3,856	1.0%	1.1%
Uy-joy kommunal xizmati	2,284	0.7%	1,888	0.5%	-17.3%
Jismoniy shaxslar	69,496	21.3%	100,949	25.9%	45.3%
Boshqa sohalar	32,734	10.0%	45,630	11.7%	39.4%

Yuqoridagi 1-jadvalda keltirib o'tilgan 2023-2024 yillik statistik ma'lumotlar tahlili asosida shuni aytish mumkinki, ma'lumotlariga asoslanib aytish mumkinki, tijorat banklarining kredit qo'yilmalarining tarmoqlar bo'yicha ulushi 2023 yilsanoatda 01-yanvar holatiga ko'ra 117,639 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yil 01-yanvar holatiga ko'ra 126,647 mlrd so'mni

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

tashkil etgan bo'lib, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan 7,7 % ga o'zgargan. Qishloq xo'jaligi sohasida esa 2023 yil 01-yanvar holatiga ko'ra 35,022 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yil 01-yanvar holatiga ko'ra 42,096 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lib, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan 20,2% ga o'zgargan. Xususan, jismoniy shaxslarning kredit qo'yilmalari 2023 yil 01-yanvar

holati bo'yicha 69,496 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yil 01-yanvar holati bo'yicha 100,949 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lib, 2024 yilda 2023 yilga nisbatan 45,3% ga o'zgargan. Bank aktiv operatsiyalari ichida kredit asosiy o'rinni egallaydi va bank daromadining salmoqli qismi ham aynan mazkur operatsiyalar orqali olinadi. Shu sababli bank kredit portfelining qanday shakllanishi bank faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bank kredit portfelini samarali boshqarishi uchun, eng avvalo banklarning kreditlash jarayoni to'g'ri tashkil qilinishi zarur. Amaldagi qonunchilikda bank kredit portfeli muntazam ravishda tahlil va audit qilinishi ko'rsatib o'tilgan bo'lib, bunda kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosatiga va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish jarayonlariga, garovni rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilishga muvofiqligini ta'minlashga e'tibor qaratilishi lozim. Shuningdek, respublikamizda bank xizmatlari iste'molchilarining huquqlarini himoya qilishni ta'minlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur keltirilgan ma'lumotlarga asoslangan holda ta'kidlash lozimki, tijorat banklari kredit portfelini samarali boshqarishning asosiy maqsadi kredit portfelning risk, daromadlilik va likvidlilik ko'rsatkichlarining optimal darajasiga erishish hisoblanadi. Umuman olganda, tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish bo'yicha quyidagi takliflar keltirib o'tamiz.

- bank aktivlari sifati ustidan doimiy, ta'sirchan monitoring olib borish, bank aktivlari bilan bog'liq muammoli holatlarni dastlabki bosqichlarda aniqlash va bartaraf etish mexanizmini mustahkamlash;
- banklarda aktivlarni keng diversifikatsiya qilish, kredit portfelini sog'lomlashtirish orqali tavakkalchiliklarni samarali boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib ularga zarur o'zgartirishlar kiritib borish;
- bank tizimiga oid qabul qilingan qarorlar hamda kredit munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar ijrosini tashkil qilish asosida kreditlash jarayonida vujudga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni baholash, o'rganish, ularni tahlil qilish, biznes-reja ko'rsatkichlari bajarilishini nazorat qilish; muammoli kreditlarni boshqarishning yangi usullarini shakllantirish;

Xususan, aktivlar sifatini ta'minlashni nazorat qilish, bunda kredit portfelida yaxshi kreditlar ulushi 90 foizdan kam bo'lmasligi, muddati o'tgan kreditlar miqdorini minimallashtirish, kredit portfeli tarkibining tasdiqlangan kredit siyosatiga amal qilib borilishi ijobiy natijani keltirib chiqaradi.

Respublikamiz tijorat banklari amaliyotida mijozlarning kreditga layoqatligini baholashda

muammolarni mavjudligi kredit portfeli sifatiga va uning barqaror o'sishiga salbiy ta'sir qilmoqda. Mijozning kredit to'loviga layoqatligining to'g'ri baholanishi kreditlarning o'z vaqtida to'la qaytishini ta'minlaydi. Sifatli kredit portfelini shakllantirish va kredit monitoringini puxta tashkil etish va olib borish lozim. Kreditlash operatsiyalarining hajmi ko'lamdorligi bilan birgalikda ularning risklilik darajasi oshib ketmasligi va sifatining yuqori bo'lishi ham lozim. Agarda bank kreditlarining sezilarli darajada kata qismi bir sohada to'planadigan bo'lsa, bu sohadagi salbiy o'zgarishlar kreditning qaytmasligiga, bu esa, o'z navbatida, bank foydasi tushishiga olib keladi. Tijorat banklari sifatli kredit portfelini shakllantirish uchun avvalambor kreditlash jarayonini to'g'ri va sifatli olib borishi zarur. Kreditlar ajratish borasida qarorlar qabul qilishda banklarning kredit qo'mitalari va mas'ul xodimlarining javobgarligini oshirish, kreditlardan foydalanish va qaytarilishi monitoringining mexanizmlarini bir xillashtirish, ular bo'yicha risklarni o'z vaqtida aniqlash, sifatli baholash va bartaraf etish, shuningdek, kreditlar bo'yicha muammoli qarzdorliklarni paydo bo'lishini oldini oluvchi choralar qabul qilish orqali tijorat banklarining kreditlash operatsiyalarini samarali tashkil etish va yuqorida berilgan barcha tavsiyalarni imkon qadar amaliyotga joriy etgan holda ularni takomillashtirish mumkin deb o'ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston-2030 Strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.PF-158-son
2. Z.Mamadiyurov, M.Maxmudova, M.Kurbonbekova. Bank ishi. Darslik. T.:Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi. 2021 yil. 158 bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
4. www.cbu.uz - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Turayev Xizir Nazar o'g'li Qarshi davlat texnika universiteti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasida stajyor-o'qituvchisi / Тураев Хизир Назар-угли Каршинский государственный технический университет Преподаватель-стажер кафедры «Бухгалтерский учет и аудит» / Turayev Khizir Nazar oglu Karshi State Technical University Trainee-teacher of the Department of "Accounting and Auditing"

E-mail: turaevkhizir@mail.ru

ORCID: 0009-0001-0003-8450

BANK SOHASIDA RISKLARNI BOSHQARISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Mitillayev Ibrohimjon Tursunpulatovich

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Митиллаев Иброхимжон Турсунпулатович

LEGAL FOUNDATIONS OF RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR

Ibrohimjon Tursunpulatovich Mitillayev

Received: June 19, 2026 Revised: June 26, 2026 Accepted: June 27, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi bank tizimida risklarni boshqarishning huquqiy asoslari tahlil qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Markaziy bank to'g'risida"gi va "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonunlari hamda Markaziy bank Boshqaruvining 2023-yil 18-apreldagi 3427-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Banklar va banklar guruhlarining risklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi nizomning mazmun-mohiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida banklarda risklarni boshqarish tizimining tashkiliy tuzilmasi, himoyaning uch chizig'i modeli, ichki nazorat mexanizmlari, risklarni baholash va monitoring qilish jarayonlari hamda stress-test amaliyotining ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, kredit va likvidlik risklarini boshqarishda stress-test ssenariylaridan foydalanishning banklar moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari banklarda risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlash va xalqaro standartlarga mos boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bank tizimi, risklarni boshqarish, bank risklari, kredit riski, likvidlik riski, operatsion risk, ichki nazorat, himoyaning uch chizig'i modeli, stress-test, Markaziy bank, banklar guruhi, moliyaviy barqarorlik, monitoring, risklarni baholash, risklarni kamaytirish, korporativ boshqaruv, bank nazorati, prudensial talablar.

Abstract. This article analyzes the legal foundations of risk management in the banking system of the Republic of Uzbekistan. In particular, the study examines the essence and significance of the Laws of the Republic of Uzbekistan "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan" and "On Banks and Banking Activities", as well as the Regulation "On Requirements for the Risk Management System of Banks and Banking Groups" approved by Resolution No. 3427 of the Board of the Central Bank dated April 18, 2023. The research investigates the organizational structure of risk management systems in banks, the three lines of defense model, internal control mechanisms, risk assessment and monitoring processes, and the importance of stress-testing practices. In addition, the role of stress-testing scenarios in managing credit and liquidity risks and ensuring the financial stability of banks is analyzed. The findings highlight the necessity of improving risk management systems in banks, strengthening financial security, and implementing management mechanisms that comply with international standards.

Keywords: banking system, risk management, banking risks, credit risk, liquidity risk, operational risk, internal control, three lines of defense model, stress testing, Central Bank, banking group, financial stability, monitoring, risk assessment, risk mitigation, corporate governance, banking supervision, prudential requirements.

Аннотация. В данной статье проанализированы правовые основы управления рисками в банковской системе Республики Узбекистан. В частности, раскрыты содержание и значение законов Республики Узбекистан «О Центральном банке Республики Узбекистан» и «О банках и банковской деятельности», а также Положения «О требованиях к системе управления рисками банков и банковских групп», утвержденного постановлением Правления Центрального банка № 3427 от 18 апреля 2023 года. В ходе исследования изучены организационная структура системы управления рисками в банках, модель трех линий защиты, механизмы внутреннего контроля, процессы оценки и мониторинга рисков, а также значение практики стресс-тестирования. Кроме того, проанализирована роль сценариев стресс-тестирования в управлении кредитными рисками и рисками ликвидности, а также в обеспечении финансовой устойчивости банков. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости совершенствования системы управления рисками в банках, укрепления финансовой безопасности и внедрения механизмов управления, соответствующих международным стандартам.

Ключевые слова: банковская система, управление рисками, банковские риски, кредитный риск, риск ликвидности, операционный риск, внутренний контроль, модель трех линий защиты, стресс-тестирование, Центральный банк, банковская группа, финансовая устойчивость, мониторинг, оценка рисков, минимизация рисков, корпоративное управление, банковский надзор, пруденциальные требования.

■ KIRISH

Bugungi kunda bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi va moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda risklarni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon moliya bozorlarida kuzatilayotgan globallashuv jarayonlari, iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda moliyaviy xizmatlar ko'lamining kengayishi banklar faoliyatida turli tavakkalchiliklarning yuzaga kelish ehtimolini oshirmoqda. Shu sababli bank risklarini aniqlash, baholash, monitoring qilish va ularni minimallashtirish masalalari zamonaviy bank menejmentining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [1].

Bank risklarini boshqarish tizimi moliyaviy vositachilik faoliyatining uzluksizligini ta'minlash, bank kapitalining yetariligidini saqlab qolish hamda mijozlar va investorlar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi. Xalqaro amaliyotda risklarni boshqarish tizimi bank faoliyatining ajralmas qismi sifatida qaralib, uning samaradorligi moliyaviy barqarorlikning asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kredit, likvidlilik, bozor, operatsion va reputatsion risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish banklarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi [2].

O'zbekiston Respublikasida ham bank sektorini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarni joriy etish va risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "O'zbekiston-2030" strategiyasida bank tizimining barqarorligini mustahkamlash, korporativ boshqaruvni rivojlantirish hamda prudensial nazorat mexanizmlarini takomillashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [3]. Mazkur vazifalarni amalga oshirish maqsadida Markaziy bank tomonidan banklar va banklar guruhlarida risklarni boshqarish tizimiga qo'yiladigan zamonaviy talablar ishlab chiqilgan va amaliyotga tatbiq etilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023-yil 18-apreldagi 3427-son qarori bilan tasdiqlangan "Banklar va banklar guruhlarining risklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi nizom banklarda risklarni boshqarishning tashkiliy-huquqiy asoslarini yanada mustahkamladi. Mazkur nizomda risklarni boshqarish madaniyatini shakllantirish, ichki nazorat tizimini rivojlantirish, stress-testlarni muntazam o'tkazish hamda himoyaning uch chizig'i modelini joriy etish bo'yicha talablar belgilangan bo'lib, ular banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda [4].

Mazkur tadqiqotning maqsadi bank sohasida risklarni boshqarishning huquqiy asoslarini o'rganish, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish hamda risklarni boshqarish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari banklarda risklarni boshqarish

amaliyotini rivojlantirish va moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlashga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Bank risklarini boshqarish masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan bo'lib, ularning ilmiy qarashlari bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Hennie van Greuning va Sonja Brajovic Bratanovic o'zlarining "Analyzing Banking Risk: A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management" asarida bank risklarini boshqarish tizimi bankning moliyaviy barqarorligi va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ta'kidlaydilar. Mualliflarning fikricha, risklarni aniqlash, baholash va nazorat qilish jarayonlari korporativ boshqaruv tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bank faoliyatining barcha darajalarida amalga oshirilishi zarur [1].

Anthony Saunders va Marcia Millon Cornett "Financial Institutions Management: A Risk Management Approach" nomli asarida moliyaviy institutlar faoliyatida kredit, likvidlilik, foiz stavkasi va operatsion risklarning o'rnini hamda ularni boshqarish mexanizmlarini tadqiq qilganlar. Ularning fikricha, zamonaviy bank menejmentining asosiy vazifasi tavakkalchilik va daromadlilik o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlashdan iboratdir [2].

Frederic S. Mishkin "The Economics of Money, Banking and Financial Markets" asarida banklar faoliyatidagi risklarni axborot asimmetriyasi, noaniqlik va moliyaviy bozorlarning o'zgaruvchanligi bilan bog'laydi. Olimning ta'kidlashicha, bank nazorati va prudensial tartibga solish mexanizmlarining samarali tashkil etilishi moliyaviy inqirozlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Joel Bessis "Risk Management in Banking" asarida bank risklarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilgan. Muallif kredit, bozor, likvidlilik va operatsion risklarni o'lchash hamda monitoring qilish usullarini yoritib, stress-testlash bank risklarini baholashning muhim vositasi ekanligini qayd etadi [4].

Bank risklarini boshqarishning huquqiy asoslari bo'yicha O'zbekiston Respublikasida ham qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tasdiqlangan "Banklar va banklar guruhlarining risklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi Nizomda risklarni boshqarishning tashkiliy tuzilmasi, himoyaning uch chizig'i modeli, stress-testlarni o'tkazish hamda ichki nazorat tizimini tashkil etish bo'yicha talablar belgilangan [5].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, bank risklarini samarali boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq

muddatli rivojlanishini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi. Shu bois risklarni boshqarish tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va amaldagi huquqiy mexanizmlarni rivojlantirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qolmoqda.

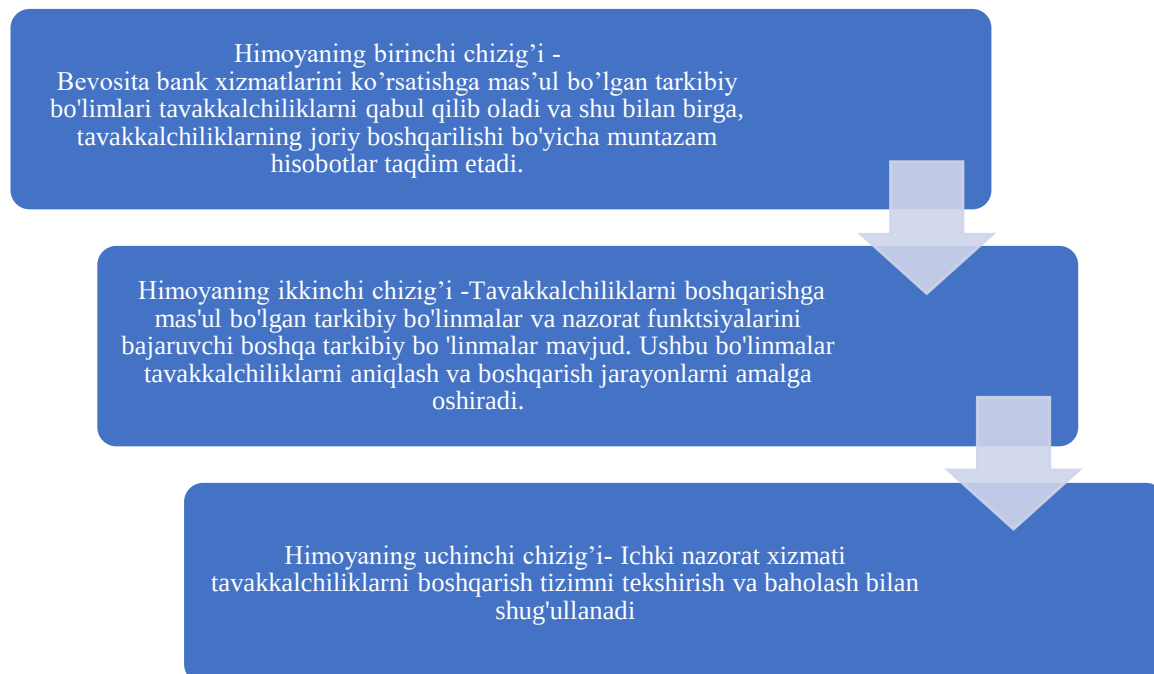
■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda bank sohasida risklarni boshqarishning huquqiy asoslarini o'rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va ilmiy abstraksiyalash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasining bank faoliyatini tartibga soluvchi qonunlari, Markaziy bankning normativ-huquqiy hujjatlari hamda risklarni boshqarish bo'yicha xalqaro tajribalar tahlil qilindi. Shuningdek, banklarda risklarni boshqarish tizimining tashkiliy tuzilmasi, ichki nazorat mexanizmlari va stress-test amaliyotlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganildi. Olingan ma'lumotlar asosida bank risklarini boshqarishning amaldagi holati baholandi va mavjud muammolar aniqlanib, ularni takomillashtirish bo'yicha xulosalar shakllantirildi. Tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlash maqsadida normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy manbalarning o'zaro qiyosiy tahlili amalga oshirildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

“O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida”gi va “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi qonunlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston-2030» strategiyasi to'g'risida»gi PF-158-son Farmoni doirasida 2030 yilgacha mo'ljallangan bank tizimini isloh qilish

strategiyasi asosida, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi qarori bilan 2023 yil 18 aprelda №3427 "Banklar va banklar guruhlarining risklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi nizomi" tasdiqlandi. Ushbu nizomga ko'ra, banklarda risklarni boshqarish tizimi quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi zarur: risklarni boshqarishning tashkiliy tuzilmasi, risklarni boshqarish madaniyati, bankning ichki jarayonlari, hujjatlari va vositalari, shuningdek, risklarni boshqarish va hisobot tayyorlashga mo'ljallangan axborot tizimi". Bu elementlar bank risklarini samarali boshqarish va ularning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu Nizomning 4-bandiga muvofiq, risklarni boshqarishga mas'ul bo'lgan tarkibiy bo'linmalar va ichki nazorat funksiyasini bajaruvchi bo'yicha bo'linmalar bank operatsion faoliyatidan ajratilishi kerak bunda risklarni baholashda va boshqarishda aniq manzilli reja qilishga erishiladi. Bundan tashqari, bank faoliyatining barcha yo'nalishlari va tashkiliy tuzilmasida sezilarli risklarni boshqarish qamrab olinishi lozim. Bu risklar xolisona va o'z vaqtida aniqlanishi, baholanishi va monitoring qilinishi, shuningdek, ularga oid hisobotlar tayyorlanishi va nazorat qilinishi hamda kamaytirilishi zarur. Bank xizmatlari uchun belgilangan narxlar esa, ushbu xizmatlar bilan bog'liq risklar va xarajatlarni hisobga olgan holda shakllantirilishi kerak. Risklarni boshqarish jarayonlarining to'liqligini va hujjatlashtirilishini ta'minlash ham muhimdir. Risklarni boshqarish tizimi himoyaning uch chizig'i metodiga asoslangan bo'lib, ushbu metodga muvofiq, risklarni boshqarish bo'yicha majburiyatlar bankning tegishli tarkibiy bo'linmalari o'rtasida taqsimlanishi zarur.

1- rasm. Bank risklarini boshqarish usuli

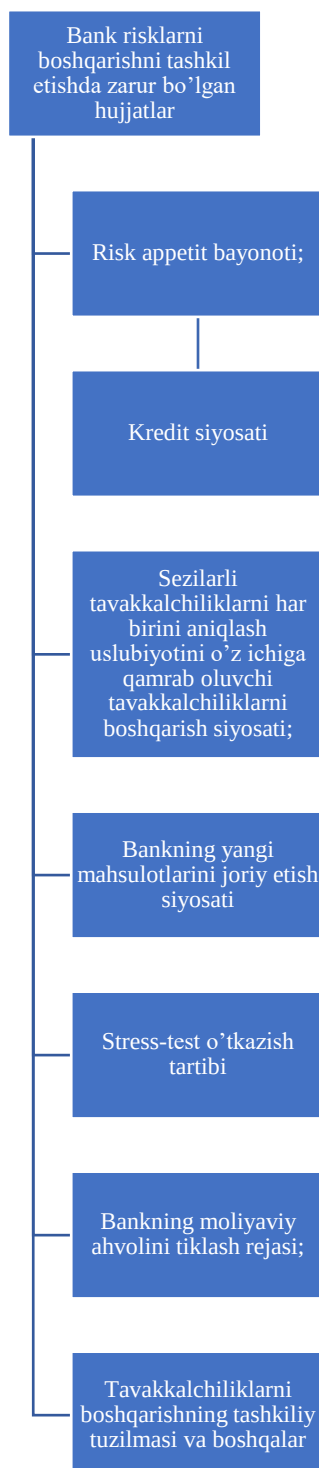
Agar bank tijorat banklar guruhining bosh banki sifatida faoliyat yuritadigan bo'lsa, u holda guruhning konsolidatsiyalashgan moliyaviy va nazorat hisobotlarini shakllantirish hamda ushbu hisobotlarga tayangan holda xavflarni boshqarish faoliyatini amalga oshirish

majburiyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, kuzatuv kengashi xavflarni boshqarish tizimini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan ichki hujjatlarni tasdiqlashi talab etiladi. Bu jarayonlar banklar guruhining barqarorligini ta'minlash va risklarni samarali

boshqarishga yordam beradi. Bunday hujjatlar, shuningdek, risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilish jarayonlarini yanada yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu ko'p omilli kompleks jarayon ma'lum axborotlar,

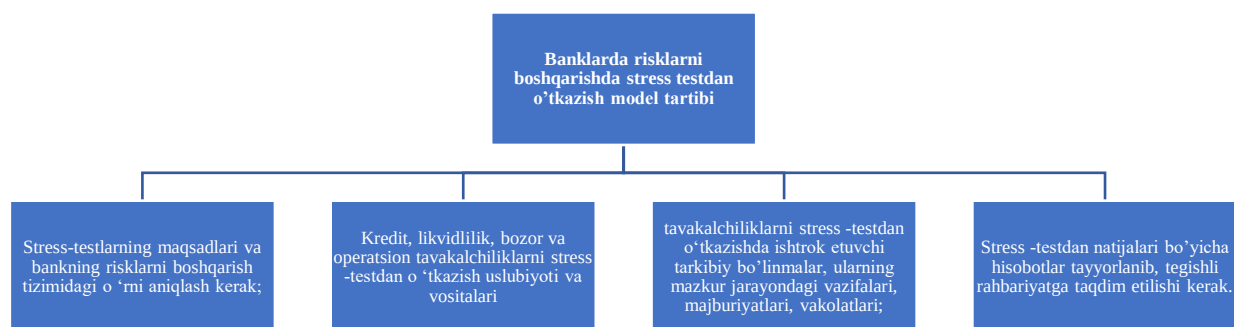
hujjatlarni tizimli ravishda shakllantirilishiga ham bog'liq bo'ladi. Shunga asoslangan holda ko'plab ekspertlarning fikrlarini umumlashtirish natijasida zaruriy hujjatlar kompleksi quyidagi rasmda ifodalangan.

2-rasm. Bank risklarni boshqarishni tashkil etishda zarur bo'lgan hujjatlar

Bankning stress-testdan o'tkazish tartibida quyidagi jihatlar aniqlanishi va har chorakda kamida bir marta amalga oshirilishi zarur: stress-testning maqsadlari va asosiy ko'rsatkichlari, sinov sharoitlari va ssenariylar,

o'tkazish metodologiyasi va usullari, olingan natijalarni tahlil qilish va hisobot tayyorlash, shuningdek natijalar asosida risklarni boshqarish strategiyalarini yangilash hisoblanadi.

3-rasm. Bank risklarni boshqarishda stress testdan o'tkazish model tartibi

Bank kredit riskini stress-testdan o'tkazishda quyidagi omillarni inobatga olish zarur: mamlakatning umumiy iqtisodiy holati, jumladan iqtisodiy ko'rsatkichlarning pasayishi, iqtisodiyotning sohalar kesimidagi o'sish sur'atlarining susayishi hamda bankning ichki omillari. Bank likvidlik tavakkalchiligini stress-testdan o'tkazishda esa quyidagi ssenariylar qo'llanilishi lozim. Bunda mamlakat iqtisodiyotining barqaror holatida stressga sabab bo'luvchi vaziyatlar nazarda tutiladi. Ushbu ssenariylar doirasida aktivlar sifatining yomonlashuvi, majburiyatlarning konsentratsiyasining ortishi, yuqori likvidlikka ega aktivlar hajmining sezilarli darajada kamayishi, bank kredit reytingining pasayishi, axborot tizimlariga qilingan hujumlar, aksiyadorlar bilan bog'liq muammolar hamda mamlakat bank tizimidagi inqiroz oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan stress holatlari ko'zda tutilgan. Ushbu jihatlarni hisobga olish bankning xavflarni boshqarish tizimini yanada mustahkamlash hamda stress sharoitlariga puxta tayyorgarlik ko'rish imkonini yaratadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bank sohasida risklarni samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida bank risklarini boshqarishning huquqiy asoslari so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashtirilib, xalqaro standartlarga mos mexanizmlar joriy etilmoqda. Xususan, Markaziy bank tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar banklarda risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va kamaytirish bo'yicha yagona yondashuvni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar banklarda himoyaning uch chizig'i modeli, ichki nazorat tizimi hamda stress-test amaliyotlarining joriy etilishi risklarni boshqarish samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, banklarning raqamli transformatsiyasi va moliyaviy xizmatlar ko'lamining kengayishi yangi turdagi risklarning yuzaga kelishiga sabab bo'layotgani risklarni boshqarish tizimini muntazam ravishda takomillashtirib borishni talab etadi.

Kelgusida banklarda zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan risk-menejment tizimlarini rivojlantirish, stress-test metodologiyalarini yanada

takomillashtirish hamda xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa bank tizimining barqarorligini mustahkamlash, moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Greuning Hennie van, Bratanovic Sonja Brajovic. Analyzing Banking Risk: A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management. – 4th Edition. – Washington D.C.: World Bank Publications, 2020. – 456 p.
2. Saunders Anthony, Cornett Marcia Millon. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. – 10th Edition. – New York: McGraw-Hill Education, 2021. – 784 p.
3. Mishkin Frederic S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – 13th Edition. – New York: Pearson Education, 2022. – 720 p.
4. Bessis Joel. Risk Management in Banking. – 5th Edition. – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 2015. – 976 p.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. – Toshkent, 2023. – 56 b.
6. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-582-son. – Toshkent, 2019. – 35 b.
7. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-582-son. – Toshkent, 2019. – 48 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2023-yil 18-apreldagi 3427-son qarori bilan tasdiqlangan "Banklar va banklar guruhlarining risklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida"gi Nizom. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2023. – 67 b.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Mitillayev Ibrohimjon Tursunpulatovich Qo'qon universiteti Andijon filiali Iqtisodiyot va moliya

kafedrasi i.i.f.d,(PhD) / Митиллаев Иброхимжон
Турсунпулатович PhD по экономическим наукам,
кафедра экономики и финансов, Андижанский
филиал Кокандского университета / Ibrohimjon
Tursunpulatovich Mitillayev PhD in Economics,

Department of Economics and Finance, Andijan Branch
of Kokand University

E-mail: ibr1980@mail.ru

ORCID: 0008-0009-6518-8710

BYUDJET TASHKILOTLARIDA ICHKI AUDITNI PROAKTIV XAVF BOSHQARUVI ASOSIDA TASHKIL ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Saitmurotov Saitmurot Masharip o'g'li

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ НА ОСНОВЕ ПРОАКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ

Сайтмуратов Сайтмурат Машиарип угли

IMPROVING THE ORGANIZATION OF INTERNAL AUDIT IN BUDGETARY ORGANIZATIONS BASED ON PROACTIVE RISK MANAGEMENT

Saitmurotov Saitmurot Masharip ugli

Received: June 21, 2026 Revised: June 23, 2026 Accepted: June 25, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston budjet tashkilotlarida ichki audit tizimini an'anaviy (reaktiv) modeldan xavfga asoslangan va proaktiv metodologiyaga o'tkazish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi – xavflarni identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirish mezonlarini takomillashtirish; budjet intizomi buzilishlari hamda moliyaviy xatarlar bo'yicha xavf indikatorlari (KRI) tizimini ishlab chiqish; audit mavzularini tanlashda moliyaviy ahamiyat, ehtimoliy oqibat va nazorat zaifligini integratsiyalashgan tarzda baholash modelini yaratishdan iborat. Tadqiqot COSO, IIA va INTOSAI/ISSAI meyoriy bazasini qiyosiy tahlil qilish, ekspert baholash hamda ko'p mezonli vaznli model qurish usullariga asoslanadi. Natijada uch mezonni birlashtiruvchi integratsiyalashgan xavf indeksi, 5×5 xavf matritsasi, to'rt guruhli KRI boshqaruv paneli va uzluksiz monitoringga asoslangan yopiq proaktiv audit sikli taklif etilgan. Tadqiqot natijalari budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, audit resurslarini eng yuqori xavfli sohalarga yo'naltirish va moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ichki audit, xavfga asoslangan audit, budjet tashkilotlari, xavf indikatorlari (KRI), proaktiv audit, ustuvorlashtirish, moliyaviy nazorat, budjet intizomi.

Abstract. This article examines the transition of the internal audit system in budget organizations of Uzbekistan from a traditional (reactive) model toward a risk-based and proactive methodology. The study aims to refine the criteria for risk identification, assessment, and prioritization; to develop a system of key risk indicators (KRIs) for budget-discipline violations and financial risks; and to design an integrated model that combines financial materiality, probable impact, and control weakness when selecting internal audit topics. The methodology relies on a comparative analysis of the COSO, IIA, and INTOSAI/ISSAI normative frameworks, expert assessment, and the construction of a multi-criteria weighted model. The results propose an integrated risk index uniting the three criteria, a 5×5 risk matrix, a four-cluster KRI dashboard, and a closed-loop proactive audit cycle based on continuous monitoring. The findings contribute to improving the efficiency of budget spending, directing audit resources toward the highest-risk areas, and strengthening financial discipline.

Keywords: internal audit, risk-based audit, budget organizations, key risk indicators (KRI), proactive audit, prioritization, financial control, budget discipline.

■ KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda davlat moliyasini boshqarish tizimini isloh qilish, budjet shaffofligini oshirish va mablag'lardan samarali foydalanishni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan

biriga aylandi. Bu jarayonda ichki audit muhim institut sifatida shakllanmoqda: vazirliklar va idoralarda ichki audit tuzilmalari tashkil etildi, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish hamda metodik ta'minlash mexanizmlari yo'lga qo'yildi. Xususan, "Davlat

moliyaviy boshqaruvini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 11-noyabrda PQ-4887-son qaror budjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatini rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratdi.

Biroq amaldagi ko'plab budjet tashkilotlarida ichki audit asosan an'anaviy – reaktiv yondashuvga asoslanadi. Bunday modelda tekshiruvlar tasdiqlangan reja bo'yicha, ko'pincha o'tgan hisobot davriga oid hujjatlarni (post-faktum) tekshirishga qaratiladi; audit obyektlari ularning xavf darajasidan qat'i nazar nisbatan teng ko'lamda qamrab olinadi. Natijada cheklangan audit resurslari yuqori va past xavfli sohalar o'rtasida samarasiz taqsimlanadi, xato hamda qoidabuzarliklar esa ko'pincha ular sodir bo'lib, moliyaviy zarar yuzaga kelganidan so'ng aniqlanadi.

Xalqaro amaliyotda ichki audit metodologiyasi xavfga asoslangan audit (risk-based internal audit, RBIA) yo'nalishida rivojlanib bormoqda. Ichki auditorlar instituti (IIA) standartlari va INTOSAI/ISSAI hujjatlari audit faoliyatini tashkilotning eng muhim xavflariga qaratishni talab etadi. Bu yondashuvda audit cheklangan resurslarni boshqaruvning xavf ishtahasi (risk appetite) doirasida eng yuqori xavfli jarayonlarga yo'naltiradi va boshqaruvga xavflar samarali boshqarilayotgani yuzasidan ishonch beradi.

So'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalar va ma'lumotlar tahlilining rivojlanishi ichki auditni yangi bosqichga – proaktiv auditga olib chiqdi. Bunda audit faqat sodir bo'lgan hodisalarni baholash bilan cheklanmay, xavf indikatorlari va uzluksiz monitoring orqali muammolarni ular yuzaga kelmasdan oldin aniqlash va oldini olishga intiladi. An'anaviy tanlanma asosidagi, retrospektiv tahlilga tayanuvchi yondashuvlar zamonaviy ma'lumotlarga boy muhitda yetarli emasligi tobora e'tirof etilmoqda.

Shunga qaramay, O'zbekiston budjet tashkilotlari sharoitida xavfga asoslangan metodologiyaning amaliy mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan: xavflarni identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirish mezonlari formallashtirilmagan; budjet intizomi buzilishlari bo'yicha tizimli indikatorlar majmuasi mavjud emas; audit mavzularini tanlash ko'pincha subyektiv mulohaza asosida amalga oshiriladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi – budjet tashkilotlarida ichki auditni xavfga asoslangan metodologiya asosida qayta qurishning yaxlit modelini ishlab chiqishdan iborat.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: (1) xavflarni identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirish mezonlarini takomillashtirish; (2) budjet intizomi buzilishlari va moliyaviy xatarlar bo'yicha xavf indikatorlari tizimini ishlab chiqish; (3) audit mavzularini tanlashda moliyaviy ahamiyat, ehtimoliy oqibat va nazorat zaifligini integratsiyalashgan baholash modelini yaratish; (4) proaktiv audit tushunchasini ushbu modelga tatbiq etish imkoniyatlarini asoslash. Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch mezonni – moliyaviy ahamiyat, ehtimoliy oqibat va nazorat zaifligini – yagona vaznli indeksga birlashtiruvchi ustuvorlashtirish modeli hamda budjet sohasiga moslashtirilgan KRI tizimining taklif etilishidadir.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot sifat-tahliliy va model qurishga (design science) asoslangan aralash yondashuvdan foydalanadi. Avval mavjud nazariy bilim va meyoriy talablar tahlil qilinib, so'ngra ular asosida amaliy qo'llanishi mumkin bo'lgan baholash modeli va indikatorlar tizimi konstruksiyalashtirildi, keyin esa model illyustrativ misol orqali sinovdan o'tkazildi.

Nazariy va meyoriy asos sifatida COSO "Ichki nazorat – integratsiyalashgan asos" (2013) va COSO ERM (2017) modellari, IIA Global ichki audit standartlari, INTOSAI davlat sektori uchun ichki nazorat standartlari (ISSAI), shuningdek O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuni (O'RQ-677, 2021) va PQ-4887-son qaror qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: meyoriy hujjatlar va xalqaro standartlarning qiyosiy hamda kontent-tahlili; xavf omillarini aniqlash uchun ekspert baholash; ko'p mezonli qaror qabul qilish (MCDA) doirasidagi vaznli additiv model; xavf matritsasini (ehtimol × ta'sir) qurish; KRI indikatorlari va ularning chegaraviy (threshold) qiymatlarini ishlab chiqish.

Integratsiyalashgan xavf indeksi. Audit obyektlarini ustuvorlashtirish uchun integratsiyalashgan xavf indeksi vaznli additiv formula asosida hisoblanadi:

$$R = w_1 \cdot F + w_2 \cdot C + w_3 \cdot W$$

bu yerda: F – moliyaviy ahamiyat; C – ehtimoliy oqibat; W – nazorat zaifligi. Har bir mezon 0–10 ballik shkalada baholanadi. Ekspert baholash natijalari asosida vaznlar quyidagicha qabul qilindi: $w_1 = 0,40$; $w_2 = 0,35$; $w_3 = 0,25$ (yig'indisi 1 ga teng). Moliyaviy ahamiyatga eng katta vazn berilishi budjet mablag'lari hajmi va ahamiyati audit ustuvorligining asosiy omili ekanligini aks ettiradi.

Vaznlarining ushbu nisbati ekspertlar guruhi tomonidan juftlik bo'yicha qiyoslash (AHP yondashuvi elementlari) yordamida aniqlandi va sezuvchanlik tahlili orqali barqarorligi tekshirildi. Model moslashuvchan bo'lib, tashkilotning xususiyatlari va xavf ishtahasiga qarab vaznlar qayta sozlanishi mumkin.

Indikatorlar va validatsiya. Budjet intizomi va moliyaviy xatarlar bo'yicha indikatorlar to'rt funksional guruhga ajratildi: budjet intizomi, davlat xaridlari va shartnomalar, moliyaviy hisobot sifati hamda boshqaruv va nazorat muhiti. Har bir indikator uchun "yashil – sariq – qizil" chegaraviy qiymatlar tizimi belgilandi. Indikatorlar manbalari sifatida g'aznachilik, buxgalteriya hisobi, davlat xaridlari va kadrlar axborot tizimlaridan olinadigan ma'lumotlar ko'zda tutiladi. Taklif etilgan model budjet tashkiloti audit olamidagi (audit universe) oltita tipik obyekt misolida illyustrativ tarzda sinovdan o'tkazildi.

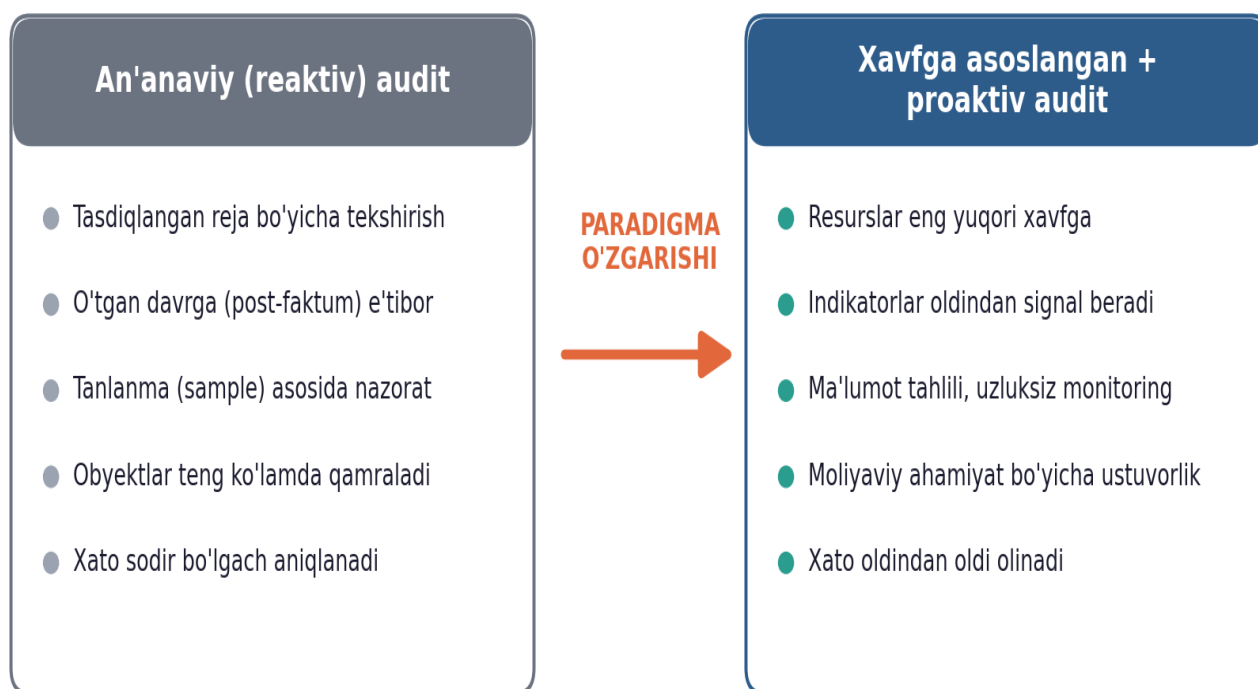
■ TAHLIL VA NATIJALAR

Audit paradigmasining o'zgarishi.

Tadqiqot natijasida an'anaviy reaktiv auditdan xavfga asoslangan va proaktiv auditga o'tishning kontseptual asoslari shakllantirildi (1-rasm). An'anaviy modelda audit resurslari obyektlar o'rtasida teng taqsimlanadi va asosan o'tgan davr hujjatlari tekshiriladi. Xavfga asoslangan modelda esa resurslar eng yuqori xavfli sohalariga yo'naltiriladi, proaktiv modelda esa xavf

indikatorlari real vaqt rejimida muammolardan oldin signal beradi.

1-rasm. Ichki audit paradigmasining o'zgarishi: reaktivdan proaktivga

1-jadval.

Audit yondashuvlarining qiyosiy tahlili

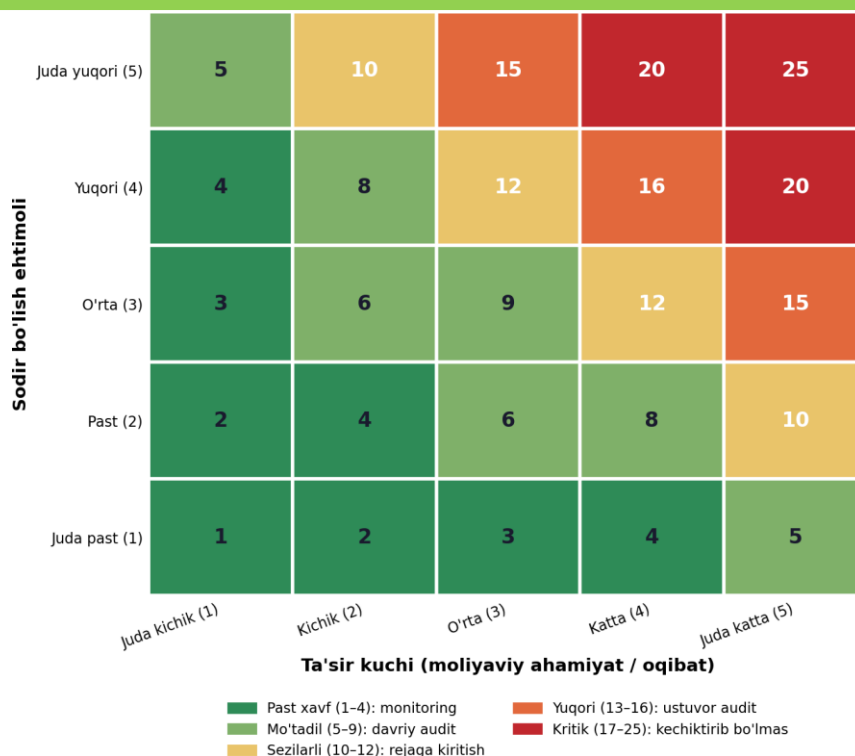
Mezon	An'anaviy (reaktiv) audit	Xavfga asoslangan audit	Proaktiv audit
Asosiy maqsad	Qoidaga muvofiqlikni tekshirish	Yuqori xavfli sohalarga e'tibor qaratish	Xavflarni oldindan aniqlash va oldini olish
Vaqt yo'nalishi	O'tgan davr (post-faktum)	Joriy holat	Kelajakka qaratilgan (oldindan)
Resurs taqsimoti	Obyektlar bo'yicha teng	Xavf darajasiga mutanosib	Indikatorlar signaliga ko'ra dinamik
Ma'lumot bazasi	Tanlanma hujjatlar	Xavf reyestri va baholash	Uzluksiz ma'lumotlar tahlili (KRI)
Buzilishni aniqlash	Sodir bo'lganidan keyin	Davriy baholashda	Real vaqt rejimida, erta signal
Yakuniy natija	Hisobot va jazo choralari	Maqsadli ishonch va tavsiyalar	Profilaktika va xavfni kamaytirish

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, proaktiv audit an'anaviy yondashuvdan tubdan farq qiladi: e'tibor o'tmishdan kelajakka, aniqlash esa hodisadan keyingidan erta signalga ko'chadi.

Xavflarni identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirish mezonlari.

Xavflarni identifikatsiya qilish bosqichida budget tashkilotining audit olami jarayonlar, moliyaviy oqimlar va boshqaruv funksiyalari bo'yicha tuzildi. Har bir xavf

ikki o'lcham – sodir bo'lish ehtimoli va potensial ta'sir kuchi bo'yicha baholanib, 5×5 xavf matritsasiga joylashtiriladi (2-rasm). Matritsada ball (ehtimol × ta'sir) qiymatiga ko'ra xavflar besh darajaga ajratiladi: past (1–4) – monitoring; mo'tadil (5–9) – davriy audit; sezilarli (10–12) – rejaga kiritish; yuqori (13–16) – ustuvor audit; kritik (17–25) – kechiktirib bo'lmaydigan audit.

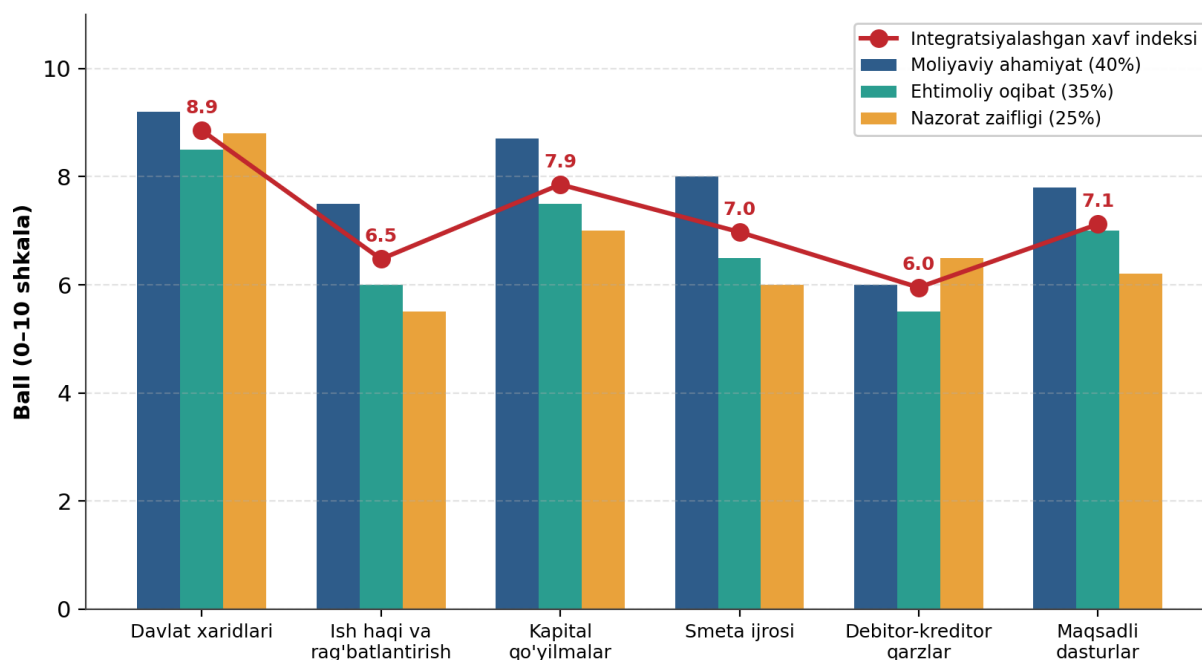
2-rasm. Xavf matritsasi (ehtimol $\times$ ta'sir) va ustuvorlik darajalari

Bunday matritsa xavflarni baholashda yagona, takrorlanuvchi va shaffof mezonlar to'plamini ta'minlaydi hamda turli auditorlarning baholarini taqqoslash imkonini beradi.

Integratsiyalashgan ustuvorlashtirish modeli.

Audit mavzularini tanlashda faqat ehtimol va ta'sir bilan cheklanmay, moliyaviy ahamiyat, ehtimoliy oqibat va nazorat zaifligi uchta mustaqil mezon sifatida

integratsiyalandi. Oltita tipik audit obyekti ushbu uch mezon bo'yicha baholanib, integratsiyalashgan xavf indeksi hisoblandi (3-rasm). Tahlil natijalariga ko'ra eng yuqori ustuvorlikka ega obyekt – davlat xaridlari (indeks 8,9), undan keyin kapital qo'yilmalar (7,9), maqsadli dasturlar (7,1), smeta ijrosi (7,0), ish haqi va rag'batlantirish (6,5) hamda debitor-kreditor qarzlari (6,0) joylashdi.

3-rasm. Audit obyektlarini uch mezon asosida integratsiyalashgan ustuvorlashtirish modeli

Natijalar shuni ko'rsatadiki, eng katta moliyaviy hajmga, yuqori oqibat ehtimoliga va eng zaif nazoratga ega bo'lgan davlat xaridlari yo'nalishi audit rejasida birinchi o'ringa chiqadi. Uch mezonni birlashtiruvchi

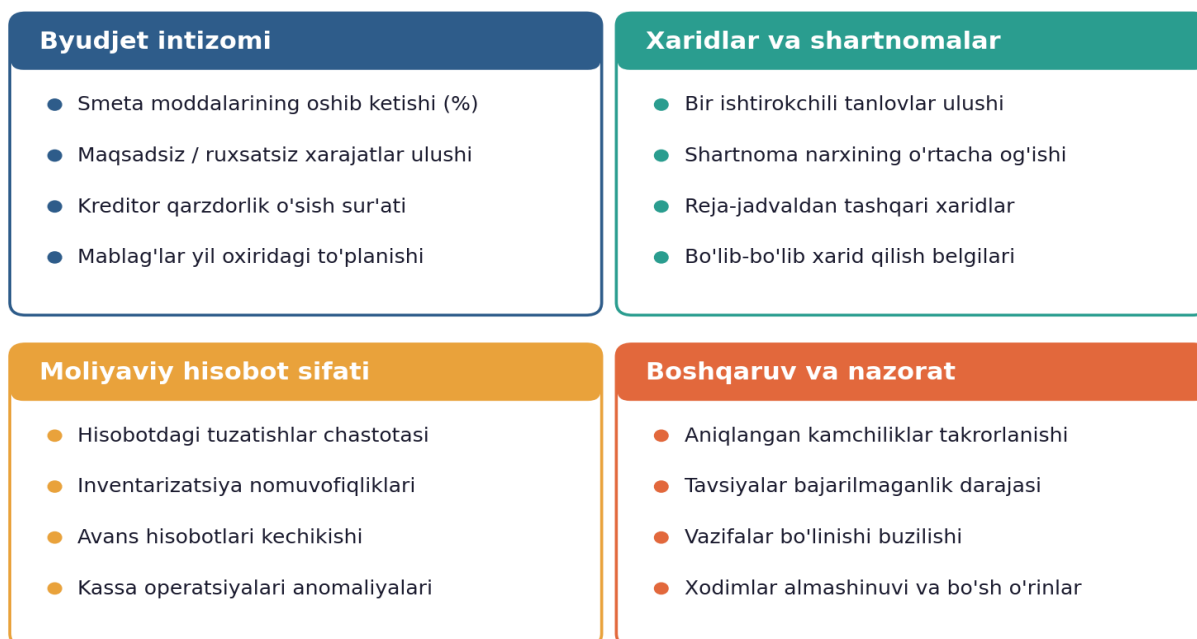
indeks ustuvorlikni faqat bitta omilga (masalan, mablag' hajmiga) bog'lab qo'yishdan kelib chiqadigan xatolikni kamaytiradi.

Budjet intizomi buzilishlari va moliyaviy xatarlar bo'yicha KRI tizimi.

Proaktiv audit uchun budjet intizomi buzilishlari va moliyaviy xatarlar bo'yicha asosiy xavf indikatorlari (Key Risk Indicators, KRI) tizimi ishlab chiqildi.

Indikatorlar to'rt funksional guruhga jamlanib, boshqaruv paneli (dashboard) ko'rinishida taqdim etildi (4-rasm). Bu indikatorlar tashkilotdagi xavf darajasi oshayotganligini erta bosqichda signal qiladi va audit e'tiborini yo'naltirishga xizmat qiladi.

4-rasm. Budjet intizomi buzilishlari va moliyaviy xatarlar bo'yicha KRI tizimi.

Har bir indikator uchun “yashil – sariq – qizil” chegaraviy qiymatlar belgilandi. Indikator qiymatining sariq yoki qizil zonaga o'tishi tegishli jarayonni audit

rejasiga ustuvor ravishda kiritish uchun signal beradi (2-jadval).

2-jadval.

KRI indikatorlarining namunaviy chegaraviy qiymatlari

Xavf indikator (KRI)	Yashil (norma)	Sariq (ogohlantirish)	Qizil (kritik)
Smeta moddasi bo'yicha xarajat og'ishi	$\leq 5\%$	5–15%	$> 15\%$
Bir ishtirokchili xaridlar ulushi	$\leq 10\%$	10–25%	$> 25\%$
Kreditor qarzdorlik o'sish sur'ati (yillik)	$\leq 10\%$	10–30%	$> 30\%$
Yil oxirgi choragidagi xarajat ulushi	$\leq 35\%$	35–50%	$> 50\%$
Aniqlangan kamchiliklar takrorlanishi	0	1–2	≥ 3
Audit tavsiyalari bajarilmaganlik darajasi	$\leq 10\%$	10–30%	$> 30\%$

Keltirilgan chegaraviy qiymatlar namunaviy bo'lib, har bir tashkilotda tarixiy ma'lumotlar va soha o'rtacha ko'rsatkichlari asosida kalibrlanishi lozim.

Yuqoridagi elementlar yagona, uzluksiz takrorlanuvchi siklga birlashtirildi (5-rasm). Sikl xavflarni identifikatsiya qilishdan boshlanib, baholash,

indikatorlar asosida ustuvorlashtirish, xavfga asoslangan yillik rejani tuzish, audit va uzluksiz monitoring hamda tavsiyalar va proaktiv ogohlantirish bosqichlarini qamrab oladi. Sikl yopiq bo'lib, har bir aylanishdan olingan natijalar keyingi davr xavf bahosini yangilab boradi.

5-rasm. Xavfga asoslangan va proaktiv ichki audit sikli

Uzluksiz monitoring bosqichida ma'lumotlar tahlili (data analytics) butun operatsiyalar majmuasini (tanlanma emas) qamrab olib, anomalialarni real vaqt rejimida aniqlash imkonini beradi. Bu esa auditni davriy, retrospektiv funksiyadan uzluksiz, kelajakka qaratilgan funksiyaga aylantiradi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari xalqaro ilmiy adabiyot va standartlardagi yo'nalishlarni budget sohasi kontekstida konkretlashtiradi. COSO va IIA hujjatlarida ta'kidlanganidek, ichki audit qiymati uning eng muhim xavflarga qaratilishi bilan belgilanadi; taklif etilgan integratsiyalashgan indeks bu prinsipni amaliy, hisoblanadigan ko'rsatkichga aylantiradi. Uch mezonni birlashtirish audit mavzularini tanlashdagi subyektivlikni kamaytiradi va qarorlarning izchilligini oshiradi.

KRI tizimi va uzluksiz monitoring proaktiv auditning tayanchi hisoblanadi. Uzluksiz audit g'oyasi ilmiy adabiyotda uzoq vaqtdan beri rivojlantirilmoqda va davlat sektorida, jumladan xaridlar jarayonida samaradorligi amaliy misollarda ko'rsatilgan. Bashoratli (predictive) tahlil va anomalialarni aniqlash algoritmlari auditorlarga muammolarni ular yuzaga kelmasdan oldin aniqlashga yordam beradi, bu esa reaktiv yondashuvdan proaktiv yondashuvga o'tishning mohiyatidir.

Amaliy nuqtai nazardan, taklif etilgan model budget tashkilotlarida cheklangan audit resurslarini eng yuqori xavfli sohalarga – birinchi navbatda davlat xaridlari va kapital qo'yimalarga – yo'naltirishga imkon beradi. Bu budget intizomini mustahkamlash, maqsadsiz xarajatlar va moliyaviy zararlarni kamaytirish hamda jamoatchilik ishonchini oshirishga xizmat qiladi. Model, shuningdek, ichki audit tuzilmalarining faoliyat sifatini baholashda ham foydalanilishi mumkin.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, mezon vaznlari ekspert bahosiga asoslanadi va turli tashkilotlarda farq qilishi mumkin; ikkinchidan, KRI tizimining samaradorligi ma'lumotlarning sifati va

mavjudligiga, g'aznachilik hamda buxgalteriya axborot tizimlari bilan integratsiyaga bog'liq; uchinchidan, proaktiv auditni joriy etish auditorlarning ma'lumotlar tahlili bo'yicha kompetensiyalari va axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi yetukligini talab qiladi. Shu sababli model bosqichma-bosqich, dastlab pilot tashkilotlarda joriy etilishi maqsadga muvofiq.

■ XULOSA

Tadqiqotda budget tashkilotlarida ichki auditni xavfga asoslangan metodologiya asosida qayta qurishning yaxlit modeli taklif etildi. Asosiy natijalar quyidagilardan iborat: (1) xavflarni identifikatsiya qilish, baholash va ustuvorlashtirishning formallashtirilgan mezonlari hamda 5×5 xavf matritsasi ishlab chiqildi; (2) budget intizomi buzilishlari va moliyaviy xatarlar bo'yicha to'rt guruhli KRI tizimi va uning chegaraviy qiymatlari taklif etildi; (3) moliyaviy ahamiyat, ehtimoliy oqibat va nazorat zaifligini birlashtiruvchi integratsiyalashgan xavf indeksi yaratildi; (4) ushbu elementlarni proaktiv, uzluksiz monitoringga asoslangan yopiq audit sikliga birlashtirish imkoniyati asoslandi.

Taklif etilgan yondashuv ichki auditni reaktiv, post-faktum funksiyadan proaktiv, profilaktik funksiyaga aylantirishga xizmat qiladi. Amaliyotga joriy etish uchun budget tashkilotlariga xavf reyestrini yuritish, KRI ko'rsatkichlarini muntazam kuzatish, audit yillik rejasini integratsiyalashgan indeks asosida tuzish hamda ma'lumotlar tahlili kompetensiyalarini rivojlantirish tavsiya etiladi. Kelgusi tadqiqotlarda model real ma'lumotlar asosida empirik tarzda sinab ko'rilishi, mezon vaznlarini aniqlashda ilg'or ko'p mezonli usullar (AHP, TOPSIS) qo'llanilishi va sun'iy intellektga asoslangan bashoratli auditning budget sohasidagi imkoniyatlari o'rganilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 11-noyabrda PQ-4887-son qarori "Davlat moliyaviy boshqaruvini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida". – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida" Qonuni (O'RQ-677), 2021-yil 25-fevral. – lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Budjet tashkilotlarida ichki audit bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
4. COSO. Internal Control – Integrated Framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013.
5. COSO. Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance. COSO, 2017.
6. The Institute of Internal Auditors (IIA). Global Internal Audit Standards. Lake Mary, FL: IIA, 2024 (effective January 9, 2025).
7. INTOSAI. Guidelines for Internal Control Standards for the Public Sector (INTOSAI GOV 9100). International Organization of Supreme Audit Institutions, 2004.
8. OECD. Government at a Glance 2023: Internal control and audit in the public sector. Paris: OECD Publishing, 2023.
9. Vasarhelyi M.A., Halper F.B. The Continuous Audit of Online Systems // Auditing: A Journal of Practice & Theory. – 1991. – Vol. 10(1). – P. 110–125.
10. Appelbaum D., Kogan A., Vasarhelyi M.A. Big Data and Analytics in the Modern Audit Engagement: Research Nyeeds // Auditing: A Journal of Practice & Theory. – 2017. – Vol. 36(4). – P. 1–27.
11. Kokina J., Davenport T.H. The Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing // Journal of Emerging Technologies in Accounting. – 2017. – Vol. 14(1). – P. 115–122.
12. Chiu T., Jans M. Process Mining of Event Logs: A Case Study Evaluating Internal Control Effectiveness // Accounting Horizons. – 2019. – Vol. 33(3). – P. 141–156.
13. Eulerich M., Wagener M., Wood D.A. Evidence on Internal Audit Quality from the Transition to Risk-Based Auditing // International Journal of Auditing. – 2022. – Vol. 26(2).
14. Continuous Audit and Monitoring in the Public Sector: A Government Procurement Case // International Journal of Accounting Information Systems. – 2024.
15. Internal Audit of Public Procurement Governance: A Systematic Literature Review // Cogent Business & Management. – 2025. – Vol. 12.
16. Ismailov X. Budjet tashkilotlarida ichki audit tadbirlarini o'tkazish hamda natijalarini rasmiylashtirishni takomillashtirish // Prikladniye nauki v sovremennom mire. – 2025. – №4(13). – B. 4–7.
17. Raxmonov S. Davlat budjeti mablag'laridan foydalanishda ichki auditning o'rni va ahamiyati // Moliyaviy nazorat ilmiy jurnali. – 2022. – №4. – B. 45–51.
18. Karimova D. Budjet tashkilotlarida ichki audit xizmatini takomillashtirish yo'nalishlari // Iqtisodiyot va ta'lim. – 2021. – №3. – B. 28–34.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Saitmuratov Saitmuarat Masharip o'g'li Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, PhD / Сайтмуратов Сaitмуарат Машарип угли Доцент Ургенчского государственного университета имени Абу Райхана Беруни, PhD / Saitmuratov Saitmuarat Masharip ugli Associate Professor of Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni, PhD Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: saitmuratovsaitmurat@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2048-319X

**Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil
va audit**

**Accounting, economic analysis and
audit**

**Бухгалтерский учет,
экономический анализ и аудит**

BUXGALTERIYA HISOBINI RAQAMLASHTIRISH VA AVTOMATLASHTIRISH TIZIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Xushmuradov Oman

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ И АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА

Хушмурадов Оман

CURRENT CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF DIGITALIZATION AND AUTOMATION SYSTEMS IN ACCOUNTING

Xushmuradov Oman

Received: June 9, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 19, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: mazkur maqolada buxgalteriya hisobida avtomatlashtirish tizimlari va raqamli texnologiyalarni qo'llashning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi buxgalteriya hisobi tizimini raqamlashtirish jarayonlarini mutaxassislarini qisqartirish vositasi sifatida emas, balki buxgalterlarning kundalik takrorlanuvchi amaliy operatsiyalarini avtomatlashtirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash va professional faoliyat samaradorligini oshirish omili sifatida baholashdan iborat. Maqolada raqamli buxgalteriya tushunchasi, uning zamonaviy axborot tizimlari bilan integratsiyalashuvi hamda buxgalteriya ma'lumotlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiruvchi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, korxonalarda buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish jarayonida yuzaga keladigan tashkiliy, texnologik va uslubiy muammolar o'rganilib, ularni bartaraf etishning asosiy yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalar, transformatsiya, axborot tizimlari, elektron hujjat, dasturiy ta'minot, bank operatsiyalari, hisob tizimi.

Аннотация: в данной статье исследованы теоретические и практические аспекты применения систем автоматизации и цифровых технологий в бухгалтерском учёте. Основной целью исследования является рассмотрение процессов цифровизации бухгалтерского учёта не как средства сокращения численности специалистов, а как инструмента автоматизации повседневных повторяющихся операций бухгалтеров, улучшения условий труда и повышения эффективности их профессиональной деятельности. В статье проанализированы сущность цифрового бухгалтерского учёта, особенности его интеграции с современными информационными системами, а также его специфические характеристики, расширяющие возможности использования бухгалтерской информации. Кроме того, изучены организационные, технологические и методические проблемы, возникающие в процессе автоматизации бухгалтерского учёта на предприятиях, и определены основные направления их решения.

Ключевые слова: бухгалтерский учёт, финансовая отчётность, автоматизация, цифровые технологии, цифровая трансформация, информационные системы, электронный документооборот, программное обеспечение, банковские операции, учётная система.

Abstract: this article examines the theoretical and practical aspects of applying automation systems and digital technologies in accounting. The main objective of the study is to evaluate the digitalization of accounting not as a tool for reducing the number of accounting personnel, but as a means of automating routine and repetitive accounting operations, improving working conditions, and enhancing the efficiency of professional activities. The paper analyzes the concept of digital accounting, its integration with modern information systems, and its distinctive features that expand the possibilities for the use of accounting information. In addition, the study investigates the organizational, technological, and methodological challenges arising during the automation of accounting processes in enterprises and identifies the key directions for addressing these challenges.

Keywords: accounting, financial reporting, automation, digital technologies, digital transformation, information systems, electronic document management, software, banking operations, accounting system.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining barcha yo'nalishlariga, jumladan, buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida moliyaviy axborotlarni shakllantirish, qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Bu esa buxgalteriya hisobini yuritish usullarini takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini oshirish hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining shaffofligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida buxgalteriya hisobi tizimini raqamlashtirish va avtomatlashtirish korporativ boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, katta ma'lumotlar, elektron hujjat aylanishi tizimlari va korporativ axborot tizimlarining amaliyotga keng joriy etilishi moliyaviy ma'lumotlar bilan ishlash sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilayotganidan dalolat beradi. Natijada moliyaviy axborotlarni qayta ishlash tezligi ortib, inson omili bilan bog'liq xatoliklar kamaymoqda hamda hisobotlarning ishonchliligi va aniqligi ta'minlanmoqda. Shu bilan birga, "raqamli texnologiyalarga yuqori darajada bog'liqlik yangi xavf va muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, axborot tizimlaridagi texnik nosozliklar, kiberxavfsizlik tahdidlari, ma'lumotlarni boshqarishdagi kamchiliklar hamda avtomatlashtirilgan hisobotlarni shakllantirish mexanizmlarining yetarli darajada takomillashmaganligi asosiy muammolar sifatida qayd etilmoqda" [1].

O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiyotni raqamlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanib, buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ni joriy etish, elektron hujjat aylanishi tizimlarini kengaytirish, raqamli xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish hamda korxonalarda avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini qo'llash bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida mamlakatimizda "Yagona buxgalteriya hisobini yuritish" axborot tizimini joriy etish, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish uchun ma'lumotlar tizimi va ma'lumotlar bazasi axborot tizimini yangilash, "Resurslarni boshqarish tizimi" (ERP) orqali buxgalteriya, moliyaviy hisobot va ma'lumotlar konsolidatsiyasining axborot tizimini joriy etish, buxgalteriya, moliyaviy hisobot va ma'lumotlar konsolidatsiyasining avtomatlashtirilgan axborot tizimini joriy qilish yo'nalishlari belgilab berildi [2].

Shu bilan birga, buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlari qator muammolar bilan ham tavsiflanadi. Jumladan, dasturiy ta'minotni tanlash va yangilab borish zarurati, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari, malakali mutaxassislar yetishmovchiligi hamda mavjud ma'lumotlarni yangi tizimlarga integratsiya qilish bilan bog'liq muammolar ushbu sohaning dolzarb masalalari hisoblanadi. Mazkur muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Bir guruh xorijiy davlatlar olimlariga fikriga ko'ra, hozirgi kunda dasturiy ta'minot ishlab chiquvchilari buxgalteriya hisobining raqamli funksiyalarini integratsiyalash va avtomatlashtirishga qaratilgan yechimlarni yaratish ustida faol ish olib bormoqdalar. Mazkur jarayon uzoq muddatli bo'lib, sezilarli moliyaviy investitsiyalarni talab etadi. Shu bilan birga, korporativ resurslarni boshqarish tizimlari (ERP)ni modernizatsiya qilish orqali ishlab chiquvchilar soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini kamaytirish, inson omili bilan bog'liq xatolarni minimallashtirish, biznes jarayonlarini standartlashtirish hamda ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirishga intilmoqdalar [3].

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va raqamlashtirish masalalari mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida ham keng yoritilgan. Xususan, S.Q. Mahmudov va R.Sh. Yo'ldoshevlarining "Banklarda buxgalteriya hisobi" nomli o'quv qo'llanmasida bank faoliyatida elektron hujjat aylanishi, "Bank-mijoz" tizimi orqali shakllantiriladigan elektron to'lov hujjatlari hamda bank kartalari asosida tuziladigan elektron hujjatlarni qayta ishlash va ularni buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalari yoritilgan. Mualliflarning ta'kidlashicha, zamonaviy bank amaliyotida elektron hujjatlar asosida amalga oshiriladigan operatsiyalarni hisobga olish moliyaviy axborotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirish va bank xizmatlari sifatini yaxshilashning muhim omillaridan biri hisoblanadi [4].

Tadqiqotchi A.L. Rahimov o'z tadqiqotlarida buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini raqamli texnologiyalar yordamida qayta ishlashning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilgan. Muallif tomonidan raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida qo'l mehnatini qisqartirish, axborotlarni qayta ishlash tezligini oshirish, hisob ma'lumotlarining aniqligi va ishonchliligini ta'minlash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan [5].

Buxgalteriya hisobi texnologik taraqqiyot bilan uzviy ravishda rivojlanib kelayotgan bo'lsa-da, avtomatlashtirish tizimlari, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining jadal rivojlanishi hisob tizimlarida raqamli transformatsiya jarayonlarini yanada tezlashtirmoqda. Natijada moliyaviy axborotlarni shakllantirish, qayta ishlash va ulardan foydalanish

mexanizmlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilmoqda [6].

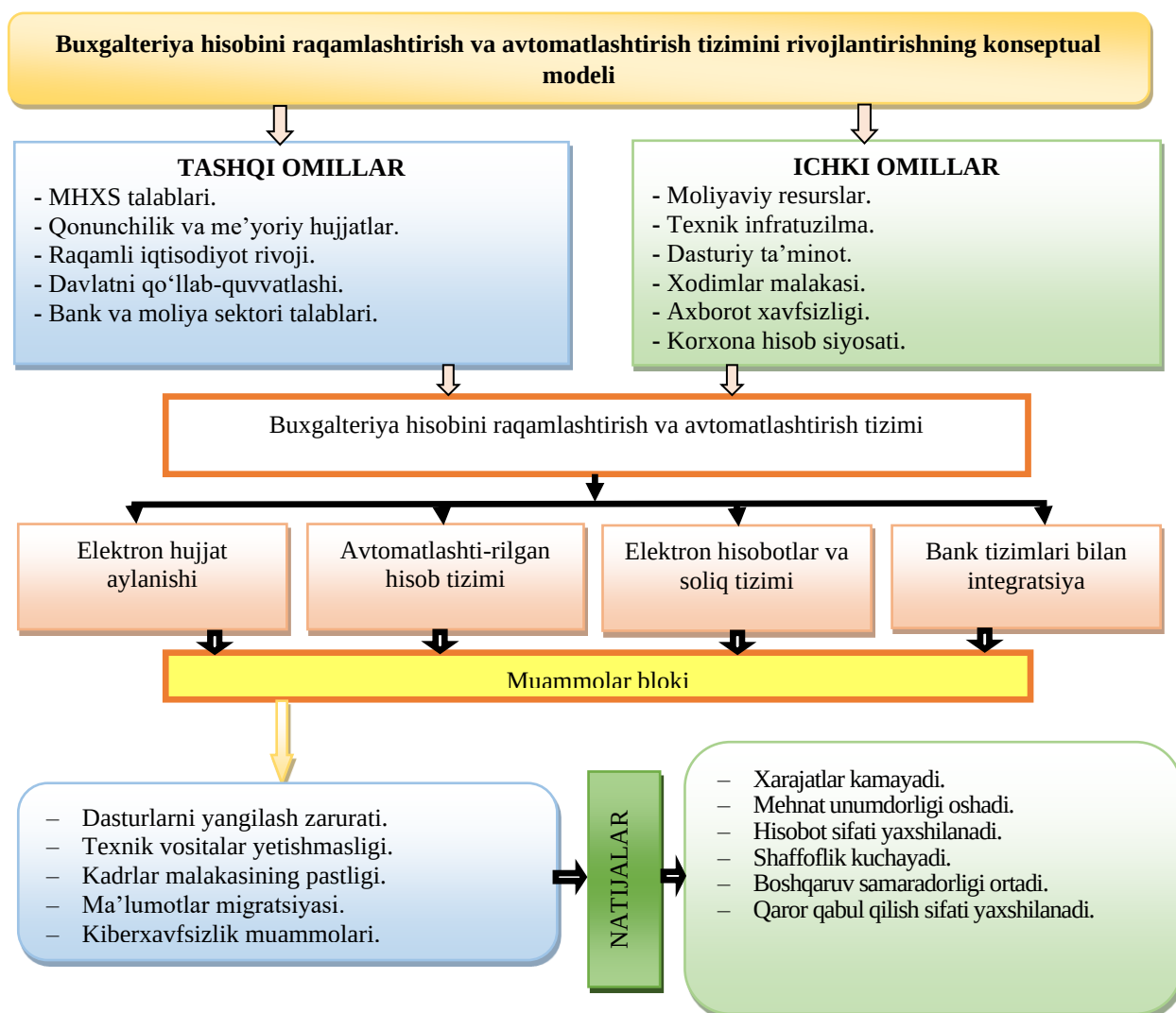
O'rganilgan ilmiy manbalar va mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, buxgalteriya hisobini to'liq avtomatlashtirish va raqamli transformatsiya jarayonlari barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarda bir xil darajada joriy etilmagan. Amaliyotda ayrim korxonalarda hisob ishlarini qo'lda yuritish yoki eskirgan dasturiy vositalardan foydalanish holatlari saqlanib qolmoqda. Bu esa moliyaviy axborotlarni qayta ishlash samaradorligini pasaytirish, mehnat unumdorligini cheklash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida axborot sifati bilan bog'liq muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini takomillashtirish, zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda buxgalterlarning takrorlanuvchi operatsiyalarini avtomatlashtirish orqali hisob jarayonlarining samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy masalalaridan biri hisoblanadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini buxgalteriya hisobi, raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari sohasidagi nazariy konsepsiyalar, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tajribalar hamda sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish tizimlarini rivojlantirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini o'rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, guruhlash, taqqoslash, kuzatish va modellashtirish, usullaridan foydalanildi. Shuningdek, an'anaviy buxgalteriya hisobi jarayonlari bilan avtomatlashtirilgan hisob tizimlari o'rtasidagi farqlar tahlil qilinib, raqamli texnologiyalarning mehnat unumdorligi, axborotlarni qayta ishlash tezligi va moliyaviy ma'lumotlarning ishonchililigi ta'siri baholandi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining murakkablashuvi va biznes jarayonlarining kengayishi buxgalteriya hisobi tizimiga qo'yilayotgan talablarni sezilarli darajada oshirmoqda.

1-rasm. Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish tizimini rivojlantirishning konseptual modeli³²

³² Muallif tomonidan ishlab chiqildi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Amaliyotda buxgalteriya xizmatlari tomonidan bajariladigan ko'plab operatsiyalar takrorlanuvchi va katta hajmdagi mehnat talab qiluvchi jarayonlardan iborat bo'lib, ularni an'anaviy usullar asosida yuritish vaqt sarfi, mehnat unumdorligi va axborotlarni qayta ishlash sifati bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

Bunday sharoitda buxgalteriya hisobi jarayonlarini optimallashtirish, mehnat xarajatlarini kamaytirish va moliyaviy axborotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayrim hollarda hisob ishlarining hajmi ortishi natijasida korxonalar qo'shimcha mutaxassislarni jalb qilish yoki outsorsing xizmatlaridan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Shu sababli buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron hujjat aylanishi tizimlari, moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish vositalari hamda tashqi institutsional omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va kutilayotgan natijalarini biz 1-rasmda aks ettirdik.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish – bu tashkilotning moliyaviy-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq operatsiyalarni qayd etish, qayta ishlash, umumlashtirish va hisobotlarni shakllantirish jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari va dasturiy vositalar yordamida amalga oshirish tizimidir. Avtomatlashtirilgan hisob tizimlari kundalik takrorlanuvchi operatsiyalarni bajarishda buxgalterlarga yordam berib, inson omili ta'sirini kamaytirish hamda hisob ma'lumotlarining aniqligi va ishonchliligini oshirish imkonini beradi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish jarayonida moliyaviy operatsiyalarni qayd etish, ish haqi hisoblash, soliq majburiyatlarini aniqlash, kasallik varaqalari bo'yicha hisob-kitoblarni yuritish, moliyaviy va statistik hisobotlarni shakllantirish kabi vazifalar maxsus dasturiy ta'minot vositalari yordamida bajariladi. Shu bilan birga, elektron hujjat aylanishi tizimlari orqali hujjatlarni yaratish, saqlash va uzatish jarayonlari ham avtomatlashtiriladi. "Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish sharoitida boshlang'ich hujjatlar rekvizitlari kodlar ko'rinishida qayd etilishi mumkin. Bunda elektron shaklda tuzilgan boshlang'ich hujjat va registr elektron raqamli imzo haqidagi qonunchilik hujjatlariga muvofiq uning to'g'ri tuzilishi uchun javobgar bo'lgan shaxsning elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanishi lozim" [7].

Zamonaviy raqamli texnologiyalar tasvirlarni matnga aylantirish (OCR – Optical character recognition), elektron hujjatlarni avtomatik tanib olish, hisobotlarning to'g'ri shakllantirilganligini tekshirish hamda ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash imkoniyatlarini yaratmoqda. Natijada buxgalteriya xizmatlari faoliyatining samaradorligi ortib, hujjatlar bilan ishlash jarayonlari soddalashmoqda.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish korxonalarga mehnat va vaqt xarajatlarini qisqartirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish hamda

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan ishonchli axborot bazasini shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, depozit operatsiyalari, to'lov topshiriqnomalari, inkasso topshiriqnomalari, budjet tasnifi kodlari va boshqa katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlashda avtomatlashtirilgan tizimlarning afzalliklari yaqqol namoyon bo'ladi.

Buxgalteriya hisobi har qanday xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatining muhim boshqaruv instrumentlaridan biri hisoblanadi. Aksariyat hollarda ayrim rahbarlar buxgalteriya hisobining vazifalarini faqat soliqlarni hisoblash va to'lash, xodimlarga ish haqi hisoblash hamda nazorat organlari oldidagi majburiyatlarni bajarish bilan bog'lab talqin qiladilar. Biroq zamonaviy iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi mazmuni va vazifalari ancha keng bo'lib, u korxona faoliyati to'g'risidagi iqtisodiy axborotlarni yig'ish, qayta ishlash, tizimlashtirish va umumlashtirish, aktivlar va majburiyatlar holatini nazorat qilish hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborot bazasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, korxonalarda buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish jarayonida qaysi operatsiyalarni birinchi navbatda raqamlashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, eng avvalo muntazam takrorlanadigan va katta hajmdagi mehnat talab qiluvchi operatsiyalarni avtomatlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunday operatsiyalar qatoriga soliq majburiyatlarini hisoblash, ish haqi va boshqa xarajatlarni aniqlash, moliyaviy va statistik hisobotlarni shakllantirish, hujjatlar aylanishini boshqarish hamda ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash jarayonlari kiradi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish jarayonida uchraydigan muhim muammolardan biri xodimlarning ushbu jarayonga nisbatan salbiy munosabatidir. Ayrim mutaxassislarda avtomatlashtirish natijasida o'z mehnatining ahamiyati pasayishi, ish haqi kamayishi yoki ish o'rinlari qisqarishi mumkinligi haqida xavotir bildiradilar. Biroq xalqaro tajriba va amaliyot natijalari avtomatlashtirishning asosiy maqsadi xodimlarni almashtirish emas, balki ularning mehnat unumdorligini oshirish va takrorlanuvchi operatsiyalarni texnologik vositalar yordamida bajarishdan iborat ekanligini ko'rsatmoqda.

Amalda avtomatlashtirilgan tizimlar joriy etilishi buxgalterlarning kasbiy kompetensiyalarini kengaytirish, tahliliy faoliyatga ko'proq e'tibor qaratish hamda strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratadi. Chunki korxona faoliyatini samarali tashkil etish, xo'jalik operatsiyalarini iqtisodiy mazmuniga ko'ra to'g'ri aks ettirish, nazorat qilish va moliyaviy natijalarni baholash vazifalari malakali mutaxassislarning bevosita ishtirokini talab qiladi.

Shu sababli zamonaviy sharoitda buxgalterlardan nafaqat buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lish, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va raqamli platformalar bilan ishlash ko'nikmalarini ham egallash talab etiladi. Natijada buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish korxona faoliyati samaradorligini oshirish bilan bir qatorda

mutaxassislarining kasbiy salohiyatini rivojlantirish va ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini joriy etish jarayonida korxonalar qator tashkiliy, texnik va uslubiy muammolarga duch kelishlari mumkin. Ushbu muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish avtomatlashtirish loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, ayrim korxonalarda barcha buxgalteriya jarayonlarini to'liq raqamlashtirishga haddan tashqari intilish kuzatiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, har bir operatsiyani avtomatlashtirishga urinish hisob jarayonlarini soddalashtirish o'rniga ularning murakkablashishiga, ortiqcha xarajatlarning yuzaga kelishiga va boshqaruv tizimining samarasiz ishlashiga olib kelishi mumkin. Shu sababli avtomatlashtirish jarayonida korxonaning real ehtiyojlari va faoliyat xususiyatlarini inobatga olish muhim hisoblanadi.

Ikkinchidan, buxgalteriya hisobi va soliq qonunchiligidagi tez-tez yuz beradigan o'zgarishlar amaldagi dasturiy ta'minotning yangi talablar bilan mos kelmasligiga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur holat avtomatlashtirilgan tizimlarni muntazam ravishda yangilab borish hamda moslashuvchan dasturiy platformalarni tanlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Uchinchidan, xodimlarning yangi axborot tizimlari bilan ishlash bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi avtomatlashtirish jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli yangi dasturiy mahsulotlarni joriy etish bilan bir qatorda xodimlarni o'qitish, malakasini oshirish va ularga zarur metodik yordam ko'rsatish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

To'rtinchidan, avvalgi davrga oid ma'lumotlarni yangi axborot tizimlariga noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan holda ko'chirish ma'lumotlar bazasida xatolar yuzaga kelishiga, hisob ma'lumotlarining buzilishiga va qo'shimcha mehnat xarajatlarning ortishiga olib keladi. Shu bois ma'lumotlarni migratsiya qilish jarayoniga alohida e'tibor qaratilishi lozim.

Beshinchidan, avtomatlashtirish tizimlarini faqat rasmiy ravishda joriy etish, ya'ni hujjatlarni qog'oz shaklida yuritishni davom ettirib, elektron tizimlardan faqat qo'shimcha vosita sifatida foydalanish kutilgan natijalarni bermaydi. Bunday holatda avtomatlashtirishning iqtisodiy va tashkiliy samarasi sezilarli darajada pasayadi.

Shu bilan birga, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning qaysi korxonalar uchun zarurligi masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda samarali buxgalteriya hisobi har qanday tashkilot yoki korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan samarali foydalanish korxonalarga mehnat unumdorligini oshirish, moliyaviy axborotlarni qayta ishlash tezligini kuchaytirish, inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Natijada buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish nafaqat hisob jarayonlarini takomillashtirish, balki korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va raqamli iqtisodiyot talablariga mos faoliyat yuritishini ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda hatto kichik biznes subyektlari ham elektron jadvallar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanmasdan o'z faoliyatini samarali tashkil eta olmaydi. Shu sababli xo'jalik operatsiyalarini raqamli shaklda qayd etish va qayta ishlash zamonaviy boshqaruvning ajralmas elementi sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur holat barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobi jarayonlarini avtomatlashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri moliyaviy axborotlardan real vaqt rejimida foydalanish imkoniyatining yaratilishidir. Natijada korxona rahbariyati va mulkdorlari geografik joylashuvidan qat'i nazar moliyaviy resurslar harakati, soliq majburiyatlari, daromad va xarajatlarning hamda boshqa hisob-kitob operatsiyalari ustidan doimiy nazoratni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa boshqaruv qarorlarini tezkor va asosli qabul qilish uchun muhim axborot bazasini shakllantiradi.

Avtomatlashtirilgan hisob tizimlarining joriy etilishi oddiy xodimlar va mutaxassislar uchun ham qator afzalliklarni yaratadi. Xususan, moliyaviy hisobotlar va boshqa axborotlarni tezkor shakllantirish, ma'lumotlarni qayta ishlash muddatlarini qisqartirish, inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirish hamda mehnat unumdorligini oshirish imkoniyati yuzaga keladi.

Buxgalteriya hisobida axborot tizimlaridan foydalanish quyidagi vazifalarni samarali hal etishga xizmat qiladi:

- moliyaviy mablag'lar harakati to'g'risidagi axborotlarni tezkor shakllantirish va monitoring qilish;
- hisob-fakturalar, yuk xatlari (nakladnoylar), to'lov topshiriqnomalari va boshqa hujjatlarni avtomatik ravishda tayyorlash;
- analitik ma'lumotlarni jadvallar, grafiklar va diagrammalar ko'rinishida shakllantirish hamda taqdim etish;
- buxgalteriya registrlari, hisobvaraqlar va boshqa hisob hujjatlarini yuritishni soddalashtirish;
- qog'oz hujjatlar aylanishini qisqartirish va elektron hujjat aylanishi tizimini rivojlantirish;
- buxgalteriya xizmati va korxonaning boshqa tarkibiy bo'linmalari o'rtasida axborot almashinuvi samaradorligini oshirish;
- davlat organlari bilan elektron hamkorlik va hisobot almashinuvi jarayonlarini soddalashtirish;
- qonunchilikdagi o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni tezkor qabul qilish va amaliyotga joriy etish;
- ish hajmi ortgan taqdirda ham qo'shimcha xodimlarni jalb qilish ehtiyojini kamaytirish.

Shunday qilib, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish nafaqat hisob jarayonlarini optimallashtirish, balki korxonaning moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish, axborotlarning ishonchiligi va shaffofligini ta'minlash hamda raqamli

iqtisodiyot talablariga mos boshqaruv tizimini shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Tabiiyki, buxgalteriya hisobi jarayonlarining qaysi yoʻnalishlarini avtomatlashtirish ustuvor ahamiyat kasb etishi masalasi yuzaga keladi. Amaliyot shuni koʻrsatadiki, buxgalteriya hisobining deyarli barcha bosqichlarini avtomatlashtirish korxona faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq avtomatlashtirish darajasi korxona rahbariyatining strategik yondashuvi, moliyaviy imkoniyatlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanganlik darajasiga bevosita bogʻliqdir.

Buxgalteriya hisobi tizimida eng avvalo boshlangʻich maʼlumotlarni kiritish va qayta ishlash jarayonlarini avtomatlashtirish muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan ushbu bosqichda katta hajmdagi moliyaviy hujjatlar, jumladan, yuk xatlari (nakladnoylar), kvitansiyalar, hisob-fakturalar, toʻlov hujjatlari hamda bank operatsiyalariga oid maʼlumotlar shakllantiriladi va qayta ishlanadi. Avtomatlashtirilgan tizimlar ushbu hujjatlarni tezkor qayta ishlash, saqlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy buxgalteriya dasturlari turli xil hujjatlarni shakllantirish uchun standartlashtirilgan elektron shakllar va andozalarni taklif etadi. Xususan, dalolatnomalar, shartnomalar, hisob-fakturalar, toʻlov topshiriqnomalari va boshqa hujjatlar avtomatik ravishda yaratilishi mumkin. Bu esa hujjatlarni tayyorlash vaqtini qisqartirib, inson omili bilan bogʻliq xatolar ehtimolini kamaytiradi.

Xodimlar bilan bogʻliq hisob jarayonlarini avtomatlashtirish ham alohida ahamiyatga ega. Ushbu yoʻnalishda har bir xodim uchun elektron maʼlumotlar bazasi yoki shaxsiy profil shakllantiriladi, ish vaqtini hisobga olish elektron jurnal asosida yuritiladi hamda ish haqi hisob-kitoblari avtomatlashtiriladi. Bundan tashqari, kasallik varaqalari boʻyicha toʻlovlar, mehnat taʼtili hisob-kitoblari, mukofotlar va boshqa toʻlovlarni aniqlash jarayonlari ham avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, mamlakatimizda raqamli texnologiyalar asosida faoliyat olib boradigan kadrlarga boʻlgan ehtiyojni qondirish maqsadida raqamlashtirish sohasida malakali mutaxassislarini tayyorlash boʻyicha huquqiy meʼyorlar belgilab berilgan [8].

Avtomatlashtirilgan axborot tizimlari ish haqi va boshqa toʻlovlarni hisoblash bilan bir qatorda soliq majburiyatlarini aniqlash, tegishli hisobotlarni shakllantirish hamda xodimlarning ishga kelishi va mehnat faoliyati bilan bogʻliq maʼlumotlarni nazorat qilish imkonini beradi. Natijada hisob-kitob jarayonlarining aniqligi va tezkorligi sezilarli darajada oshadi.

Shuningdek, buxgalteriya hisobi tizimlarini avtomatlashtirish asosida mavjud maʼlumotlar bazasidan foydalangan holda soliq hisobotlarini tezkor shakllantirish, moliyaviy koʻrsatkichlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur boʻlgan analitik axborotlarni olish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish zamonaviy korxonalar faoliyatini samarali tashkil etishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Elektron hujjat aylanishi tizimlarini joriy etish hujjatlar bilan ishlash jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirish va tezlashtirish imkonini beradi. Mazkur tizimlar elektron shakldagi hujjatlarni yaratish, yuborish, qabul qilish, imzolash, saqlash va arxivlashtirish jarayonlarini avtomatlashtirishga xizmat qiladi. Natijada hujjatlarni kelishish va tasdiqlash muddatlari qisqaradi, qogʻoz hujjatlar bilan ishlash hajmi kamayadi hamda maʼmuriy xarajatlarni optimallashtirish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, elektron hujjat aylanishi tizimlari qogʻoz hujjatlardan bosqichma-bosqich voz kechish va raqamli boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va yuqori texnologiyalarning keng qoʻllanilishi buxgalteriya hisobining mazmuni, usullari va tashkiliy mexanizmlarida tub oʻzgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Mazkur oʻzgarishlar, avvalo, axborotlarni yigʻish, saqlash, qayta ishlash va uzatish jarayonlarining innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilishi bilan tavsiflanadi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi maʼlumotlarni qayta ishlash tezligini oshirish, ularning aniqligi va ishonchligini taʼminlash hamda manfaatdor foydalanuvchilarning zarur axborotlarga tezkor kirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Taʼkidlash joizki, Oʻzbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi tizimi va uning metodologik asoslari soʻnggi yillarda jadal surʼatlar bilan rivojlanib bormoqda. Bu jarayon, bir tomondan, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) talablarini amaliyotga joriy etish bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchi tomondan, buxgalteriya hisobining turli yoʻnalishlarida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini keng qoʻllash natijasida yuz bermoqda.

Raqamli texnologiyalar buxgalteriya axborotlarining iqtisodiy mazmunini yanada chuqurroq ochib berish, ularni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini oshirishga sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Shu sababli zamonaviy iqtisodiyot sharoitida “raqamli buxgalteriya” tushunchasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli buxgalteriya deganda moliyaviy va hisob-kitob jarayonlarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda dasturiy vositalar yordamida avtomatlashtirishga asoslangan buxgalteriya hisobi tizimi tushuniladi. Mazkur tizim quyidagi asosiy funksiyalarni amalga oshirish imkonini beradi:

hisob-fakturalarni shakllantirish va mijozlarga elektron toʻlov hujjatlarini taqdim etish;

boshlangʻich xoʻjalik operatsiyalarini qayd etish, buxgalteriya provodkalarini shakllantirish hamda buxgalteriya registrlarini yuritish;

soliq va boshqa majburiy toʻlovlarga oid hujjatlarni rasmiylashtirish;

hamkorlar, mijozlar va yetkazib beruvchilar bilan elektron axborot almashinuvini tashkil etish;

davlat organlariga moliyaviy va statistik hisobotlarni elektron shaklda taqdim etish;

moliyaviy maʼlumotlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur analitik axborotlarni shakllantirish.

Shunday qilib, raqamli buxgalteriya tizimlari buxgalteriya hisobi jarayonlarini avtomatlashtirish, moliyaviy axborotlarning sifatini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish hamda korxonalarni raqamli transformatsiya sharoitlariga moslashtirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning asosiy maqsadi moliyaviy axborotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonlarining samaradorligini oshirish, shuningdek manfaatdor foydalanuvchilar uchun ma'lumotlarning tezkorligi, shaffofligi va ochiqqligini ta'minlashdan iboratdir. Raqamlashtirish jarayonlari nafaqat yirik korxonalarda, balki kichik va o'rta biznes subyektlarida ham muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Biroq bunday tizimlarni joriy etish muayyan moliyaviy resurslarni, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini hamda malakali mutaxassislarini talab etadi.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishiga qaramasdan, bugungi kunda buxgalteriya hisobi amaliyotini hujjatlashtirish jarayonlarisiz tasavvur etish qiyin. Shunga qaramay, raqamli transformatsiya sharoitida qog'oz hujjatlar ulushi bosqichma-bosqich qisqarib, ularning o'rnini elektron hujjatlar va raqamli axborot tizimlari egallab bormoqda. Davlat tomonidan ham zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanishni rag'batlantirish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, soliq va moliyaviy hisobotlarni elektron shaklda taqdim etish, elektron hujjatlarni saqlash hamda almashish imkoniyatlari kengaytirilmoqda.

Ta'kidlash joizki, buxgalteriya hisobini to'liq va samarali raqamlashtirish jarayonini elektron hujjat aylanishi (EHA) tizimlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Elektron hujjat aylanishi tizimi tashkilot ichida va tashkilotlararo axborot almashinuvi jarayonlarini elektron shaklda amalga oshirish imkonini beruvchi kompleks mexanizm hisoblanadi. Mazkur tizim yordamida hujjatlarni yaratish, qabul qilish, qayta ishlash, tasdiqlash, saqlash, arxivlashtirish va ulardan qayta foydalanish jarayonlari avtomatlashtiriladi.

Elektron hujjat aylanishi tizimlari korxonalar faoliyatining ichki va tashqi axborot oqimlarini boshqarishda muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat moliyaviy va buxgalteriya hujjatlarini, balki kadrlar bo'yicha hujjatlar, buyruqlar, farmoyishlar, boshqaruv qarorlari va boshqa tashkiliy hujjatlarni ham elektron shaklda yuritish imkonini beradi. Shu sababli korxonalarda raqamli buxgalteriya tizimiga o'tish jarayonining dastlabki bosqichlaridan biri sifatida ichki elektron hujjat aylanishi tizimini shakllantirish va uni bosqichma-bosqich takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijada elektron hujjat aylanishi va raqamli buxgalteriya tizimlarining integratsiyalashuvi hisob ma'lumotlarining ishonchligini oshirish, hujjatlar bilan ishlash xarajatlarini kamaytirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligini oshirish hamda korxonalarning raqamli transformatsiya jarayonlariga muvaffaqiyatli moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Korxonada ichki elektron hujjat aylanishi tizimi (EHA) samarali joriy etilib, amaliy sinovdan

o'tkazilgandan so'ng tashqi elektron hujjat aylanishi tizimiga o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mazkur bosqichda korxonaning hamkorlari, mijozlari, yetkazib beruvchilari hamda davlat organlari bilan elektron shaklda axborot almashinuvi yo'lga qo'yiladi.

Ta'kidlash joizki, amaliyotda ko'plab korxonalar hamkorlari va mijozlari bilan hujjatlar almashinuvi jarayonida qog'oz hujjatlardan foydalanish uchun sezilarli miqdorda mablag' sarflaydilar. Korxonaning hamkorlari va kontragentlari soni ortib borgani sari qog'oz, kanselyariya mahsulotlari, chop etish xizmatlari va pochta xarajatlari hajmi ham ortib boradi. Shu sababli tashqi elektron hujjat aylanishi tizimlarini joriy etish hujjatlar almashinuvi bilan bog'liq xarajatlarni qisqartirish, operatsion samaradorlikni oshirish hamda resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini yaratadi.

Natijada korxona xodimlari hujjatlarni tayyorlash, jo'natish, qabul qilish va qayta ishlash bilan bog'liq jarayonlarga kamroq vaqt sarflab, o'z faoliyatlarini yanada samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa korxonaga kiruvchi va chiquvchi hujjatlarni boshqarish xarajatlarini optimallashtirish hamda mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'lumki, buxgalteriya hisobi tizimida boshlang'ich hujjatlarni yig'ish, tekshirish va qayta ishlash bilan bog'liq operatsiyalar muntazam ravishda amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlar katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashni, yuqori darajadagi aniqlik va doimiy nazoratni talab qiladi. Shunga qaramay, inson omili mavjud bo'lgan sharoitda turli xatoliklarning yuzaga kelish ehtimoli saqlanib qoladi.

Aynan shu sababli buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini joriy etish zarurati yuzaga kelgan. Avtomatlashtirilgan tizimlar inson ishtirokini to'liq bartaraf etmasa-da, uning ta'sirini sezilarli darajada kamaytiradi, ma'lumotlarni qayta ishlash aniqligini oshiradi hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida moliyaviy yo'qotishlar va jarimalarga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan xatolar ehtimolini minimallashtiradi.

Shu bilan birga, korxonalarda buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini joriy etish jarayonida rahbariyat bir qator tashkiliy, texnik va iqtisodiy muammolarga duch kelishi mumkin. Mazkur muammolarni tizimli ravishda tahlil qilish va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish avtomatlashtirish loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muammolar va ularning tavsifi 1-jadvalda keltirilgan. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda deyarli barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar, hatto kichik biznes vakillari ham o'z faoliyatida kamida elektron jadvallar va oddiy axborot tizimlaridan foydalanadilar. Shu sababli buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning turli darajalari barcha korxonalar faoliyatida uchraydi. Mazkur jarayon buxgalteriya hisobining samaradorligini oshirish, axborotlarni tezkor qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlarini joriy etishda uchraydigan asosiy muammolar

T/r	Muammolarning ilmiy tavsifi
1	Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari faoliyat yuritadigan tashkiliy-huquqiy va texnologik muhitning tez o'zgarib borishi dasturiy ta'minotni muntazam ravishda yangilash zaruratini keltirib chiqaradi.
2	Dasturiy ta'minotni joriy etishda texnik infratuzilmani shakllantirish muhim omillardan biri hisoblanadi. Texnik vositalar joriy va istiqboldagi ehtiyojlarni hisobga olgan holda tanlanishi lozim.
3	Avtomatlashtirilgan hisob tizimlarining samarali ishlashi uchun buxgalteriya xodimlarini zamonaviy kompyuter texnikasi bilan ta'minlash talab etiladi.
4	Barcha ma'lumotlarni yagona axborot bazasida jamlash korxonaning moliyaviy holatini tezkor tahlil qilish va hisobotlarni shakllantirish imkonini beradi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri boshlang'ich va yig'ma hujjatlar bilan ishlash jarayonlarini kompyuterlashtirish hisoblanadi. Zamonaviy dasturiy mahsulotlar yordamida boshlang'ich hujjatlarni rasmiylashtirish, to'lov topshiriqnomalarini shakllantirish, bank ko'chirmalarini qayta ishlash, memorial orderlarni yuritish hamda boshqa moliyaviy operatsiyalarni hisobga olish jarayonlari avtomatlashtiriladi. Shuningdek, tovar-moddiy zaxiralar harakati, xarid va sotuv daftarlari, hisobvaraqlar bo'yicha aylanma-qoldiq ведомostlari va boshqa buxgalteriya registrlari avtomatik ravishda shakllantiriladi. Natijada buxgalteriya provodkalarini tekshirish, ularni sanalar va operatsiyalar kesimida tahlil qilish imkoniyatlari kengayadi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning yana bir muhim yo'nalishi xodimlarni boshqarish va kadrlar hisobini yuritish bilan bog'liqdir. Zamonaviy axborot tizimlari yordamida xodimlarning elektron kartochkalari shakllantiriladi, ish vaqti hisobi yuritiladi, ish haqi, mukofotlar va boshqa to'lovlar hisoblanadi. Bundan tashqari, mehnat ta'tili, kasallik varaqalari va boshqa ijtimoiy to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblarni avtomatlashtirish mehnat unumdorligini oshirish va hisob-kitoblarda xatoliklar ehtimolini kamaytirishga xizmat qiladi.

Hujjatlar bilan ishlash jarayonlarini avtomatlashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Aksariyat buxgalteriya dasturlari hisob-fakturalar, shartnomalar, dalolatnomalar, yuk xatlari (nakladnoylar) va turli hisobot shakllari uchun tayyor elektron andozalarni taqdim etadi. Foydalanuvchi zarur hujjat turini tanlab, tegishli ma'lumotlarni kiritishi orqali hujjatlarni tez va aniq shakllantirishi mumkin. Bundan tashqari, ma'lumotlarni Excel fayllari yoki skanerlangan hujjatlardan import qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu qo'lda ma'lumot kiritish bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi hamda vaqt tejilishini ta'minlaydi. Tayyorlangan hujjatlar elektron bazada saqlanadi va avtomatik ravishda hisob tizimiga integratsiyalashadi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri moliyaviy va soliq hisobotlarini shakllantirish hamda ularni tegishli davlat organlariga taqdim etish jarayonlarini raqamlashtirish hisoblanadi. Buxgalter tomonidan tizimga kiritilgan ma'lumotlar asosida moliyaviy, statistik va soliq hisobotlari avtomatik ravishda shakllantiriladi. Shu bilan birga, dasturiy vositalar hisobotlardagi ko'rsatkichlarning o'zaro mosligini nazorat nisbatlari asosida tekshiradi va aniqlangan xatolar to'g'risida

foydalanuvchini ogohlantiradi. Elektron raqamli imzo (ERI) va elektron hujjat aylanishi (EHA) tizimlaridan foydalanish orqali tayyorlangan hisobotlar tegishli davlat organlariga elektron shaklda yuboriladi.

Shunday qilib, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimlari hisob jarayonlarini soddalashtirish, moliyaviy axborotlarning aniqligi va ishonchligini oshirish, mehnat unumdorligini ko'paytirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini yuksaltirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Hisobotlarni elektron shaklda shakllantirish va internet tarmoqlari orqali uzatish imkoniyati buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning muhim afzalliklaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlar moliyaviy va soliq hisobotlari shakllarining amaldagi qonunchilik talablariga mosligini mustaqil ravishda nazorat qilib boradi hamda ularni foydalanuvchi ishtirokisiz avtomatik yangilash imkoniyatiga ega.

Elektron hujjat aylanishi (EHA) tizimi buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning muhim tarkibiy elementlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tizim yordamida turli hujjatlarni elektron shaklda internet orqali yuborish, qabul qilish, tasdiqlash va saqlash imkoniyati yaratiladi. An'anaviy qog'oz hujjatlar bilan ishlash jarayonida hujjatlarni mas'ul shaxslar bilan kelishish va imzolash ko'p vaqt hamda mehnat talab qiladi. Elektron hujjat aylanishi tizimi esa hujjatlarni qisqa muddatlarda elektron raqamli imzo yordamida tasdiqlash, manfaatdor tomonlar bilan tezkor axborot almashish va hujjatlarni ishonchli saqlash imkonini beradi. Natijada hujjatlarning yo'qolishi yoki shikastlanishi bilan bog'liq xavflar deyarli bartaraf etiladi.

Elektron hujjat aylanishi tizimlari shartnomalar va loyihalarni boshqarish, korxona bo'linmalari o'rtasidagi ichki hujjatlar harakatini optimallashtirish, hujjatlarni saqlash va tizimlashtirish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bois EHA tizimlari korxonalarda hujjatlar bilan ishlash samaradorligini oshirishning zamonaviy vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish kontragentlar bilan ishlash samaradorligini ham oshiradi. Xususan, hamkorlar, mijozlar va yetkazib beruvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni tezkor tekshirish, ularning moliyaviy holatini baholash hamda potensial xavflarni aniqlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirish, soliq organlari bilan

bog'liq muammolarning oldini olish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, avtomatlashtirilgan tizimlarni bank axborot tizimlari bilan integratsiyalash korxonalarning moliyaviy operatsiyalarini boshqarishni sezilarli darajada soddalashtiradi. Bunda bank ma'lumotlari muntazam ravishda buxgalteriya tizimiga yuklanib boradi va moliyaviy axborotlar real vaqt rejimiga yaqin holatda yangilanadi. Avtomatlashtirilgan tizimda shakllantirilgan to'lov topshiriqnomalari elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan holda to'g'ridan-to'g'ri banklarga yuborilishi mumkin. Bu esa ish vaqtini tejash, operatsion xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirish imkonini beradi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimini muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Birinchi bosqich – korxona ehtiyojlarini tahlil qilish. Avtomatlashtirishni joriy etishdan oldin mavjud hujjat aylanishi tizimi, ichki reglamentlar, yo'riqnomalar va ish jarayonlarini batafsil o'rganish lozim. Shuningdek, qaysi bo'linmalarining yagona ma'lumotlar bazasida ishlashi, qaysi bo'linmalarining mustaqil faoliyat yuritishi hamda lokal yoki tarmoq rejimida ishlash ehtiyoji mavjudligi aniqlanishi zarur.

Ikkinchi bosqich – vazifalarni aniq belgilash. Avtomatlashtirish jarayonida bajariladigan ishlar, mas'ul ijrochilar, muddatlar va kutilayotgan natijalar oldindan belgilab olinishi lozim. Shu asosda korxona ehtiyojlariga mos texnik vositalar va dasturiy mahsulotlar tanlanadi.

Dasturiy ta'minotni tanlashda uning korxona byudjetiga mosligi, amaldagi operatsion tizimlar bilan integratsiyalashuvi, texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlarining mavjudligi, texnik talablari hamda lokal yoki tarmoq versiyalarining imkoniyatlari inobatga olinishi zarur.

Uchinchi bosqich – xodimlarni o'qitish va tayyorlash. Har qanday avtomatlashtirilgan tizim samarali ishlashi uchun undan foydalanuvchi xodimlarning zarur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi. Shu sababli yangi tizimni joriy etish jarayonida mutaxassislarni o'qitish, ularga amaliy ko'nikmalar berish va metodik yordam ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, dasturiy mahsulotni ishlab chiquvchi mutaxassislar tomonidan treninglar o'tkazilishi tizimning muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

To'rtinchi bosqich – sinov va takomillashtirish jarayonlarini amalga oshirish. Dasturiy ta'minot joriy etilgandan so'ng ma'lum muddat sinov rejimida foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu davr mobaynida foydalanuvchilar tizimning afzallik va kamchiliklarini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. Sinov natijalariga ko'ra dasturiy ta'minotni takomillashtirish, qo'shimcha modullarni joriy etish, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va texnik vositalarni modernizatsiya qilish ishlari amalga oshiriladi.

Shunday qilib, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va elektron hujjat aylanishi tizimlarini joriy etish korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish, moliyaviy axborotlarning ishonchligini ta'minlash, xarajatlarni optimallashtirish hamda raqamli

iqtisodiyot talablariga mos faoliyat yuritishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Tizim yakuniy sinovlardan muvaffaqiyatli o'tkazilib, aniqlangan kamchiliklar bartaraf etilgandan so'ng uni to'liq ekspluatatsiyaga joriy etish mumkin bo'ladi. Shundan keyin korxona faoliyatida yangi texnologik yondashuvlar asosida ishlash hamda avtomatlashtirilgan boshqaruv mexanizmlaridan samarali foydalanish bosqichi boshlanadi.

Shunday qilib, buxgalteriya hisobi jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamli transformatsiya qilish faqatgina o'zaro bog'liq bosqichlarning izchil amalga oshirilishi natijasida kutilgan samarani beradi. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi muhim yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish zarur:

- tashkilotdagi buxgalteriya hisobi tizimining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish va avtomatlashtirilishi lozim bo'lgan jarayonlarni aniqlash;

- korxona faoliyati va ehtiyojlariga mos keluvchi dasturiy ta'minotni tanlash;

- dasturiy mahsulotni joriy etishdan oldin uning funksional imkoniyatlarini real ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazish;

- mavjud ma'lumotlar bazasini yangi tizimga migratsiya qilish hamda barcha zarur axborotlarni yagona platformaga integratsiyalash;

- xodimlarni avtomatlashtirilgan tizimlar bilan ishlash bo'yicha o'qitish va zamonaviy avtomatlashtirilgan ish o'rinlarini tashkil etish;

- axborot texnologiyalari mutaxassislari tomonidan doimiy texnik va uslubiy qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish.

Tashkilotlarda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish jarayonlari raqamli iqtisodiyotning umumiy rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda uzluksiz takomillashib boradi. Shu munosabat bilan korxonalarda raqamli transformatsiyani samarali amalga oshirish uchun quyidagi strategik vazifalarni bajarish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birinchidan, tashkilot faoliyatining asosiy maqsadlariga erishish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulotlarni realizatsiya qilish jarayonlarini tezlashtirish va foyda hajmini ko'paytirishga e'tibor qaratish zarur. Shu bilan birga, qo'shimcha qiymat yaratmaydigan va mahsulot tannarxining ortishiga olib keladigan ortiqcha xarajatlarni aniqlash hamda ularni qisqartirish choralari ko'rish lozim.

Ikkinchidan, raqamli transformatsiya uchun mavjud resurslarni kompleks baholash talab etiladi. Bunda moliyaviy mablag'lar, kompyuter texnikasi, dasturiy ta'minot, xodimlarning malakasi, vaqt resurslari va texnik servis xizmatlari imkoniyatlari tahlil qilinishi zarur.

Uchinchidan, raqamlashtirish loyihasining tarkibi, amalga oshirish bosqichlari, moliyalashtirish manbalari va xarajatlar hajmini aniqlash, ustuvor yo'nalishlarni belgilash hamda mas'ul ijrochilarni tayinlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, loyiha doirasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan texnologik, moliyaviy va tashkiliy xavflarni baholash ham zarur hisoblanadi.

To'rtinchidan, raqamli transformatsiya natijasida hujjatlar aylanishi tartibi va muddatlarini qayta ko'rib chiqish, elektron operatsiyalar va to'lovlarni amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish, buxgalteriya hisobi usullari hamda hisob siyosatiga tegishli o'zgartirishlar kiritish talab etiladi.

Ta'kidlash joizki, raqamli transformatsiya qisqa muddatda amalga oshiriladigan jarayon emas. Uni muvaffaqiyatli joriy etish muayyan vaqt, moliyaviy resurslar va tashkiliy sa'y-harakatlarni talab qiladi. Tanlangan raqamlashtirish strategiyasiga muvofiq ravishda zamonaviy dasturiy vositalar va axborot tizimlari tanlanadi, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida trening va seminarlar tashkil etiladi. Zarur hollarda malakali mutaxassislar yoki konsalting kompaniyalari jalb etilib, raqamli buxgalteriya hisobi tizimlarini yuritish bo'yicha metodik va amaliy yordam ko'rsatiladi.

Natijada buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va raqamli transformatsiya qilish korxonalarining boshqaruv samaradorligini oshirish, moliyaviy axborotlarning ishonchligini ta'minlash, operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda zamonaviy raqamli iqtisodiyot talablariga mos faoliyat yuritishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va raqamli transformatsiya qilish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida buxgalteriya hisobi jarayonlarini avtomatlashtirish iqtisodiy munosabatlar rivojining obyektiv va muqarrar bosqichiga aylanib bormoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, korxonalarda avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini o'z vaqtida va tizimli ravishda joriy etish moliyaviy axborotlarni qayta ishlash tezligini oshirish, inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash hamda mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, avtomatlashtirish jarayonini erta bosqichlarda boshlash korxonalarining texnologik moslashuvchanligini kuchaytirib, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tashkiliy va texnik muammolarni minimallashtirishga xizmat qiladi.

Aniqlanishicha, raqamli transformatsiya natijasida qog'oz hujjatlar aylanishidan elektron hujjat aylanishi tizimlariga bosqichma-bosqich o'tish jarayoni jadallashadi. Bu esa hujjatlar bilan ishlash xarajatlarini qisqartirish, axborot almashinuvi tezligini oshirish, hujjatlarning saqlanish ishonchligini ta'minlash hamda korxona faoliyatining shaffofligini kuchaytirishga imkon yaratadi. Shuningdek, elektron hujjat aylanishi va avtomatlashtirilgan axborot tizimlari yordamida moliyaviy ma'lumotlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari kengayadi.

Tadqiqot davomida buxgalteriya hisobini raqamlashtirishning asosiy afzalliklari sifatida operatsion xarajatlarni kamaytirish, iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish, moliyaviy axborotlarni tezkor qayta ishlash, axborot xavfsizligini mustahkamlash

hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash kabi omillar aniqlandi. Mazkur afzalliklar korxonaning mulkchilik shakli va tashkiliy-huquqiy maqomidan qat'i nazar barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, buxgalteriya hisobini raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish uchun davlat tomonidan axborot texnologiyalarini joriy etishni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, korxonalarni zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishga rag'batlantirish, malakali IT va buxgalteriya mutaxassislarini tayyorlash hamda elektron hujjat aylanishi infratuzilmasini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Natijada buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish va raqamli transformatsiya qilish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish, moliyaviy boshqaruv sifatini yaxshilash va milliy iqtisodiyotning raqamli rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Annor, A. S. (2020). Impact of Digitalization and Automation of Financial Reporting. *International Journal of Accounting, Finance, and Investment Strategies*, 1(2), 1–18. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18413111>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi "“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-son Farmoni.
3. Chiu, V., Liu, Q., Muehlmann, B., & Baldwin, A. A. (2019). A bibliometric analysis of accounting information systems journals and their emerging technologies contributions. *International Journal of Accounting Information Systems*, 32, 24–43.
4. Mahmudov S.Q., Yo'ldoshev R.Sh.. Banklarda buxgalteriya hisobi: o'quv qo'llanma. –T.: 2017. – 398 b.
5. Rahimova L. “Soddalashtirilgan buxgalteriya hisobi tizimini raqamlashtirish muammolari”. “Raqamli iqtisodiyot” jurnali, 2 (5) 2020-yil, - B. 89-97.
6. Sampaio, C., & Silva, R. (2025). Digital Transformation in Accounting: An Assessment of Automation and AI Integration. *International Journal of Financial Studies*, 13(4), 206. <https://doi.org/10.3390/ijfs13040206>
7. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 30.07.2024 yilda ro'yxatdan o'tgan “Buxgalteriya hisobida hujjatlar va hujjatlar aylanishi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi buyrug'i, ro'yxat raqami 3538.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 01.02.2024 yildagi “Raqamlashtirish sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-51-son qarori.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xushmuradov Oman Qarshi davlat texnika universiteti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası professor v.b., i.f.n. / Хушмурадов Оман Каршинский государственный технический университет, и.о.

профессор кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», к.э.н. / Xushmuradov Oman Karshi state technical university, acting professor of the department of “Accounting and audit, PhD in economics

E-mail: o.xushmuradov@gmail.com

ORCID: 0009-0000-4214-5804

AKTIVLARNI HISOBGA OLISH, TAVSIFLASH VA TASNIFLASHGA ZAMONAVIY YONDOSHUV

Egamberdiyeva Salima Rayimovna

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К УЧЁТУ, ХАРАКТЕРИСТИКЕ И КЛАССИФИКАЦИИ АКТИВОВ

Эгамбердиева Салима Раимовна

A MODERN APPROACH TO THE ACCOUNTING, CHARACTERIZATION, AND CLASSIFICATION OF ASSETS

Egamberdiyeva Salima Rayimovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro standartlar asosida aktivlar hisobga olish, tavsiflash va tasniflashni takomillashtirishning yangicha yondoshuv asosida nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Xususan, buxgalteriya hisobining xalqaro audit standartlari va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablaridan kelib chiqib, aktivlarni baholash, tavsiflash va tasniflash jarayonlarini tashkil etish masalalari tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: aktivlar, uzoq muddatli aktivlar, joriy aktivlar, foydalanish huquqidagi aktivlar, shnvestitsiya koʻchmas mulk, investitsiya koʻchar mulk, uzoq muddatli biologik aktivlar, uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar, uzoq muddatli kechiktirilgan soliq aktivlari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования учета, описания и классификации активов на основе международных стандартов с использованием нового подхода. В частности, анализируются вопросы организации процессов оценки, описания и классификации активов в соответствии с требованиями международных стандартов аудита и международных стандартов финансовой отчетности.

Ключевые слова: активы, долгосрочные активы, оборотные активы, активы права пользования, инвестиционная недвижимость, инвестиционная недвижимость, долгосрочные биологические активы, долгосрочные отложенные расходы, долгосрочные отложенные налоговые активы.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of improving the accounting, description, and classification of assets based on international standards using a new approach. Specifically, it analyzes the organization of asset valuation, description, and classification processes in accordance with the requirements of international auditing standards and international financial reporting standards.

Keywords: assets, long-term assets, current assets, right-of-use assets, investment property, investment real estate, long-term biological assets, long-term deferred expenses, long-term deferred tax assets.

■ KIRISH

Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar iqtisodiyot tarkibini tubdan oʻzgartirish va mulkiy munosabatlarni erkinlashtirish asosida mamlakat iqtisodiyotini barqaror surʼatlarda rivojlantirishga qaratilgan boʻlib, inqirozga qarshi choralar dasturini amalga oshirish jarayoni esa, makroiqtisodiy barqarorlikni taʼminlash, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va yangilash ustuvor vazifalardan biri sifatida tanlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti SH. M. Mirziyoyev

taʼkidlaganlaridek: “Jahon tajribasi shuni koʻrsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan boʻlsa, oʻz iqtisodiyotining barqaror oʻsishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, oʻzbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolagʻa boʻlmaydi. Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilgʻor tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi” [1].

Buning uchun esa, eng avvalo, bir vosita sifatida respublika buxgalteriya hisobi metodologiyasida

qo'llanib kelinayotgan uzoq muddatli aktivlarni baholash mezonlari va tamoyillari tushunchalaridagi noaniqliklarni bartaraf etish taqozo etiladi. Islohotlar jarayonida turli yangi hisob ob'ektlari hisoblangan royalti, gudvill, yer uchastkasiga bo'lgan mulkiy huquq, uzoq muddatli debitorlik qarzlari, uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar, lizing munosabatlari uzoq muddatli aktivlarni xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moliyaviy hisobotlarida to'g'ri aks ettirish imkonini bermayapti. Bu esa, buxgalteriyahisobi va audit tizimida aktivlarning buxgalteriya hisobi va auditini nazariy, huquqiy - tashkiliy va uslubiy muammolari yaxlit tizim sifatida tadqiq qilinmaganligidan dalolat beradi.

Mamlakatimiz buxgalteriya hisobidagi islohotlar uning ayrim elementlarini metodologik jihatdan qayta ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Tahlillardan ma'lumki, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan aktivlarni iqtisodiy naf keltiruvchi resurs sifatida e'tirof etish, zarur bo'lgan holda, ular tomonidan aktivlarni sotib olishda yoki shakllantirishda iqtisodiy nafni o'rganish va uning ob'ektivligini baholash asosiy maqsad sifatida qoyilmagan. Buning oqibatida aktivlardan foydalanish samaradorligi pasayib ketishi kuzatilmoqda.

Hozirgi sharoitda vujudga kelgan muammolar ichida joriy aktivlar va uzoq muddatli aktivlarni farqlash, ayrim uzoq muddatli aktivlarni, xususan, yer uchastkalari buxgalteriya hisobida aks ettirilishi va uzoq muddatli aktivlarda mulkiy huquqning hisobga olinishi masalalari muhim hisoblanadi. Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi tizimida yer uchastkalari hisobi metodologik jihatdan kam o'rganilgan bo'lib, ular hozirga qadar qiymatga ega bo'lgan buxgalteriya hisobi ob'ekti sifatida hisobga olinmagan.

Aktivlarning buxgalteriya hisobi va audit tizimini bozor iqtisodiyotining zamonaviy shartlariga muvofiqlashtirish hamda buxgalteriya hisobini xalqaro darajadagi meyorlar bilan uyg'unlashtirish zaruriyati mavjud, bu esa, aktivlar buxgalteriya hisobi va hisobotining nazariy va metodologik jihatdan yetarli darajada tadqiq qilinmaganligidan dalolat beradi hamda o'rganilayotgan muammoningdolzarliligini belgilaydi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Aktivlar buxgalteriya hisobi va audit muammolari Dj. K. Van Xorn[9], ning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

Respublikamiz olimlaridan B.A.Xasanov, A.A.Xashimov, A.B Muxametov., A.A.Abduvohidov[5] A.Abdullaev, A.K.Ibragimov, A.X.Pardaev, D.Qudbiev, K.B.Urazov[11], R.D.Dusmuratov[10], E.F.Gadoev [12] kabi ko'plab iqtisodchi olimlar uzoq muddatli aktivlarning tarkibiga kirgan asosiy vositalar, nomoddiy aktivlarning buxgalteriya hisobi, nazorati va tahlili, ularning amortizatsiyasiga taalluqli va joriy aktivlariga taalluqli masalalarni tadqiq qilishgan.

Tadqiqotlar nitijalarini ko'rsatishicha, mamlakatimizdagi buxgalteriya hisobi va audit fani iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida rivojlanib bormoqda. Shu bilan bir qatorda, O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida aktivlar buxgalteriya hisobi uslubiyotini nazariy va metodologik

jihatlarini chuqur o'rganilmagan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Qishloq xo'jaligida aktivlarni standartlar asosida tasniflash, ular hisobini takomillashtirish, xalqaro standartlar talablari asosida ularning hisobotlarini tuzish, buxgalteriya yozuvlarini aniq va to'liqligi va o'z vaqtida ishonchli moliyaviy ma'lu motlarni tayyorlash maqsadida qabul qilingan tashkiliy tad birlar, usullar va amallarni bajarish masalalarini tadqiq qilish jarayonida miqdor va sifat, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez mantiqiy tahlil kabi uslublardan va yondoshuvlardan foydalanildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotlar natijasida berilayotgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar natijasida aktivlarning hisobi va hisoboti metodologiyasidagi mavjud munozarali holatlar aniqlandi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning joriy aktivlar, moddiy, nomoddiy, moliyaviy aktivlarini baholash, ularning moliyaviy hisobotlarda yoritib borishdagi aniqlikka erishish orqali korxonalarning moliyaviy holatini to'g'ri baholash va investitsion qarorlar qabul qilishning ob'ektivligi ta'minlanadi.

Aktivlar hisobi va hisobotini takomillashtirish uchun asosiy e'tiborga loyiq masalalar quyidagilardan iborat:

- Aktivlarni amaldagi ta'rifi va tasnifini xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirish yangicha ta'rifi va tasnifini tavsiya etish;

- aktivlarlarni baholash, xarid qilish, ayirboshlash jarayonini hisobga olishning nazariy asoslari ishlab chish;

- ishlab chiqarishni modernizatsiyalash sharoitida aktivlar amortizatsiyasi hisobini takomillashtirish va mahsulot tannarxini pasaytirishga qaratilgan amaliy takliflar berish;

- uzoq muddatli aktivlarni baholash va buxgalteriya hisobida aks ettirish ahamiyatini asoslash;

- moliyaviy hisobot shakllarining mazmuni va tarkibini takomillashtirish boyicha amaliy takliflar va tavsiyalar berish;

- joriy aktivlarni uzoq muddatli aktivlardan farqlash mezonlarini yangicha klassifikatsiyalash bo'yicha takliflar berish.

- Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatida ishtirok etadigan resurslar buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar deb e'tirof etilib, ular shartli ravishda uzoq muddatli (asosiy kapital) va joriy aktivlar (aylanma kapital)kabi guruhlariga ajratiladi. Bunday guruhlariga ajratishning asosini "Buxgalteriya hisobi to'g'risida qonun" tashkil qiladi. Ushbu qonun kapital hisobining huquqiy kontseptsiyasidir.

Aktivlarni uzoq muddatli aktivlar va joriy aktivlar guruhlariga ajratilishi, ularning bevosita xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyatidan olinadigan daromadlar bilan bevosita bog'liqligi kapital hisobining iqtisodiy kontseptsiyasini tashkil etadi.

Uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi ob'ekti sifatidagi kontseptsiyasini ishlab chiqishda, avvalambor, ularning iqtisodiy mohiyati asos qilib olinishi lozim.

Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks

ettirish keng ma'nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog'liqdir.

Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlarkorxonaga tegishli xo'jalik mablag'lari deb tan olingan va e'tirof etilgan. Ammo bu e'tirof asosan asosiy kapitalga taalluqli bo'lgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng mamlakat iqtisodiy tizimida roy bergan o'zgarishlar, mulkdorlar sinfini paydo bo'lishi, mulkka bo'lgan egalik hissini vujudga kelishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar qirralarining kengayishi buxgalteriya hisobi ob'ektlarining ham ko'payishiga, chunonchi, uzoq va qisqa muddatli aktivlar turlarini ko'payishiga olib keldi. Bu, o'z navbatida, aktivlarni hisobga olish va hisobotlarini tuzish bilan bog'liq muammolarini keltirib chiqardi.

Hozirgi iqtisodiyotni globallasuvi sharoiti davrida uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining bir qancha yangi ob'ektlari ham paydo bo'lganki, ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar, moliyaviy qoyilmalar, investitsion ko'chmas mulk, biologik aktivlar, uzoq muddatli debitor qarz va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etishadi.

Shulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishgasababchi bo'lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi.

Uzoq muddatli moliyaviy qoyilmalar va investitsion mulk sifatida e'tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo'nalishi bo'lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni va joriy aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqot jarayonida kuzatishlarning dalolat berishicha, mustaqillikning dastlabki yillarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning buxgalteriya hisobi balansini birinchi bo'limida asosan salmoqli ulushni asosiy vositalar egallagan bo'lsa, keyinchalik nomoddiy aktivlar, moliyaviy investitsiyalar, uzoq muddatli debitorlik qarzlari va kechiktirilgan xarajatlar kabi moddalar ham paydo bo'ldi.

O'rganilgan adabiyot manbalari va meyoriy hujjatlar shuni ko'rsatmoqdaki, uzoq muddatli aktivlarni tavsiflash va tasniflanish belgilarini yaqqol aniqlab bo'lmaydi. Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan biri H.A. Zavalashina[8]ning ilmiy ishlarining [8] tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ularda uzoq muddatli aktivlarga aniq tavsif berilmagan.

Egamberdiyeva S.R. va Bozorov Ya. X.[13] hamda Samadova M.F. [14] larning "Uzoq muddatli aktivlarga investitsiyalar hisobini takomillashtirishning ahamiyati" mavzusidagi maqolasida uzoq muddatli aktivlarning tasniflanishi va tavsiflanishi bo'yicha takliflar berilgan. Ammo maqolada mavzu yuzasidan xalqaro standartlar talabiga moslashtirish bo'yicha asoslar keltirilmagan. Quyida keltirilgan ayrim meyoriy hujjatlar bandlaridagi uzoq muddatli aktivlarni tasniflari uzoq muddatli aktivlar turini barchasini qamrab olmaganligini guvohi bo'lamiz.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Xususan, "Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun Konseptual asosda aktivlarga quyidagicha ta'rif berilgan: "Aktivlar-tashkilotning qiymat bahosiga ega bo'lgan moddiy, jumladan pul mablag'lari va debitorlik qarzlari va nomoddiy mulkidir";[3]

Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun Konseptual asosning 43-bandida esa, "Aktivlar binolar, inshootlar va uskunalari singari fizik shaklga ega bo'ladi. Biroq, fizik shakl aktivning mavjud bo'lishi uchun zarur emas.

Masalan, patentlar va mualliflik huquqlari, agar tashkilot kelgusida ulardan foydalanishdan iqtisodiy naf olishni kutayotgan bo'lsa, aktiv hisoblanadi" [3];

"Aktivlar (masalan, debitorlik qarzlari va mulk) yuridik huquqlar, shu jumladan egalik huquqi bilan bog'liq bo'ladi. Aktiv mavjudligini aniqlashda egalik huquqi asosiy hisoblanmaydi. Masalan, ijaraga olinadigan mulk, agar tashkilot shu mulkdan olinishi kerak bo'lgan foydani nazorat qilsa, aktiv hisoblanadi" [3]- deyilgan.

1-sonli BHMSning 69-bandida "....talab qilingan tasniflash usuliga asoslanib, tashkilotning uzoq muddatli aktivlari quyidagi aktivlardan iborat bo'ladi:

-tashkilot faoliyatida uzoq muddatli asosda foydalaniladigan aktivlar, jumladan tashkilotning mulki, binolari va uskunalari, nomoddiy aktivlari, kapital xarajatlari va gudvill;

-investitsiya maqsadida saqlab turilgan va hisobot kunidan boshlab 12 oy davomida sotilishi mumkin bo'lmagan aktivlar"[3]-deb ta'rif berilgan va tasniflangan.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari kengashi tomonidan 2010-yil sentyabrda e'lon qilingan. U 2018-yil mart oyida qayta ko'rib chiqilgan.

"Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseptual asosi" da aktivning ta'rif quyidagicha berilgan: "Oldingi hodisalar natijasida tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan mavjud iqtisodiy resurs.

Iqtisodiy resurs - bu iqtisodiy naflar yaratish potentsialiga ega bo'lgan huquq.

Mazkur bo'limda mazkur ta'riflarning uchta jihati ko'rib chiqiladi:

(a) huquq

(b) iqtisodiy naflar yaratish potentsiali

(c) nazorat". [2]

Yuqoridagi iqtisodchi olimlar va me'riy hujjatlar, xususan, milliy va xalqaro standartlarida uzoq muddatli aktivlar ta'rif va tasnifi barcha aktivlarni turi va mohiyatini yoritib berish imkonini bermaydi. Shundan kelib chiqib uzoq muddatli aktivlarga quyidagi ta'rifni berish maqsadga muvofiq deb uylaymiz "Uzoq muddatli aktivlar-bu tashkilot faoliyatida uzoq muddatli asosda foydalaniladigan aktivlar, jumladan tashkilotning mulki, binolari va uskunalari, nomoddiy aktivlari, kapital qo'yilmalari, gudvill, moliyaviy ijaraga olingan mulk, investitsiya maqsadida saqlab turilgan investitsion ko'char va ko'chmas mulk, biologik aktiv, uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar, uzoq muddatli debitorlik qarzlari hamda hisobot kunidan boshlab 12 oy davomida sotilishi mumkin bo'lmagan aktivlar"[15].

Ushbu ta'rifdan kelib chiqib, uzoq muddatli aktivlarni quyidagi tasnifini taklif etamiz:

1-jadval.

Uzoq muddatli aktivlar tasnifi

T/r	Amalda	Taklif etilayotgan variant
1	Asosiy vositalar	Asosiy vositalar
2	Moliyalanadigan lizing shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar	Foydalanish huquqidagi aktivlar*
3	Nomoddiy aktivlar	Investitsiya ko'chmas mulk*
		Investitsiya ko'char mulk*
4	Uzoq muddatli investitsiyalar	Nomoddiy aktivlar
5	Kapital qo'yilmalar	Uzoq muddatli biologik aktivlar
		Uzoq muddatli debitorlik qarzlari
		Uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar
6	Uzoq muddatli debitorlik qarzlari	Uzoq muddatli kechiktirilgan soliq aktivlari
7	Uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar	Uzoq muddatli moliyaviy aktivlar
8	Boshqa uzoq muddatli aktivlar	Boshqa uzoq muddatli aktivlar

Birinchidan, asosiy vositalar guruhi o'zgarishsiz qoldirilgan. Bu amaldagi tasnifning mazkur qismi xalqaro standartlar talablariga mos ekanligini bildiradi.

Ikkinchidan, moliyalanadigan lizing shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar alohida guruh sifatida emas, balki "foydalanish huquqidagi aktivlar" (Right-of-Use Assets) tarkibiga kiritilgan. Bu MHXS 16 "Ijara" standartiga mos bo'lib, korxonaning aktivdan foydalanish huquqini aks ettiradi.

Uchinchidan, amaldagi tasnifdagi nomoddiy aktivlar tarkibidan investitsiya maqsadida foydalaniladigan ko'chmas mulklar ajratilib, "investitsiya ko'chmas mulki" sifatida alohida ko'rsatilgan. Bu aktivlarning daromad olish yoki kapital qiymatini oshirish maqsadida saqlanishini aniq ifodalash imkonini beradi.

To'rtinchidan, uzoq muddatli investitsiyalar va kapital qo'yilmalar o'rniga aktivlarning iqtisodiy mohiyatidan kelib chiqib quyidagi yangi guruhlar taklif etilgan:

- uzoq muddatli biologik aktivlar;
- uzoq muddatli debitorlik qarzlari;
- uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar.

Bu o'zgarish qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va sanoat korxonalarida aktivlarni aniqroq hisobga olish imkonini beradi.

Beshinchidan, amaldagi tasnifdagi uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar o'rniga uzoq muddatli kechiktirilgan soliq aktivlari hamda uzoq muddatli moliyaviy aktivlar kiritilgan. Bu korxonaning kelgusidagi iqtisodiy manfaatlarini yanada aniq aks ettiradi.

Oltinchidan, boshqa uzoq muddatli aktivlar guruhi saqlab qolingan bo'lib, yuqoridagi guruhlariga kirmaydigan aktivlarni umumlashtirish imkonini beradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Biz tomonimizdan taklif qilinayotgan "Uzoq muddatli aktivlar" ning yangicha ta'rifi va uzoq muddatli aktivlarni tasniflashning yangicha yondoshuvi, uzoq muddatli aktivlarni hisobi va hisobotini tuzishni xalqaro

standartlar talablariga moslashtirish va takomillashtirish imkonini beradi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aktivlar hisobini hisobga olish, tavsiflash va tasniflash xalqaro standartlar asosida rivojlantirish korxonalar moliyaviy faoliyatining shaffofligi va ishonchligini ta'minlashda muhim omil ekanligi aniqlandi. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga mos ravishda tashkil etilgan hisob va hisobot tizimi aktivning haqiqiy qiymatini aniqlash, ularning samarali foydalanilishini baholash hamda moliyaviy natijalarni to'g'ri aks ettirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>

2. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2022-yil 10-noyabrda 61-son buyrug'iga 1-Ilova. "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseptual asosi".

3. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 131-son buyrug'iga 1-ILOVA. "Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun Konseptual asos" ning

4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 130-son buyrug'iga 1-Ilova. 1-sonli BHMS. "Moliyaviy hisobotni taqdim etish va hisob siyosati".

5. Xasanov A., Xashimov A.A., Muxametov A.B., Abduvohidov A.A. Buxgalteriya hisobi.-T.: Darslik. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2021.-720 bet.

6. Egamberdiyeva S.R. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. Qarshi. "Intellekt" nashriyoti, 2021.-573 bet.

7. Балакирева Н.М. Нематериальные активы: учёт, аудит, анализ. Учебное пособие.-М.: изд-во Эксмо, 2005.- с. 416;

8.И.А. Завалишина. Янгича бухгалтерия ҳисоби. – Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2004. - 128 б.;

9. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ. / Гл. ред. серии Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 2001. - с. 456;

10. Дустмуратов Р.Д. Ўзбекистонда аудиторлик фаолиятининг шаклланиши ва унинг услубий тақомиллаштириш: и.ф.д.илмий даражасини олиш учун дис. автореф. Тошкент – 2008. –34 б.

11.Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. – Тошкент, “Фан” нашриёти, 2005.-201 б.;

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Egamberdiyeva Salima Rayimovna Qarshi davlat texnika universiteti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasini professori vazifasini bajaruvchi, iqtisod fanlari nomzodi, / Эгамбердиева Салима Раимовна, Каршинский государственный технический университет, Исполняющий обязанности профессора кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», кандидат экономических наук / Egamberdiyeva Salima Rayimovna. Karshi State Technical University, Acting Professor, Department of Accounting and Auditing, PhD in Economics

E-mail: salimaegamberdiyeva147@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5106-7166>

CONCEPTUAL AND THEORETICAL PLATFORMS FOR INDEPENDENT CONTROL AND AUDIT OF INVENTORY ITEMS TRANSLATE

Alimkhanova Nigora Alimkhanovna, Turayev Xizir Nazar ogli

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НЕЗАВИСИМОГО КОНТРОЛЯ И АУДИТА ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ

Алимханова Нигора Алимхановна, Тураев Хизир Назар угли

TOVAR-MODDIY ZAXIRALAR USTIDAN MUSTAQIL NAZORAT VA AUDITNING KONSEPTUAL HAMDA NAZARIY ASOSLARI

Alimxanova Nigora Alimxanovna, To'rayev Xizir Nazar o'g'li

Received: June 8, 2026 Revised: June 10, 2026 Accepted: June 11, 2026 Published: June 30, 2026

Abstract: this article is devoted to the theoretical basis of reflecting the relations related to inventory in business entities of different types of ownership operating in our country in accounting. The types of inventories in business entities, the main tasks of the accountant in accounting for them, as well as opinions on the state of inventory and the establishment of internal control over their storage are highlighted. To fulfill these tasks, first of all, a proposal and recommendations on the use of primary accounting data, synthetic and analytical account registers were developed. This eliminates several problems in the organization of inventory accounts in economic entities and serves to increase the level of accuracy of financial reporting data.

Keywords: inventory items, accounting, independent audit, internal control, financial reporting, analytical accounting, synthetic accounting, inventory count, audit evidence, inventory management.

Аннотация: данная статья посвящена теоретическим основам отражения в бухгалтерском учете отношений, связанных с товарно-материальными запасами в хозяйствующих субъектах различных форм собственности, осуществляющих деятельность в нашей стране. Освещены виды товарно-материальных запасов в хозяйствующих субъектах, основные задачи бухгалтера по их учету, а также мнения относительно состояния запасов и организации внутреннего контроля за их сохранностью. Для выполнения этих задач разработаны предложения и рекомендации по использованию данных первичного учета, регистров синтетического и аналитического учета. Это позволяет устранить ряд проблем в организации учета товарно-материальных запасов в хозяйствующих субъектах и способствует повышению уровня достоверности данных финансовой отчетности.

Ключевые слова: товарно-материальные запасы, бухгалтерский учет, независимый аудит, внутренний контроль, финансовая отчетность, аналитический учет, синтетический учет, инвентаризация, аудиторские доказательства, управление запасами.

Annotatsiya: mazkur maqola mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik yurituvchi subyektlarda tovar-moddiy zaxiralar bilan bog'liq munosabatlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning nazariy asoslariga bag'ishlangan. Unda xo'jalik yurituvchi subyektlardagi tovar-moddiy zaxiralarning turlari, ularni hisobga olishda buxgalterning asosiy vazifalari, shuningdek, zaxiralarning holati va ularning saqlanishi ustidan ichki nazoratni tashkil etish masalalari yoritilgan. Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida dastlabki hisob ma'lumotlari, sintetik va analitik hisob registrilaridan foydalanish bo'yicha taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan. Bu esa xo'jalik yurituvchi subyektlarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini tashkil etishdagi qator muammolarni bartaraf etish va moliyaviy hisobot ma'lumotlarining ishonchlilik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tovar-moddiy zaxiralar, buxgalteriya hisobi, mustaqil audit, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, analitik hisob, sintetik hisob, inventarizatsiya, audit dalillari, zaxiralar boshqaruvi.

■ INTRODUCTION

Nowadays, it is a farm with various ownership forms. The main focus of the management entities is the volume of production expansion, increasing labor productivity, profitability of enterprises increasing the level, reducing the cost and, as a result, gross income, is aimed at increasing net income and net profit.

In today's economic conditions, funds in every household learning movement is the demand of the times. Because the money usage depends on the financial result of the company. Goods part of costs in production enterprises of material resources forms the basis. That is why it is always a commodity constant monitoring of the use, balance, movement of reserves is necessary. That's why from time to time the companies themselves have a

year it is necessary to analyze its use during. For analysis the information is carried out by way of inventory. Coming to this point an increase in the part of the main expenses in enterprises, an increase in expenses and it has a negative impact on the financial results of companies. In this article, expenses of economic subjects the role of goods and material resources in the section, the impact on the price. We analyze to what extent we can use them to give conclusions and suggestions.

■ LITERATURE REVIEW

Account of goods and material resources There are many local and foreign scientists on their grouping expressed their ideas in their scientific research works. For example, By F. Gulomova, the following are the goods and material resources inserted:

raw materials used in the production of products and materials, purchased semi-finished products, finishing products, fuel etc.;

livestock and grazing animals;

unfinished processing of parts, components, products and unfinished production, finished products prepared in the organization;

Also, according to the definition of N.I. Ladutko, one of the foreign scientists, "production reserves raw food, materials, purchased semi -finished products, components, constructions, details, fuel, etc, i.e., goods for the purpose of obtaining finished products Human labor is the subject of labor directed to them During the production process, it preserves the original form and is a product. Different from step-by-step means of labor, labor objects are fully consumed, their value is fully related to this product passes and is replaced after each production cycle According to O.A. Levkovich, "the production of resources, used as objects of work, processing or production in the creation of new use value in the process of production or economic. Production intended for use for needs elements are understood. They are completely consumed in one production cycle is made and its value is fully equal to the value of the product (works, services).

According to S.Sedki, A.Smith and A.Strikland, "goods-expenses incurred by the company in full on

account of reserves full information about the expression and the expected profit for investors should serve to give.

Professor M.A Vakhrushina says "resources in international operations during the ordinary course of business or the production and sale of the product assets intended for production and consumption are considered will be caught.

■ ANALYSIS AND RESULTS

Currently, a number of fundamentals issues, in particular, to account for goods and material resources in warehouses the issues of organization of reception remain controversial and goods and material resources depending on the nature and activity of the enterprise requires improvement of the account. Fulfilling this goal for management of production resources of enterprises and organizations it is necessary to determine the directions.

They are in the process of accounting for goods and material resources in the following order, i.e. inventory is the least of the following evaluated by value:

a) production of products at cost or material transportation and preparation costs are added to the purchase price of resources;

b) them at an agreed price at net realizable value after deducting sales preparation and sales related expenses at the remaining price.

Usually it is material in accounting and taxation operations the cost of purchasing stocks (amounts to be paid to the supplier) and all costs associated with their purchase are material called the purchase price of the stock.

It is determined by the weighted average value of TMZ units. TMZ The weighted average value of the unit is the total value of TMZ by dividing by the number of units of reserves is determined.

a) valuation method based on the first purchase prices (FIFO - the first input first output) of goods purchased first the cost of which is primarily carried over to the goods sold It is based on the order of need;

b) the last purchase price method (LIFO) - the last purchase;

There are several methods of accounting for resources, which are listed in Table 1 is quoted.

1-table

Methods of accounting for stock in warehouses of economic entities

№	Accounting	Explanation of accounting form
1.	By types of TMZ	Analytical account cards are opened on the basis of primary account registers for each type of inventory, where they are accounted for in kind and money. Accounts of working balances of the analytical account are drawn up at the end of the reporting period. The inventory is compared with balances and working balance records on analytical cards.
2.	TMZ nomenclature	Primary account registers are grouped on the basis of numbers according to the nomenclature of TMZs, and at the end of the reporting period, the final nomenclature number for each data is entered into the accounts of circulating balances. Accounts of working balances are created for each warehouse and each, TMZ account in kind and cash,
3.	TMZ balance (operating or accounting	According to The balance method of accounting by nomenclature analytical account registers of is based on the use of warehouse account cards. The accounting officer checks the correctness of the accounting records on the receipt and consumption of materials in the warehouse every day and confirms the balance on the warehouse accounting analytical card with the personal signature of the accountant. Based on the information in the circulation records, the composition of TMZs is concluded,

Analytical account of goods and material resources, price information in warehouses technical groups of production resources by nomenclature. Developed by the author based on the data is carried out with the help of Analytical account registers of materials groups, storage places, responsible persons, synthetic grouped by ledger accounts and subaccounts. Analyst information on accounts is summarized in financial statements warehouse account analyst cards included in the account registers.

Controlling the storage and movement of goods and material resources, evaluating them, comparing them with inventory account information, as well as from analytical calculations for generalization of goods and material resources are used. From computer technology in store accounting department is simplified in use. In this case, all incoming and outgoing documents daily or when they arrive from warehouses recycled. Pre-existing, developed by science and operations. Inventory accounting methods developed in recent years has lost its importance to a certain extent and is mostly called permanent under the conditions, it was aimed at the manual labor system. Therefore, today all this is the most important part of accounting commodity, which is one of the areas that require labor creating an analytical account of the availability and movement of resources and improvement of management methods and demand for new approaches does.

■ CONCLUSION

When keeping an inventory account in the correct implementation of accounts in the warehouse and in accounting the service of the warehouse manager in matching the data very big. Therefore, we think that goods and materials in enterprises account of warehouse managers in the accounting of income and expenditure of resources. It is required to be well versed in book work, so warehouse put managers who are aware of accounting or. If not, this person is required to teach courses in the field of accounting it is necessary to do. Because, to become a specialist in his field, accounting it is necessary to be informed. Goods and material resources causing enormous problems in accounting valuation issuing. This is the price of goods and material resources in the warehouse, for sale price, production price, such prices are used.

This is leads to uncertainty in determining financial results. For this all legal entities received their inventory evaluation of material resources in the implementation of court operations it is necessary to come to a single stop. If brought to a single stop, goods accounting for material reserves is much improved. For this, Uzbekistan is responsible for accounting.

The Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan has developed certain guidelines output is required. The faster these manuals are developed, the this allows for more accurate calculation of financial results.

Timely accounting of goods and material resources in enterprises launch is the most important criterion. But nowadays there are many account of finished products from production in enterprises there are cases of non-organization. This is just calculation con

fuses accounting must be such that regardless of the quantity, value of each finished product or half if the finished products are received in the warehouse, it is necessary to reflect in the document. This the situation is not properly established in enterprises. There are cases of formalization and subsequent formalization. In our opinion, the principle mentioned above is the basis of accounting it is necessary to act according to that, regardless of the quantity and value of each when finished products or semi-finished products are received in the warehouse it is necessary to formalize it through a document. In addition, warehouse manager to know the norms of natural reduction and storage of commodity resources necessary.

LIST OF REFERENCES

1. Gholomova F. To study accounting independently manual. Tashkent-"Norma"-2012. page 528.
2. Khaidarov Sh., Tukhsanov H. Classification of goods and material resources and their stylistic foundations of accounting // Taxation and accounting. - Tashkent, 2006 # pages 4 - 6
3. Tashnazarov S.N. The cost of goods and material resources and their use issues of reflection in the financial report. // "Economy and innovation technologies" scientific electronic journal. No. 6, November-December, 2017.
4. 688 p. - Minsk: Book House, 2005. - Ladutko, N.I. Accounting in industry: textbook / N.I. Ladutko. Page 174
5. Levkovich, O.A. Accounting: textbook. allowance / O.A. Levkovich, I.N. Tarasevich. - 8th ed., editor. and dop. - Minsk: Amalfi, 2012. - 648 p.129
6. Sam Sedki. Abby Smith, Aissa Strickland. Differences and Similarities Between IFRS and GAAP on Inventory. Revenue Recognition and Consolidated Financial Statements. Journal of Accounting and Finance vol. 14(2) 2014.
7. Vakhrushina M.A. International financial standards reporting: textbook - 4th ed., revised. and additional - M.: Reed Group, 2011. - S. 124.
8. "Goods- production reserves" raw food, materials. Volume 4 BMS. www.lex.uz

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Alimkhanova Nigora Alimkhanovna Karshi State Technical University Associate Professor of Accounting and Audit Department Turayev Xizir Nazar ogli, magistr / Алимханова Нигора Алимхановна Каршинский государственный технический университет Доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит» / Alimkhanova Nigora Alimkhanovna Qarshi davlat texnika universiteti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasi dotsenti

2. To'rayev Xizir Nazar o'g'li magistrant / Тураев Хизир Назар угли магистрант / To'rayev Khizir master

AKTIVLAR HISOBİ VA HISOBOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Egamberdiyeva Salima Rayimovna

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К УЧЕТУ, ОПИСАНИЮ И КЛАССИФИКАЦИИ АКТИВОВ

Эгамбердиева Салима Раимовна

A MODERN APPROACH TO ACCOUNTING, DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF ASSETS

Egamberdiyeva Salima Rayimovna

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada aktivlar tushunchasining iqtisodiy mazmuni, ularni tasniflash va tavsiflash, hamda ularni xalqaro standartlar talablari asosida tan olish, baholash va hisobga olishning o'ziga xos xususiyatlari, aktivlarni hisobotlarda aks ettirishning maqsadi, vazifalari, asosiy tamoyillari hamda ularni axborotdan foydalanuvchilar uchun ahamiyati, aktivlarning kirimini, ta'mirini amortizatsiyasini va chiqimini hisobga olishning hozirgi holati, ularni hisobotlaridagi muammolar va ularning yechimlari hamda aktivlar hisobi va hisobotini takomillashtirish kabi masalalar yoritilgan

Kalit so'zlar: aktivlar, uzoq muddatli aktivlar, joriy aktivlar, foydalanish huquqidagi aktivlar, investitsiya ko'chmas mulk, investitsiya ko'char mulk, uzoq muddatli biologik aktivlar, uzoq muddatli debitorlik qarzlari.

Аннотация: В данной статье рассматривается экономическое содержание понятия активов, их классификация и описание, а также особенности их признания, оценки и учета в соответствии с требованиями международных стандартов, цель, задачи, основные принципы отражения активов в отчетности и их значение для пользователей информации, текущее состояние учета доходов, расходов, амортизации и издержек активов, проблемы их отражения и пути их решения, а также вопросы совершенствования учета и отчетности по активам.

Ключевые слова: активы, долгосрочные активы, оборотные активы, активы права пользования, инвестиционная недвижимость, инвестиционная недвижимость, долгосрочные биологические активы, долгосрочная дебиторская задолженность.

Abstract: This article examines the economic content of the concept of assets, their classification and description, as well as the features of their recognition, evaluation and accounting in accordance with the requirements of international standards, the purpose, objectives, basic principles of reflecting assets in reporting and their significance for users of information, the current state of accounting for income, expenses, depreciation and costs of assets, problems of their reflection and ways to solve them, as well as issues of improving accounting and reporting on assets.

Keywords: assets, long-term assets, current assets, right-of-use assets, investment property, investment property, long-term biological assets, long-term accounts receivable.

■ KIRISH

Iqtisodiy ne'matlar orasida boshqa ne'matlarni ishlab chiqaruvchi ne'matlar, ya'ni resurslar alohida o'rin egallaydi. Iqtisodiy nazariyada ular, odatda ishlab chiqarish omillari, deb e'tirof etiladi. Ishlab chiqarish omillari kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlari uchun umumiy bo'lgan bo'lsa-da, ularga turli adabiyotlarda turlicha ta'rif berilib, turlicha

tushuntiriladi. Jumladan, siyosiy iqtisod darsliklarida ishlab chiqarishning ikki omili: moddiy va shaxsiy omillari tan olinadi. Bunda mehnat qurollari va mehnat buyumlari (yer-suv, yer osti boyliklari kabi tabiiy boyliklar) ishlab chiqarish vositalari deyiladi va ishlab chiqarishning moddiy omilini tashkil etadi, ishchi kuchi esa uning shaxsiy omili deb e'tirof etiladi

Moliyaviy hisobotlarda to'g'ri aks ettirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) asosida aktivlarni qayta baholash, amortizatsiya va eskirishni hisoblashning zamonaviy usullari joriy etilmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda uzoq muddatli aktivlarning ulushi korxona balansida o'rtacha 45–50 foizni tashkil etadi [14]. Bu ko'rsatkich ishlab chiqarish jarayonining barqarorligi va moliyaviy natijalarning aniqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Jahon tajribasida esa bu ko'rsatkich ayrim rivojlangan davlatlarda 60 foizdan oshadi, bu esa uzoq muddatli aktivlar hisobini to'g'ri yuritishning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini yaqqol ko'rsatadi. Shu bois mamlakatimizda bu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar xalqaro tajribaga mos ravishda amalga oshirilmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida buxgalteriya hisobini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga moslashtirish va korxonalarda moliyaviy shaffoflikni ta'minlash zarurligini ta'kidlab kelmoqda. Jumladan, 2023-yilgi Oliy Majlisga Murojaatnomasida: “Moliyaviy hisob va audit tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, korxonalarda aktivlarni to'g'ri baholash va ularni samarali boshqarish iqtisodiyotimizning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi” — deb alohida qayd etilgan. [2]

Shu bilan birga, “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Qonun va unga oid me'yoriy hujjatlar korxonalarda uzoq muddatli aktivlarni hisobga olish tartibini belgilab, ularning ijrosi majburiy ekanini ko'rsatadi.[1]

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, uzoq muddatli aktivlar hisobi

korxona moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va investitsion jozibadorligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Xozirgi bozor iqtisodiyotiga doir ko'pchilik adabiyotlarda esa ishlab chiqarishning to'rt omili: yer, ishchi kuchi, kapital va tadbirkorlik qobiliyati tan olinadi. Ishlab chiqarish omillaridan biri bo'lgan kapital iqtisodchi olimlar tomonidan atroflicha tadqiq qilingan.

Bunday guruhlariga ajratishning asosini Buxgalteriya hisobi to'g'risida qonun” tashkil qiladi. Ushbu qonun kapital hisobining huquqiy kontsepsiyasidir.

Bu borada xorijiy olimlar ham ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Xususan, Khakimov Fakhritdin Abdusattorovich va Rishika Khetan[6] o'z tadqiqotida uzoq muddatli aktivlar va moliyaviy barqarorlikni xalqaro standartlar asosida tahlil qilganlar. Shuningdek, mahalliy olimlardan A. Karimov[7], A. Rizakulov[8], N. Jo'rayev[13] M. Rasulov[9], Sh. Xudoyberdiyev[10], D. Tursunova[12] va boshqalarning tadqiqotlarida uzoq muddatli aktivlar hisobining nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berganlar. Biroq, mavjud tadqiqotlar ko'proq nazariy asoslar va umumiy metodologik yondashuvlarga qaratilgan bo'lib, amaliyotda korxonalar duch kelayotgan muammolarni to'liq qamrab olmaydi. Xususan, uzoq muddatli aktivlarni qayta baholash, amortizatsiya usullarini tanlash va ularning moliyaviy natijalarga

ta'sirini aniqlashda hali ham bir qator ziddiyatli masalalar mavjud.

Shuningdek, xalqaro standartlar (MHXS) talablarini milliy qonunchilikka to'liq integratsiya qilish jarayoni ham o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, korxonalarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda uzoq muddatli aktivlar hisobini yanada chuqur o'rganish va amaliy mexanizmlarni ishlab chiqishni talab etadi. Shu sababli, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan tadqiq etish nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliyotda ham korxonalar uchun muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda uzoq muddatli aktivlar hisobi turli yondashuvlar bilan o'rganilgan. Mahalliy tadqiqotchilar ko'proq buxgalteriya amaliyotida aktivlarni dastlabki qiymatda qayd etish, amortizatsiya usullarini tanlash va ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini tahlil qilishga e'tibor qaratganlar. Ayniqsa, A. Karimov aktivlarni baholash masalalarini chuqur o'rgangan bo'lsa, S.R.Egamberdiyeva [3,4], N. Jo'rayevlar [13] moliyaviy hisobotlarda aktivlarni to'g'ri aks ettirishning ahamiyatini ko'rsatgan

Xorijiy olimlar esa mavzuga kengroq yondashib, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) doirasida uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirishni tadqiq etganlar. F.Khakimov[6] aktivlarni xalqaro standartlarga muvofiq qayta baholash va amortizatsiya jarayonlarini takomillashtirishni o'rganadi. Rishika Khetan[5] va hamkorlari esa moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda aktivlar hisobining global yondashuvlarini tahlil qilib, korxona investitsion jozibadorligini oshirishda ularning rolini ko'rsatganlar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mahalliy tadqiqotlar ko'proq amaliyotga yaqin bo'lsa, xorijiy ishlarda nazariy va metodologik asoslar kengroq yoritilgan. Bu esa mavzuni kompleks o'rganish zarurligini ko'rsatadi: bir tomondan milliy tajriba, ikkinchi tomondan xalqaro yondashuvlar uyg'unligi korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda uzoq muddatli aktivlar hisobining korxona moliyaviy barqarorligiga ta'sirini o'rganishda nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unligi qo'llanildi. Nazariy jihatdan xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) hamda milliy me'yoriy hujjatlar tahlil qilindi. Amaliy jihatdan esa korxonalarning moliyaviy hisobotlari, statistik ma'lumotlar va mavjud buxgalteriya amaliyoti asosiy manba sifatida tanlandi.

Tadqiqotda taqqoslash va dinamik tahlil usullari qo'llanildi. Taqqoslash orqali

mahalliy va xorijiy tajribalar o'rganildi, dinamik tahlil yordamida esa uzoq muddatli aktivlarning qiymati, amortizatsiya ko'rsatkichlari va ularning moliyaviy natijalarga ta'siri vaqt o'tishi bilan kuzatildi. Shuningdek, statistik usullardan foydalanib, aktivlarning korxona balansidagi ulushi va ularning rentabellik ko'rsatkichlariga ta'siri aniqlab borildi.

Metodologiyada kontent tahlil usuli ham qo'llanilib, Prezident nutqlari, “O'zbekiston–2030” taraqqiyot strategiyasi, “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar

mazmunan o'rganildi. Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinib, ularning yondashuvlari solishtirildi. Bu metodologik yondashuv tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlash bilan birga, amaliy natijalarni ham ishonchli qilishga xizmat qildi.

■TAHLIL VA NATIJALAR

Uzoq muddatli aktivlar hisobi buxgalteriya amaliyotida xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy ahvolini ishonchli aks ettirish, investitsion jozibadorligini oshirish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijasida uzoq muddatli aktivlarni shakllantirish bilan bog'liq kapital investitsiyalarni buxgalteriya hisobida yuritish, chunonchi asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni xarid qilish bilan bog'liq jarayonlar hisobini xalqaro standartlar asosida yuritish, ushbu ob'ektlarning boshlang'ich qiymatini hisob-kitob qilish hamda ushbu jarayonlarni buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirishga oid ma'lum ijobiy natijalarga erishilgan.

Biroq, uzoq muddatli aktivlarning boshqa turlari, chunonchi investitsiyaviy mulk va biologik aktivlarning moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq

boshlang'ich qiymatini aniqlash, raqamli ishlab chiqarish jarayonlarida kapital investitsiyalar hisobining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, yashil maydon ob'ektlarida kapital investitsiyalar bo'yicha amalga oshirilgan xarajatlarni xalqaro standartlarga muvofiq kapitalizatsiya qilish tartibi, ushbu jarayonlarni hisobot shakllarida ilg'or tajribalarga tayangan holda ochiqslash uslubi o'z yechimini topmagan.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi "Foydalanish huquqidagi aktiv" nomli element 21-sonli buxgalteriya hisobining milliy standartidagi "Moliyaviy ijaraga olingan asosiy vositalar" tushunchasiga to'g'ri keladi.

O'zbekistonning 21-sonli buxgalteriya hisobining milliy standartidagi BHMS "Moliyaviy ijaraga olingan asosiy vositalar" tushunchasi 16-MHXS dagi "Foydalanish huquqidagi aktiv" tushunchasining to'g'ridan-to'g'ri analogi hisoblanadi. Ammo milliy standartlarda hozirgacha bu tushuncha mavjud bo'lmagan. Milliy standartlar ijara va lizingni asosan operatsion ijara va moliyaviy ijara (lizing) sifatida tasniflagan.

Shuning uchun amaliyotda quyidagi muvofiqlik qo'llaniladi:

1-jadval

BHMS Moliyaviy ijaraga olingan asosiy vositalar

IFRS 16	Milliy standartlardagi yaqin tushuncha
Foydalanish huquqidagi aktiv (Right-of-Use Asset)	Alohida aktiv turi sifatida emas
Lizing ob'ektidan foydalanish huquqi	Moliyaviy ijarada balansda aks ettirilgan ijaraga olingan asosiy vositalar (lizing ob'ekti)
Lizing majburiyati	Lizing bo'yicha kreditorlik qarzi yoki majburiyat

MHXS (IFRS) talabiga ko'ra hisobotini milliy hisobotga transformatsiya qilayotganda ko'p hollarda "Foydalanish huquqidagi aktiv"ni Balnsda "Asosiy vositalar" tarkibidagi lizing (moliyaviy ijara) obyektiga moslashtirishadi. Milliy standartlarda u alohida balans satri sifatida emas, balki tegishli aktiv turi (asosiy vosita) sifatida qaraladi.

Buxgalteriya hisobining milliy standartlari bo'yicha Moliyaviy hisobotning 1-shakli Buxgalteriya balansidagi ma'lumotlarni MHXSga transformatsiya qilish imkoni yo'q. Chunki MHXS 1-shakli "Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot"da "Kapital qo'yilmalar" satri yo'q. Vohalanki kapital qo'yilma barcha xo'jalik subyektlarida amlga oshiriladi va MHXS ttalabi bo'yicha ular turli schyotlarda va turli standartlar asosida amalga oshiriladi.

MHXS talabi bo'yicha "kapital qo'yilma" nima mazmunda qo'llanayotganiga bog'liq holda tan olinadi va hisobi yuritiladi.

21-son BHMS hisobvaraqlar rejasidagi 0800 – "Kapital qo'yilmalar" va 1-shakl Balansdagi shu nomli modda odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- qurilishi tugallanmagan obyektlar;
- montaj qilinayotgan uskunalar;
- asosiy vositalarni barpo etish va rekonstruksiya qilish xarajatlari;

-hali foydalanishga topshirilmagan investitsiya loyihalari.

MHXSda bunga aynan "Kapital qo'yilma" degan alohida balans elementi mavjud emas.

Odatda u quyidagi elementlar tarkibida aks ettiriladi:

1. Tugallanmagan qurilish bo'lsa, eng ko'p uchraydigan holat.

U holda MHXS bo'yicha bu:

Qurilishi davom etayotgan ob'ekt sifatida, ya'ni 16-sonli "Mulk, zavod va uskunalar" nomli standart doirasidagi asosiy vositalar tarkibida ko'rsatiladi.

2. Kelajakda investitsion mulk bo'lsa, masalan, ijaradan daromad olish uchun qurilayotgan bino.

U holda: Qurilayotgan investitsion mulk 40-sonli "Investitsion ko'chmas mulk" nomli BHXS talablari qo'llaniladi.

3. Nomoddiy aktiv yaratilayotgan bo'lsa, masalan, dasturiy ta'minot ishlab chiqilmoqda.

U holda: Ishlab chiqilayotgan nomoddiy aktivlar sifatida 38- sonli "Nomoddiy aktivlar" nomli BHXS talablari qo'llaniladi.

Transformatsiya amaliyotida O'zbekiston milliy hisobotidan MHXSga o'tishda:

MHXSda "Kapital qo'yilma" balans elementi

21-BHMS / 1-shakl	MHXS dagi mos elementi
Kapital qo'yilmalar(qurilish)	Qurilishi davom etayotgan obyekt sifatida, ya'ni 16-sonli "Mulk, zavod va uskunalar" nomli standart (IAS 16)
Kapital qo'yilmalar (investitsion mulk)	Qurilayotgan investitsion mulk 40-sonli "Investitsion ko'chmas mulk" nomli BHXS (IAS 40)
Kapital qo'yilmalar (dastur, litsenziya va h.k.)	Ishlab chiqilayotgan nomoddiy aktivlar sifatida 38-sonli "Nomoddiy aktivlar" nomli BHXS (IAS 38)

Shuning uchun 1-shakl Balansdagi "Kapital qo'yilmalar"ning MHXSdagi eng keng tarqalgan va to'g'ridan-to'g'ri mos elementi — IAS 16 bo'yicha tugallanmagan qurilish, qurilayotgan asosiy vositalar hisoblanadi. Agar MHXS transformatsiya jadvali tuzayotgan bo'lsa, kapital qo'yilmalar tarkibi (qurilishmi, uskunami, dasturmi)ga qarab uni aniq qaysi MHXS moddasiga o'tkazish belgilanadi.

Bu holat milliy standartlar asosida tuzilgan hisobot elementlarini xalqaro standartlar asosidagi hisobotlarga transformatsiya qilishda qiyinchilik to'g'ridir va ma'lumotlarni ishonchligi va sifatiga salbiy ta'sir etishi mumkin.

Fikrimizcha, yuqoridagi muammolarni yechimi sifatida uzoq muddatli aktivlar: asosiy vositalar, foydalanishi huquqidagi aktivlar, Investitsiya ko'chmas mulki, nomoddiy aktivlar, uzoq muddatli biologik aktivlar va boshqa uzoq muddatli aktivlarni xarid qilish, qurish, yaratish, lizinga olish, parvarishlash bilan bog'liq va shu kabi uzoq muddatli aktivlarni shakllantirish bilan bog'liq xarajatlarni jamlash hisobini yuritish uchun "Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot" nomli hisobot shakliga "Kapital qo'yilmalar" elementini kiritish maqsadga muvofiq.

Uzoq muddatli aktivlar korxona balansining eng muhim qismini tashkil etib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Bunday aktivlarning to'g'ri buxgalteriya hisobi yuritilishi moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi, foydalanuvchilar uchun ishonchli axborot taqdim etilishi va korxona boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Uzoq muddatli aktivlarni qayta baholash ham buxgalteriya hisobining muhim

jarayonlaridan biridir. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (16 -sonli va 38 BHXS lar) aktivlarni haqiqiy qiymatda aks ettirishni tavsiya qiladi. Qayta baholash natijasida aktivlarning balans qiymati oshishi yoki kamayishi mumkin va bu holat korxonaning kapitaliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida bu jarayon moliyaviy ko'rsatkichlarning shaffofligi va investorlarga taqdim etilayotgan axborotning ishonchligini oshiradi. Shu bois qayta baholash jarayonini muntazam ravishda amalga oshirish korxonalarga o'z aktivlarining real bozor qiymatini aks ettirish imkonini beradi.

Uzoq muddatli aktivlarning qiymatini pasaytirish jarayoni ham moliyaviy hisobotning haqqoniyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar aktiv korxonaga kutilgan iqtisodiy foydani taqdim etmasa yoki uning bozor qiymati keskin pasaysa, MHXS talablari asosida qiymatning pasaygan qismi xarajatlarga yoziladi.

Bu jarayon investorlar va kreditorlar uchun korxonaning real moliyaviy holatini aniqlashda muhim axborot manbai hisoblanadi.

Uzoq muddatli aktivlar korxonaning moliyaviy barqarorligiga bir necha yo'nalishlarda ta'sir qiladi:

Aktivlarning balansda to'g'ri aks ettirilishi korxonaning umumiy moliyaviy ko'rsatkichlari-aktivlar tarkibi, kapitalning tuzilishi, qarz yoki va moliyaviy barqarorlik koeffitsientlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Uzoq muddatli ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda uzoq muddatli investitsion strategiyalar ustuvor hisoblanadi.

Aktivlarning amortizatsiyasi va eskirish xarajatlari foyda ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir qiladi. Amortizatsiya summasining noto'g'ri hisoblanishi sof foyda, rentabellik va investitsion jozibadorlikni buzib ko'rsatishi mumkin.

Zamonaviy uskunalar va texnologik aktivlar korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Nomoddiy aktivlar-patentlar, dasturiy ta'minot va intellektual mulk obyektlari korxonaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Uzoq muddatli aktivlar tarkibi va ularning bozor qiymatiga yaqin aks ettirilishi investorlar tomonidan yuqori baholanadi. Aktivlar qayta baholangan va to'g'ri amortizatsiya qilingan korxonalar investorlarga ancha ishonchli ko'rinadi.

So'nggi yillarda korxonalarda aktivlar hisobini raqamlashtirish, inventarizatsiya jarayonlarini avtomatlashtirish, aktivlar harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlarini yaratish dolzarb bo'lib bormoqda. Bu jarayon ma'lumotlar sifatini oshirib, moliyaviy hisobotlarda xatolar va farqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, amaliyotda korxonalar uzoq muddatli aktivlar hisobini yuritishda bir nechta muammolarga duch keladilar: aktivlarni to'liq identifikatsiya qilmaslik,

amortizatsiya usullarini noto'g'ri tanlash, qayta baholashning o'z vaqtida bajarilmasligi, inventarizatsiya

natijalarining hisobga olinmasligi va eskirgan aktivlarning balansdan chiqarilmasligi. Ushbu kamchiliklar korxonaning moliyaviy natijalari buzilishiga, soliq hisoboti va investorlar uchun noto'g'ri axborot taqdim etilishiga olib kelishi mumkin.

Natijada uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish, MHXS talablariga muvofiqlashtirish, raqamlashtirish darajasini oshirish va qayta baholashning zamonaviy yondashuvlarini joriy etish korxonalarning moliyaviy barqarorligini oshirishda asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

O'rganilgan adabiyot manbalari va me'yoriy xujjatlar shuni ko'rsatmoqdaki, uzoq muddatli aktivlarni tavsiflash va tasniflash belgilarini yaqqol aniqlab bo'lmaydi. Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari ilmiy ishlarining tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ularda uzoq muddatli aktivlarga aniq tavsif berilmagan.

Aktivlarni uzoq muddatli aktivlar va joriy aktivlar guruhlariga ajratilishi, ularning bevosita xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning faoliyatidan olinadigan daromadlar bilan bevosita bog'liqligi kapital hisobining iqtisodiy kontseptsiyasini tashkil etadi.

Uzoq muddatli aktivlarning buxgalteriya hisobi ob'ekti sifatidagi kontseptsiyasini ishlab chiqishda, avvalambor, ularning iqtisodiy mohiyati asos qilib olinishi lozim. Uzoq muddatli aktivlarni tan olish va hisobda aks ettirish keng ma'nodagi aktivlarning mohiyatini tadqiq qilish muammolari bilan bevosita bog'liqdir.

Mamlakatimiz buxgalteriya hisobi amaliyotida aktivlar korxonaga tegishli xo'jalik mablag'lari deb tan olingan va e'tirof etilgan. Ammo bu e'tirof asosan asosiy kapitalga talluqli bo'lgan. Hozirgi iqtisodiy munosabatlarning takomillashuvi sharoitida uzoq muddatli aktivlar tarkibiga kiradigan buxgalteriya hisobining boshqa ob'ektlari ham paydo bo'lganki,

ularning iqtisodiy mohiyati albatta asosiy kapitalning mohiyatidan farqlanadi. Jumladan, nomoddiy aktivlar foydalanish huquqidagi aktivlar, investitsiya ko'chmas mulki, uzoq muddatli biologik aktivlar va muddati uzaytirilgan xarajatlar ham korxona faoliyatida uzoq muddat ishtirok etishadi. Shulardan nomoddiy aktivlar bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etmasa ham, bilvosita daromad olishga sababchi bo'lib muayyan iqtisodiy naf keltiradi.

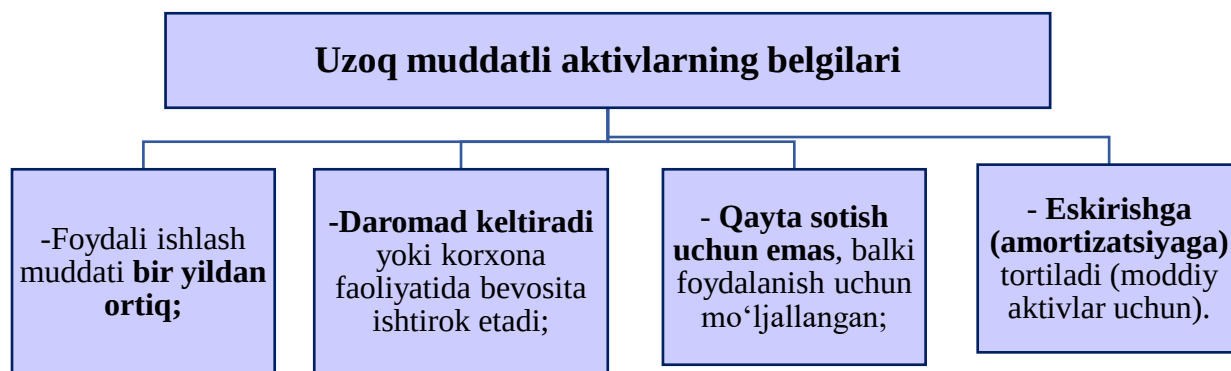
Uzoq muddatli moliyaviy qo'yilmalar va investitsion mulk sifatida e'tirof etilayotgan aktivlar esa kelgusida daromad olish maqsadida kapitalni investitsiya qilishning yana bir yo'nalishi bo'lib hisoblanadi. Ushbu jihatlar uzoq muddatli aktivlarni tasniflash va tavsiflash asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Uzoq muddatli aktivlar – bu korxona mulki tarkibida uzoq muddat (bir yildan ortiq) foydalaniladigan, ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadigan va daromad keltiruvchi iqtisodiy resurslardir. Ularning to'g'ri baholanishi va tasniflanishi korxonaning moliyaviy holatini aniq aks ettirishda muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy ijara holatida, asosdagi aktiv moddiy yoki nomoddiy bo'lishi mumkin. Dastlab tan olingandan so'ng, ijara oluvchi moliyaviy ijara kelishuvi asosida egalik qilinayotgan nomoddiy aktivni mazkur xalqaro standartga muvofiq hisobga oladi. Tasviriy filmlar, video tasmlari, yozma asarlar, qo'lyozmalar, patentlar va avtorlik huquqlari kabi moddalar uchun litsenziyalash kelishuvlari asosidagi huquqlar 3- sonli BHXS faoliyat sohasida qo'llaniladi.

Uzoq muddatli aktivlarni tasniflashda ularning iqtisodiy funksiyasi, foydali muddati va pul oqimiga ta'siri e'tiborga olinadi.

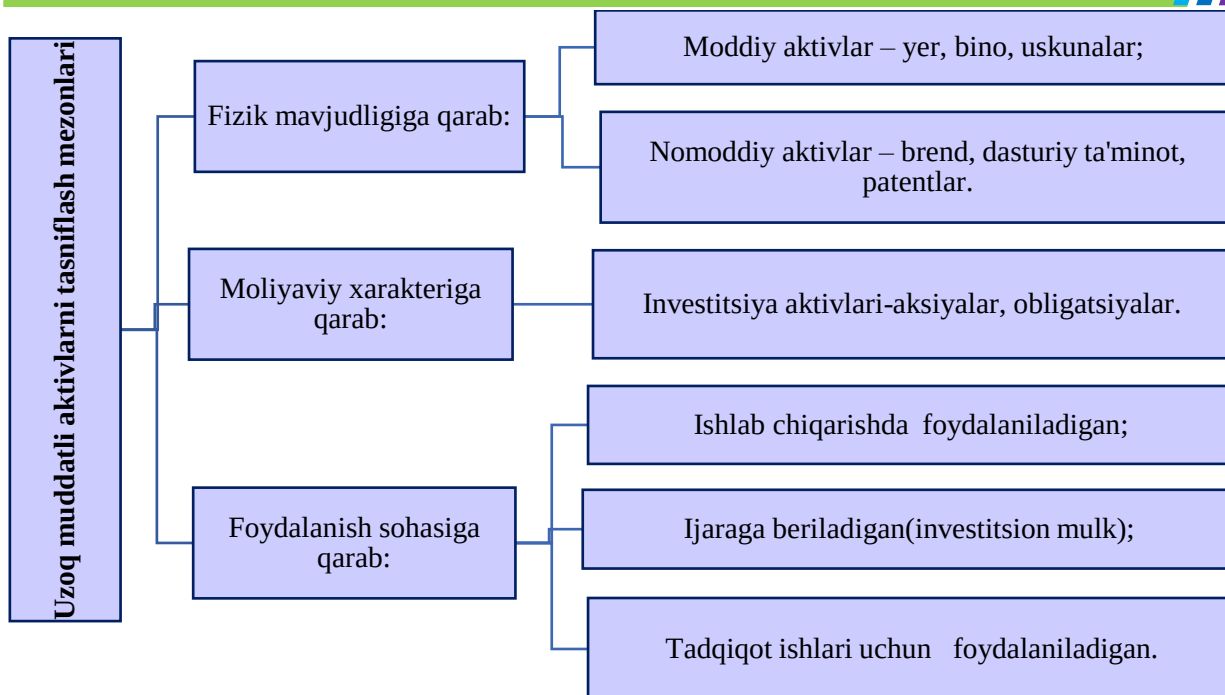
Uzoq muddatli aktivlar quyidagi belgilari bo'yicha joriy aktivlardan farq qiladi:

1-rasm. Uzoq muddatli aktivlarning belgilari

2-belgi. Tasniflash mezonlari

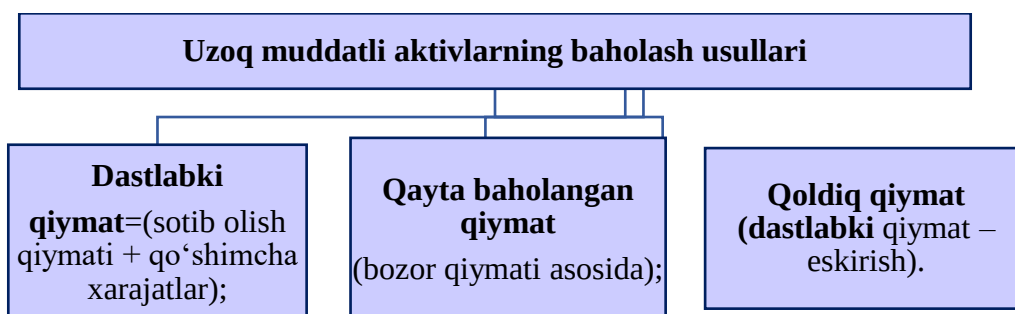
Uzoq muddatli aktivlar quyidagi mezonlar asosida tasniflanadi: (2-rasm).

2-rasm. Uzoq muddatli aktivlarni tasniflash mezonlari

3-belgi. Baholash buxgalteriya hisobotida muhim ahamiyatga ega:

Uzoq muddatli aktivlarning baholash usullari quyidagilar: (3-rasm).

3-rasm. Uzoq muddatli aktivlarning baholash usullari

4-belgi. Joriy aktivlardan ajralib turadigan belgilaridan biri joriy aktivlar amortizalanmaydi. Uzoq muddatli aktivlar esa amortizatsiyalanadi.

Amortizatsiya – uzoq muddatli aktivlarning eskirishini moliyaviy ifodalash. Bu xarajatlar shaklida hisoblanadi va foydaning to'g'ri hisoblanishida muhim rol o'ynaydi.

5-belgi. Moliyaviy hisobotida aks ettirish

Joriy aktivlar moliyaviy hisobotida aks ettirilmaydi. Uzoq muddatli aktivlar esa, ulardan uzoq muddat, odatda bir yildan ortiq foydalanilganligi uchun Moliyaviy hisobotlarda (balans, foyda va zarar hisobotida) uzoq muddatli aktivlar alohida satrda ko'rsatiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Uzoq muddatli aktivlar hisobi buxgalteriya amaliyotida korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ular tarkibiga asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va uzoq muddatli investitsiyalar kiradi hamda ishlab chiqarish jarayonini

tashkil etish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va bozor raqobatbardoshligini mustahkamlashda asosiy omil hisoblanadi.

Asosiy vositalar binolar, inshootlar, uskunalar va transport vositalari orqali moddiy bazani shakllantiradi. Nomoddiy aktivlar patentlar, dasturiy ta'minot va brend qiymati orqali innovatsion salohiyatni ifodalaydi. Uzoq muddatli investitsiyalar esa kelajakdagi daromadlarni ta'minlashga xizmat qiladi. Buxgalteriya hisobida aktivlar dastlabki qiymatda qayd etilib, keyinchalik amortizatsiya va eskirish ko'rsatkichlari orqali ularning haqiqiy qiymati aniqlanadi.

Moliyaviy hisobotlarda uzoq muddatli aktivlarning to'g'ri aks ettirilishi korxona faoliyatining shaffofligini ta'minlaydi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) asosida qayta baholash va qiymatni pasaytirish tartiblari moliyaviy holatni yanada real ko'rsatishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, uzoq muddatli aktivlar hisobi nafaqat ichki boshqaruv, balki tashqi investorlar va kreditorlar uchun ham muhim axborot manbai bo'lib, ularni samarali boshqarish

korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi va investitsion jozibadorligini oshiradi.

Uzoq muddatli aktivlar korxonaning asosiy kapitalini tashkil etib, uning ishlab chiqarish quvvatini va moliyaviy barqarorligini belgilaydi. Ularning to'g'ri tasniflanishi, baholanishi va eskirish jarayonini aks ettirish korxona moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini oshiradi hamda boshqaruv qarorlarining aniq qabul qilinishiga zamin yaratadi.

Uzoq muddatli aktivlarning to'g'ri aniqlanishi va hisobda aks ettirilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi. Ularni tasniflash esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy vosita hisoblanadi.

Buxgalteriya hisobi amaliyoti va yuridik talqin nuqtai nazaridan kelib chiqib uzoq muddatli aktivlar hisobiga mulkiy alohidalik tamoyilini qo'llash quyidagicha tashkil etilishi mumkin: shaxsiy mulkchilik, xo'jalik yuritish yoki operativ boshqaruv huquqida bo'lgan uzoq muddatli aktivlar, boshqa yuridik shaxslarning uzoq muddatli aktivlaridan ajratilgan holda hisobga olinadi.

Uzoq muddatli aktivlar hisobi negizida yotuvchi keyingi muhim tamoyil-bu faoliyatning uzluksizligidir. Ushbu tamoyil korxonani bir maromda faoliyat yuritishini va yaqin kelajakda o'z faoliyatini davom ettirishini bildiradi. Uzluksiz tamoyiliga asosan korxonada o'z faoliyatini tugatish yoki qisqartirish niyati bo'lmaydi va shuning uchun uning majburiyatlar o'rnatilgan tartibda qondiriladi

1. Uzoq muddatli aktivlarni baholashda MHXS talablariga mos qayta baholash

usullarini joriy etish, bu aktivlarning real bozor qiymatini aks ettirishga xizmat qiladi.

2. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonunga muvofiq uzoq muddatli aktivlar

bo'yicha MHXS standartlarini milliy amaliyotga bosqichma-bosqich to'liq integratsiya qilish zarur.

3. Moliya vazirligi tomonidan asosiy vositalarni qayta baholashning yagona

metodologiyasini ishlab chiqish, amaliyotda turlicha yondashuvlarni kamaytiradi.

4. Uzoq muddatli aktivlar bo'yicha davlat statistikasini yangilash va korxonalar

kesimida ochiq ma'lumotlar bazasini shakllantirishmaqsadga muvofiq.

5. Korxonalarda uzoq muddatli aktivlarning foydalilik darajasini baholash (ROI, ROA kontekstida) bo'yicha ichki metodikalarni ishlab chiqish lozim.

6. Aktivlar bilan bog'liq har yillik inventarizatsiya jarayonini elektron shaklga

o'tkazish, bu xatolarni kamaytiradi.

7. Moliyaviy hisobotlarda uzoq muddatli aktivlarni ochiq sifati oshirish

orqali investorlar uchun ishonch darajasini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.O'RQ-439-sonli Qonun, Buxgalteriya hisobi to'g'risida, 2016-yil 13-aprel

2.Sh. Mirziyoyev, Oliy Majlisga Murojaatnoma, Toshkent, 2023-yil, 15-bet

3.S.R.Egamberdiyeva. Aktivlarni tasniflash, ularning hisobi va hisobotini takomillashtirish. Innovatsion iqtisodiyot Ilmiy-amaliy elektron jurnal. 2025 noyabr,Maxsus son.629-635 betlar.

4. S.R.Egamberdiyeva. Xalqaro standartlar asosida aktivlarni tasniflash, ularning hisobi va hisobotini takomillashtirish Soliq va hayot elektron Ilmiy ommabop jurnal. 1-son 2026. 30-36 betlar. www.soliqvahayot.tsue.uz.

5.Rishika Khetan, Varda Sardana, Shubham Singhania & Jagvinder Singh, Financial Stability through a Global Perspective: An In-Depth Integrative Review, International Journal of System Assurance Engineering and Management, 2025-yil.

6.Khakimov Fakhritdin Abdusattorovich, Improving Accounting for Long-Term Assets in Accordance with International Standards, World Economics & Finance Bulletin, 2024-yil,

7.Karimov A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi va baholash masalalari, Toshkent, 2020-yil, 45-bet;

8.Rizakulov A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi Darslik, 1998-yil

9.Rasulov M. Amortizatsiya usullari va ularning ta'siri. Toshkent, 2021-yil, 52-bet;

10. Sh. Xudoyberdiyev, Nomoddiy aktivlar hisobining nazariy asoslari, Buxoro, 2022-yil, 38-bet;

11. Jo'rayev N. Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish. Samarqand, 2019-yil, 67-bet;

12.D. Tursunova, Investitsion aktivlar va ularning boshqaruvi, Toshkent, 2021-yil, 74-bet

13. Jo'rayev N. Moliyaviy hisobotlarda aktivlarni aks ettirish. Samarqand, 2019-yil, 67-bet.

14.Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, Toshkent, 2024-yil

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Egamberdiyeva Salima Rayimovna Qarshi davlat texnika universiteti, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasini professori vazifasini bajaruvchi, iqtisod fanlari nomzodi, / Эгамбердиева Салима Раимовна, Каршинский государственный технический университет, Исполняющий обязанности профессора кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», кандидат экономических наук / Egamberdiyeva Salima Rayimovna. Karshi State Technical University, Acting Professor, Department of Accounting and Auditing, PhD in Economics

E-mail: salimaegamberdiyeva147@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5106-7166>

«МЕТОДОЛОГИЯ АУДИТА ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ НА ОСНОВЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ, СФОРМИРОВАННОЙ ПО МСФО»

Алимханова Нигора Алимхановна

“INVENTORY AUDIT METHODOLOGY BASED ON FINANCIAL STATEMENTS PREPARED IN ACCORDANCE WITH IFRS”

Alimkhanova Nigora Alimkhanova

“MHXS ASOSIDA SHAKLLANTIRILGAN MOLIYAVIY HISOBOT MA'LUMOTLARI BAZASIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALAR AUDITI METODOLOGIYASI”

Alimxanova Nigora Alimxanovna

Received: June 11, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 15, 2026 Published: June 30, 2026

Аннотация: В настоящей работе исследована специфика внедрения Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) в процесс аудиторской проверки товарно-материальных запасов хозяйствующих субъектов. Основной акцент сделан на изучении влияния МСФО на обеспечение прозрачности и валидности финансовых данных в сегменте оценки, признания и отражения материальных активов в учете. В качестве методологической основы применен метод кейс-стади (case study), базирующийся на эмпирическом анализе деятельности конкретной компании, имплементировавшей стандарт IAS 2 «Запасы».

На основе полученных результатов доказано, что переход на международные форматы учета снижает вероятность возникновения учетных рисков и детерминирует рост эффективности аудита благодаря унификации оценочных процедур. В блоке дискуссии проведена компаративистика сформулированных выводов с трудами отечественных и иностранных авторов, что позволило верифицировать целесообразность интеграции МСФО в национальные учетные системы. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его результатов практикующими аудиторами, специалистами в области финансового учета, а также научным сообществом, исследующим вопросы конвергенции стандартов.

Ключевые слова: МСФО, аудиторская проверка, материальные запасы, IAS 2, финансовый учет, прозрачность отчетности, стоимостная оценка активов, экономический анализ, унификация учета.

Abstract: this paper investigates the specific aspects of implementing International Financial Reporting Standards (IFRS) within the auditing process of inventories in economic entities. The primary focus is directed toward studying the impact of IFRS on ensuring the transparency and validity of financial data in the valuation, recognition, and accounting treatment of material assets. As a methodological framework, a case study approach was applied, based on the empirical analysis of a specific company that has implemented the IAS 2 "Inventories" standard.

Based on the findings, it is demonstrated that transitioning to international accounting formats mitigates accounting risks and drives an increase in audit efficiency due to the unification of valuation procedures. In the discussion section, a comparative analysis of the formulated conclusions with the works of domestic and foreign authors was conducted, which was allowed for the verification of the feasibility of integrating IFRS into national accounting systems. The practical significance of the study lies in the potential application of its results by practicing auditors, financial accounting specialists, and the scientific community researching the convergence of accounting standards.

Keywords: IFRS, audit, inventories, IAS 2, financial accounting, reporting transparency, asset valuation, economic analysis, accounting unification.

Annotatsiya: mazkur ishda xo'jalik yurituvchi subyektlarda tovar-moddiy zaxiralarini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish jarayoniga Moliya hisobotining xalqaro standartlarini (MHXS) joriy etishning o'ziga xos jihatlari tadqiq qilingan. Asosiy e'tibor MHXSning moddiy aktivlarni baholash, tan olish va buxgalteriya hisobida aks ettirish segmentida moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi hamda ishonchlilikini ta'minlashga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Metodologik asos sifatida 2-sonli MHXS (IAS 2) "Zaxiralar" standartini amaliyotga tatbiq etgan muayyan korxona faoliyatining empirik tahliliga tayangan keys-stadi (case study) usuli qo'llanilgan.

Olingan natijalarga asoslanib isbotlanganki, xalqaro hisob formatlariga o'tish baholash tartib-taomillarining unifikatsiyalashuvi tufayli hisob xatarlarini kamaytiradi va audit samaradorligining oshishini taqozo etadi. Munozara (baxslar) bo'limida shakllantirilgan xulosalar mahalliy va xorijiy mualliflarning asarlari bilan qiyosiy tahlil qilingan bo'lib, bu MHXSni milliy hisob tizimlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiqqligini tekshirish (verifikatsiya qilish) imkonini berdi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning natijalaridan amaliyotchi auditorlar, moliyaviy hisob sohasidagi mutaxassislar hamda standartlarning yaqinlashishi (konvergentsiyasi) masalalarini o'rganayotgan ilmiy hamjamiyat tomonidan foydalanish imkoniyati mavjudligida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: MHXS, audit, zaxiralar, 2-sonli MHXS (IAS 2), moliyaviy hisob, hisobot shaffofligi, aktivlarni baholash, iqtisodiy tahlil, hisobning unifikatsiyalashuvi.

■ ВВЕДЕНИЕ

Трансформация глобальной экономической системы детерминирует интеграцию финансовых рынков и ужесточение институциональных требований к прозрачности корпоративного контента. В данном контексте Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) выступают базовым вектором унификации процедур признания, калькулирования стоимости и верификации бизнес-операций. Товарно-материальные запасы (ТМЗ) представляют собой один из наиболее капиталоемких и динамичных компонентов оборотного капитала, напрямую генерирующий финансовую результативность и рыночную стоимость хозяйствующих субъектов. В связи с этим релевантная имплементация МСФО в процессе их текущего учета и последующего независимого контроля (аудита) имеет стратегическое значение для формирования достоверной информационной базы стейкхолдеров.

Являясь ключевым элементом ликвидных активов, предназначенных для операционной деятельности, промышленной переработки или реализации, ТМЗ аккумулируют значительную долю оборотного потенциала фирмы. Девиации (отклонения) в их стоимостной оценке неизбежно вызывают кумулятивный эффект искажения фундаментальных индикаторов: маржинальной прибыли, себестоимости реализованной продукции и коэффициентов платежеспособности. Регуляторный базис стандарта IAS 2 «Запасы» императивно предписывает дуальный подход к оценке активов — по наименьшей из исторической стоимости (себестоимости) или чистой стоимости реализации (NRV). Это накладывает на менеджмент обязательства по осуществлению прецизионных (точных) расчетов и жесткому следованию принципам профессионального консерватизма и преемственности учетной политики. Аудиторская верификация ТМЗ традиционно относится к категории процедур с повышенным уровнем неотъемлемого риска (inherent risk), поскольку требует одновременной валидации физического наличия (пространственного аудита) и корректности стоимостного инжиниринга. Переход на международные форматы генерирует для

аудиторского сообщества специфические задачи: глубокую дескрипцию методологических платформ МСФО, идентификацию и нивелирование гэпов (разрывов) между национальными регламентами и международными дескрипторами, а также оценку эластичности финансовой отчетности к выбранным методам списания (FIFO, средневзвешенная стоимость).

Несмотря на глобальное доминирование МСФО, их практическое проецирование на плоскость аудита запасов в развивающихся экономиках, включая постсоветский ареал, характеризуется определенной асимметрией. Данная тенденция обусловлена гетерогенностью (разнородностью) локально-нормативной базы, дефицитом высококвалифицированных кадров с международным бэкграундом, а также инерционностью процесса адаптации национальных институтов учета.

Вышеизложенные детерминанты обуславливают высокую научно-практическую значимость данного исследования, центрированного на анализе специфики применения МСФО в аудите материальных потоков, экспликации системных дисбалансов и деvelopeмента (разработке) рекомендаций по оптимизации контрольных процедур. Научная новизна работы заключается в комплексной систематизации оценочных алгоритмов МСФО применительно к аудиту ТМЗ и формировании компаративной (сравнительной) модели сопоставления международных императивов с отечественной практикой верификации отчетности.

■ МЕТОДОЛОГИЯ

Верификация гипотез исследования и обеспечение должной валидности сформированных результатов базируются на деvelopeмента компаративно-аналитического (сравнительно-аналитического) подхода. Данный инструментарий имманентно соответствует специфике предметного поля работы, поскольку позволяет эксплицировать конвергентные (схожие) и дивергентные (отличающиеся) дескрипторы в концепциях текущего учета и независимого контроля товарно-материальных запасов (ТМЗ) в координатах национальных регламентов и международных стандартов. Кроме того, данный метод дает

возможность оценить эластичность качества и прозрачности агрегированной финансовой отчетности к внедрению регулятивов МСФО.

Технологическая матрица компаративного анализа центрирована на кросс-табличном сопоставлении императивов стандарта IAS 2 «Запасы» с отечественным нормативно-правовым базисом, регулирующим учетно-контрольные процессы. На основе данной дуальной верификации идентифицируются системные расхождения в плоскости стоимостного инжиниринга, критериев признания и полноты раскрытия информации о материальных потоках в отчетных формах, а также измеряется вектор адаптивности локальной бизнес-практики к международным стандартам. В дополнение к этому дескриптивному анализу подвергается архитектура аудиторских процедур сквозь призму Международных стандартов аудита (МСА), в частности, регуляторных матриц МСА 501 («Аудиторские доказательства — специальные соображения в отношении отдельных статей») и МСА 330 («Обязанности аудитора по реагированию на оцененные риски»).

Исследовательский алгоритм был декомпозирован на следующие логически взаимосвязанные этапы:

1. Этап Ретроспективно-правовой скрининг:

Системный контент-анализ релевантной нормативно-институциональной базы — международных и национальных стандартов, детерминирующих регламент учета и верификации ТМЗ.

2. Этап Компаративная триангуляция:

Идентификация методологических разрывов (гэпов) в алгоритмах калькулирования стоимости и экспонирования запасов в структуре баланса по МСФО и национальным стандартам.

3. Этап Эмпирический аудит-анализ:

Экспликация деструктивных девиаций, типичных вуалирований и аномалий, возникающих при верификации ТМЗ, а также разработка защитных процедур по минимизации аудиторского риска.

4. Этап Интегративное обобщение:

Формулирование дедуктивных выводов относительно уровня комплаенса отечественной аудиторской практики международным императивам и синтез научно обоснованных рекомендаций по ее модернизации.

Применение компаративно-аналитического подхода позволило придать исследованию холистический (системный) и объективный характер, кристаллизовать магистральные траектории гармонизации локального учетно-контрольного контура с глобальными стандартами, а также дифференцировать эндогенные и экзогенные факторы, определяющие уровень достоверности отчетности при верификации материальных активов.

■ РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ АНАЛИЗ

В рамках исследовательской спецификации осуществлена компаративно-аналитическая верификация практики проецирования Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) на контур аудита оборотного капитала. Эмпирической базой анализа выступил моделируемый кейс производственного предприятия ООО «ТехноПром», характеризующийся функционированием в условиях конвергентной (смешанной) учетной системы. Аналитический фокус исследования был направлен на квантификацию (измерение) эффекта от имплементации регулятивных требований стандарта IAS 2 «Запасы» на уровень валидности отчетных агрегатов и оптимизацию дескрипторов аудиторского риска.

В ретроспективном периоде стоимостной инжиниринг товарно-материальных запасов (ТМЗ) на предприятии базировался на национальных дескрипторах, регламентирующих калькулирование по средневзвешенной себестоимости. Последующая институциональная трансформация учетной политики, вызванная переходом на международные форматы, детерминировала внедрение императивного принципа профессионального консерватизма — оценки активов по наименьшей из исторической стоимости или чистой стоимости реализации (NRV). Данная учетная девиация повлекла за собой необходимость проведения комплексных реквалификационных корректировок в структуре учетной политики, а также расширения аналитического раскрытия информации в финансовой отчетности для внешних стейкхолдеров.

На следующем этапе были сопоставлены аудиторские процедуры, применяемые при проверке запасов до и после внедрения МСФО. В частности, проанализированы различия в объёме тестов, требованиях к доказательствам и уровне выявляемых рисков.

Таблица-1

Элемент аудита

Элемент аудита	До внедрения МСФО	После внедрения МСФО	Выявленный эффект
Проверка физического наличия запасов	Периодическая, выборочная	Обязательная при каждом аудите	Повышение надёжности доказательств
Оценка рисков искажений	Ограниченная	Комплексная (с учётом рыночных факторов)	Более точное определение рисков
Документирование аудиторских процедур	Упрощённое	В соответствии с МСА 501 и МСА 330	Улучшение качества аудита
Раскрытие выводов в отчёте аудитора	Сводное	Расширенное с обоснованием оценок	Повышение прозрачности отчётности

Резюмируя результаты проведенного исследования, можно констатировать, что имплементация регулятивов МСФО в контур учета и независимой верификации товарно-материальных запасов (ТМЗ) генерирует ряд выраженных положительных эффектов, а именно:

- Максимизацию валидности и релевантности агрегированных показателей финансовой отчетности хозяйствующих субъектов;

- Интенсификацию доказательной базы контроля посредством повышения доказательной силы и качества собираемых аудиторских свидетельств;

- Редукцию (снижение) рисков существенного искажения стоимости активов на этапе их балансового экспонирования;

- Консолидацию инвестиционной привлекательности и рост лояльности со стороны внешних стейкхолдеров к раскрываемому информационному контенту фирмы.

Тем не менее в ходе дескриптивного анализа был эксплицирован комплекс деструктивных факторов и институциональных барьеров. К их числу относятся: перманентная потребность в повышении квалификации и наращивании специфических компетенций аудиторского корпуса, необходимость глубокой реконфигурации внутренней документации (включая стандарты фирмы), а также когнитивные (смысловые) сложности при интерпретации и адаптации отдельных оценочных положений международных стандартов. Данные обстоятельства детерминируют объективную необходимость непрерывной модернизации методического инструментария аудиторской деятельности.

Таким образом, резюмирующие положения исследования верифицируют гипотезу о том, что проецирование стандарта IAS 2 «Запасы» на плоскость контроля не только оптимизирует качественные характеристики отчетных форм, но и мультипликативно повышает операционную эффективность самого аудиторского процесса. Это достигается за счет сквозной стандартизации верификационных алгоритмов и унификации требований к транспарентности раскрытия финансовой информации.

■ ОБСУЖДЕНИЕ

1. Соответствие полученных результатов международным эмпирическим находкам

Сформированные в ходе настоящего исследования выводы верифицируют гипотезу о том, что проекция регулятивных предписаний стандарта IAS 2 «Запасы» на плоскость независимого контроля индуцирует рост транспарентности отчетных агрегатов и оптимизирует доказательную силу аудиторских свидетельств. Меж тем, фиксируемый синергетический эффект не носит автоматического характера, а находится в прямой детерминированной зависимости от зрелости институциональной среды: жесткости правоприменения, уровня профессионального суждения аудиторов и

релевантности систем интракорпоративного контроля.

Данная статья полностью солидаризируется с холистическими выводами Daske и соавторов, которые, документируя макроэкономические бенефиты перехода на МСФО, акцентируют внимание на том, что подобные предпочтения концентрируются исключительно в юрисдикциях с развитыми институтами защиты инвесторов и императивными стимулами к информационной открытости. Наши эмпирические находки, эксплицировавшие жесткую зависимость качественных улучшений от локального контекста и специфики национальной бизнес-практики, служат дополнительным валидационным подтверждением данной концепции (ECGI)

2. Ограниченность роли стандартов без усиления контроля и практической реализации

Научные изыскания ряда исследователей (в частности, *Jeanjean & Stolowy*) эксплицируют, что ординарная легализация и декларативное принятие МСФО на макроуровне сами по себе не выступают триггером снижения оппортунистического поведения менеджмента (манипулирования финансовым результатом) или автоматического роста качества учета. Напротив, вектор изменений траектории качества задается интракорпоративной культурой, спецификой национального регулирования и системой мотивации топ-менеджмента.

Данная теоретическая посылка полностью коррелирует с авторскими обследованиями: несмотря на то, что интеграция IAS 2 существенно модернизировала методологическую платформу калькулирования и раскрытия информации о ТМЗ в исследуемой компании, комплекс латентных деструктивных аспектов (дискуссионность интерпретации отдельных дескрипторов, прагматические барьеры при проведении уценки до чистой стоимости реализации (NRV) и бюрократизация документооборота) сохранил свою актуальность, обозначив потребность во внешней институциональной поддержке

3. Конфликты интерпретации стандарта между менеджментом и аудиторами

Качественное исследование, сосредоточенное именно на возможностях и ограничениях IAS 2, выявляет практический конфликт между финансовыми менеджерами и аудиторами при оценке запасов — в частности из-за недостаточной детализации стандартов относительно расчёта себестоимости единицы и критериев уценки. Это полностью коррелирует с нашим кейсом, где аудиторские процедуры обострились в зонах «дискретного» выбора учётных оценок (например, при определении оборотной себестоимости и уценок на товары медленного оборота). Подобные наблюдения подчёркивают необходимость более ясных руководящих указаний и унифицированных рекомендаций для практиков.

4. Проблемы соответствия и раскрытий в консолидированной отчётности

Эмпирические исследования соответствия требованиям IAS 2 в годовых отчётах показывают наличие значительных расхождений в полноте раскрытия и методах оценки (особенно в выборке компаний из стран с переходной экономикой). Наше наблюдение — улучшение раскрытий после перехода на МСФО, но при этом наличие пробелов в исполнении — перекликается с результатами более широкой проверки консолидированных отчётов, где исследователи фиксировали непоследовательность в применении и раскрытии положений IAS 2. Это подчеркивает, что гармонизация стандартов требует не только формального перехода, но и мониторинга соответствия раскрытий.

5. Практические аудиторские аспекты: требования ISA и посещение инвентаризаций

Наша рекомендация по усилению физической проверки запасов и более тщательной документации аудиторских процедур находят поддержку в международных стандартах аудита — ISA 501 и связанных разъяснениях дают конкретные указания относительно сбора доказательств при аудите запасов (включая наблюдение за инвентаризациями, проверку расчётов уценки и оценку рыночных факторов). Следовательно, расширение объёма процедур и формализация их документирования (что мы наблюдали в кейсе после перехода на МСФО) оправдано как с точки зрения качества аудита, так и соблюдения международных требований.

6. Ограничения исследования и направления дальнейших исследований

Наше исследование опирается на анализ одного кейса и сравнительно-аналитическую методику; следовательно, его внешняя валидность ограничена. Литература в области (включая многократные кросс-национальные исследования) показывает значительную гетерогенность эффектов внедрения МСФО, зависящую от институционального контекста. Для обоснования политик и предписаний требуются: (1) крупномасштабные эмпирические исследования по выборкам компаний в разных юрисдикциях, (2) лонгитюдные исследования влияния на ключевые финансовые показатели и (3) исследования эффективности конкретных аудиторских процедур (эксперименты/полевые исследования). Эти направления также отражают пробелы, замеченные в существующей литературе.

Краткий вывод по разделу обсуждения

Сопоставление результатов нашего анализа с выводами ведущих эмпирических и методологических работ показывает: применение IAS 2 и соответствующая адаптация аудиторских процедур действительно способны повысить достоверность и информативность отчётности по запасам, однако эффект реализуется лишь при наличии надлежащего правоприменения, профессиональных компетенций аудиторов и практических руководств по интерпретации стандарта. В противном случае внедрение МСФО остаётся формальной трансформацией без гарантии улучшения качества финансовой отчётности.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование подтвердило, что внедрение Международных стандартов финансовой отчётности, в частности МСФО (IAS) 2 «Запасы», оказывает существенное влияние на повышение прозрачности, достоверности и сопоставимости финансовой информации о запасах. Сравнительно-аналитический метод позволил выявить ключевые различия между национальными и международными подходами к оценке и учёту запасов, а также определить, каким образом применение МСФО трансформирует практику аудита. Результаты анализа показали, что переход на международные стандарты требует не только технической адаптации учётной политики, но и комплексного изменения аудиторского подхода. Аудиторы должны учитывать не только корректность оценки запасов, но и экономическую обоснованность предположений, применяемых при определении их чистой возможной стоимости реализации. Введение процедур, предписанных МСА 501 и МСА 330, способствует повышению качества аудиторских доказательств и снижению риска искажений финансовой отчётности. Сравнение полученных данных с результатами международных исследований подтвердило, что положительное воздействие МСФО проявляется в условиях высокого уровня правоприменения, развитой профессиональной культуры и адекватной подготовки специалистов. В противном случае стандарты могут быть внедрены формально, не обеспечивая реального повышения качества финансовой отчётности.

Таким образом, применение МСФО при аудите запасов является не только техническим, но и стратегическим инструментом повышения качества корпоративной отчётности. В перспективе развитие национальной аудиторской практики должно быть направлено на углубление интеграции с международными стандартами, усиление контроля качества и формирование профессиональной компетентности аудиторов. Это позволит обеспечить сопоставимость финансовых данных, укрепить доверие инвесторов и повысить устойчивость бизнеса в глобальной экономической среде.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Котова Е. А. «Совершенствование аудиторской проверки материальных запасов». Журнал «Экономика и управление», Вестник МУИВ, 2021, № 4 (39), стр. 94-98. DOI: 10.21777/2587-554X-2021-4-94-98. vestnik-muiv.ru
2. «Обобщена практика учета и отражения в отчетности запасов крупными компаниями Уральского региона». Научный журнал БГУ, 2025, № 2, стр. 124-133. journals.bsu.ru
3. Статья: «Учет и аудит товарно-материальных запасов в соответствии с МСФО». Реферат (онлайн-публикация). Stud.kz. stud.kz
4. Аналитический материал «Аналитический инструментарий управления запасами». Современное менеджмент, онлайн-журнал, статья, рассматривающая МСФО 2 и сравнение с

национальными подходами. [Современные технологии управления](#)

5. Журнал «Аудит», № 10, 2018 — материалы по финансовому учёту и МСФО (разделы, касающиеся запасов, сравнения ПБУ / МСФО). [gaap.ru](#)

6. «Учет запасов» статья в CDB.kz — библиотека бухгалтера. Обзор применения МСФО IAS 2 для запасов. [cdb.kz](#)

7. Нодира Хасанова. “Improvement of Accounting and Reporting of Financial Results Based on International Standards” — International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, Узбекистан, обзор проблем и методов сближения национальной системы отчётности с МСФО. [gejournal.net](#)

8. Программное и справочное руководство «Учет запасов» в 1С:Бухгалтерия для Узбекистана,

реализующее требования МСФО IAS 2 (учёт обесценения запасов, чистой возможной стоимости реализации и др.). [1c.uz](#)

9. Материал «МСФО (IAS) 2 «Запасы»» на портале CDB.kz — подробное описание стандарта, его принципов, методов оценки и раскрытий. [cdb.kz+1](#)

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Alimkhanova Nigora Alimkhanovna Karshi State Technical University Associate Professor of Accounting and Audit Department Turayev Xizir Nazar ogli, magistr / Алимханова Нигора Алимхановна Каршинский государственный технический университет Доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит»

Moliya, kredit va investitsiya
Finance, credit and investment
Финансы, кредит и инвестиции

O'ZBEKISTONDA FOND BOZORI: YOSHLAR UCHUN IMKONIYATLAR VA XAVFLAR

Doniyorov Og'abek Ilhom o'g'li

ФОНДОВЫЙ РЫНОК УЗБЕКИСТАНА: ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ ДЛЯ МОЛОДЁЖИ

Дониёров Огабек Илхом угли

UZBEKISTAN'S STOCK MARKET: OPPORTUNITIES AND RISKS FOR YOUTH

Doniyorov Ogabek Ilhom ogli

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistondagi fond bozorining hozirgi holati, rivojlanish tendentsiyalari va uning yosh avlod uchun taqdim etadigan moliyaviy imkoniyatlari hamda potentsial xavf-xatarlari keng ko'lamda tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston fond birjasi (UZSE) faoliyati, davlatning qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishga qaratilgan islohotlari va yosh investorlarning bozorga kirishidagi to'siqlar ko'rib chiqiladi. Maqolada xorijiy tajribalardan foydalangan holda yoshlarni moliyaviy savodxonlikka undash, investitsiya madaniyatini shakllantirish va fond bozoridagi xavflarni boshqarish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston fond bozori yoshlar uchun katta istiqbolga ega bo'lib, biroq tegishli bilim va strategik yondashuvsiz moliyaviy yo'qotish xavfi ham mavjud.

Kalit so'zlar: fond bozori, Yosh investorlar, Moliyaviy savodxonlik, Investitsiya imkoniyatlari, Qimmatli qog'ozlar, Moliyaviy xavflar, Bozor xavfi, UZSE, Kapital bozori, Iqtisodiy islohotlar, Portfel diversifikatsiyasi.

Аннотация: в данной статье проводится широкий анализ текущего состояния фондового рынка Узбекистана, тенденций его развития, а также финансовых возможностей и потенциальных рисков, которые он представляет для молодого поколения. В исследовании рассматриваются деятельность Узбекской фондовой биржи (UZSE), реформы государства, направленные на развитие рынка ценных бумаг, и барьеры, с которыми сталкиваются молодые инвесторы при выходе на рынок. На основе зарубежного опыта в статье разработаны практические рекомендации по повышению финансовой грамотности молодёжи, формированию инвестиционной культуры и управлению рисками на фондовом рынке. Полученные результаты свидетельствуют о том, что фондовый рынок Узбекистана обладает большим потенциалом для молодёжи, однако без соответствующих знаний и стратегического подхода существует реальная угроза финансовых потерь.

Ключевые слова: Фондовый рынок, Молодые инвесторы, Финансовая грамотность, Инвестиционные возможности, Ценные бумаги, Финансовые риски, Рыночный риск, UZSE, Рынок капитала, Экономические реформы, Диверсификация портфеля.

Abstract: this article provides a comprehensive analysis of the current state of Uzbekistan's stock market, its development trends, and the financial opportunities and potential risks it presents for the younger generation. The study examines the activities of the Uzbekistan Stock Exchange (UZSE), the state's reforms aimed at developing the securities market, and the barriers young investors face when entering the market. Drawing on international experience, the article develops practical recommendations for promoting financial literacy among youth, fostering an investment culture, and managing risks in the stock market. The findings indicate that Uzbekistan's stock market holds great promise for young people; however, without adequate knowledge and a strategic approach, the risk of financial loss remains significant.

Keywords: stock market, Young investors, Financial literacy, Investment opportunities, Securities, Financial risks, Market risk, UZSE, Capital market, Economic reforms, Portfolio diversification.

■ KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida moliyaviy savodxonlik va investitsiya

madaniyati har bir fuqaro, xususan yosh avlod uchun muhim ko'nikmalarga aylanib bormoqda. Globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi

fonida fond bozorlari iqtisodiy faollikning asosiy ko'rsatkichlaridan biriga aylandi. O'zbekiston ham ushbu global tendentsiyalardan chetda qolmay, kapital bozorini rivojlantirish yo'lida izchil qadamlar tashlayotgan davlatlar qatoriga kirdi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida qimmatli qog'ozlar bozorini modernizatsiya qilish va xususiyalashtirish jarayonlarini kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. O'zbekiston fond birjasi (UZSE)³³ faoliyatini takomillashtirish, xorijiy investorlarni jalb qilish va ichki investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan islohotlar natijasida bozor ishtirokchilarining soni yildan yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda yosh investorlarning fond bozoriga bo'lgan qiziqishi sezilarli darajada oshganligi kuzatilmoqda.

Biroq, imkoniyatlar bilan bir qatorda xavf-xatarlar ham mavjud. Moliyaviy savodxonlikning yetarli darajada emasligi, bozor mexanizmlarini tushunmaslik va strategik yondashuvning yo'qligi yosh investorlar uchun jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, rivojlanayotgan bozorlarda yangi investorlarning katta qismi dastlabki investitsiya tajribasida zararga uchraydi, bu esa ko'pincha bilim va tayyorgarlikning yetishmasidan kelib chiqadi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O'zbekistonda yosh investorlar uchun mo'ljallangan maxsus moliyaviy ta'lim dasturlari va amaliy qo'llanmalar hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayni paytda, demografik jihatdan yosh aholining ulushi yuqori bo'lgan O'zbekistonda ushbu masalaning ilmiy va amaliy jihatdan o'rganilishi katta ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni fond bozoriga jalb qilish nafaqat ularning shaxsiy moliyaviy farovonligini oshiradi, balki mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishiga ham munosib hissa qo'shadi.

Maqolaning maqsadi O'zbekiston fond bozorining hozirgi holatini tahlil qilish, yosh investorlar uchun mavjud imkoniyatlar va xavf-xatarlarni aniqlash hamda xorijiy tajribalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: O'zbekiston fond bozorining rivojlanish tendentsiyalarini o'rganish; Yosh investorlar oldida turgan asosiy to'siq va muammolarni aniqlash; Xorijiy mamlakatlarning moliyaviy savodxonlik tajribalarini tahlil qilish; Portfel diversifikatsiyasi va xavflarni boshqarish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va statistik usullardan foydalanilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Kapital bozori rivojlanish agentligi va UZSE ma'lumotlari asosiy manbalar sifatida xizmat qilgan [1]. Maqolaning natijalari yosh investorlar, moliyaviy ta'lim mutaxassislari va davlat siyosatini ishlab chiquvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekiston fond bozorini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlar so'nggi yillarda sezilarli darajada ko'payib bormoqda. Sobirov A., To'laganov D. va Nurmatov Sh. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekistonda davlat ishtirokidagi korxonalarining fond bozoriga chiqish tajribasi tahlil qilingan³⁴ bo'lib, solishtirma va statistik metodlardan foydalanilgan. Tadqiqotda kapital bozorini rivojlantirish, korxonalarining moliyaviy shaffofligini oshirish va investorlar ishonchini mustahkamlash yo'lida amalga oshirilgan choralar ko'rib chiqilgan.[2]

Karimov A. o'z tadqiqotida kapital bozorida investorlarning faolligini oshirishda fond indekslarining o'rnini o'rgangan va bu borada amaliy tavsiyalar ishlab chiqqan³⁵. Nusratullayev B. esa O'zbekiston aholisining daromadlarini oshirishda fond bozorining o'rnini tahlil qilgan[3]. Tadqiqotda ta'kidlanishicha, fond bozoriga investitsiyalar jismoniy shaxslar uchun daromad oqimlarini diversifikatsiya qilish, uzoq muddatli boylik yaratish va inflyatsiyadan himoya qilish uchun ishonchli yo'l bo'lib xizmat qiladi.

Biroq nazariy yutuqlar bilan bir qatorda amaliy muammolar ham mavjud. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, erkin muomaladagi aksiyalarning umumiy qiymatini 45 trillion so'mga — ya'ni yalpi ichki mahsulotning taxminan 5 foiziga — yetkazish maqsad qilib qo'yilgan edi. ³⁶Shu bilan birga bozorda bir qancha to'siqlar saqlanib qoldi: birja fondlari, ipoteka va islomiy qimmatli qog'ozlar singari yangi vositalar joriy etilmagan, kraudfanding tizimi esa hali shakllanmagan edi. Tadqiqotchilarning fikricha, davlat va kapital bozori professional hamjamiyati o'rtasidagi zaif muloqot hamda jahon bozorlaridagi noqulay sharoitlar bozor rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatgan [4].

Ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. 2023-yilda Toshkent va Samarqandda fond bozoriga investitsiya kiritishga bag'ishlangan keng ko'lamlı forumlar o'tkazildi hamda sarmoyaviy maslahatchilar respublikaning 30 dan ortiq oliy o'quv yurtlarida ma'ruzalar o'qidi.³⁷ Bundan tashqari, Soliq kodeksiga kiritilgan o'zgartirishlar bilan "individual investitsiya hisobi" tushunchasi rasman joriy etildi va bu chakana investorlar, xususan yoshlar uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochdi [5]. Shunday qilib, mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston fond bozori ilmiy jihatdan o'rganilayotgan bo'lsa-da, yosh investorlar uchun mo'ljallangan maxsus tadqiqotlar hali yetarli emas. Bu esa mazkur yo'nalishda chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilgan bo'lib, bir-birini to'ldiruvchi to'rtta tahlil usulidan foydalanilgan:

Birinchidan, qiyosiy tahlil usuli qo'llanilgan. O'zbekiston fond bozorining rivojlanish darajasi Janubiy Koreya, Hindiston, Qozog'iston va Malayziya kabi mamlakatlar tajribalari bilan solishtirilgan. Ushbu tahlil

³³ <https://uzse.uz>

³⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/davlat-ishtirokidagi-aksiyadorlik-jamiyatlarining-fond-bozoridagi-ishtirok-etishining-nazariy-asoslari>

³⁵ <https://www.grafiati.com/en/literature-selections/fond-bozori/journal/>

³⁶ <https://uz.kursiv.media/uz/2023-09-21/ozbekiston-fond-bozori-yetti-yil-ichida-20-barobar-oshirish-rejalashtirilgan/>

³⁷ <https://daryo.uz/2024/02/01/ozbekiston-fond-bozori-freedom-broker-davlat-dasturini-amalga-oshirishda-va-qimmatli-qogozlarga-sarmoya-qilishda-qanday-yordam-berishi-haqida>

natijasida O'zbekiston sharoitiga mos moliyaviy savodxonlik modellari va investitsiya madaniyatini shakllantirish mexanizmlari aniqlangan.

Ikkinchidan, statistik tahlil usuli qo'llanilgan. O'zbekiston fond birjasi (UZSE) ma'lumotlari asosida savdo hajmlari va bozor ishtirokchilarining soni dinamikasi o'rganilgan, bozor rivojlanishining kelajakdagi tendentsiyalari prognozlangan hamda xalqaro standartlarga muvofiqlik darajasi miqdoriy jihatdan baholangan [6].

Uchinchidan, SWOT-tahlil usuli qo'llanilgan. Yosh investorlar nuqtai nazaridan fond bozorining kuchli tomonlari (Strengths), zaif tomonlari (Weaknesses), imkoniyatlari (Opportunities) va tahdidlari (Threats) tizimli ravishda belgilangan. Ushbu tahlil strategik tavsiyalar ishlab chiqishning metodologik asosi bo'lib xizmat qilgan.

To'rtinchidan, risklarni baholash usuli qo'llanilgan. Fond bozoriga xos bozor xavfi, likvidlik xavfi, vartibga solish xavfi va axborot xavfi xalqaro

standartlar asosida sifatiy ko'p mezonli tahlil (qualitative multi-criteria analysis) metodi yordamida o'rganilgan va ularning yosh investorlarga ta'sir darajasi baholangan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston fond bozori so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. "Xalq IPO" dasturi doirasida fond bozoriga 40 ta korxonaning chiqishi rejalashtirilgan bo'lib, bu ham mahalliy biznes, ham chakana investorlar, hamda mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Brokerlik kompaniyalarida ochilgan hisoblar soni 12 mingdan oshgan, mijozlar tomonidan tuzilgan bitimlar hajmi esa 2023-yilda 24 foizga o'sib, 171 milliard so'mga yetgan³⁸. O'zbekiston iqtisodiy va fuqarolik liberallashtirish siyosatini amalga oshirib, yosh va yuqori malakali aholi yordamida rivojlanib bormoqda. London fond birjasi, Osiyo taraqqiyot banki, Franklin Templeton kabi nufuzli xalqaro institutlar mamlakatga qiziqish bildirmoqda³⁹.

1-jadval.

Yosh investorlar uchun imkoniyatlar va xavf-xatarlar tahlili

Imkoniyat / Xavf turi	Tavsif	Yoshlar uchun ahamiyati / Ta'sir darajasi
I. YOSH INVESTORLAR UCHUN IMKONIYATLAR		
"Xalq IPO" dasturi	Davlat korxonalari aksiyalari qulay narxda taklif etiladi; 40 ta korxona bozorga chiqishi rejalashtirilgan.	Past kapital bilan real investitsiya boshlash imkoniyati.
Individual investitsiya hisobi (IIH)	Soliq kodeksiga kiritilgan o'zgartirish bilan rasman joriy etilgan; soliq imtiyozlari beradi.	Daromaddan ortiqcha soliq to'lamaslik, kapital tejash.
Raqamli kirish imkoniyati	Mobil ilovalar va onlayn brokerlik platformalari orqali bozorga ulanish.	Minimal vaqt va xarajat bilan investitsiya boshlash.
Xalqaro investorlar qiziqishi	LSE, ADB, Franklin Templeton kabi institutlar O'zbekistonga e'tibor qaratmoqda.	Bozor o'sishi va likvidlikning oshishi kutilmoqda.
Savdo hajmi o'sishi	2023-yilda bitimlar hajmi 24% o'sib, 171 milliard so'mga yetdi; hisoblar soni 12 000+.	Faol bozor muhiti, ko'proq imkoniyatlar.
II. YOSH INVESTORLAR UCHUN XAVF-XATARLAR		
Bozor xavfi	Narxlar o'zgaruvchanligi, makroiqtisodiy beqarorlik, kompaniya moliyaviy holati.	Yuqori — tajribasiz investorlar zararlanadi.
Likvidlik xavfi	Ayrim aksiyalar bo'yicha yetarli xaridor/sotuvchi topilmasligi.	O'rta — mablag'ni tezda chiqarib olish qiyinlashadi.
Axborot xavfi	Noto'g'ri yoki to'liq bo'lmagan ma'lumotlarga asoslanib qaror qabul qilish.	Yuqori — moliyaviy savodxonlik past bo'lsa risk oshadi.
Tartibga solish xavfi	Qonunchilik o'zgarishlari, yangi cheklovlar yoki soliq siyosati o'zgarishi.	O'rta — bozor institutlari hali shakllanmoqda.
Tayyorgarlikning yetishmasligi	Maxsus ta'lim dasturlari va amaliy qo'llanmalarining kamligi.	Yuqori — yangi investorlarning zararga uchrashuvi ehtimoli katta.

Xalqaro tajribaga ko'ra, qimmatli qog'ozlar bozori iqtisodiyotning turli tarmoqlari uchun zarur investitsiyalarni jalb qilishning muhim manbai bo'lib, bank krediti orqali moliyalashtirishning muqobili sanaladi[7]. Bozorda yuridik yoki jismoniy shaxslar o'z

mablag'ini kelgusida foyda olish maqsadida aksiya hamda boshqa qimmatli qog'ozlarga yo'naltiradi, daromad esa dividend yoki foiz ko'rinishida yoxud ikkilamchi bozorda yuqori bahoga sotish evaziga olinadi.⁴⁰ Shunday qilib, yosh investorlar uchun quyidagi

³⁸ <https://daryo.uz/2024/02/01/ozbekiston-fond-bozori-freedom-broker-davlat-dasturini-amalga-oshirishda-va-qimmatli-qogozlarga-sarmoya-qilishda-qanday-yordam-berishi-haqida>

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

³⁹ <https://invest.gov.uz/uz/>

⁴⁰ <https://www.spot.uz/oz/2018/08/08/stock/>

asosiy imkoniyatlar aniqlandi: "Xalq IPO" dasturi orqali davlat kompaniyalarining aksiyalarini qulay narxda sotib olish; individual investitsiya hisobi (IIH) orqali soliq imtiyozlaridan foydalanish; raqamli texnologiyalar va mobil ilovalar orqali bozorga oson kirish imkoniyati.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot O'zbekiston fond bozorining yosh investorlar uchun taqdim etadigan imkoniyatlari va xavf-xatarlarini har tomonlama tahlil etdi. Quydagi asosiy xulosalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, O'zbekiston fond bozori sezilarli o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. 2023-yilda bitimlar hajmining 24 foizga oshishi va brokerlik hisoblarining 12 mingdan ziyod bo'lishi bozorga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganidan dalolat beradi. "Xalq IPO" dasturi doirasida 40 ta davlat korxonasining fond bozoriga chiqishi rejalashtirilgan bo'lib, bu yosh investorlar uchun real va qulay investitsiya imkoniyatlari yaratadi.

Ikkinchidan, individual investitsiya hisobi (IIH) institutining joriy etilishi va soliq imtiyozlari yoshlarni uzoq muddatli investitsiyaga undaydigan muhim mexanizm sifatida baholanadi. Raqamli texnologiyalar va mobil ilovalarning rivojlanishi esa bozorga kirishni yanada osonlashtirmoqda.

Uchinchidan, xavf-xatarlarni boshqarish masalasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bozor xavfi, likvidlik xavfi, axborot xavfi va tartibga solish xavfi yosh investorlar uchun jiddiy to'siqlar bo'lib qonmoqda. Tadqiqot ko'rsatishicha, moliyaviy savodxonlikning yetarli darajada emasligi yangi investorlarning zararga uchrashining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

To'rtinchidan, xorijiy tajribalar — Janubiy Koreya, Hindiston, Qozog'iston va Malayziya modellari — shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan moliyaviy ta'lim dasturlari va investitsiya madaniyatini shakllantirish siyosati fond bozori ishtirokchilarining sonini va savodxonligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. O'zbekiston ham ushbu tajribalardan samarali foydalanishi lozim.[8]

Beshinchidan, portfel diversifikatsiyasi va xavflarni boshqarish strategiyalari yosh investorlar uchun zaruriy ko'nikma hisoblanadi. Faqat bitta aktiv turiga sarmoya kiritish o'rniga aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar o'rtasida muvozanat saqlash moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Umuman olganda, O'zbekiston fond bozori yosh avlod uchun katta istiqbolga ega bo'lib, davlat islohotlari, xalqaro hamkorlik va raqamli infratuzilmaning rivojlanishi bu imkoniyatlarni yanada kengaytirmoqda [9]. Biroq tegishli bilim, strategik yondashuv va puxta tayyorgarliksiz moliyaviy yo'qotish xavfi ham real bo'lib

qoladi. Shu sababli yoshlarni fond bozoriga jalb etish bilan birga ularning moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan kompleks davlat dasturlari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston fond birjasi rasmiy sayti. — URL: <https://uzse.uz> (murojaat sanasi: 2024-yil 15-noyabr).

2. Sobirov A., To'laqonov D., Nurmatov Sh. Davlat ishtirokidagi korxonalarning fond bozoriga chiqish tajribasi // Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali. — 2024. — №6. — B. 12–20.

3. Nusratullayev B. Fond bozoriga investitsiyalar orqali aholining daromadlarini diversifikatsiya qilish // Qo'qon universiteti xabarnomasi. — 2024. — №2. — B. 67–75.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va xalqaro tadqiqotlar instituti (SHTI) tahliliy maqolalaridan yoki "Iqtisodiy sharh" (Review.uz) jurnalining O'zbekiston kapital bozori tahliliga bag'ishlangan materiallari

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-iyundagi "Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish va moliyaviy savodxonlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5613-sonli Farmoni.

6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti. — URL: <https://mf.uz> (murojaat sanasi: 2024-yil 15-noyabr).

7. O'zbekistonga investitsiyalar: fond bozori va xalqaro hamkorlik // invest.gov.uz. — URL: <https://invest.gov.uz> (murojaat sanasi: 2024-yil 15-noyabr).

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 22-apreldagi "Kapital bozorini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-2344-sonli Qarori.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-janvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-sonli Farmoni.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Doniyorov Og'abek Ilhom o'g'li Buxoro davlat universiteti

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi talabasi / Дониёров Огабек Илхом угли Бухарский государственный университет Студент направления «Финансы и финансовые технологии» / Doniyorov Ogabek Ilhom ogli Bukhara State University Student of Finance and Financial Technologies

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA INVESTITSİYALAR AUDITINI TAKOMILLASHTIRISHING MUHIM JIHATLARI

Azimova Hulkar Egamberdiyevna

КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АУДИТА ИНВЕСТИЦИЙ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Азимова Хулкар Эгамбердиевна

KEY ASPECTS OF IMPROVING THE AUDIT OF INVESTMENTS BASED ON INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

Azimova Hulkar Egamberdiyevna

Received: June 4, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati, ahamiyati hamda xalqaro standartlar asosida investitsiyalar faoliyatining yuritilishi, xalqaro integratsiyalashuv asosida investitsiyalarni tan olish, baholash va hisobga olishning o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan. Shuningdek, hozirgi vaqtda dunyo mamlakatlari iqtisodiyotidagi keskin ijobiy o'zgarishlar, davlatlar o'rtasidagi integratsiyalashuv jarayonining jadallashuvi natijasida O'zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tishning dolzarbligi tahlil qilingan. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida investitsiyalar auditini takomillashtirishning muhim jihatlari bo'yicha xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, xalqaro integratsiyalashuv, investitsiyalar hisobi, xo'jalik yurituvchi sub'yektlar, xorijiy investitsiyalar, kapital, investitsiyalar audit

Аннотация: В данной статье рассматриваются экономическая сущность и значение инвестиций, а также ведение инвестиционной деятельности в соответствии с международными стандартами. Освещены особенности признания, оценки и учета инвестиций в условиях международной интеграции. Кроме того, проанализирована актуальность перехода Республики Узбекистан на международные стандарты финансовой отчетности в условиях существенных позитивных изменений в мировой экономике и ускорения интеграционных процессов между государствами. В статье также приведены выводы и предложения по ключевым аспектам совершенствования аудита инвестиций на основе МСФО.

Ключевые слова: международные стандарты финансовой отчетности, международная интеграция, учет инвестиций, хозяйствующие субъекты, иностранные инвестиции, капитал, аудит инвестиций.

Abstract: This article examines the economic essence and significance of investments, as well as the conduct of investment activities in accordance with international standards. It highlights the specific features of recognition, measurement, and accounting of investments within the framework of international integration. Furthermore, the paper analyzes the relevance of transitioning to International Financial Reporting Standards (IFRS) in Uzbekistan in the context of significant positive changes in the global economy and the accelerating processes of international integration among countries. The study also presents conclusions and recommendations on key aspects of improving the audit of investments based on IFRS.

Keywords: International Financial Reporting Standards, international integration, investment accounting, business entities, foreign investments, capital, investment audit.

■ KIRISH

Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar iqtisodiyot tarkibini tubdan o'zgartirish va mulkiy munosabatlarni erkinlashtirish asosida mamlakat iqtisodiyotini barqaror sur'atlarda rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, inqirozga qarshi choralar dasturini amalga oshirish jarayoni esa, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va yangilash ustuvor vazifalardan biri sifatida tanlanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo'lsa, o'z iqtisodiyotining barqaror o'sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o'zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mublag'a bo'lmaydi. Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg'or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi" [1].

Darhaqiqat, iqtisodiyotni rivojlantirishda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash dasturlarini amalga oshirish bilan iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi. Buning uchun esa, eng avvalo, bir vosita sifatida bozor iqtisodiyotiga o'tish davlatlarida, shujumladan, respublika buxgalteriyahisobimetodologiyasida qo'llanib kelinayotgan investitsiyalar hisobi va audit mezonlari va tamoyillari tushunchalaridagi noaniqliklarni bartaraf etish taqozo etiladi.

Bugungi kunda iqtisodiy integratsiya va globalizatsiya jarayonlari moliya va investitsiyalar sohasida ham kengayib bormoqda. Xalqaro savdo va moliyaviy operatsiyalar ko'paygan sari, mamlakatlar o'rtasidagi moliyaviy hisobotlar va audit tizimlarini muvofiqlashtirish zarurati oshmoqda. Shunday qilib, Xalqaro Moliyaviy

Hisobot Standartlarining joriy etilishi va bu tizimga mos ravishda investitsiyalarni hisoblash va audit qilish muhim bo'lib qolmoqda. Asosiy sabablaridan biri bu mamlakatimiz Prezidenti ta'kidlab o'tganlaridek, investitsiya-bu mamlakat yoki korxonaning yuragi hisoblanadi. Investitsiyalar yordamida korxonalarda ko'plab yangiliklarni amalga oshirish mumkin, yangiliklar deganda ham iqtisodiy ham texnik va ijtimoiy jihatdan ham hozirgi zamon bozor talablariga mos bo'lgan yangiliklar nazarda tutilmoqda. Ta'kidlash joizki, investitsiya investorlar tomonidan korxonaga olib kiriladi, ayni paytda hozirgi zamonaviy bozor sharoitidagi investorlar esa moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida yuritiluvchi korxonalarga qiziqish bildirishmoqda. Buning asosiy sabablaridan bir nechtasi bu uning qulayligi, aniqligi va investorlar uchun tushunishning osonligidir.

Mamlakatimiz korxonalari iqtisodiyotini rivojlantirishda investorlarga talab yildan-yilga oshib bormoqda, bu esa o'z navbatida investorlarga iqtisodiy imtiyozlar va korxonaning moliyaviy hisob siyosatida bir

muncha aniqlik va shaffoflikni oshirishni taqozo qilmoqda. Ayni shu maqsadda iqtisodiyotning rivoji va keng ko'lamdagi ishlab chiqarishni amalga oshirish maqsadida korxonalarning investitsiya hisobi va auditni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar asosida yuritilishi va takomillashtirilishi zarur hisoblanadi. Amaldagi hisob va audit tizimida investitsiyalar hisobi va auditorlik faoliyatida yechimini kutayotgan muammolarning mavjudligi mazkur mavzuning dolzarbligidan dalolat beradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida investitsiyalar auditini takomillashtirishning muhim jihatlari qator iqtisodchi olimlar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarida keltirib o'tilgan hamda moliyaviy hisobotni takomillashtirishda ularning hissasi katta ekanligini ifodalaydi. Masalan, xorijiy iqtisodchi olimlardan [Hermanson R. H. 1992.], [Nidlz B. 2004.] va boshqa olimlar moliyaviy hisobotning nazariy konseptual asoslari hamda aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitalni tan olish, baholash hamda moliyaviy hisobotlarda aks ettirishning metodologik masalalarini; moliyaviy instrumentlar va qo'shimcha moliyaviy hisobot (additional financial reporting) masalalari, moliyaviy hisobot garmonizatsiyasi (harmonisation) [Astaxov, V. P. 2011.], [Kachalin V.V. (1998).], [Kuter M. I. 2013], [Paliy V.F. 2008.], [Sokolov Ya.V. 2009], [Getman V.G. 2012], [Drujilovskaya T. Yu., Drujilovskaya E. S. 2019] kabi olimlar o'z ishlarida MHXS larini o'z mamlakatlarida qo'llash masalalarini tadqiq etganlar.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ham moliyaviy hisobot masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar amalga oshirildi hamda ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklar chop qilindi. Bular jumlasiga, [Xasanov B.A., Nurmanov K.T., Hasanova R.B. 2021], [Sotivoldiyev A.S., Itkin Yu.M. 2002], [Tashnazarov S.N. 2019], [Urazov K.B., Vaxidov S.V. 2010], [Egamberdiyeva S.R. (2021)] va boshqalarning izlanishlarini kiritish mumkin.

Tashnazarov S.N. fikriga ko'ra, (2018) dunyodagi moliyaviy hisob va moliyaviy hisobot jarayoni ilg'or tajribasiga asosan ishchi balans tuzish amaliyotida transformatsiyaga o'tishimiz zarur. Ishchi balans shyotlarning qoldiqlarini transformatsion yozuvlar asosida moliyaviy hisobotning shakllariga o'tkazishni amalga oshiruvchi muhim jadval (registr) hisoblanadi. [2].

Rossiya olimlari tomonidan boshqa manbalarda quyidagicha ta'rif berilgan: (2021) Transformatsiya-Rossiya standartlari bo'yicha tuzilgan hisobot ma'lumotlari bazasi asosida xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida klassifikatsiyalar parametrlarini o'zgartirish va hisob ob'ektlarini baholash hamda ular to'g'risida axborotlarni ochiqlash yo'li bilan MHXS lariga asosan hisobot tuzish jarayonidir. [3].

Yuqorida nomlari zikr etilgan buxgalteriya sohasidagi iqtisodchi olimlarning ishlarida tovar-moddiy boyliklar, uzoq muddatli aktivlar, daromad va

xarajatlarni tan olish, majburiyatlar, baholash va ularni moliyaviy hisobotda aks ettirishning metodologik masalalari tadqiq qilingan. [Dusmuratov R.D.2013] va [Ibragimov A.K. va b.2016] lar tomonidan tayyorlangan ilmiy ishda moliyaviy hisobotning nazariy, uslubiy va amaliy jihatlari o'rganilgan. I.Ochilov sug'urta tashkilotlarida moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim etish masalalarini tadqiq etgan. [Tashnazarov S.N.2019] o'z darsligida moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalalarini yoritgan. Ayni damdagi iqtisodiy rivojlanish jarayonida xalqaro standartlar talablariga mamlakatimiz buxgalteriya hisobi me'yorlari hamda moliyaviy hisobotni tuzish qoidalari moslashtirilmoqda.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada bugungi kunda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida investitsiyalar auditini takomillashtirish masalalarining muhim jihatlari, shuningdek xalqaro standartlarni transformatsiya qilishning muhimligi va ahamiyati bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ishlari o'rganildi va tahlil qilindi. Tahlil jarayonida analiz va sintez, kuzatish, tahlil qilish usullaridan hamda jadvallardan foydalanildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Respublikamiz iqtisodiyotiga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish ko'lamining kengayishi, kapital bozorining rivojlanishi hamda milliy xo'jalik yurituvchi subyektlarning xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvi korxonalarda investitsiyalarning buxgalteriya hisobi va hisoboti tizimini tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli qarori ijrosini ta'minlash sharoitida, xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan investitsion faoliyat natijalarini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS/IFRS) asosida aks ettirish tizimini takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. [4].

Xo'jalik yurituvchi subyektlari bilan uning tashqi va ichki kelib chiqishlar o'rtasida investitsiya manbalarining eng foydali harakatini ta'minlash borasida bir qator qarorlar qabul qilish orqali investitsiyalarni yo'nalishdagi ustuvor vazifa hisoblanadi. Shu sababli moliyaviy investitsiyalar resurslari oqimini nazorat qilish investitsiya faoliyatini tartibga solishdagi asosiy masala hisoblanadi.

Investitsiya faoliyatini tartibga solish jarayonida subyektni uchta tizimli bosqichga ajratish mumkin: muhim axborotni yig'ish va jamlash; uni audit va analiz qilish; boshqaruvga oid investitsion xulosalar qabul qilish kabilardan iborat.

Moliyaviy investitsiyalar audit korxonaning investitsion siyosatini baholash, aktivlarning haqqoniy aks ettirilganligini aniqlash, investitsiya operatsiyalarining qonuniyligi va maqsadga muvofiqligini tekshirish, shuningdek, hisobotlarda keltirilgan ma'lumotlarning ishonchligini tasdiqlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, auditor moliyaviy investitsiyalar bilan bog'liq operatsiyalarni tekshirayotganda dastlabki hujjatlar, shartnomalar, bank hujjatlari, emitentlar to'g'risidagi ma'lumotlar, fond

bozori ko'rsatkichlari hamda amaldagi buxgalteriya standartlariga tayanadi.

Moliyaviy investitsiyalarni hisobni va audit mavzusining dolzarbligi, bir tomondan, korxonalarning investitsion faolligi oshib borayotgani, ikkinchi tomondan esa moliyaviy investitsiyalarni noto'g'ri baholash, ularni hisobotda noto'liq yoki noto'g'ri aks ettirish xavfi yuqoriligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyotida moliyaviy instrumentlarning xilma-xilligi, ularning qiymatidagi o'zgaruvchanlik hamda investitsion risklarning mavjudligi audit jarayonini murakkablashtiradi. Bu esa, auditorlardan nafaqat buxgalteriya hisobi va audit bo'yicha, balki moliya bozori, investitsion tahlil va huquqiy me'yorlar bo'yicha ham yetarli bilim va ko'nikmaga ega bo'lishni talab etadi.

Qimmatli qog'ozlarni sotib olishda foydalanadigan qarz resurslari bo'yicha foizlar hisob-kitobi, schyotlar rejasini qo'llash borasidagi yo'riqnomada sotib olingan qimmatli qog'ozlar bahosiga sotib olingan qimmatli qog'ozlarni buxgalteriya hisobiga qabul qilinishiga qadar ularni xarid qilishda foydalanadigan qarz kapitali bo'yicha to'langan foizlar ham sotib olingan qimmatli qog'ozlar tannarxiga qo'shilishi ko'zda tutilgan.

Audit moliyaviy investitsiya ish faoliyatining quyida keltirib o'tilgan barcha funksiyalarini amalga oshirishda asosiy o'rin tutadi:

- rejalashtirish uchun eng foydali investitsion dasturni tanlash uchun uning shakllariga baho beriladi;
- taxminlash uchun xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliya strategiyasi turlarini tanlash ishlab chiqiladi va asos qilib olinadi;
- tashkil etish uchun xo'jalik yurituvchi subyekti investitsiyalarini tartibga solishning eng foydali tuzilmasini tanlab olish uchun variantlar baholanadi;
- muvofiqlashtirish uchun xo'jalik yurituvchi subyektlari ma'naviyat investitsiyalarini muvofiqlashtirish tizimining barcha qismlarida ishlarining tasdiqlanganligini ta'minlaydi;
- boshqarish uchun qo'yilgan vazifalarga chetga chiqish holatlarini belgilangan vaqtda bartaraf etishda ko'maklashish maqsadida bunday holatlar tezkorlik bilan topiladi;
- nazorat uchun moliyaviy ma'lumotlarning haqiqiyliги, moliya ishlarining tartibga solinganligi, moliyaviy rejalarining bajarilishi, umuman olganda, boshqaruv qarorlarining bajarilishi nazorat qilinadi.

Xususan hududlar kesimida investitsiyalarni jalb etish orqali investitsiya loyihalarini amalga oshirish, hududning potensial salohiyatini oshirish hamda Qashqadaryo viloyati tumanlar kesimida loyihalar bilan band bo'lgan yer maydonidan foydalanish holatining tahlili quyidagi jadval ma'lumotlarida keltirilgan.

1-jadval tahlili natijalari Qashqadaryo viloyatidagi kichik sanoat zonalar hududlarida investitsiya loyihalarini bilan band bo'lgan yer maydonlarining hududlar kesimida turlicha shakllanganligini ko'rsatib turibdi. Jumladan, Qarshi shahri, Kitob, Chiroqchi va Shahrisabz tumanlarida loyihalar bilan band yer maydonlarining nisbatan yuqori ulushi kuzatilgan bo'lib, bu mazkur hududlarda investitsion faollik va yer resurslaridan foydalanish darajasining yuqoriligidan dalolat beradi. Ayniqsa,

Qarshi shahrida loyiha maydonlarining sezilarli sanoat zonalarini imkoniyatlaridan faol kengayishi tadbirkorlik subyektlari tomonidan kichik foydalanilayotganligini ko'rsatadi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati bo'yicha tumanlar kesimida loyihalar bilan band bo'lgan yer maydoni (ga)

№	Tumanlar	2023	2024	2025	2024-yilda 2023-yilga nisbatan		2025-yilda 2024-yilga nisbatan	
					miqdor (ga)	O'zgarish sur'ati foizda (%)	miqdor (ga)	O'zgarish sur'ati foizda (%)
1	G'uzor tumani	0,7	0,31	0,38	-0,39	-55,7	0,07	22,58
2	Dehqonobod tumani	0,9		1,9	-0,9	-100,0	1,9	0
3	Kasbi tumani	2,54	2,88	2,68	0,34	13,4	-0,2	-6,94
4	Kitob tumani	5,467	5,9	5,94	0,433	7,9	0,04	0,68
5	Koson tumani	4,2	1,91	3,71	-2,29	-54,5	1,8	94,24
6	Ko'kdala tumani	0,86	0,42	2,45	-0,44	-51,2	2,03	483,33
7	Qamashi tumani	0,6	0,51	0,82	-0,09	-15,0	0,31	60,78
8	Qarshi tumani	1,53	1	1	-0,53	-34,6	0	0,00
9	Qarshi shaxri	1,466	5,18	13,14	3,714	253,3	7,96	153,67
10	Mirishkor tumani	0,32	0,27	0,27	-0,05	-15,6	0	0,00
11	Muborak tumani	1,83	1,83	1,83	0	0,0	0	0,00
12	Nishon tumani	1,647	1,28	1,24	-0,367	-22,3	-0,04	-3,13
13	Chiroqchi tumani	5,98	5,98	5,98	0	0,0	0	0,00
14	Shaxrisabz tumani	5,17	5,4	4,44	0,23	4,4	-0,96	-17,78
15	Shaxrisabz shaxri	0,79	0,79	0,79	0	0,0	0	0,00
16	Yakkabog' tumani	1,57	1,41	1,35	-0,16	-10,2	-0,06	-4,26

Shu bilan birga, ayrim tumanlarda loyiha maydonlarining qisqarishi yoki past darajada saqlanib qolishi mavjud yer resurslaridan foydalanish samaradorligi hamda investitsiya loyihalarini jalb etish darajasi hududlar bo'yicha bir xil emasligini anglatadi. Xususan, investitsiya infratuzilmasi, transport-logistika qulayliklari va bozor omillari loyihalarning hududiy joylashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, kichik sanoat zonalarida investitsiya loyihalari bilan band yer maydonlarining o'zgarish dinamikasi ushbu hududlarda investitsiya faoliyatining kengayib borayotganligini tasdiqlaydi. Biroq yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda kichik sanoat zonalarining iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish uchun investitsion faolligi nisbatan past hududlarda yangi loyihalarni jalb etish, bo'sh yer maydonlarini iqtisodiy aylanmaga kiritish va tadbirkorlar uchun qulay shart-sharoitlarni yanada takomillashtirish maqsadga muvofiqligini yuzaga keltiradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli investitsiyalardan samarali foydalanishni ta'minlash, ularning iqtisodiy

samaradorligini oshirish hamda moliyaviy natijalarga ta'sirini chuqur o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda investitsiyalarni tahlil qilish va auditdan o'tkazish tizimini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Investitsiyalardan samarali foydalanishni tahlil qilishning nazariy asoslari iqtisodiy samaradorlik kategoriyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u investitsiya resurslaridan foydalanish natijasida olinadigan iqtisodiy foydaning sarflangan mablag'larga nisbati orqali ifodalanadi. Xulosa qilib aytganda, xalqaro standartlar asosida investitsiyalar auditini takomillashtirish korxonalarining moliyaviy axborotlarining shaffofligini oshiradi, investorlar ishonchini mustahkamlaydi va investitsion qarorlar sifatini yaxshilaydi. Buning uchun Auditning xalqaro standartlari (ISA) va Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari (IFRS) talablarini to'liq joriy etish, riskga asoslangan auditni rivojlantirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda auditorlar malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada investitsion faoliyat samaradorligi va xalqaro investitsiya jozibadorligi sezilarli darajada ortadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son Qarori
3. Tashnazarov S.N. "Moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish" (MHXS va ilg'or xorijiy tajribalar asosida). Monografiya
4. Shokiraliyevich, G. A. I. (2021). Increasing The Income Of The Population And Reducing. The Tax

Burden As A Key Factor In Improving The Living Standards Of The Population. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(07), 7-10

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Azimova Hulkan Egamberdiyevna "Buxgalteriya hisobi va auditi" kafedrasida / Азимова Хулкар Эгамбердиевна и.о. доцента кафедры «Бухгалтерский учет и аудит» / Azimova Hulkan Egamberdiyevna

E-mail: hulkarazimova@bh.mail.ru

ORCID: 0009-0007-4468-6533

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ПОГРАНИЧНЫМИ ТАМОЖЕННЫМИ ПОСТАМИ В РАЗВИТИИ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ

Рахмонова Наргиза Рашидовна

TASHQI SAVDONI RIVOJLANTIRISHDA CHEGARADAGI BOJXONA POSTLARINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Rahmonova Nargiza Rashidovna

IMPROVING THE MANAGEMENT OF BORDER CUSTOMS POSTS IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE

Nargiza Rashidovna Rakhmonova

Received: June 12, 2026 Revised: June 16, 2026 Accepted: June 19, 2026 Published: June 30, 2026

Аннотация. В условиях устойчивого роста объёмов мировой внешней торговли и расширения международных транспортно-логистических цепочек повышение эффективности функционирования пограничных таможенных постов приобретает особую актуальность. В этой связи объективно возрастает необходимость отказа от традиционных административных подходов к управлению и перехода к гибким, цифровым и интегрированным механизмам организации таможенного администрирования. В современных условиях пограничные таможенные посты выступают не только как административные структуры, обеспечивающие государственный контроль, но и как стратегически важные экономические и логистические институты, обеспечивающие бесперебойность внешнеторговых процессов. В статье исследованы теоретические, организационные и экономические аспекты совершенствования управления пограничными таможенными постами в контексте развития внешней торговли.

Ключевые слова: внешняя торговля, пограничный таможенный пост, таможенное администрирование, цифровая таможня, trade facilitation, управление рисками, интегрированное управление границами, логистика, внешнеэкономическая деятельность. **Annotatsiya.** Jahon tashqi savdo hajmlarining barqaror o'sishi va xalqaro transport-logistika zanjirlarining kengayishi sharoitida chegara bojxona postlari faoliyati samaradorligini oshirish alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu munosabat bilan boshqaruvning an'anaviy ma'muriy yondashuvlaridan voz kechib, bojxona ma'murchiligini tashkil etishning moslashuvchan, raqamli va integratsiyalashgan mexanizmlariga o'tish zarurati ortib bormoqda. Zamonaviy sharoitda chegara bojxona postlari nafaqat davlat nazoratini ta'minlovchi ma'muriy tuzilmalar, balki tashqi savdo jarayonlarining uzluksizligini ta'minlovchi strategik muhim iqtisodiy va logistika institutlari sifatida ham namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada tashqi savdoni rivojlantirish sharoitida chegara bojxona postlarini boshqarishni takomillashtirishning nazariy, tashkiliy va iqtisodiy jihatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: tashqi savdo, chegara bojxona posti, bojxona ma'murchiligi, raqamli bojxona, savdoni yengillashtirish (trade facilitation), risklarni boshqarish, chegaralarni integratsiyalashgan boshqarish, logistika, tashqi iqtisodiy faoliyat.

Abstract. In the context of the steady growth of global foreign trade volumes and the expansion of international transport and logistics chains, improving the efficiency of border customs posts has become increasingly important. In this regard, there is an objective need to move away from traditional administrative approaches to management and adopt flexible, digital, and integrated mechanisms of customs administration. Under modern conditions, border customs posts function not only as administrative structures ensuring state control, but also as strategically important economic and logistics institutions that facilitate the uninterrupted flow of foreign trade operations. This article examines the theoretical, organizational, and economic aspects of improving the management of border customs posts in the context of foreign trade development.

Keywords: foreign trade, border customs post, customs administration, digital customs, trade facilitation, risk management, integrated border management, logistics, foreign economic activity.

■ ВВЕДЕНИЕ

Согласно данным Всемирной торговой организации, в 2024 году объём мирового товарного экспорта составил 24,43 трлн долларов США, увеличившись на 2,9 % по сравнению с 2023 годом. Рост объёмов внешней торговли сопровождается увеличением международных транспортных потоков, что, в свою очередь, усиливает нагрузку на инфраструктуру пограничных таможенных постов и обуславливает необходимость модернизации системы пограничного управления. Избыточные бюрократические процедуры на границах, длительные простои транспортных средств, низкая скорость таможенного оформления и высокий уровень логистических издержек оказывают негативное влияние на конкурентоспособность внешней торговли.

В современных условиях пограничные таможенные посты выступают не только административным механизмом обеспечения государственной безопасности, но и стратегическим логистическим институтом, обеспечивающим непрерывность внешнеторговых цепочек. В связи с этим эффективность деятельности таможенных постов оказывает непосредственное влияние на уровень внешнеэкономической конкурентоспособности страны.

Согласно расчётам OECD, полное внедрение Соглашения WTO Trade Facilitation Agreement позволяет сократить внешнеторговые издержки в развивающихся странах в среднем на 14–17 %⁴¹.

Согласно исследованию Djankov и соавторов, каждый дополнительный день задержки в процессе таможенного оформления приводит к сокращению объёма экспорта в среднем более чем на 1 %⁴².

В исследованиях Hummels и Schaur отмечается, что каждый дополнительный день задержки на границе может приводить к экономическим потерям, эквивалентным 0,6–2,1 % стоимости товара⁴³.

Согласно отчётам UNCTAD, внедрение цифровых мер trade facilitation позволяет сократить издержки внешней торговли в среднем на 13–15 %⁴⁴.

Поскольку Узбекистан является одним из ключевых транзитных государств Центральной Азии, рост объёмов внешней торговли и международных транспортных потоков приводит к увеличению нагрузки на пограничные таможенные посты страны. В этой связи совершенствование системы управления пограничными таможенными постами становится важным фактором повышения внешнеэкономической конкурентоспособности

государства. Вопросы повышения эффективности деятельности пограничных таможенных постов, упрощения внешнеторговых процедур и сокращения логистических издержек в последние годы активно исследуются международными учёными и экономическими организациями. При этом такие направления, как trade facilitation, цифровая таможня, интегрированное управление границами и интеллектуальные системы risk-management, рассматриваются в качестве ключевых факторов повышения конкурентоспособности внешней торговли.

■ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Вопросы эффективности пограничного управления широко исследовались как зарубежными, так и отечественными учёными.

Andrew Grainger рассматривает упрощение внешней торговли как процесс упрощения, стандартизации и модернизации международных торговых процедур. По его мнению, упрощение процедур торговли способствует сокращению внешнеторговых издержек и оптимизации взаимодействия между государственными органами и бизнес-структурами⁴⁵.

М. Polner подчёркивал, что скоординированное пограничное управление (Coordinated Border Management), основанное на информационной интеграции и взаимодействии государственных органов, способствует ускорению внешнеторговых процессов.

J. McLinden и A.Z. Durrani обосновали, что цифровизация таможенного администрирования, системы управления рисками и автоматизированные механизмы контроля позволяют снизить коррупционные риски и повысить эффективность внешней торговли. В исследованиях Gabrielli и Rekki отмечается, что пропускная способность границ напрямую связана с уровнем внешнеэкономической конкурентоспособности страны.

Анализ вышеуказанных исследований показывает, что эффективность пограничного управления в развитии внешней торговли определяется не только состоянием инфраструктуры, но и уровнем цифровизации, степенью интеграции государственных органов, а также внедрением интеллектуальных механизмов управления.

Victor Ijirshar отмечает, что показатели упрощения процедур торговли оказывают

⁴¹ OECD Trade Facilitation Reports https://www.oecd.org/trade/topics/trade-facilitation/?utm_source

⁴² “Djankov, Simeon; Freund, Caroline; Pham, Cong S.. 2006. Trading on Time. Policy Research Working Paper; No. 3909. © World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/8674> License: CC BY 3.0 IGO.” World Bank Trade Delay Study, https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/e5898fa1-4e34-58bb-909c-61ca17fbf393?utm_source

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

⁴³ Time as a Trade Barrier Study https://www.nber.org/papers/w17758?utm_source

⁴⁴ UNCTAD Digital Trade Facilitation Report, https://unctad.org/publication/digital-and-sustainable-trade-facilitation-global-report-2023?utm_source

⁴⁵ Grainger Trade Facilitation Research, https://www.researchgate.net/publication/237575389_Customs_and_trade_facilitation_From_concepts_to_implementation?utm_source

положительное влияние на экономический рост и динамику внешнеторговых потоков⁴⁶.

В исследованиях Sungwon Park отмечается, что применение технологий искусственного интеллекта в системе таможенного контроля позволяет повысить эффективность выявления незаконных операций в 2–11 раз⁴⁷.

Отечественные учёные, в частности К.Х. Абдурахмонов, Р.А. Алимов, А. Суюнов, А. Саидов и другие, исследовали вопросы эффективности управления и регулирования внешнеэкономической деятельности.

Вместе с тем в существующих исследованиях недостаточно изучены вопросы комплексной оценки управления автомобильными пограничными таможенными постами с позиции развития внешней

торговли. Настоящее исследование направлено именно на восполнение данного научного пробела.

■ ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

В исследовании использованы методы экономико-статистического анализа, системного подхода, корреляционного анализа, эконометрического регрессионного анализа, DEA-анализа эффективности, SWOT-анализа, сравнительного анализа и прогнозирования.

В качестве объекта исследования были выбраны автомобильные пограничные таможенные посты, функционирующие в системе Таможенного комитета Республики Узбекистан.

В 2025 году объём внешнеторгового оборота Узбекистана по сравнению с 2017 годом увеличился в 3 раза (рис. 1).

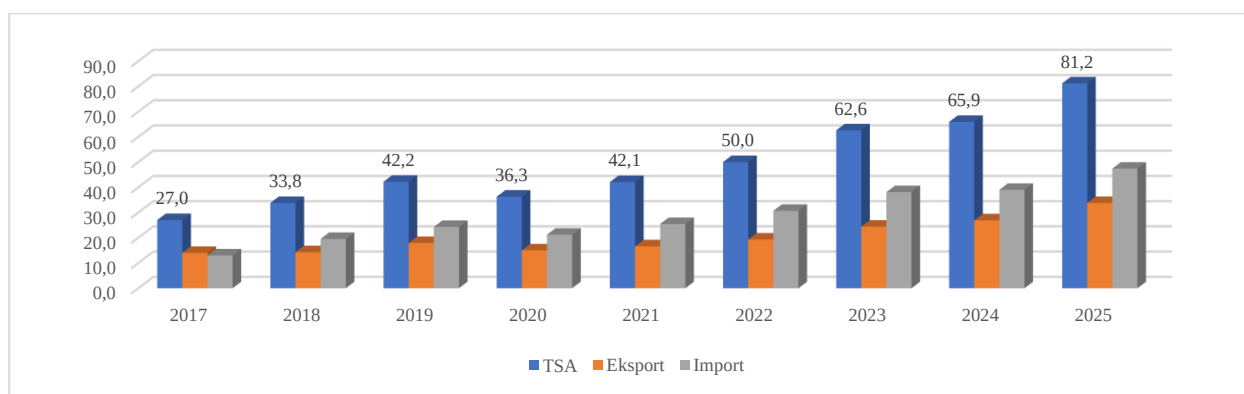

Рис. 1. Динамика внешнеторгового оборота Республики Узбекистан, млрд долл. США⁴⁸

По мере роста объёмов экспорта и импорта страны закономерно увеличивается и количество товаров и транспортных средств, перемещающихся через пограничные таможенные посты. Это, в свою очередь, приводит к существенному увеличению

нагрузки на пункты пропуска через государственную границу. На рисунке 2 представлена динамика роста объёмов деятельности автомобильных пограничных таможенных постов Узбекистана за последние годы.

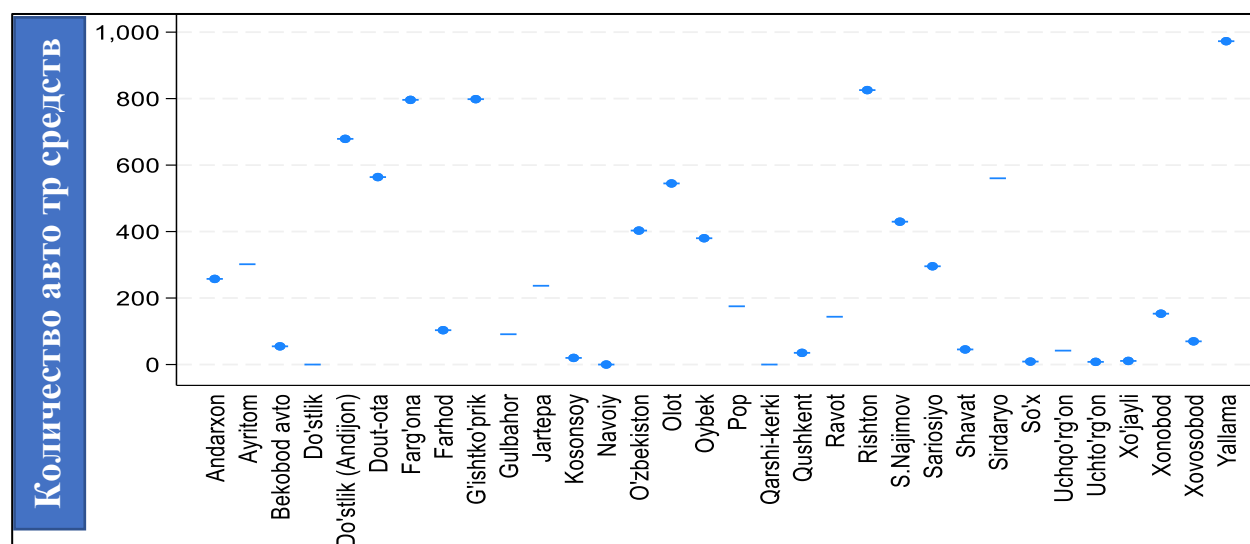

Рис. 2. Среднесуточное количество транспортных средств, проследовавших через автомобильные пограничные таможенные посты в 2024 году⁴⁹

⁴⁶ Trade Facilitation and Economic Growth Study, https://arxiv.org/abs/2204.11088?utm_source=AI

⁴⁷ AI Customs Fraud Detection Study, https://arxiv.org/abs/2201.06759?utm_source=AI

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

⁴⁸ Источник: разработано автором на основе данных Таможенного комитета

⁴⁹ Источник: разработано автором на основе данных Таможенного комитета

В рамках исследования были проанализированы следующие показатели, характеризующие деятельность автомобильных пограничных таможенных постов: поток транспортных средств, пересекающих автомобильные пограничные таможенные посты (X1), пассажиропоток (X2), численность сотрудников, осуществляющих деятельность на таможенном посту (X3), количество технических средств таможенного контроля (X4), уровень цифровизации (X5), а также эффективность пропускной способности (Y).

Для оценки факторов, влияющих на эффективность деятельности пограничных таможенных постов, была разработана многофакторная регрессионная модель:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \epsilon$$

В DEA-анализе в качестве входных параметров были приняты кадровые ресурсы, инфраструктура, технические средства и финансовые ресурсы. Результаты DEA-анализа показали, что эффективность использования ресурсов существенно различается в разрезе отдельных таможенных

постов. В частности, установлено, что более высокий уровень throughput efficiency характерен для тех пограничных таможенных постов, которые отличаются высоким уровнем цифровизации и лучшей технической оснащённостью. Это подтверждает, что инвестиции в таможенную инфраструктуру и внедрение интеллектуальных технологий управления оказывают положительное влияние на эффективность внешней торговли.

В качестве выходных параметров оценивались количество оформленных транспортных средств, объём таможенных поступлений, время таможенного оформления и количество выявленных правонарушений.

В ходе исследования посредством SWOT-анализа были определены сильные и слабые стороны системы управления пограничными таможенными постами, а также оценены внешние возможности и угрозы.

Кроме того, в рамках исследования была разработана концептуальная модель организационно-экономического механизма управления пограничными таможенными постами в целях развития внешней торговли (рис. 3).

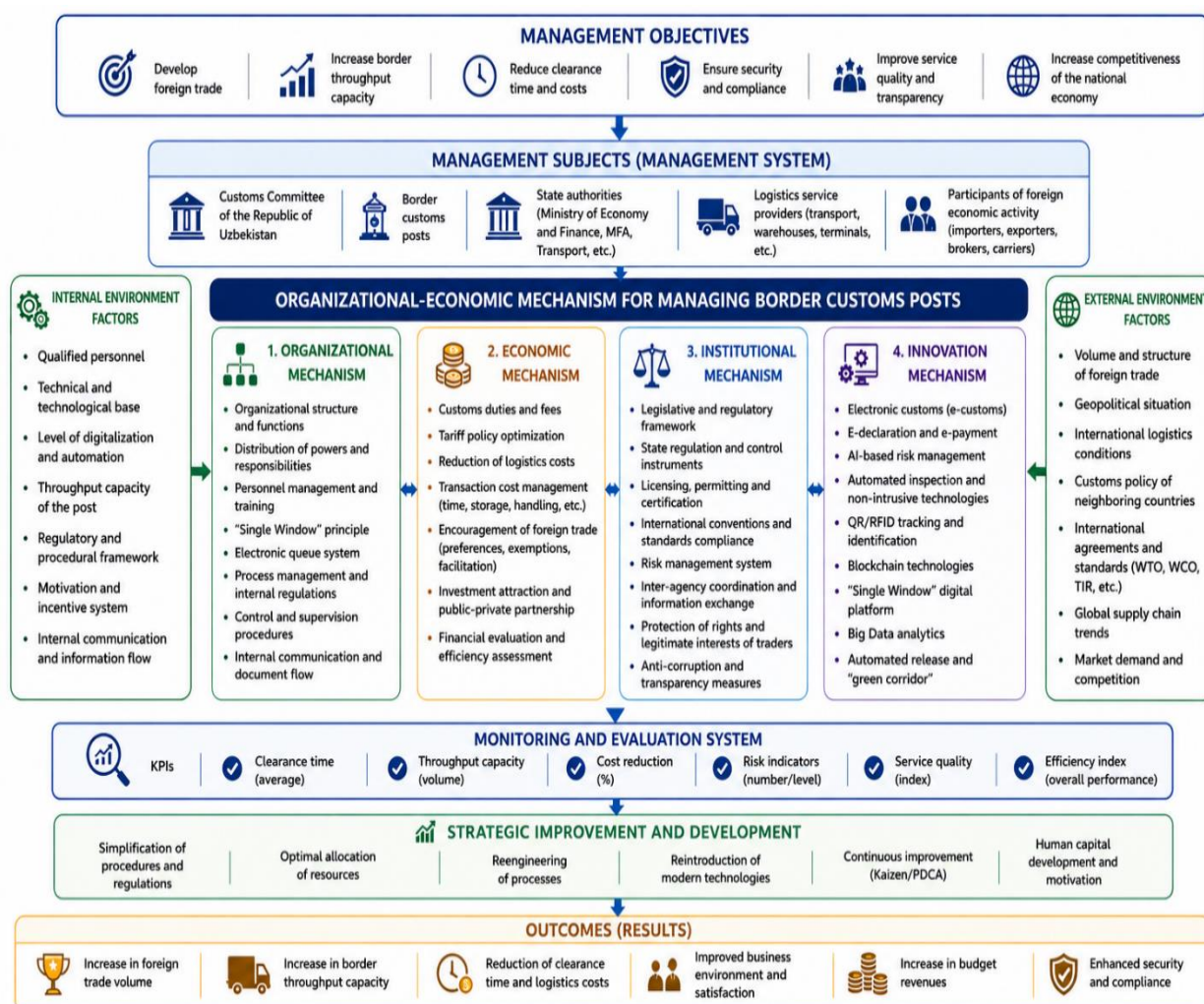

Рис. 3. Организационно-экономический механизм управления пограничными таможенными постами⁵⁰

⁵⁰ Рис. 3. Организационно-экономический механизм управления пограничными таможенными постами

В исследовании разработана интегрированная концептуальная модель, направленная на совершенствование организационно-экономических механизмов управления пограничными таможенными постами. Данная модель обеспечивает эффективное управление внешнеторговыми процессами на основе взаимосвязи организационных, экономических, институциональных и инновационных механизмов.

Организационный механизм включает структуру управления, распределение полномочий, внутренние коммуникации и процессы электронного управления. Экономический механизм отражает систему таможенных платежей, логистические издержки, совершенствование тарифной политики, а также инструменты стимулирования внешнеэкономической деятельности.

В состав институционального механизма входят законодательные основы, инструменты государственного регулирования, международные стандарты и система управления рисками. Инновационный механизм ориентирован на повышение эффективности таможенного администрирования посредством внедрения цифровых технологий, электронной декларации,

систем управления рисками на основе искусственного интеллекта и автоматизированных информационных платформ.

Разработанный механизм способствует повышению пропускной способности пограничных таможенных постов, снижению внешнеторговых издержек и формированию благоприятной бизнес-среды для участников внешнеэкономической деятельности.

Предложенный концептуальный механизм обеспечивает возможность комплексного управления деятельностью пограничных таможенных постов. Реализация данной модели создаёт условия для цифровизации внешнеторговых процессов, оперативного принятия управленческих решений, оптимального распределения транспортных потоков и снижения административной нагрузки на участников внешнеэкономической деятельности.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты исследования показали, что уровень цифровизации и степень технической оснащённости оказывают наиболее существенное влияние на эффективность функционирования пограничных таможенных постов.

Таблица-1

Корреляционный анализ продемонстрировал следующее:

Фактор	Коэффициент корреляции
Транспортный поток	0,81
Пассажиропоток	0,67
Технические средства	0,84
Уровень цифровизации	0,89
Численность персонала	0,59

Установлено, что уровень внедрения цифровых таможенных технологий и степень технической оснащённости находятся в тесной взаимосвязи с пропускной способностью таможенных постов.

На основе вышеуказанных методологических подходов были оценены ключевые факторы, влияющие на эффективность деятельности пограничных таможенных постов, а также выявлены институциональные и организационно-экономические проблемы, оказывающие воздействие на внешнеторговые процессы.

В рамках диссертационного исследования разработан механизм автоматического формирования экспортных деклараций на основе принципа «однократного ввода данных». Данный подход обеспечил возможность быстрого и упрощённого формирования экспортных деклараций на основе сведений, содержащихся во внешнеторговом контракте. Кроме того, была создана возможность осуществления таможенного досмотра экспортно-ориентированных товаров не только на внутренних таможенных постах, но и

непосредственно на пограничных таможенных постах.

Следует отметить, что уровень оснащённости пограничных таможенных постов техническими средствами таможенного контроля значительно выше по сравнению с внутренними постами, что позволяет осуществлять проверку товаров с использованием сканирующего оборудования без выгрузки товаров из транспортного средства. В результате время, затрачиваемое на проведение таможенного досмотра, удалось сократить с 3–4 часов до 3–4 минут, что существенно упростило внешнеторговые процедуры.

Вследствие этого количество этапов экспортного оформления сократилось с 9 до 3, а ежегодные расходы участников внешнеэкономической деятельности, связанные с заполнением экспортных деклараций, снизились в среднем на 75 млрд сумов.

DEA-анализ продемонстрировал, что таможенные посты с высоким уровнем цифровизации отличаются более эффективным использованием имеющихся ресурсов.

Проведённый SWOT-анализ позволил выявить следующее:

Сильные стороны	Слабые стороны
Государственная поддержка	Ограниченность инфраструктуры
Цифровые таможенные системы	Сохранение бумажного документооборота в отдельных процессах
Транзитный потенциал	Низкий уровень информационной интеграции
Возможности	Угрозы
AI-технологии	Киберугрозы
Smart customs	Риск контрабанды
Международная интеграция	Геополитические риски

SWOT-анализ показывает, что приоритетное значение в совершенствовании управления пограничными таможенными постами приобретают внедрение цифровых технологий, интегрированных механизмов управления и концепции smart customs. В этой связи изучение опыта зарубежных государств представляет важное научно-практическое значение.

Международные исследования свидетельствуют о том, что цифровизация пограничного управления является одним из ключевых факторов повышения конкурентоспособности внешней торговли. В частности, после внедрения системы TradeNet в Сингапуре время таможенного оформления сократилось с 2–4 дней до 10 минут, а уровень цифровизации документооборота достиг 95 %⁵¹.

Благодаря внедрению системы UNI-PASS в Южной Корее время экспортного таможенного оформления сократилось до 1,5 минут, а импортного оформления — до 1,5 часов, при этом ежегодный экономический эффект был оценён в 3,4 млрд долларов США⁵².

Согласно исследованиям UNECE, механизмы Single Window позволяют сократить время таможенного оформления на 50–70 %.

В исследованиях World Customs Journal отмечается, что неопределённые задержки на границе оказывают на экономику более негативное влияние, чем традиционные тарифные барьеры⁵³.

Упрощение таможенных процедур способствует снижению транзакционных издержек внешнеторговых операций, повышению скорости экспортно-импортных процессов, а также усилению интеграции страны в глобальные цепочки поставок.

Согласно исследованию Hendy (2021), меры trade facilitation оказывают положительное влияние на экспортную активность фирм.

Влияние государственных границ на объёмы внешней торговли также широко изучалось в международных экономических исследованиях на основе gravity model.

Так, John McCallum в 1995 году, анализируя торговлю между Канадой и США, сформулировал известную проблему «border puzzle». Согласно результатам его исследования, объёмы взаимной торговли между канадскими провинциями оказались в 22 раза выше по сравнению с торговлей между Канадой и США⁵⁴. Данный результат оказался неожиданным для экономистов, поскольку между США и Канадой действовали крайне низкие официальные тарифные барьеры.

Исследование McCallum показало, что даже незначительные административные и институциональные барьеры способны оказывать существенное влияние на торговлю и государственные границы значительно увеличивают торговые издержки.

В 2003 году James E. Anderson и Eric van Wincoop усовершенствовали гравитационную модель, введя понятие «multilateral resistance». Ключевая идея их подхода заключалась в том, что объёмы торговли между странами зависят не только от расстояния между двумя государствами, но и от совокупных торговых издержек относительно мирового рынка в целом. Иными словами, если страна сталкивается со значительными барьерами в торговле с другими государствами, объёмы торговли с определённым партнёром могут быть относительно выше.

Авторы пересчитали выявленный McCallum 22-кратный эффект и пришли к выводу, что фактический эффект границы составляет приблизительно 44 %⁵⁵.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование подтвердило, что совершенствование управления пограничными таможенными постами имеет важное экономическое и институциональное значение в контексте развития внешней торговли.

По результатам исследования сформулированы следующие выводы:

⁵¹ Singapore TradeNet Experience, https://www.trade.gov/singapore-tradenet-customs-and-import-declaration-processes?utm_source

⁵² Korea UNI-PASS System, https://www.unescap.org/sites/default/files/7.%20KCS_UNIPASS.pdf?utm_source

⁵³ World Customs Journal Research, https://www.worldcustomsjournal.org/article/116458-the-impact-of-trade-costs-upon-gross-domestic-product-the-customs-efficiency-index-as-a-mediator.pdf?utm_source
<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

⁵⁴ МакКаллум, Джон, 1995. «Национальные границы имеют значение: региональные торговые модели Канады и США», American Economic Review, Американская экономическая ассоциация, том 85(3), страницы 615–623, июнь.

⁵⁵ Anderson, James E. and Eric Van Wincoop. "Gravity And Gravitax: A Solution To The Border Puzzle," American Economic Review, 2003, v93(1,Mar), 170–192.

* цифровые таможенные технологии позволяют сократить внешнеторговые издержки на 13–17 %;

* каждый дополнительный день задержки на границе приводит к сокращению объемов экспорта в среднем более чем на 1 %;

* интегрированное управление границами способствует ускорению внешнеторговых процессов;

* технологии AI и Big Data повышают эффективность таможенного контроля;

* принцип «однократного ввода данных» способствует снижению затрат участников внешнеэкономической деятельности;

* внедрение системы мониторинга на основе КРІ обеспечивает возможность более эффективной оценки деятельности пограничных таможенных постов.

Кроме того, результаты исследования могут служить научно-практической основой для формирования цифровой модели управления пограничными таможенными постами в Узбекистане, широкого внедрения систем risk-management на основе искусственного интеллекта, а также совершенствования механизмов государственной политики, направленных на повышение конкурентоспособности страны в международных логистических коридорах.

Вместе с тем разработанные в статье организационно-экономический механизм и концептуальная модель способны содействовать модернизации таможенного администрирования в Узбекистане, повышению конкурентоспособности внешней торговли и росту эффективности логистической системы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Djankov, S., Freund, C., & Pham, C. (2010). Trading on time. Review of Economics and Statistics.
2. Gabrielli, L., & Rekki, E. (2022). Border permeability assessment. World Development.

3. Grainger, A. (2008). Customs and trade facilitation. World Customs Journal.

4. Hummels, D., & Schaur, G. (2013). Time as a trade barrier. American Economic Review.

5. McLinden, J., & Durrani, A.Z. (2013). Customs administration and corruption. World Customs Journal.

6. OECD. (2020). Trade Facilitation and the Global Economy. Paris.

7. Polner, M. (2015). Coordinated border management. World Customs Journal.

8. UNCTAD. (2023). Digital and Sustainable Trade Facilitation Report.

9. WTO. (2022). Technology and Innovation in Customs. Geneva.

10. WCO. (2023). Digital Customs Transformation Reports. Brussels.

11. World Customs Organization, https://www.wcoomd.org?utm_source

12. World Trade Organization, https://www.wto.org?utm_source

13. OECD Trade Facilitation Reports, https://www.oecd.org/trade/topics/trade-facilitation/?utm_source

14. Rakhmonova N. The Impact of Automobile Border Customs Posts on Foreign Trade: Evidence and Implications for Uzbekistan. – 2026.

15. Rakhmonova N. Efficiency Criteria for Automobile Border Customs Posts. – 2025.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Рахмонова Наргиза Рашидовна Независимый исследователь, Таможенный институт, Узбекистан / Rahmonova Nargiza Rashidovna Mustaqil tadqiqotchi, Bojxona instituti, O'zbekiston / Nargiza Rashidovna Rakhmonova Independent Researcher, Customs Institute, Uzbekistan

E-mail: nargiza.raxmonova.r@mail.ru

ORCID: 0009-0003-2274-254X

Ekonometrika va statistika
Econometrics and statistics
Эконометрика и статистика

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINING MAKRO VA MIKROIQTISODIY OMILLAR ASOSIDA EKONOMETRIK BAHOLANISHI

Nabixo'jayeva Maxfuza Ulug'bek qizi

ECONOMETRIC ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL BANKS BASED ON MACROECONOMIC AND MICROECONOMIC FACTORS

Nabixojayeva Makhfuza

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ НА ОСНОВЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ И МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Набиходжаева Махфуза Улугбековна

Received: June 7, 2026 Revised: June 8, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklari faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi makro va mikroiqtisodiy omillar ekonometrik usullar yordamida baholangan. Tadqiqotda banklarning rentabellik ko'rsatkichlari (ROA va ROE) asosiy natijaviy indikator sifatida tanlanib, inflyatsiya, YaIM o'sishi, foiz stavkalari, kredit portfeli, likvidlik va kapital yetarliligi kabi omillarning ta'siri o'rganildi. Olingan natijalar mikroiqtisodiy omillarning bank samaradorligiga nisbatan kuchliroq ta'sirga ega ekanligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, samaradorlik, ROA, ROE, ekonometrik baholash, mikroiqtisodiy omillar, mikroiqtisodiy omillar.

АННОТАЦИЯ: В данной статье проведена эконометрическая оценка влияния макро- и микроэкономических факторов на эффективность деятельности коммерческих банков. В качестве основных показателей эффективности использованы коэффициенты рентабельности активов (ROA). В исследовании применён метод наименьших квадратов (OLS), на основе которого построена регрессионная модель. Результаты анализа показали, что макроэкономические факторы, такие как инфляция и темпы роста ВВП, оказывают существенное влияние на банковскую деятельность. В то же время микроэкономические показатели, включая объём кредитного портфеля, ликвидность и достаточность капитала, оказывают более сильное воздействие на эффективность банков. Полученные результаты могут быть использованы для повышения эффективности банковской деятельности и совершенствования финансовой политики.

Ключевые слова: коммерческие банки, эффективность, ROA, макроэкономические факторы, микроэкономические факторы, эконометрический анализ, регрессионная модель

ABSTRACT: This article presents an econometric assessment of the impact of macroeconomic and microeconomic factors on the efficiency of commercial banks. Return on Assets (ROA) is used as the main performance indicator. The Ordinary Least Squares (OLS) method is applied to construct a regression model. The results show that macroeconomic factors such as inflation and GDP growth have a significant impact on banking performance. At the same time, microeconomic indicators, including loan portfolio size, liquidity, and capital adequacy, exert a stronger influence on bank efficiency. The findings can be used to improve banking performance and enhance financial policy.

Keywords: commercial banks, efficiency, ROA, macroeconomic factors, microeconomic factors, econometric analysis, regression model

■ KIRISH.

Hozirgi globallashuv sharoitida tijorat banklari iqtisodiy tizimning ajralmas bo'g'ini sifatida moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Banklar nafaqat iqtisodiyot subyektlari o'rtasida pul oqimlarini tashkil etadi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim vositachi hisoblanadi. Shu sababli tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi [1].

Tijorat banklari samaradorligi ko'p omilli jarayon bo'lib, unga ta'sir etuvchi omillarni makro va mikro darajada ajratish mumkin. Makroiqtisodiy omillar, jumladan inflyatsiya darajasi, yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sishi, foiz stavkalari va pul-kredit siyosati bank faoliyatining umumiy sharoitini belgilaydi. Xususan, yuqori inflyatsiya bank aktivlarining real qiymatini pasaytirib, ularning rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, iqtisodiy o'sishning jadallashuvi bank xizmatlariga bo'lgan talabni oshirib, ularning daromadlilikini ta'minlaydi [2].

Bundan tashqari, tijorat banklari faoliyatining samaradorligi ichki, ya'ni mikroiktisodiy omillar bilan ham bevosita bog'liqdir. Bankning kredit portfeli hajmi va sifati, likvidlik darajasi, kapital yetarliligi hamda operatsion boshqaruv samaradorligi uning moliyaviy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kapital yetarliligi darajasining yuqori bo'lishi banklarning risklarga bardoshlilikini oshirsa, likvidlikning optimal darajada ta'minlanishi bankning to'lov qobiliyatini mustahkamlaydi [3].

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi oshib, ularning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada kengaymoqda. Xususan, bank kapitalining oshirilishi, kreditlash hajmining kengayishi hamda zamonaviy bank xizmatlarining joriy etilishi bank samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, bank tizimida mavjud risklar va tashqi iqtisodiy omillarning o'zgaruvchanligi bank samaradorligini chuqur ilmiy asosda o'rganishni talab etmoqda [4].

Ilmiy adabiyotlarda tijorat banklari samaradorligini baholashda turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ular orasida ekonometrik modellash tirish alohida o'rin tutadi. Ushbu yondashuv orqali bank faoliyatiga ta'sir etuvchi omillarni miqdoriy jihatdan baholash va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash mumkin [5]. Ekonometrik modellar bank faoliyatini prognozlash, risklarni baholash va samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi tijorat banklari faoliyati samaradorligini makro va mikroiktisodiy omillar asosida ekonometrik baholashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- bank samaradorligini baholovchi asosiy ko'rsatkichlarni aniqlash;

- makro va mikroiktisodiy omillar tizimini shakllantirish;

- ekonometrik model tuzish va baholash;

- olingan natijalar asosida ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqish.

■ ADABIYOTLAR SHARHI:

Tijorat banklari faoliyati samaradorligini baholash masalasi iqtisodiy fanlarda muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar bank samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini baholashga qaratilgan.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda bank samaradorligini o'rganishda asosiy e'tibor moliyaviy ko'rsatkichlar, xususan aktivlar va kapital rentabelligiga qaratilgan. F. Mishkin o'z tadqiqotlarida bank tizimining samaradorligi iqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sish bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, rivojlangan bank tizimi resurslarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy o'sishni jadallashtiradi [1].

P. Rose va S. Hudgins tijorat banklari boshqaruvi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida bank samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy mikroiktisodiy omillar sifatida likvidlik darajasi, kapital yetarliligi va kredit risklarini ko'rsatadi. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, ushbu omillarni samarali boshqarish banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi [2].

Ekonometrik yondashuvlar bank samaradorligini empirik baholashda keng qo'llaniladi. J. Wooldridge hamda D. Gujarati tadqiqotlarida regressiya tahlili iqtisodiy jarayonlarni modellash tirish va omillar ta'sirini miqdoriy baholashning eng samarali usullaridan biri sifatida e'tirof etilgan [3]. Ayniqsa, ko'p omilli regressiya modellari bank faoliyatiga bir vaqtning o'zida bir nechta omillarning ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

Moliyaviy rivojlanish va bank samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik R. Levine tomonidan chuqur o'rganilgan. U o'z tadqiqotlarida bank tizimining rivojlanishi iqtisodiy o'sishni tezlashtirishini hamda investitsion faollikni oshirishini ilmiy asoslab bergan [4]. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda inflyatsiya darajasining yuqoriligi banklar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan.

Panel ma'lumotlar asosida olib borilgan izlanishlarda bank samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni yanada aniqroq baholash imkoniyati mavjudligi ta'kidlanadi. B. Baltagi bank faoliyatini o'rganishda individual bank xususiyatlarini hisobga olish muhimligini asoslab beradi [5]. Bu esa mikroiktisodiy omillarning bank samaradorligidagi o'rnini yanada chuqurroq tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda bank samaradorligini aniqlashga qaratilgan empirik tadqiqotlarda makroiqtisodiy omillar, xususan YaIM o'sishi, inflyatsiya va foiz stavkalari asosiy determinantlar sifatida ko'rib chiqilmoqda. Athanasoglou va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bank rentabelligiga ham makro, ham mikro omillar sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan [6].

O'zbekiston bank tizimi doirasida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham bank samaradorligini oshirish masalasi alohida e'tiborga olinmoqda. Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan banklarning kredit siyosati, likvidlikni boshqarish va kapital yetarliligi ko'rsatkichlarining samaradorlikka ta'siri o'rganilgan.

Ushbu tadqiqotlar natijalari bank faoliyatida ichki boshqaruv mexanizmlarining muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi [7].

Shu bilan birga, Markaziy bank hisobotlari asosida olib borilgan tahlillar bank tizimida kreditlash hajmi va aktivlar sifati o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Bu esa bank samaradorligini oshirishda kredit portfeli sifatini yaxshilash muhim ekanligini ko'rsatadi [8].

Yuqoridagi ilmiy izlanishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni kompleks tarzda, ya'ni makro va mikro darajada birgalikda o'rganish zarur. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda ayrim omillarning o'zaro ta'siri yetarli darajada chuqur ekonometrik tahlil qilinmagan. Mazkur maqola aynan shu jihatni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, bank samaradorligini aniqlashda kompleks ekonometrik yondashuvni qo'llaydi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI:

Mazkur tadqiqotda tijorat banklari faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi makro va mikroiqtisodiy omillarni baholash uchun ekonometrik tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot nazariy yondashuvlar va empirik tahlil uyg'unligiga asoslanadi.

Tadqiqotda O'zbekiston tijorat banklari faoliyatiga oid 2015–2024-yillarni qamrab oluvchi statistik ma'lumotlar asos qilib olindi. Ma'lumotlar Markaziy bank hisobotlari, davlat statistika manbalari va tijorat banklari moliyaviy hisobotlaridan shakllantirildi [6].

Bank samaradorligini baholash uchun natijaviy ko'rsatkich sifatida ROA (aktivlar rentabelligi) tanlandi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida makroiqtisodiy omillar - inflyatsiya (INF), YaIM o'sishi (GDP), foiz stavkalari (IR) hamda mikroiqtisodiy omillar - kredit portfeli hajmi (LOAN), likvidlik darajasi (LIQ) va kapital yetarliligi (CAP) kiritildi.

Tadqiqotda quyidagi ko'p omilli regressiya modeli qo'llanildi:

$$ROA = \beta_0 + \beta_1 INF + \beta_2 GDP + \beta_3 IR + \beta_4 LOAN + \beta_5 LIQ + \beta_6 CAP + \varepsilon$$

Model parametrlarini baholashda eng kichik kvadratlar usuli (OLS) qo'llanildi [3].

Modelning ishonchliligini tekshirish maqsadida determinatsiya koeffitsienti (R^2), Student t-testi va Fisher F-testi qo'llanildi. Shuningdek, model diagnostikasi uchun multikollinearlik (VIF), avtokorrelatsiya (Durbin–Watson) va geteroskedastiklik testlari amalga oshirildi [4].

Mazkur metodologiya tijorat banklari samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni kompleks baholash va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

-tijorat banklari samaradorligiga ta'sir etuvchi makro va mikroiqtisodiy omillar yagona ekonometrik model doirasida kompleks tarzda baholandi;

-bank samaradorligini aniqlashda makroiqtisodiy muhit (inflyatsiya, YaIM o'sishi, foiz stavkalari) va mikroiqtisodiy ko'rsatkichlar (kredit portfeli, likvidlik,

kapital yetarliligi)ning o'zaro ta'siri tizimli ravishda asoslab berildi;

-kredit portfeli hajmining bank samaradorligiga ta'siri eng yuqori omil sifatida empirik jihatdan aniqlab berildi;

-O'zbekiston bank tizimi misolida ekonometrik model asosida bank samaradorligini baholashning amaliy yondashuvi ishlab chiqildi;

-model natijalari asosida bank faoliyatini optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar shakllantirildi.

Mazkur tadqiqot natijalari tijorat banklari faoliyatini samarali tashkil etish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xususan:

-banklar tomonidan kredit siyosatini takomillashtirish va kredit portfelini samarali boshqarishda foydalanish mumkin;

-kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlarini optimallashtirish orqali bank barqarorligini oshirish imkonini beradi;

-makroiqtisodiy omillar ta'sirini inobatga olgan holda bank strategiyasini shakllantirishga xizmat qiladi;

-Markaziy bank va moliyaviy regulyatorlar uchun bank tizimini rivojlantirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda analitik asos bo'lib xizmat qiladi;

-iqtisodiy tadqiqotlar olib borishda ekonometrik modellash usullarini qo'llash uchun metodik asos sifatida foydalanish mumkin.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR:

Mazkur tadqiqot natijalari tijorat banklari faoliyati samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni kompleks ekonometrik tahlil qilish orqali ularning iqtisodiy mazmuni va o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini berdi.

Olingan natijalarga ko'ra, bank samaradorligiga makroiqtisodiy omillar ichida inflyatsiya darajasi salbiy, YaIM o'sishi esa ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Bu esa iqtisodiy barqarorlik banklar faoliyatining muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi [2; 4]. Foiz stavkalarining oshishi kreditlash hajmiga bosim o'tkazib, bank daromadligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan izohlanadi [1].

Mikroiqtisodiy omillar ichida kredit portfeli hajmi bank samaradorligining asosiy determinantlaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Bu holat bank daromadlarining asosiy manbai kredit operatsiyalari ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlari bank barqarorligini ta'minlashda muhim omillar sifatida aniqlandi [3].

Ekonometrik model natijalarining yuqori tushuntirish darajasi va diagnostik testlar orqali tasdiqlanishi tanlangan metodologiyaning ishonchliligini ko'rsatdi. Bu esa bank samaradorligini baholashda kompleks yondashuvning samaradorligini yana bir bor isbotlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

-tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilish va risklarni kamaytirish choralari kuchaytirish;

-kapital yetarliligini oshirish orqali banklarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash;
-likvidlikni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish;
-makroiqtisodiy o'zgarishlarga moslashuvchan bank strategiyalarini ishlab chiqish;
-bank faoliyatida zamonaviy risk-menejment va stress-test usullarini keng joriy etish.

Umuman olganda, tijorat banklari samaradorligini oshirish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va banklarning ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur tadqiqot natijalari bank tizimini rivojlantirishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

Nabixo'jayeve Maxfuza Ulug'bek qizi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, "Tarmoqlar iqtisodiyoti va buxgalteriya" kafedrası assistenti/Набиходжаева Махфуза Улугбековна, Ташкентский университет прикладных наук, доцент кафедры «Сетевая экономика и бухгалтерский учет»/Nabixo'jayeve Maxfuza Ulug'bek qizi, Tashkent University of Applied Sciences, Assistant Professor, Department of "Network Economics and Accounting"

E-mail: abdurazakova.nasibahon1979@gmail.com

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Mishkin, F. S. (2019). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson.
- 2.Rose, P. S., & Hudgins, S. C. (2018). Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill.
- 3.Wooldridge, J. M. (2016). Introductory Econometrics: A Modern Approach. Cengage Learning.
- 4.Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2015). Basic Econometrics. McGraw-Hill.
- 5.Baltagi, B. H. (2013). Econometric Analysis of Panel Data. Wiley.
- 6.Levine, R. (2017). Financial development and economic growth. Journal of Economic Literature, 35(2), 688–726.
- 7.IMF. (2022). Global Financial Stability Report. Washington, DC.
- 8.World Bank. (2023). Global Financial Development Report. Washington, DC.
- 9.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2020–2024). Yillik hisobotlar. Toshkent.
- 10.O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2020–2024). Rasmiy statistik ma'lumotlar.
- 11.Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (2012). Bank profitability and financial development. Journal of Financial Economics, 98(3), 626–650.
- 12.Athanasoglou, P., Brissimis, S., & Delis, M. (2008). Bank-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. Journal of Financial Markets, 18(2), 121-136.
- 13.Berger, A. N. (1995). The relationship between capital and earnings in banking. Journal of Money, Credit and Banking, 27(2), 432–456.
- 14.Saunders, A., & Cornett, M. (2014). Financial Institutions Management. McGraw-Hill.
- 15.Kasmir. (2021). Bank ishi. Jakarta.
- 16.Abdukarimov, X. (2020). Tijorat banklarida likvidlikni boshqarish. Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 5(2), 45–52.
- 17.Yuldashev, O. (2021). Bank tizimida kapital yetarliligi. Moliya, 3, 28–34.
- 18.Karimov, B. (2022). Bank tizimi samaradorligi tahlili. Iqtisodiy tadqiqotlar, 4, 60–68.

Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

Service sector and tourism

Сфера услуг и туризм

QISHLOQ XO'JALIGIDA "SMART LOGISTICS" TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Olimova Bahora Shuhratovna

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ «SMART LOGISTICS» В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Олимова Бахора Шуҳратовна

ECONOMIC EFFICIENCY OF IMPLEMENTING SMART LOGISTICS TECHNOLOGIES IN AGRICULTURE

Olimova Bahora Shuhratovna

Received: June 5, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: Ushbu maqola qishloq xo'jaligida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi logistika tizimlarini modernizatsiya qilish va ta'minot zanjiri samaradorligini oshirish zaruratini kuchaytirmoqda. Mazkur maqolada qishloq xo'jaligida "Smart Logistics" texnologiyalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi, uning nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi aqlli logistika texnologiyalarining agrar mahsulotlarni saqlash, tashish va taqsimlash jarayonlaridagi iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash hamda ularni joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Internet of Things (IoT), sun'iy intellekt, GPS monitoring, RFID identifikatsiya tizimlari va Big Data texnologiyalarini logistika jarayonlariga integratsiya qilish transport xarajatlarini kamaytirish, mahsulot yo'qotishlarini qisqartirish, yetkazib berish muddatlarini optimallashtirish hamda logistika operatsiyalarining shaffofligini oshirish imkonini beradi. Natijada agrar korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligi ortadi. Tadqiqot yakunida qishloq xo'jaligida "Smart Logistics" texnologiyalarini keng joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Smart Logistics, aqlli logistika, qishloq xo'jaligi, agrar logistika, ta'minot zanjiri, iqtisodiy samaradorlik, raqamli transformatsiya, Internet of Things (IoT), sun'iy intellekt, Big Data, GPS monitoring, RFID texnologiyasi, logistika xarajatlari, agribiznes, logistika boshqaruvi

Abstract: The acceleration of digital transformation processes in agriculture is increasing the need to modernize logistics systems and improve supply chain efficiency. This article examines the economic efficiency, theoretical foundations, and practical significance of implementing Smart Logistics technologies in agriculture. The purpose of the study is to assess the impact of smart logistics technologies on the economic efficiency of storing, transporting, and distributing agricultural products, as well as to identify priority directions for their implementation. The research employed a system approach, comparative analysis, economic-statistical analysis, and scientific generalization methods. The findings indicate that the integration of the Internet of Things (IoT), Artificial Intelligence (AI), GPS monitoring, RFID identification systems, and Big Data technologies into logistics processes can reduce transportation costs, minimize product losses, optimize delivery times, and enhance the transparency of logistics operations. As a result, the economic efficiency and competitiveness of agricultural enterprises increase. Based on the research findings, scientific and practical recommendations were developed for the wider implementation of Smart Logistics technologies in agriculture.

Keywords: Smart Logistics, intelligent logistics, agriculture, agricultural logistics, supply chain, economic efficiency, digital transformation, Internet of Things (IoT), artificial intelligence, Big Data, GPS monitoring, RFID technology, logistics costs, agribusiness, logistics management.

Аннотация: Ускорение процессов цифровой трансформации в сельском хозяйстве усиливает необходимость модернизации логистических систем и повышения эффективности цепочек поставок. В данной статье исследуются экономическая эффективность, теоретические основы и практическое значение внедрения технологий Smart Logistics в сельском хозяйстве. Цель исследования заключается в оценке влияния технологий интеллектуальной логистики на экономическую эффективность процессов хранения, транспортировки и распределения сельскохозяйственной продукции, а также в определении приоритетных направлений их внедрения. В исследовании использованы методы системного подхода, сравнительного анализа, экономико-статистического анализа и научного обобщения. Результаты показали, что интеграция технологий Internet of Things (IoT), искусственного интеллекта, GPS-мониторинга, систем идентификации RFID и технологий Big Data в логистические процессы позволяет снизить транспортные затраты, сократить потери продукции, оптимизировать сроки поставок и повысить прозрачность логистических операций. В результате повышаются экономическая эффективность и конкурентоспособность аграрных предприятий. По итогам исследования разработаны научно-практические рекомендации по широкому внедрению технологий Smart Logistics в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: Smart Logistics, интеллектуальная логистика, сельское хозяйство, аграрная логистика, цепочка поставок, экономическая эффективность, цифровая трансформация, Internet of Things (IoT), искусственный интеллект, Big Data, GPS-мониторинг, технология RFID, логистические издержки, агробизнес, управление логистикой.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi logistika tizimlarini tubdan modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, qishloq xo'jaligida mahsulotlarni yetishtirish, saqlash, tashish va iste'molchiga yetkazib berish jarayonlarining murakkablashuvi logistika samaradorligini oshirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda "Smart Logistics" (aqlli logistika) texnologiyalari agrar tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim innovatsion vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Smart Logistics tizimi Internet of Things (IoT), sun'iy intellekt (AI), Big Data, GPS-monitoring, RFID identifikatsiya texnologiyalari, bulutli hisoblash va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlariga asoslanib, logistika jarayonlarini real vaqt rejimida boshqarish imkonini yaratadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha ishlab chiqarilgan oziq-ovqat mahsulotlarining qariyb uchdan bir qismi iste'molchiga yetib bormasdan yo'qotiladi yoki isrof qilinadi. Ushbu yo'qotishlarning katta qismi logistika va ta'minot zanjiri bilan bog'liq muammolar hisobiga yuzaga keladi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda aqlli logistika texnologiyalarini qo'llash orqali transport xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini saqlab qolish va yetkazib berish muddatlarini qisqartirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda ham qishloq xo'jaligini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-6079-son Farmonida iqtisodiyot tarmoqlarini, jumladan qishloq xo'jaligini keng ko'lamda raqamlashtirish vazifalari belgilab berilgan. Strategiyada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish va logistika tizimlarini takomillashtirish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 12-avgustdagi PF-130-son Farmonida qishloq xo'jaligida zamonaviy texnologiyalarni jadallashtirish, 4 million gektardan ortiq qishloq xo'jaligi yerlarida

raqamli texnologiyalarni joriy etish, "Agroportal" yagona platformasini yaratish hamda dronlar, robototexnika va boshqa aqlli qurilmalardan foydalanishni kengaytirish vazifalari belgilangan. Mazkur hujjat agrar logistika tizimini raqamlashtirish va Smart Logistics elementlarini joriy etish uchun muhim institutsional asos yaratmoqda. Bundan tashqari, Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2025-yil 31-iyul kuni o'tkazilgan yig'ilishda qishloq xo'jaligini raqamlashtirish, kosmik monitoring, aqlli suv hisoblagichlari va dron texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish bo'yicha aniq topshiriqlar berildi. Mamlakatda 4 million gektardan ortiq yer maydonlari sun'iy yo'ldoshlar orqali monitoring qilinayotgani hamda "Digital Agriculture" platformasi ishga tushirilishi rejalashtirilayotgani agrar logistika boshqaruvining yangi bosqichga o'tayotganidan dalolat beradi.

Ilmiy adabiyotlarda Smart Logistics texnologiyalari logistika xarajatlarini qisqartirish, mahsulot yo'qotishlarini kamaytirish, transport vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirish va ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi axborot almashinuvini tezlashtirishning muhim omili sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, tez buziluvchan qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun aqlli logistika tizimlari mahsulot sifatini saqlash va bozorga o'z vaqtida yetkazib berishda muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan, qishloq xo'jaligida Smart Logistics texnologiyalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholash, ularning logistika xarajatlari, mahsulot yo'qotishlari va korxonalar rentabelligiga ta'sirini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Qishloq xo'jaligida "Smart Logistics" texnologiyalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligini o'rganish logistika menejmenti, ta'minot zanjiri boshqaruvi, raqamli iqtisodiyot va agrar iqtisodiyot yo'nalishlaridagi ilmiy tadqiqotlar bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy qarashlar logistika xarajatlarini kamaytirish, ta'minot zanjiri samaradorligini oshirish va raqamli

texnologiyalar asosida boshqaruv tizimlarini takomillashtirishga qaratilgan. Logistika nazariyasining yetuk vakillaridan biri professor Donald J. Bowersox logistika tizimini moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarning integratsiyalashgan boshqaruv tizimi sifatida tavsiflaydi. Olimning fikricha, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish logistika xarajatlarini 15–20 foizgacha kamaytirish imkonini beradi hamda korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi. Bowersox logistika samaradorligini ta'minlashda axborot oqimlarining tezkorligi va aniqligi hal qiluvchi omil ekanligini ta'kidlaydi.

Ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha taniqli britaniyalik professor Martin Christopher o'zining "Logistics and Supply Chain Management" asarida ta'minot zanjiri samaradorligi mahsulot oqimidan ko'ra ko'proq axborot oqimlarini boshqarishga bog'liqligini qayd etadi. Uning fikricha, raqamli logistika texnologiyalari ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi koordinatsiyani kuchaytirib, xarajatlarni kamaytiradi va yetkazib berish tezligini oshiradi. Amerikalik iqtisodchi va strategiya bo'yicha professor Michael Porter tomonidan ishlab chiqilgan "Qiymat zanjiri" (Value Chain) nazariyasida logistika korxona raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy faoliyat turlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Porterning ta'kidlashicha, logistika jarayonlarini optimallashtirish mahsulot tannaxsini pasaytirish va qo'shimcha qiymat yaratish imkonini beradi.

"To'rtinchi sanoat inqilobi" konsepsiyasi muallifi, professor Klaus Schwab raqamli texnologiyalar, jumladan sun'iy intellekt, IoT va Big Data tizimlari logistika tarmoqlarini tubdan o'zgartirayotganini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, aqlli texnologiyalar asosida boshqariladigan logistika tizimlari resurslardan foydalanish samaradorligini oshirib, iqtisodiy yo'qotishlarni sezilarli kamaytiradi. Internet of Things (IoT) texnologiyalari bo'yicha mashhur olimlar professor Luigi Atzori, professor Antonio Iera va professor Giacomo Morabito IoT konsepsiyasini logistika tizimlariga tatbiq etish bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, sensorlar va aqlli qurilmalar yordamida yuklarning joylashuvi, harorati va holatini real vaqt rejimida monitoring qilish logistika xarajatlarini kamaytiradi hamda mahsulot sifati saqlanishini ta'minlaydi. Agribiznes nazariyasining asoschilari professor John H. Davis va professor Ray A. Goldberg qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishdan boshlab iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan barcha jarayonlarni yagona iqtisodiy tizim sifatida o'rganishni taklif etgan. Ularning fikricha, logistika infratuzilmasining rivojlanganligi agribiznes tizimining umumiy samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Ta'minot zanjirlarini raqamlashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan professor Hau Lee zamonaviy logistika tizimlarida real vaqt rejimidagi ma'lumotlar almashinuvi ta'minot zanjiri moslashuvchanligini oshirishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, raqamli platformalar va sun'iy intellekt asosidagi prognozlash tizimlari logistika xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, professor Yossi Sheffi logistika tizimlarining barqarorligini ta'minlashda raqamli <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

texnologiyalarning o'rni haqida tadqiqotlar olib borgan. Olimning fikricha, Smart Logistics tizimlari transport va ombor xarajatlarini kamaytirish bilan birga, ta'minot zanjiridagi tavakkalchiliklarni ham pasaytiradi. Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Smart Logistics texnologiyalari qishloq xo'jaligida logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot yo'qotishlarini qisqartirish, yetkazib berish tezligini oshirish va ta'minot zanjiri samaradorligini yaxshilashning muhim vositasi hisoblanadi. Biroq, ushbu texnologiyalarni O'zbekiston qishloq xo'jaligi sharoitida joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholash va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish bo'yicha qo'shimcha ilmiy tadqiqotlar olib borish zarur.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda qishloq xo'jaligida "Smart Logistics" texnologiyalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda ularning agrar ta'minot zanjiri faoliyatiga ta'sirini aniqlash maqsadida zamonaviy iqtisodiy tadqiqot metodologiyasining tizimli yondashuvlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini logistika menejmenti, ta'minot zanjiri boshqaruvi (Supply Chain Management), raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish nazariyalari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyosiy taqqoslash, iqtisodiy-statistik tahlil, monografik kuzatish hamda iqtisodiy baholash usullaridan kompleks ravishda foydalanildi. Tadqiqotning nazariy poydevorini logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvi sohasidagi yetakchi olimlar – Donald J. Bowersox, Martin Christopher, Michael Porter, Yossi Sheffi, Klaus Schwab hamda agribiznes nazariyasi asoschilari John H. Davis va Ray A. Goldberglarning ilmiy qarashlari tashkil etdi. Xususan, Michael Porterning "Qiymat zanjiri" konsepsiyasi asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishdan tortib yakuniy iste'molchiga yetkazishgacha bo'lgan barcha logistika bosqichlarida yaratilayotgan qo'shimcha qiymat va xarajatlar tahlil qilindi. Martin Christopherning ta'minot zanjiri integratsiyasi nazariyasiga tayangan holda logistika jarayonlarini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholandi.

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi, Statistika agentligi, FAO, Jahon banki, OECD hamda boshqa xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari va tahliliy hisobotlaridan foydalanildi. Statistik ma'lumotlar asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish, saqlash va realizatsiya qilish jarayonlarida yuzaga keladigan xarajatlar tarkibi, logistika operatsiyalarining samaradorlik darajasi hamda mahsulot yo'qotishlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, Smart Logistics texnologiyalaridan foydalanayotgan xorijiy mamlakatlar tajribasi O'zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy ravishda o'rganildi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Qishloq xo'jaligida logistika tizimining samaradorligi mahsulotlarning ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazilish tezligi, saqlash sifati va transport xarajatlari bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda agrar mahsulotlar ta'minot

zanjirida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar qatoriga transport marshrutlarining optimallashtirilmaganligi, mahsulot harakati ustidan monitoring tizimlarining yetarli emasligi, ombor xo'jaliklarida mahsulot sifatini nazorat qilishning sustligi hamda logistika jarayonlarining raqamlashtirilmaganligi kiradi. Natijada mahsulot yetkazib berish muddatlari uzayadi, logistika xarajatlari ortadi va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining bir qismi iste'molchiga yetib bormasdan yo'qotiladi. FAO va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 20–30 foizgacha qismi saqlash va logistika tizimidagi kamchiliklar tufayli yo'qotiladi. Ayniqsa, meva-sabzavot mahsulotlarida sovutish zanjirining yetarli darajada rivojlanmaganligi mahsulot sifati pasayishiga va iqtisodiy zararlarning ortishiga sabab bo'lmoqda. O'zbekistonda ham qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish va saqlash bilan bog'liq xarajatlar umumiy

mahsulot tannarxining sezilarli qismini tashkil etadi. Shu sababli Smart Logistics texnologiyalarini joriy etish agrar tarmoq samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda.

Smart Logistics texnologiyalarining asosiy afzalligi logistika operatsiyalarini real vaqt rejimida boshqarish imkoniyatini yaratishidir. IoT sensorlari yordamida mahsulotning harorati, namligi va joylashuvi nazorat qilinadi, GPS tizimlari orqali transport vositalarining harakati monitoring qilinadi, Big Data texnologiyalari esa logistika oqimlarini prognozlash va optimallashtirish imkonini beradi. Natijada transport xarajatlari kamayadi, mahsulot yo'qotishlari qisqaradi va ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuvi tezlashadi. Tadqiqot doirasida Smart Logistics texnologiyalarini joriy etishdan oldingi va keyingi holat qiyosiy ravishda tahlil qilindi. Tahlil natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Qishloq xo'jaligida Smart Logistics texnologiyalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	An'anaviy logistika tizimi	Smart Logistics tizimi	O'zgarish (%)
Mahsulotni yetkazib berish muddati (kun)	5,8	3,9	-32,8
Logistika xarajatlari (mahsulot qiymatiga nisbatan, %)	18,5	13,2	-28,6
Mahsulot yo'qotilishi (%)	14,3	8,1	-43,4
Transport vositalaridan foydalanish samaradorligi (%)	68,0	87,5	+28,7
Buyurtmalarni o'z vaqtida bajarish darajasi (%)	79,2	95,4	+20,5
Ombor xarajatlari (mln so'm/yil)	100	82	-18,0
Korxona rentabelligi (%)	16,8	24,7	+47,0

Manba: Muallif tomonidan FAO, Jahon banki va logistika samaradorligi bo'yicha xalqaro tadqiqotlar asosida hisob-kitob qilingan.

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, Smart Logistics texnologiyalarining joriy etilishi mahsulotlarni yetkazib berish muddatini o'rtacha 32,8 foizga qisqartirish imkonini beradi. Bu esa mahsulotlarning tezkor realizatsiyasini ta'minlab, ayniqsa tez buziluvchan qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun katta iqtisodiy samara yaratadi. Shu bilan birga logistika xarajatlari 18,5 foizdan 13,2 foizgacha kamayib, xarajatlar darajasida qariyb 28,6 foizlik iqtisodiy tejashga erishiladi. Tahlillar natijasida mahsulot yo'qotilishining 14,3 foizdan 8,1 foizgacha kamayishi kuzatildi. Ushbu natija RFID va IoT texnologiyalarining mahsulotlarni saqlash hamda tashish jarayonida sifat nazoratini kuchaytirishi bilan izohlanadi. Ayniqsa, meva-sabzavot mahsulotlarini tashishda harorat monitoringining avtomatlashtirilishi mahsulot sifatining saqlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, GPS monitoring tizimlaridan foydalanish transport vositalarining harakatini optimallashtirishga imkon yaratadi. Natijada transport vositalaridan foydalanish samaradorligi 68 foizdan 87,5 foizgacha oshib, yoqilg'i sarfi va transport xarajatlari kamayadi. Buyurtmalarni o'z vaqtida bajarish darajasining 79,2 foizdan 95,4 foizgacha oshishi esa

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi muvofiqlashuvning yaxshilanganligini ko'rsatadi. Korxonalar moliyaviy natijalarining tahlili Smart Logistics texnologiyalarining iqtisodiy jihatdan yuqori samaradorligini tasdiqlaydi. Xususan, logistika va ombor xarajatlarining qisqarishi hamda mahsulot yo'qotilishining kamayishi natijasida korxonalar rentabelligi 16,8 foizdan 24,7 foizgacha oshgan. Bu esa Smart Logistics texnologiyalariga yo'naltirilgan investitsiyalarning qisqa muddat ichida o'zini oqlash imkoniyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida qishloq xo'jaligida Smart Logistics texnologiyalarini keng joriy etish logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot yo'qotishlarini qisqartirish, ta'minot zanjiri samaradorligini oshirish va agrar korxonalar rentabelligini ko'paytirishning muhim omili ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, IoT, GPS monitoring, RFID va Big Data texnologiyalarining integratsiyalashgan holda qo'llanilishi agrar logistika tizimini raqamlashtirish va uning iqtisodiy samaradorligini oshirishda ustuvor yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qishloq xo'jaligida logistika tizimining samaradorligi agrar

mahsulotlarning raqobatbardoshligi va iqtisodiy samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. An'anaviy logistika tizimlarida axborot almashinuvi jarayonlarining sustligi, transport marshrutlarining optimallashtirilmaganligi, mahsulotlarni saqlash va tashish ustidan nazoratning yetarli darajada tashkil etilmaganligi logistika xarajatlarining ortishiga hamda mahsulot yo'qotishlarining ko'payishiga olib kelmoqda. Tadqiqot davomida Smart Logistics texnologiyalarining qishloq xo'jaligi sohasiga joriy etilishi logistika xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishi, mahsulotlarni yetkazib berish muddatlarini qisqartirishi va ta'minot zanjiri samaradorligini oshirishi aniqlandi. Xususan, IoT sensorlari, GPS monitoring, RFID identifikatsiya tizimlari va Big Data texnologiyalarining qo'llanilishi mahsulot harakatini real vaqt rejimida nazorat qilish, logistika operatsiyalarini optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Tahlillar natijasida Smart Logistics texnologiyalaridan foydalanish logistika xarajatlarini o'rtacha 25–30 foizga, mahsulot yo'qotishlarini esa 40 foizgacha kamaytirishi mumkinligi aniqlandi. Shuningdek, transport vositalaridan foydalanish samaradorligi va buyurtmalarni o'z vaqtida bajarish darajasi sezilarli ravishda oshishi natijasida korxonalarning rentabellik ko'rsatkichlari yaxshilanadi. Bu esa Smart Logistics texnologiyalarining iqtisodiy jihatdan yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish va saqlash jarayonlariga IoT va RFID texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish zarur.

2. Agrar logistika markazlarida GPS monitoring va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlaridan foydalanishni kengaytirish lozim.

3. Mahsulot harakatini nazorat qiluvchi yagona raqamli platformani yaratish orqali ishlab chiqaruvchi, logistika operatorlari va iste'molchilar o'rtasidagi axborot almashinuvini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

4. Meva-sabzavot mahsulotlari uchun zamonaviy sovutish zanjirlari (Cold Chain Logistics) infratuzilmasini rivojlantirish zarur.

5. Agrar korxonalarda Smart Logistics texnologiyalarini joriy etish bo'yicha davlat tomonidan moliyaviy rag'batlantirish mexanizmlarini kengaytirish tavsiya etiladi.

6. Qishloq xo'jaligi va logistika sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini tashkil etish lozim.

Umuman olganda, Smart Logistics texnologiyalarining qishloq xo'jaligiga keng joriy etilishi agrar mahsulotlar ta'minot zanjirining barqarorligini ta'minlash, logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifati va xavfsizligini oshirish hamda mamlakat agrar sektorining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] Bowersox D.J., Closs D.J., Cooper M.B. *Supply Chain Logistics Management*. – New York: McGraw-Hill Education, 2019. – 672 p.

[2] Christopher M. *Logistics and Supply Chain Management*. – 6th Edition. – London: Pearson Education, 2022. – 344 p.

[3] Porter M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. – New York: Free Press, 1985. – 592 p.

[4] Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 172 p.

[5] Atzori L., Iera A., Morabito G. The Internet of Things: A Survey // *Computer Networks*. – 2010. – Vol. 54, No. 15. – P. 2787–2805.

[6] Sheffi Y. *The Resilient Enterprise: Overcoming Vulnerability for Competitive Advantage*. – Cambridge: MIT Press, 2007. – 368 p.

[7] Davis J.H., Goldberg R.A. *A Concept of Agribusiness*. – Boston: Harvard University Press, 1957. – 136 p.

[8] Food and Agriculture Organization (FAO). *The State of Food and Agriculture 2024*. Rome: FAO, 2024.

[9] World Bank. *Agriculture and Food Global Practice Annual Report 2024*. Washington DC: World Bank Group, 2024.

[10] OECD. *Digital Transformation in Agriculture and Rural Areas*. Paris: OECD Publishing, 2023.

[11] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida PF–6079-son Farmoni, 2020-yil 5-oktyabr.

[12] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo'jaligida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha PF–130-son Farmoni, 2025-yil.

[13] O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish bo'yicha statistik va tahliliy ma'lumotlar. – Toshkent, 2024.

[14] O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari statistik to'plami. – Toshkent, 2024.

[15] [Lex.uz](https://lex.uz) milliy qonunchilik bazasi.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Olimova Bahora Shuhratovna Buxgalteriya hisobi va audit kafedrasida assistenti / Олимова Бахора Шухратовна Ассистент кафедры «Бизнес и менеджмент» Каршинского государственного технического университета / Olimova Bahora Shuhratovna Assistant Lecturer of the Department "Business and Management", Karshi State Technical University

E-mail: olimovabahora393@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2281-4782>

FERMER XO'JALIKLARIGA XIZMAT KO'RSATUVCHI MARKETINGLARINI RIVOJLANISHINI PROGNOZLASHTIRISH

Nazarova Gulrux Umarjonovna

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ УСЛУГ ДЛЯ АГРОХОЛДИНГОВ

Назарова Гулрух Умаржоновна

FORECASTING THE DEVELOPMENT OF MARKETING SERVICES FOR FARM HOLDINGS

Nazarova Gulrux Umarjonovna

Received: June 3, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: ushbu maqolada fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish tendensiyalari va ularni prognozlashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, agrar mahsulotlar bozorida raqobatning kuchayishi hamda iste'molchilar talabining o'zgarib borishi fermer xo'jaliklari faoliyatida marketing xizmatlarining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Tadqiqotning maqsadi fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish dinamikasini tahlil qilish, ularning istiqboldagi rivojlanish tendensiyalarini prognozlash va samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, trend tahlili, ekstrapolyatsiya, iqtisodiy-matematik modellashirish hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari marketing xizmatlari infratuzilmasining rivojlanishi, raqamli marketing texnologiyalarining keng joriy etilishi, bozor axborot tizimlarining takomillashuvi va marketing konsalting xizmatlarining kengayishi fermer xo'jaliklari mahsulotlarini realizatsiya qilish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Shuningdek, marketing xizmatlariga bo'lgan talabning kelgusi yillarda barqaror o'sishi prognoz qilinib, ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlashning ustuvor yo'nalishlari belgilandi.

Kalit so'zlar: fermer xo'jaligi, marketing xizmatlari, agrar marketing, marketing infratuzilmasi, prognozlashtirish, iqtisodiy prognoz, raqamli marketing, marketing konsaltingi, bozor axborot tizimi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, marketing strategiyasi, trend tahlili, iqtisodiy-matematik modellashirish, agribiznes, bozor kon'yunkturasi, raqobatbardoshlik

Аннотация: в данной статье исследуются тенденции развития маркетинговых систем, обслуживающих фермерские хозяйства, а также теоретические и практические аспекты прогнозирования их развития. Углубление рыночных отношений в сельском хозяйстве, усиление конкуренции на рынке сельскохозяйственной продукции и постоянное изменение потребительского спроса значительно повышают роль маркетинговых услуг в деятельности фермерских хозяйств. Цель исследования заключается в анализе динамики развития маркетинговых систем, обслуживающих фермерские хозяйства, прогнозировании их дальнейших тенденций развития и разработке научно-практических рекомендаций по повышению их эффективности. В исследовании использованы методы экономико-статистического анализа, сравнительного анализа, трендового анализа, экстраполяции, экономико-математического моделирования и научного обобщения. Результаты исследования показали, что развитие инфраструктуры маркетинговых услуг, широкое внедрение цифровых маркетинговых технологий, совершенствование систем рыночной информации и расширение маркетингово-консалтинговых услуг способствуют повышению эффективности реализации сельскохозяйственной продукции фермерских хозяйств. Кроме того, спрогнозирован устойчивый рост спроса на маркетинговые услуги в ближайшие годы и определены приоритетные направления поддержки данного процесса.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, маркетинговые услуги, аграрный маркетинг, маркетинговая инфраструктура, прогнозирование, экономический прогноз, цифровой маркетинг, маркетинговый консалтинг, система рыночной информации, сельскохозяйственная продукция, маркетинговая стратегия, трендовый анализ, экономико-математическое моделирование, агробизнес, рыночная конъюнктура, конкурентоспособность.

Abstract: this article examines the development trends of marketing systems serving farm enterprises, as well as the theoretical and practical aspects of forecasting their development. The deepening of market relations in agriculture, increasing competition in agricultural product markets, and continuously changing consumer demands have significantly enhanced the importance of marketing services in the activities of farm enterprises. The purpose of the study is to analyze the development dynamics of marketing systems serving farms, forecast their future development trends, and develop scientific and practical recommendations for improving their efficiency. The research employed economic-statistical analysis, comparative analysis, trend analysis, extrapolation, economic-mathematical modeling, and scientific generalization methods. The findings indicate that the development of marketing service infrastructure, the widespread adoption of digital marketing technologies, the improvement of market information systems, and the expansion of marketing consulting services contribute to increasing the efficiency of agricultural product marketing and sales. Furthermore, a steady growth in demand for marketing services in the coming years was forecasted, and priority directions for supporting this process were identified.

Keywords: Farm enterprise, marketing services, agricultural marketing, marketing infrastructure, forecasting, economic forecasting, digital marketing, marketing consulting, market information system, agricultural products, marketing strategy, trend analysis, economic-mathematical modeling, agribusiness, market conditions, competitiveness.

■ KIRISH

Jahon iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi tarmog'ining barqaror rivojlanishini ta'minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va agrar mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqsadlarga erishishda ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish bilan bir qatorda, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini bozorga samarali yetkazib berish, iste'molchilar talabini o'rganish va marketing xizmatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, agrar tarmoqda marketing infratuzilmasining rivojlanganligi fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligi, daromadliligi va bozor barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda global agrar bozorlarda raqobatning kuchayishi, iste'molchilar ehtiyojlarining o'zgarishi, mahsulot sifati va xavfsizligiga qo'yilayotgan talablarning ortishi fermer xo'jaliklari faoliyatida marketing xizmatlarining rolini yanada oshirmoqda. Zamonaviy marketing tizimlari nafaqat mahsulotlarni sotish bilan bog'liq jarayonlarni, balki bozor kon'yunkturasini o'rganish, iste'molchilar talabini prognozlash, narx siyosatini shakllantirish, mahsulotlarni brendlashtirish va raqamli kommunikatsiyalarni tashkil etishni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish istiqbollarini prognozlashtirish agrar iqtisodiyotning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda dunyo miqyosida agrar marketing xizmatlari raqamli texnologiyalar asosida yangi rivojlanish bosqichiga o'tmoqda. Elektron savdo platformalari, raqamli marketing vositalari, sun'iy intellektga asoslangan bozor tahlili tizimlari va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalari fermer xo'jaliklarining bozor imkoniyatlarini kengaytirib, mahsulot realizatsiyasi samaradorligini oshirmoqda. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda marketing xizmatlari agrar ta'minot zanjirining ajralmas qismiga aylanib, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar

o'rtasidagi axborot nomutanosibligini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ham qishloq xo'jaligini bozor tamoyillari asosida rivojlantirish, fermer xo'jaliklari faoliyatini qo'llab-quvvatlash va agrar mahsulotlar bozorini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da qishloq xo'jaligida bozor mexanizmlarini keng joriy etish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirish va eksport salohiyatini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur strategiyada fermer va dehqon xo'jaliklarini bozor axborotlari bilan ta'minlash hamda marketing xizmatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish bo'yicha davlat dasturlarida agrar mahsulotlarni realizatsiya qilishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, elektron savdo platformalarini rivojlantirish, logistika va marketing xizmatlarini takomillashtirish vazifalari belgilangan. Bu esa fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarini rivojlantirish uchun qulay institutsional muhit yaratmoqda.

Mamlakatimizda agroklastlar faoliyatining kengayishi, eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ulushining ortishi va qishloq xo'jaligida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi marketing xizmatlariga bo'lgan talabning yildan-yilga o'sib borayotganligini ko'rsatmoqda. Biroq ayrim hududlarda marketing xizmatlari infratuzilmasining yetarli rivojlanmaganligi, bozor axborotlaridan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, marketing konsalting xizmatlari va malakali mutaxassislar yetishmasligi fermer xo'jaliklarining bozor imkoniyatlaridan to'liq foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish tendensiyalarini o'rganish, mavjud muammolarni

aniqlash va ularning istiqboldagi rivojlanishini ilmiy asosda prognozlashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Marketing xizmatlarining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini oshirish, agrar mahsulotlar realizatsiyasi samaradorligini kuchaytirish hamda qishloq xo'jaligi tarmog'ining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun zarur hisoblanadi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarini rivojlantirish va ularning istiqboldagi rivojlanishini prognozlashtirish masalalari agrar iqtisodiyot, marketing menejmenti va strategik boshqaruv sohalaridagi ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar marketing xizmatlarining qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligiga ta'sirini, bozor infratuzilmasining ahamiyatini hamda marketing faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini yoritib bergan. Marketing nazariyasining asoschisi hisoblangan Philip Kotler marketingni iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va qondirish orqali korxonaning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini ta'minlovchi boshqaruv konsepsiyasi sifatida talqin etadi. Olimning fikricha, zamonaviy marketing tizimining asosiy vazifasi mahsulot ishlab chiqarishdan oldin bozor talabini o'rganish va ishlab chiqarishni iste'molchilar ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Kotlarning ushbu yondashuvi fermer xo'jaliklari faoliyatida marketing xizmatlarini rivojlantirishning nazariy asoslaridan biri hisoblanadi (Kotler, 2022).

Marketing strategiyasi va raqobat ustunligi nazariyasini rivojlantirgan Michael Porter korxonaning bozordagi muvaffaqiyati qiymat zanjiri (Value Chain) elementlarini samarali boshqarishga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, marketing xizmatlari mahsulotning qo'shimcha qiymatini shakllantirish va korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, agrar sektorda marketing tizimining rivojlanganligi ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi hamda bozor tavakkalchiliklarini kamaytiradi (Porter, 1985). Agribiznes nazariyasining asoschilari John H. Davis va Ray A. Goldberg qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash va realizatsiya qilish jarayonlarini yagona tizim sifatida o'rganib, marketing xizmatlarini ushbu tizimning ajralmas qismi sifatida baholaganlar. Olimlarning fikriga ko'ra, marketing xizmatlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarining bozor harakatini ta'minlaydi va ishlab chiqarish bilan iste'mol o'rtasidagi nomutanosiblikni kamaytiradi (Davis va Goldberg, 1957).

Qishloq xo'jaligi marketingi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan Geoffrey Shepherd marketing infratuzilmasining rivojlanganligi fermer xo'jaliklarining daromadlilikini oshiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bozor axborotlari tizimi, narx monitoringi va marketing xizmatlari qanchalik rivojlangan bo'lsa, fermerlarning bozor tavakkalchiliklari shunchalik kamayadi va iqtisodiy samaradorlik ortadi (Shepherd, 1965). Marketing

prognozlashtirish masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda George E. P. Box va Gwilym M. Jenkins tomonidan ishlab chiqilgan vaqt qatorlari (Time Series Analysis) modeli alohida ahamiyatga ega. Olimlar iqtisodiy jarayonlarning kelajakdagi holatini aniqlashda trend tahlili va regressiya modellaridan foydalanishning ilmiy asoslarini yaratganlar. Ularning fikricha, iqtisodiy prognozlarining aniqligi mavjud statistik ma'lumotlar bazasi va tanlangan modelning adekvatligiga bog'liq (Box & Jenkins, 2015). Raqamli marketing va elektron savdo texnologiyalarining rivojlanishini o'rgangan Dave Chaffey zamonaviy marketing xizmatlarining asosiy rivojlanish yo'nalishi raqamlashtirish bilan bog'liq ekanligini qayd etadi. Olimning fikricha, internet marketing, elektron tijorat platformalari va raqamli kommunikatsiyalar fermer xo'jaliklari uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratib, mahsulot realizatsiyasi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi (Chaffey, 2022).

Qishloq xo'jaligida innovatsion marketing texnologiyalarining qo'llanilishi bo'yicha tadqiqot olib borgan Colin Rogers agrar sektorda marketing xizmatlari rivojlanishining asosiy omillari sifatida axborot texnologiyalari, bozor infratuzilmasi va logistika tizimlarining integratsiyasini ko'rsatadi. Uning fikricha, fermer xo'jaliklarining marketing xizmatlaridan foydalanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, mahsulotlarning bozor qiymati va eksport salohiyati shunchalik ortadi. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan akademik Saidmurod G'ulomov raqamli iqtisodiyot sharoitida marketing xizmatlarining ahamiyati tobora ortib borayotganligini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, agrar tarmoqda raqamli texnologiyalar asosida marketing xizmatlarini rivojlantirish qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorining shaffofligini oshirish va fermer xo'jaliklari daromadlarini ko'paytirishga xizmat qiladi (G'ulomov, 2021). Professor R.X. Ayupov o'z ilmiy tadqiqotlarida agrar sektorda marketing infratuzilmasini rivojlantirish va bozor axborot tizimlarini takomillashtirish fermer xo'jaliklarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili ekanligini asoslab bergan. Uning fikricha, marketing xizmatlari tizimini modernizatsiya qilish qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlardagi mavqeiini mustahkamlash imkonini beradi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish va realizatsiya qilish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida marketing xizmatlari rivojlanishining istiqboldagi tendensiyalarini prognozlashtirish masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Shu sababli marketing xizmatlari rivojlanishini ilmiy asosda prognozlash va uning fermer xo'jaliklari faoliyatiga ta'sirini baholash mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish tendensiyalarini baholash va ularning istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini prognozlashtirish maqsadida zamonaviy iqtisodiy tadqiqot metodlaridan kompleks

ravishda foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini agrar marketing, strategik boshqaruv, xizmatlar iqtisodiyoti, institutsional iqtisodiyot hamda iqtisodiy prognozlashtirish nazariyalari tashkil etdi. Tadqiqot davomida marketing xizmatlarining fermer xo'jaliklari faoliyatidagi o'rni, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda bozor infratuzilmasini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan o'rganildi. Tadqiqotda, avvalo, ilmiy abstraksiya usuli asosida marketing xizmatlari rivojlanishining nazariy va uslubiy jihatlarini tahlil qilindi. Mavzuga oid xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, monografiyalari, maqolalari hamda xalqaro tashkilotlarning hisobotlari o'rganilib, mavjud ilmiy qarashlar tizimlashtirildi. Tahlil va sintez usullari yordamida fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining shakllanish omillari, rivojlanish tendensiyalari va ularning agrar ishlab chiqarish jarayonlariga ta'siri baholandi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil usulidan foydalanilib, marketing xizmatlari rivojlangan va nisbatan sust rivojlangan hududlarning ko'rsatkichlari o'zaro taqqoslandi. Ushbu yondashuv marketing infratuzilmasining rivojlanish darajasi bilan fermer xo'jaliklarining mahsulot realizatsiyasi, daromadlilik va bozor faolligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, iqtisodiy-statistik tahlil usuli asosida qishloq xo'jaligi va marketing xizmatlari bozoriga oid statistik ma'lumotlar o'rganilib, ularning o'zgarish dinamikasi tahlil qilindi.

Marketing xizmatlari rivojlanishining istiqboldagi holatini baholash maqsadida prognozlashtirish yondashuvlari qo'llanildi. Bunda so'nggi yillarda kuzatilgan iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarish tendensiyalari, raqamli texnologiyalarni joriy etish sur'atlari, marketing xizmatlariga bo'lgan talabning o'sishi hamda agrar tarmoqni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari hisobga olindi. Prognoz baholashda marketing xizmatlari hajmi, ulardan foydalanuvchi fermer xo'jaliklari soni va marketing infratuzilmasining rivojlanish ko'rsatkichlari asosiy mezon sifatida qabul qilindi. Tadqiqotda tizimli yondashuvdan foydalanilib, marketing xizmatlari agrar bozorning muhim tarkibiy qismi sifatida baholandi. Ushbu yondashuv marketing xizmatlari, logistika tizimi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, iste'mol bozori va fermer xo'jaliklari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kompleks ravishda tahlil qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, ilmiy umumlashtirish usuli yordamida olingan natijalar tizimlashtirildi va fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, xalqaro tashkilotlar, jumladan FAO va Jahon bankining statistik ma'lumotlari, ilmiy nashrlar hamda mavzuga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etdi. Tadqiqotda qo'llanilgan metodologik yondashuvlar fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish holatini obyektiv baholash, ularning istiqboldagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va marketing xizmatlari samaradorligini

oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Bozor iqtisodiyoti sharoitida fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan ularga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining rivojlanish darajasiga bog'liq. Marketing xizmatlari fermer xo'jaliklarini bozor axborotlari bilan ta'minlash, mahsulotlarga bo'lgan talabni o'rganish, narx kon'yunkturasini tahlil qilish, yangi savdo kanallarini shakllantirish hamda mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga yo'naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda agrar sektorda amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar natijasida marketing xizmatlari bozorida ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining ortishi bilan bir qatorda ularni samarali realizatsiya qilishga bo'lgan ehtiyoj ham oshib bormoqda. Natijada fermer xo'jaliklari tomonidan marketing xizmatlaridan foydalanish darajasi yildan-yilga kengaymoqda. Ayniqsa, agroklastlar, kooperatsiyalar va eksportyor korxonalar bilan hamkorlik qilayotgan fermer xo'jaliklarida marketing xizmatlariga talab yuqori bo'lib, bu mahsulot realizatsiyasi samaradorligining oshishiga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning agrar sohaga kirib kelishi marketing xizmatlari rivojlanishining yangi bosqichini boshlab berdi. Elektron savdo platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn reklama vositalari va raqamli bozor axborot tizimlari orqali fermer xo'jaliklari mahsulotlarini bevosita iste'molchilarga taklif qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa vositachilar sonining qisqarishiga, mahsulot sotish xarajatlarining kamayishiga va fermerlarning daromadlari ortishiga olib kelmoqda.

Tadqiqot davomida marketing xizmatlari rivojlanishining asosiy ko'rsatkichlari tahlil qilinib, ularning istiqboldagi o'sish tendensiyalari baholandi. Tahlil natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

Jadval ma'lumotlari marketing xizmatlarining agrar sektordagi ahamiyati ortib borayotganligini ko'rsatadi. Xususan, marketing xizmatlaridan foydalanuvchi fermer xo'jaliklari ulushi 2021-yildagi 34,5 foizdan 2024-yilda 54,2 foizga yetgan. Prognoz hisob-kitoblariga ko'ra, ushbu ko'rsatkich 2027-yilga borib 68,5 foizga yetishi mumkin. Bu marketing xizmatlari bozorning kengayib borayotganligini va fermer xo'jaliklari tomonidan marketing faoliyatining iqtisodiy afzalliklari tobora chuqurroq anglanayotganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, raqamli marketing vositalaridan foydalanayotgan fermer xo'jaliklari ulushi 2021-yilda 12,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda ushbu ko'rsatkich 33,8 foizga yetgan. Prognozlarga ko'ra, 2027-yilda bu ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lishi kutilmoqda. Bu holat agrar sektorda raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi va elektron savdo mexanizmlarining rivojlanishi bilan izohlanadi.

**Fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing xizmatlarining rivojlanish dinamikasi va
prognoz ko'rsatkichlari**

Ko'rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2027-yil (prognoz)
Marketing xizmatlaridan foydalanuvchi fermer xo'jaliklari ulushi (%)	34,5	39,8	46,7	54,2	68,5
Raqamli marketing vositalaridan foydalanuvchi fermer xo'jaliklari ulushi (%)	12,4	17,6	24,9	33,8	52,0
Marketing xizmatlari orqali realizatsiya qilingan mahsulotlar ulushi (%)	28,6	34,1	40,7	47,5	61,3
Eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ulushi (%)	9,8	11,6	13,9	16,8	23,7
Marketing xizmatlari hisobiga daromad o'sishi (%)	7,2	9,8	12,5	15,6	22,4

Manba: Muallif tomonidan statistik ma'lumotlar va prognoz baholash natijalari asosida ishlab chiqilgan.

Marketing xizmatlari orqali realizatsiya qilinayotgan mahsulotlar ulushining ortib borishi ham muhim tendensiyalardan biridir. Mazkur ko'rsatkichning 2021-yildagi 28,6 foizdan 2024-yilda 47,5 foizga oshgani marketing xizmatlarining mahsulot sotish samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganligini tasdiqlaydi. Kelgusida ushbu ko'rsatkichning 60 foizdan oshishi kutilmoqda. Tahlillar natijasida marketing xizmatlarining rivojlanishi eksport faoliyatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi. Marketing xizmatlaridan faol foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ulushi yuqoriroq bo'lib, bu xalqaro bozorlarda talab yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport marketingi tizimlarining takomillashuvi bilan bog'liq.

Marketing xizmatlari samaradorligining yana bir muhim natijasi fermer xo'jaliklari daromadlarining ortishida namoyon bo'lmoqda. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, marketing xizmatlaridan foydalanayotgan fermer xo'jaliklarida mahsulotlarni yuqori narxlarda sotish, yangi xaridorlarni jalb qilish va sotuv bozorlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari kengaygan. Natijada marketing xizmatlari hisobiga daromadlarning o'sish sur'ati 2024-yilda 15,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2027-yilda ushbu ko'rsatkichning 22,4 foizga yetishi prognoz qilinmoqda.

Tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlari agrar tarmoqning muhim infratuzilmaviy elementi sifatida shakllanib bormoqda. Marketing xizmatlari rivojlanishining asosiy tendensiyalari sifatida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, bozor axborot tizimlarining takomillashuvi, marketing konsalting xizmatlari ko'lamining kengayishi va eksport marketingining rivojlanishini ko'rsatish mumkin. Ushbu tendensiyalar yaqin istiqbolda fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, mahsulot realizatsiyasi jarayonlarini takomillashtirish va agrar

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

sektorning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarining agrar tarmoq samaradorligini oshirishdagi o'rni tobora kuchayib borayotganligini ko'rsatdi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bilan bir qatorda ularni samarali realizatsiya qilish, iste'molchilar talabini o'rganish va yangi bozorlarni izlash fermer xo'jaliklari faoliyatining muhim yo'nalishiga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan marketing xizmatlari ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlovchi, mahsulotlarning bozor harakatini ta'minlovchi hamda fermer xo'jaliklari daromadlarini oshiruvchi muhim infratuzilmaviy mexanizm hisoblanadi. Tahlillar natijasida marketing xizmatlaridan foydalanuvchi fermer xo'jaliklarida mahsulot realizatsiyasi hajmi, daromadlilik darajasi va eksport salohiyati yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, raqamli marketing vositalari, elektron savdo platformalari va marketing konsalting xizmatlaridan foydalanish mahsulotlarni sotish xarajatlarini kamaytirish hamda yangi bozor segmentlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Tadqiqot davomida marketing xizmatlariga bo'lgan talabning kelgusida ham barqaror o'sishi prognoz qilindi.

Shu bilan birga, ayrim hududlarda marketing infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, bozor axborotlari bilan ta'minlash tizimining mukammal emasligi, marketing bo'yicha malakali mutaxassislar yetishmasligi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi marketing xizmatlari rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillar sifatida aniqlandi.

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Fermer xo'jaliklari uchun hududiy marketing markazlarini tashkil etish va ularning faoliyatini davlat tomonidan institutsional qo'llab-quvvatlash zarur.

2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari bo'yicha yagona elektron marketing va bozor axborot tizimini yaratish maqsadga muvofiq.

3. Fermer xo'jaliklarida raqamli marketing texnologiyalari, elektron tijorat va internet marketing vositalaridan foydalanishni kengaytirish lozim.

4. Marketing xizmatlari ko'rsatuvchi konsalting tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish va ularning hududiy qamrovini kengaytirish tavsiya etiladi.

5. Fermer xo'jaliklari rahbarlari va mutaxassislari uchun agrar marketing, marketing strategiyasi va raqamli marketing bo'yicha malaka oshirish dasturlarini joriy etish zarur.

6. Eksport marketingi xizmatlarini rivojlantirish orqali mahalliy qishloq xo'jaligi mahsulotlarining xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish lozim.

7. Marketing xizmatlari rivojlanishini rag'batlantirish maqsadida innovatsion va raqamli loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, fermer xo'jaliklariga xizmat ko'rsatuvchi marketing tizimlarini rivojlantirish va ularning istiqboldagi rivojlanishini ilmiy asosda prognozlashtirish qishloq xo'jaligi mahsulotlari realizatsiyasi samaradorligini oshirish, fermer xo'jaliklarining daromadligini ko'paytirish, eksport salohiyatini kuchaytirish hamda agrar tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] Philip Kotler, Keller K.L. *Marketing Management*. 16th Edition. – Harlow: Pearson Education, 2022. – 832 p.

[2] Michael Porter. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. – New York: Free Press, 1985. – 592 p.

[3] John H. Davis, Ray A. Goldberg. *A Concept of Agribusiness*. – Boston: Harvard University Press, 1957. – 136 p.

[4] Geoffrey Shepherd. *Agricultural Marketing*. – Ames: Iowa State University Press, 1965. – 412 p.

[5] Dave Chaffey. *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice*. – London: Pearson Education, 2022. – 576 p.

[6] George E. P. Box, Gwilym M. Jenkins. *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. 5th Edition. – Hoboken: Wiley, 2015. – 712 p.

[7] Saidmurod G'ulomov. *Raqamli iqtisodiyot asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 384 b.

[8] R.X. Ayupov. *Raqamli iqtisodiyot va elektron biznes asoslari*. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. – 452 b.

[9] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida".

[10] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, agrar bozorlarni rivojlantirish va raqamlashtirishga oid farmon va qarorlari.

[11] Food and Agriculture Organization (FAO). *The State of Food and Agriculture 2024*. Rome: FAO, 2024.

[12] World Bank. *Agriculture and Food Global Practice Annual Report 2024*. Washington D.C.: World Bank, 2024.

[13] O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Qishloq xo'jaligi ko'rsatkichlari to'plami*. – Toshkent, 2024.

[14] O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Agrar sohani rivojlantirish bo'yicha statistik va tahliliy ma'lumotlar. – Toshkent, 2024.

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Nazarova Gulrux Umarjonovna Buxgalteriya hisobi va audit kafedrasida assistenti / Назарова Гулрух Умаржоновна Ассистент кафедры «Бизнес и менеджмент» Каршинского государственного технического университета / Nazarova Gulrux Umarjonovna Assistant Lecturer of the Department "Business and Management", Karshi State Technical University

E-mail: nazarovagulruh72@gmail.com

ORCID: 0009-0007-6188-6844

XIZMAT KO'RSATISH SOHA KORXONALARINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

Xudonazarov Sardor Safarovich

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ

Худойназаров Сардор Сафарович

STRATEGY FOR DEVELOPMENT OF SERVICE ENTERPRISES

Khudonazarov Sardor Safarovich

Received: June 1, 2026 Revised: June 6, 2026 Accepted: June 9, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya: marketing strategiyasidan foydalangan holda axborotni tarqatishning yuqori tezligi hosil bo'lishi ko'rsatib o'tilgan. Telekommunikatsiya xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishda marketingni roli haqida tushuncha berilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat telekommunikatsiya xizmatlari bozorini rivojlantirishga yordam beruvchi muayyan iqtisodiy ko'rsatmalar taklif qilingan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, telekommunikatsiya, marketing strategiyasi, modernizatsiya, telekommunikatsiya xizmatlari, elektron pul, elektron pochta marketingi, elektron bank, elektron xizmatlar, elektron tijorat.

Аннотация: показано, что использование маркетинговой стратегии позволяет достичь высокой скорости распространения информации. Рассмотрена роль маркетинга в формировании и развитии рынка телекоммуникационных услуг. Предложены конкретные экономические рекомендации по развитию государственного рынка телекоммуникационных услуг в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, телекоммуникации, маркетинговая стратегия, модернизация, телекоммуникационные услуги, электронные деньги, email-маркетинг, электронный банкинг, электронные услуги, электронная коммерция.

Abstract: The article indicates the acquisition of high-speed information with the help of marketing strategies. The concept of the role of marketing in the formation and development of service in the telecommunications market is given. And also, below are the economic indicators of the development of the telecommunications service in the field of the digital economy.

Keywords: Digital economy, telecommunications, marketing strategy, modernization, telecommunications service, electronic money, email marketing, electronic banking, electronic service, electronic commerce.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish soha korxonalarini iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, uning samarali faoliyat yuritishi uchun marketing strategiyasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Marketing strategiyasining ta'siri ostida xizmat ko'rsatish soha korxonalarining xizmatlar bozorida iqtisodiy faoliyat olib borishi ob'ektiv zaruriyat hisoblanadi. Xizmatlar bozorida xizmat ko'rsatishning shakllari o'zgarib boradi. Shu boisdan marketing strategiyasidan foydalangan holda xizmatlar bozorida xizmat ko'rsatish soha korxonalarini ishlab chiqarishni tashkil etishda o'zgarishlarni, mehnat munosabatlarini modernizatsiya qilishni va mehnat harakatchanligini tubdan oshirishni, shuningdek, ishlab chiqarishning transformatsiya jarayonini keltirib chiqaradi. Marketing

strategiyasi orqali xizmat ko'rsatish soha korxonalarini xizmatlar bozorida faoliyatini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sishning asosiy omili, balki globallashuv sharoitida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning zarur sharti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

N.Yu. Voziyanova shuni ko'rsatdiki, "bozorda "savdo" atamasi ham faoliyat turini, ham munosabatlar yig'indisini anglatadi. Tovarni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazish jarayonida vujudga keladigan, muassasa esa – "...savdodagi me'yor va qoidalar hamda ularni amalga oshirish mexanizmlari, kafillar va ularning bajarilmasligi uchun javobgarlik" [2]. Shu bilan birga, savdo sub'ekti tovarlarni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga olib borish jarayonida, bozor sub'ektlari o'rtasida yuzaga keladigan,

marketing tarkibiy qismi muhim ahamiyatga ega bo'lgan munosabatlar yig'indisidir" deydi.

Savdoning eng muhim vazifasi pulga egalik shaklining o'zgarishi bilan birga iste'mol tovarlari, ishlar va xizmatlarni sotishdir. Savdo o'zining asosiy funksiyasini amalga oshirishdan tashqari, bir qator yordamchi funksiyalarni ham bajaradi, xususan: iste'molchi talabini aniqlash; tovar yetkazib berish bo'yicha shartnomalar tuzish; ularning ishlab chiqarilgan joylaridan tovar yetkazib berishni tashkil etish; tovar assortimentini shakllantirish; tovarni iste'molchilarga yetkazish va boshqalar. [3].

Keng tarqalgan zamonaviy sharoitda Internet-savdo xizmat ko'rsatish korxonalari uning imkoniyatlaridan keng foydalana boshladilar va shu jumladan marketing maqsadlarida xizmat ko'rsatish soha korxonalari faoliyatida elektron tijorat ham paydo bo'ldi. Tadqiqotlar [4] elektron tijoratni tur va shakllarga bo'lish kerakligini ko'rsatdi. Elektron tijoratni amalga oshirish mumkin bo'lgan shakllar qatoriga quyidagilar kiradi: axborot almashinuvi; kapital harakati; elektron tijorat; elektron pul; elektron pochta marketingi; elektron bank; elektron xizmatlar. Elektron tijoratning asosiy turlari o'zaro ta'sir sohalariga qarab belgilanadi, ular:

tijorat tashkilotlarining o'zaro hamkorligi; iste'molchilarning o'zaro ta'siri;

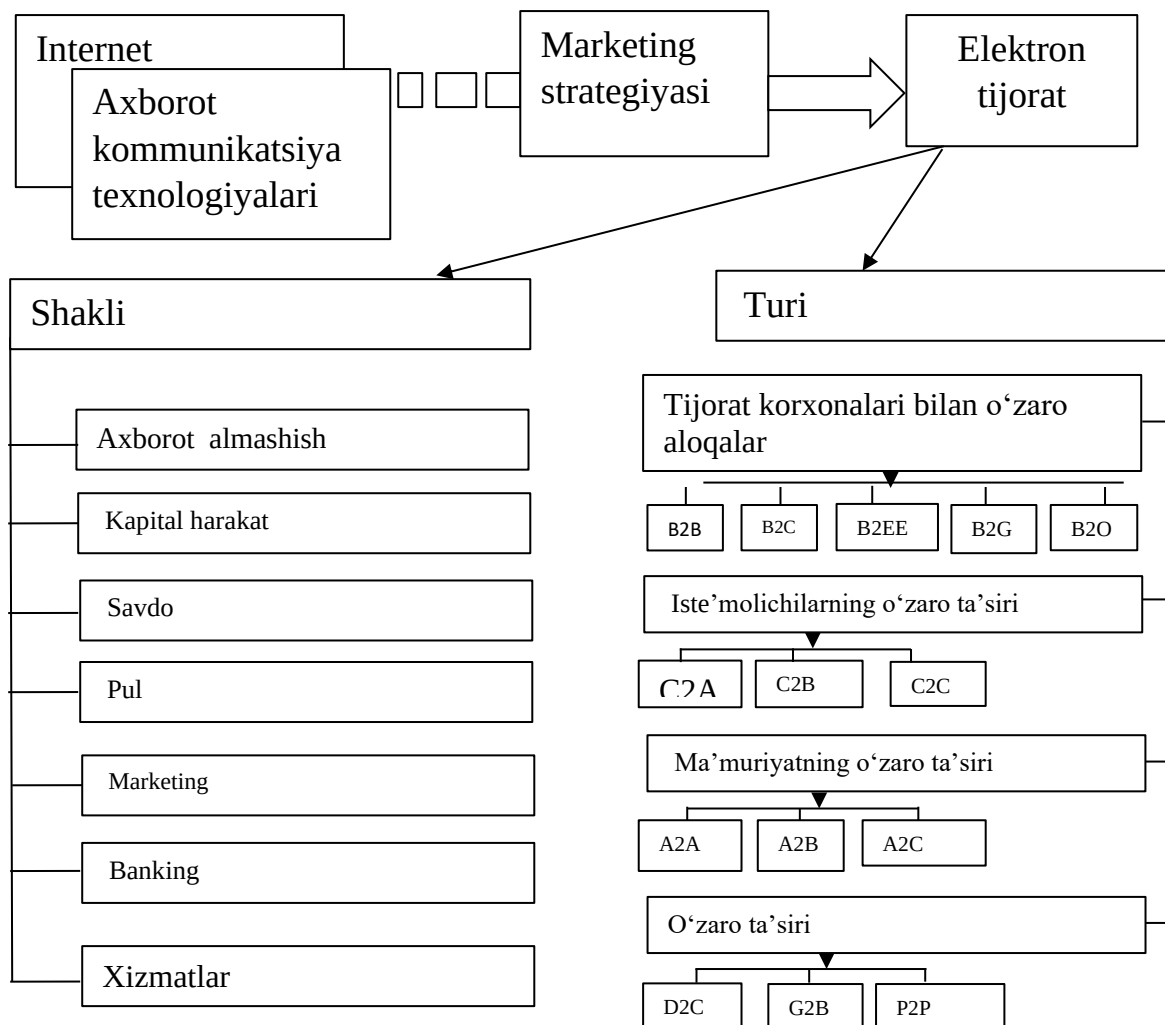
ma'muriyatning o'zaro ta'siri; biznes modellari asoslangan o'zaro ta'sir.

Shuni ham aytish kerakki, 2013 yildan mobil tijorat ham rivojlana boshladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlicga Murojaatnomasida "...rakamli iktodiyotga faol o'tish - kelguci 5 yildagi eng uctuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi, yurtimiz "Xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish indeksi" bo'yicha 2019 yilda 8-pog'onaga ko'tarilgan bo'lca-da, hali juda ham orqadamiz. Akcariyat vazirlik va idoralar, korxonalar rakamli texnologiyalardan mutlaqo yiroq, decak bu ham haqiqat..." [1], deb ta'kidladilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

Telekommunikatsiya xizmatlar orqali ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar (savdo nuqtalari) iste'molchini jalb qilish, uni ushlab turish va sotib olishga "itarish" va ideal holda iste'molchini mahsulot, brend, brendning muxlisiga aylantirish uchun marketing budjetlarini shakllantiradi va sarflaydi. Shunday qilib, virtual taklif ham, ularni ta'minlaydigan korxonalar vatashkilotlar ham mavjud - virtual bozorlarda ishlaydigan virtual korxonalar paydo bo'ladi.

1-Rasm. Elektron tijoratning shakllari va turlari

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, savdoni rivojlantirish va uni institutsionallashtirish, iste'mol

bozori va strategiyalarni shakllantirish masalalari E. Azaryan [5], S. Alekseev [6], N. Vozyanova [7], D. Voziyanov [8], V. Tisunova [9]; virtual bozorlarda korxonalarning faoliyati E. Buturlakina [10], I. Grachev [11], S. Grigorev [12], O. Darienko asarlariga bag'ishlangan.

2018 yilda Buyuk Britaniya (61,2 foiz), AQSh (60,2 foiz), Germaniya (60 foiz) kabi yetakchi mamlakatlar YaIMning yarmidan ko'pi raqamli iqtisodiyot hissasiga to'g'ri kelishini ko'rsatdi. 2018 yilda jahon yalpi ichki mahsuloti 84 trln. dollari, Oxford Economics prognozlariga ko'ra 23 trln. USD (umumiy sof daromad) 2025 yilga borib raqamli iqtisodiyot hajmi bo'ladi. Xorijlik tahlilchilar, shuningdek, raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritish hisobiga jahon yalpi ichki mahsulotining kutilayotgan o'sishini bashorat qilmoqdalar, bunda "raqamli" investitsiyalar an'anaviy tarmoqlarga investitsiyalardan o'rtacha 6,7 baravar yuqori rentabellik ko'rsatadi [13].

Telekommunikatsiya texnologiyalari, xizmatlar bozorida mobil kompaniyalar abonentlarga yuqori sifatli telefon aloqasidan foydalanish imkonini berdi va ijobiy o'zgarishlarga ham erishildi. Telekommunikatsion xizmatlardan foydalanish iqtisodiy o'sish uchun katta imkoniyatlar bersa-da, O'zbekiston Respublikasida telekommunikatsiya xizmatlari bo'limini shakllantirish uchun zarur bo'lgan strategik tashabbuslar yetarli darajada emas.

Ayni paytda O'zbekistonda telekommunikatsiya xizmatlari bozorining ahvoli shuni ko'rsatadiki, bu bozorda faoliyat yurituvchi operatorlarning aksariyatiga hali ham o'z strategiyasini aniq belgilab bermagan.

O'zbekiston Respublikasida xizmatlar bozori jiddiy takomillashtirishga muhtoj. Bozorini rivojlantirish sohasidagi davlat siyosati quyidagi asosiy tamoyillarga muvofiq amalga oshirilishi kerak:

- xizmatlar bozori va aloqa sanoatining milliy iqtisodiyot rivojlanishi bilan o'zaro bog'liqligini va o'zaro kelishilgan rivojlanishini ta'minlash;

- yangi bozor sharoitida mamlakatning iqtisodiy va milliy xavfsizligini ta'minlash;

- xizmatlar bozorini rivojlantirishga yordam beruvchi ochiq va adolatli normativ-huquqiy bazani yaratish;

- samarali siyosat olib borish va telekommunikatsiya xizmatlari bozori va aloqa sanoatining strategik segmentlarida davlat rolini kuchaytirish;

- qamrov zonasini kengaytirish va mamlakat aholisining telekommunikatsiya bozori xizmatlaridan foydalanishini ta'minlash;

- xizmatlar bozorining barcha sub'ektlari uchun erkin va teng raqobatni rag'batlantirish va ta'minlash;

- ichki va xorijiy investitsiyalarni, davlat-xususiy sheriklikni rag'batlantirish va rag'batlantirish, shuningdek, butun mamlakat bo'ylab yangi ish o'rinlari yaratishni rag'batlantirish va rag'batlantirish.

Korxonalarining raqobatbardoshligini baholashning asosiy uslubiy yondashuvlarini tahlil qilish integral ko'rsatkichdan foydalanish asosida zamonaviy sharoitlarda ularning raqobatbardoshlik darajasini baholash uchun kompleks ko'rsatkichni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Zamonaviy sharoitda ishonchli ma'lumotlardan foydalanish asosida samarali iqtisodiy faoliyatni shakllantirish mumkin. Endilikda axborot ijtimoiy-iqtisodiy tizimning tartibiligi va barqarorligining o'lchovi bo'lib xizmat qiladi va insonning o'z talabini qondirish uchun cheklangan resurslarga ta'sir qilish usuli hisoblanadi. Bu yerda axborot muhim rol o'ynaydi, shuningdek, uning o'zgarishi va bozor tizimining sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir qilish imkoniyatini beradi.

Bunday sharoitda axborot jamiyatini shakllantirishga xizmat qilayotgan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining, ayniqsa, telekommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va roli sezilarli darajada oshmoqda.

Xizmatlar bozoriga turli omillar, jumladan, ob'ektiv va sub'ektiv ta'sir ko'rsatadi. Bu omillar ushbu bozorning rivojlanishiga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi. Xizmatlar bozorining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan va ushbu sohadagi marketing faoliyatining holatiga bog'liq bo'lgan omillarni aniqlash mumkin. Xizmat ko'rsatishda marketing faoliyatining xususiyatlari inson faoliyatining nisbatan yangi va o'ziga xos sohasi sifatida xizmatlar bozorining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. O'z navbatida, mazkur yo'nalish milliy

iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va foydalanuvchilarga axborot-kommunikatsiya xizmatlarini ko'rsatishda muhim yo'nalish sifatida qaralmoqda.

Ushbu bozorda xizmatlarni ilgari surish vositalari. Ushbu o'ziga xos xususiyatlar ularni taqdim etishda tizimlashtirishni, shuningdek, xizmatlarni ko'rsatish uchun marketing vositalarini tanlashni talab qiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli iqtisodiyotda xizmatlar bozorini rivojlantirish strategiyasini mohiyatini o'rganish quyidagi xulosalar qilindi:

Birinchidan: Tovarni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga yetkazish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar majmui mazmunli, tushunarli va sifatli bo'lgan ma'lumotlarni yetkazib berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida dunyo bozorida investitsiyalarning faol oqimini takomillashtirishga hamda mamlakatimiz iqtisodiyotiga yanada ko'proq investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. Har bir tarmoq va sohada jalb qilingan xorijiy investitsiyalar, tarkibiy o'zgarishlar, ishlab chiqarish samaradorligini yanada kengaytiradi.

Ikkinchidan: Savdo va savdoning sinonim tushunchalar emasligi aniqlanadi, savdolar o'rtasidagi farqlar ochiladi. Korxonalar bozorlarda faoliyat yuritayotganda marketingning o'ziga xos xususiyatlari, xavflari va imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Uchunchidan: Raqamli iqtisodiyotda xizmatlar bozorida marketing strategiyasini mohiyatini o'rganishda asosiy faoliyat turi sifatida hamda bozor iqtisodiyoti ijtimoiy instituti sifatida targ'ib qilish zarur bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasidagi nutqi. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>
2. Voziyanov, D.E. Razvitie malogo i srednego biznesa v sfere torgovli v Doneskom regione : dis. ... k-ta ekon. nauk : 08.00.05 / D.E. Voziyanov; GO VPO «Dones. nas. un-t ekonomiki i torgovli im. M. Tugan-Baranovskogo». – Donesk, 2018. – 212 s.
3. Voziyanova, N.Yu. Vnutrishnya torgivlya Ukraini: teoretichniy bazis, monitoring, modeli rozvitku : monografiya / N.Yu. Voziyanova. – Donesk:DonNUET, 2013. – 517 s.
4. Savelev, A.I. Elektronnaya kommersiya v Rossii i za rubejom: pravovoe regulirovanie 3-ye izd., pererab. i dop. / A.I. Savelev. – M.: Izd-vo: Statut, 2020. – 920 s.
5. Azaryan Ye.M. Institutsionalnye osnovy organizatsionnogo mexanizma razvitiya vnutrenney torgovli / Ye.M. Azaryan, N.Yu. Voziyanova //Referativnyy jurnal. – 2016. – № 4. – S. 111-129.
6. Alekseev, S.B. Upravlenie strategicheskimi potentsialom torgovogo predpriyatiya: teoriya i metodologiya: monografiya / S.B. Alekseev. – Donesk: DonNUET im. M. Tugan-Baranovskogo; Kramatorsk: Kashtan, 2015. – 492 s.
7. Voziyanova N.Yu. Razvitie instituta elektronnoy torgovli kak innovatsionnoy sistemy predstavleniya uslug / N.Yu. Voziyanova // Innovatsii v biznese i obrazovanii: sostoyanie i tendentsii razvitiya: materialy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (26-27 sentabrya 2008 goda). – Armavir: SKIBIIT, 2008. – S. 77-81.
8. Voziyanov, D.E. Razvitie malogo i srednego biznesa v sfere torgovli v Doneskom regione : dis. ... k-ta ekon. nauk : 08.00.05 / D.E. Voziyanov; GO VPO «Dones. nas. un-t ekonomiki i torgovli im. M. Tugan-Baranovskogo». – Donesk, 2018. – 212 s.
9. Tisunova, V.N. Biznes v sfere torgovli: maloe predprinimatelstvo v yedinstve yego osnovnykh komponentov / V. N. Tisunova //Vestnik Luganskogo natsionalnogo universiteta imeni Vladimira Dalya. – 2018. – № 4(10). – S. 155-158.
10. Buturlakina, Ye.V. Virtualnyy rynek kak novyy tip rynka v informatsionnoy ekonomike / Ye.V. Buturlakina // Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya. – 2021. – №5(29). – S. 65-75.
11. Grachev, I.D. Realno-virtualnyy rynek i yego optimizatsiya / I.D.Grachev, I.N. Mitin // Ekonomicheskii analiz: teoriya i praktika. – 2013. – № 18(321). – S. 13-20.
12. Grigorev, S.S. Osobennosti rynochnykh otnosheniy v interaktivnom sektore ekonomiki // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta. – 2012. – № 1 (40). – S. 13-16.
13. Smirnov, A. Budushchee sifrovoy ekonomiki obsudili na konferentsii v Moskve [Elektronnyy resurs] // Rossiyskaya gazeta Rg.ru: [sayt].

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

Xudoynazarov Sardor Safarovich -“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida assistenti / Худойназаров Сардор Сафарович - ассистент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит» / Khudoynazarov Sardor Safarovich - Assistant of the Department of "Accounting and Auditing"

E-mail: sardorkhudoynazarov@mail.ru

ORCID: 0009-0001-5881-5646

KRIPTOAKTIVLAR VA MBRVNING MONETAR SIYOSAT TRANSMISSIYA MEKANIZMIGA TA'SIRI

S.B.Eshmurodova

ВЛИЯНИЕ КРИПТОАКТИВОВ И ЦВЦБ НА ТРАНСМИССИОННЫЙ МЕХАНИЗМ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

S.B.Eshmurodova

THE IMPACT OF CRYPTO-ASSETS AND CBDCs ON THE MONETARY POLICY TRANSMISSION MECHANISM

S. B. Eshmurodova

Received: June 21, 2026 Revised: June 24, 2026 Accepted: June 27, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliya sektorining global raqamlashuvi sharoitida raqamli moliya vositalari — kriptovalyutalar, steyblkoynlar va markaziy bank raqamli valyutalarining pul-kredit siyosati transmissiya mexanizmiga ta'siri o'rganiladi. Dollar steyblkoynlarining keng tarqalishi rivojlanayotgan bozor mamlakatlari, shu jumladan, Markaziy Osiyo davlatlarida milliy pul-kredit siyosati transmissiyasini zaiflashtirishi aniqlangan. MBRVni joriy etish pul suvereniteti va monetar transmissiya samaradorligini tiklash vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari kriptoaktivlarning tarqalishi yuqori bo'lgan mamlakatlar markaziy banklari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: raqamli moliya, pul-kredit siyosati, MBRV, steyblkoynlar, kriptovalyutalar, transmissiya mexanizmi, moliyaviy barqarorlik, raqamli so'm.

Аннотация. В данной статье исследуется влияние цифровых финансовых инструментов — криптовалют, стейблкоинов и цифровых валют центральных банков (ЦВЦБ) — на трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики в условиях глобальной цифровизации финансового сектора. Установлено, что широкое распространение долларовых стейблкоинов ослабляет трансмиссию национальной денежно-кредитной политики в странах с развивающейся рыночной экономикой, включая государства Центральной Азии. Внедрение ЦВЦБ рассматривается как инструмент восстановления денежного суверенитета и эффективности монетарной трансмиссии. Результаты исследования имеют практическое значение для центральных банков стран с высоким уровнем распространения криптоактивов.

Ключевые слова: цифровые финансы, денежно-кредитная политика, ЦВЦБ, стейблкоины, криптовалюты, трансмиссионный механизм, финансовая стабильность, цифровой сум.

Abstract. This article examines the impact of digital financial instruments—cryptocurrencies, stablecoins, and central bank digital currencies (CBDCs)—on the monetary policy transmission mechanism in the context of the global digitalization of the financial sector. It is found that the widespread adoption of dollar stablecoins weakens the transmission of national monetary policy in emerging market economies, including Central Asian countries. The implementation of CBDCs is viewed as a means to restore monetary sovereignty and the efficiency of monetary transmission. The research findings carry practical significance for central banks in countries with a high prevalence of crypto-assets.

Keywords: digital finance, monetary policy, CBDC, stablecoins, cryptocurrencies, transmission mechanism, financial stability, digital som.

■ KIRISH

Global moliyaviy arxitektura raqamli texnologiyalar ta'sirida misli ko'rilmagan o'zgarishlarga uchramoqda. 2026-yilda kriptoaktivlar bozorining

umumiy kapitallashuvi 2,15 trln.doll.dan 2,66 trillion AQSh dollari oralig'ida o'zgarmoqda⁵⁶; steyblkoynlar global to'lov tizimlarining muhim elementi bo'lib qolmoqda. Xalqaro hisob-kitoblar banki tomonidan

⁵⁶ <https://ru.tradingview.com/markets/cryptocurrencies/global-charts/> sayti ma'lumotlari asosida.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

o'tkazilgan so'rovga asosan, markaziy banklarning 94% dan ortig'i MBRVni faol tadqiq qilmoqda yoki sinovdan o'tkazmoqda [16]. Bu sharoitda pul-kredit siyosatining an'anaviy transmissiya mexanizmlari tizimli o'zgarishlarga duch kelmoqda.

Raqamli moliyaning monetar transmissiyaga ta'siri muammosi, ayniqsa, O'zbekiston va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlarini o'z ichiga olgan rivojlanayotgan bozor mamlakatlari uchun dolzarbdir. Dollarizatsiyaning yuqori darajasi, kriptoaktivlardan chegaralararo o'tkazmalar uchun faol foydalanish va aholining bank xizmatlari bilan qamrov darajasining pastligi raqamli moliya monetar transmissiyani ham kuchaytirishi, ham zaiflashtirishi mumkinligi sababli dolzarb ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi kriptoaktivlar, steblkoynlar va MBRVlarning pul-kredit siyosatiga ta'sirini baholashning nazariy va empirik yondashuvlarini tizimlashtirishdan, shuningdek rivojlanayotgan bozor mamlakatlari markaziy banklari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

■ TADDIQOT METODOLOGIYASI

Belgilangan maqsadlarga erishish uchun tadqiqotda miqdoriy va sifat tahlili usullarini o'zida mujassam etgan kompleks metodologik apparat qo'llanilgan. Ishning asosini raqamli moliya vositalarini tizimli tahlil qilish prinsiplari tashkil etadi, bunda kriptoaktivlar, steblkoinlar va markaziy bank raqamli valyutalari birgalikda monetar tizimga strukturaviy ta'sir ko'rsatuvchi yagona raqamli moliya ekotizimi sifatida ko'riladi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Steyblkoynlarning pul-kredit siyosatiga ta'sirining nazariy asoslari Gorton va Zhang (2023) ishlarida ishlab chiqilgan "soya pul" (shadow money) kontseptsiyasiga borib taqaladi [14]. Steyblkoynlar funksional jihatdan talab qilib olinmaguncha muddatli depozitlar va pul bozori fondlariga o'xshash bo'lsa-da, an'anaviy markaziy bank tartibga solish perimetridan tashqarida joylashgan.

Aldasoro va boshq. (2025) Economics Letters jurnalida chop etilgan "Stablecoin, pul bozori fondlari va pul-kredit siyosati" maqolasida AQSH pul-kredit siyosatining qat'iylashtirilishi steyblkoynlardan kapital chiqib ketishiga va birlamchi PBFlarga kapital oqimining jadallashishini empirik tadqiq etdilar. Bu tadqiqot

dollarning monetar siyosat va an'anaviy va kriptovalyuta bozorlari o'rtasidagi asosiy bog'lovchi bo'g'in ekanligi haqidagi xulosani berdi [2].

Rivojlanayotgan bozor mamlakatlarida steyblkoynlarning monetar transmissiyaga ta'siri nuqtai nazaridan Frantsiya banki (2025) Tether (USDT) kapitallashuvining 10 mlrd dollarga oshishi SOFR stavkalariga pul-kredit siyosati shoklarining marginal ta'sirini taxminan 0,7 bazis punktga zaiflashtirishi aniqlanganligini ko'rsatib berdi [4]. Mualliflar steyblkoynlarni depozitlar va reponi almashtiradigan, lekin markaziy bank tomonidan bevosita boshqariladigan stavkalarga ta'sir qilmaydigan potentsial "soya valyuta" sifatida tavsiflaydi.

Altavilla va boshq. (2026) o'z tadqiqotlarida steyblkoynlarning monetar transmissiyaga ta'sirining uchta mexanizmini aniqladilar: chakana depozitlarni almashtirish, banklarning ulgurji moliyalashtirish manbalariga bog'liqligining ortishi va asosiy stavka o'zgarishiga kredit taklifi javobining zaiflashishi [3]. Ta'sirlar samarasi chiziqli bo'lmagan tavsifga ega bo'lib, steyblkoynlarni qabul qilish ko'lamida hamda ularning tartibga solish maqomiga bog'liq.

Das va boshq. (2023) MBRVning monetar operatsiyalarga ta'sirining uchta stsensariyini tizimlashtirishdi: naqd pulni almashtirish, bank depozitlarini almashtirish va zahiralarni almashtirish. Mualliflar xulosasiga ko'ra, MBRV joriy etilishi bank majburiyatlari uchun raqobat mexanizmi orqali depozit va kredit stavkalarini o'zgartirishi mumkin [10].

Abad va boshq. (2023) o'z ilmiy ishlarida MBRV sharoitida pul-kredit siyosatining operatsion modelini ishlab chiqdilar. XVf (2024) hisobotida so'rov o'tkazilgan 86 ta markaziy bankning 94%i MBRVni tadqiq qilayotganligi qayd etilgan va 2030 yilga qadar 15 tagacha MBRV joriy etilishi prognoz qilingan [1]. Masalan, Yevropa Markaziy Banki 2023-yil noyabrda raqamli yevro loyihasini tayyorlash bosqichiga o'tdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Ko'rib chiqilgan ilmiy adabiyotlarning tahlili asosida ushbu maqolada beshta asosiy kanaldan iborat raqamli moliyaning pul-kredit siyosati transmissiya mexanizmiga ta'sirining kontseptual modeli taklif etiladi.

1-jadval

Raqamli moliya vositalarining monetar siyosat transmissiyasiga ta'sir kanallari⁵⁷

Kanal	Vosita	Ta'sir mexanizmi	Samara yo'nalishi
Depozitlarni almashtirish	Steyblkoynlar, MBRV	Bankdan kapital chiqishi → ulgurji moliyalashtirishga bog'liqlikning ortishi	Zaiflashtirish / kuchaytirish*
Foiz stavkasi ta'siri	Steyblkoynlar, kriptoaktivlar	Tartibga solish doirasidan tashqarida muqobil daromad imkoniyatlari	Foiz stavkasining ta'sirini zaiflashtirish
Valyuta suvereniteti	Dollar steyblkoynlari	De-fakto dollarizatsiya, milliy valyutaga talabning kamayishi	Milliy siyosatni zaiflashtirish
Moliyaviy inklyuziya	MBRV, mobil to'lovlar	Qamrovni kengaytirish → transmissiyani kuchaytirish	Kuchaytirish
Axborot nazorati	MBRV	Dasturlashtiriladigan to'lovlar, aholiga bevosita o'tkazmalar	Bevosita transmissiyani kuchaytirish

⁵⁷ Mualliflar tomonidan tadqiqotlarni tizimli o'rganish asosida shakllantirildi.

*MBRV dizayni va ushlab turish chegaralariga bog'liq.

Depozitlarni almashtirish kanali eng ko'p o'rganilgan kanallardan biri hisoblanadi. Uning jadalligi uchta parametr bilan belgilanadi: raqamli aktivni aholi tomonidan qabul qilish darajasi, MBRV bo'yicha mukofotning mavjudligi yoki yo'qligi, individual ushlab turish cheklovlari darajasi. XVF tadqiqotlariga ko'ra, nol daromadli va ushlab turish limiti bo'lgan "darajali" MBRV dezintermediatsiya xatarlarini minimallashtirib, transmissiya imtiyozlarini saqlab qoladi.

Valyuta suvereniteti kanali rivojlanayotgan bozorli mamlakatlar uchun ayniqsa muhimdir. Altavilla va boshq. (2026) xorijiy valyutadagi ulgurji moliyalashtirish ulushi yuqori banklar — dollar

steyblkoyn xatarlari uchun hisob stavkasi tebranishlariga kredit taklifi javobining sezilarli darajada zaifligini namoyon etishini ko'rsatadi, bu esa de-fakto pul suverenitetining pasayishini anglatadi [3].

Aldasoro va boshq. (2025) 2019-yil yanvar — 2024-yil iyul davri uchun haftalik ma'lumotlardan foydalanib, steyblkoynlar va PBFlarning monetar shoklarga reaksiyasidagi assimetriyani ko'rsatdi: AQSh pul-kredit siyosatining 1 standart og'ish miqdoriga qat'iylashishi birlamchi PBFlarga kapital kirib kelishi bilan bir vaqtda steyblkoynlardan sezilarli kapital chiqib ketishiga olib keladi [2]. Kriptovalyuta shoklari, aksincha, an'anaviy moliyaviy bozorlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi.

2-jadval

Kriptoaktivlar va an'anaviy vositalarning monetar shoklarga reaksiyasi⁵⁸

Ko'rsatkich	AQSh monetar qat'tiqlashishiga reaksiya	Kripto-shokga reaksiya	Manba
Steyblkoynlar (umumiy kap.)	Sezilarli chiqish ↓	O'rtacha chiqish ↓	Aldasoro va boshq. (2025)
Birlamchi PBFlar	Sezilarli kirish ↑	Reaksiya yo'q	Aldasoro va boshq. (2025)
SOFR stavkasi	O'sish ↑ (USDT bilan zaiflashgan)	Reaksiya yo'q	Frantsiya banki (2025)
DeFi-protokol kreditlash	Sekinlashuv ↓	Sezilarli chiqish ↓	Cornelli va boshq. (2024)
Bitcoin narxi	Pasayish ↓	Volatillik ↑	BIS WP 1219 (2024)

2024-yil holatiga ko'ra MBRV bir qator yurisdiksiyalarda u yoki bu shaklda ishga tushirilgan yoki sinov o'tkazilmoqda. XVF Xitoyning raqamli yuani (e-CNY) WeChat Pay va Alipay tezkor to'lov tizimlari bilan integratsiya qilinganligini, Gonkong Valyuta Boshqarmasi orqali dunyodagi birinchi FPS-MBRV ulanishi amalga oshirilganligini qayd etadi [16]. Hindiston raqamli rupiya pilot loyihasini oflayn funksionallik va dasturlash imkoniyatlarini qo'shish orqali kengaytirdi.

XVF MBRVni joriy etishning uchinchi to'loqida asosiy xulosalarni ajratib ko'rsatadi [17]: MBRV mavjud moliyaviy tizimga zarar yetkazmasligi kerak; aniq siyosiy asoslash va foydalanish stsenariylari zarur; dizayn xususiyatlari — ushlab turish chegaralari, daromad, oflayn rejim — monetar implikasiyalarni belgilaydi; bir qator rivojlangan mamlakatlarda (Kanada, Avstraliya) mavjud to'lov tizimlari aholining ehtiyojlariga to'laqonli javob beradi.

Amalga oshirilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, Markaziy Osiyo mamlakatlarida monetar tizim raqamli moliyaviy shoklarga sezgirlikni kuchaytiradigan bir qator omillar bilan tavsiflanadi. Jumladan ularga pul o'tkazmalariga yuqori bog'liqlik, norasmiy bandlikning sezilarli ulushi, yuqori dollarizatsiya darajasi. Bu omillar ham dollar steyblkoynlarining tarqalishi (chegaralararo o'tkazmalar vositasi sifatida), ham MBRV joriy etilishi (moliyaviy inklyuziyani oshirish mexanizmi sifatida) uchun qulay muhit yaratadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan raqamli so'mni

joriy etish imkoniyatlari tadqiq etilmoqda va bu borada dastlabki ishlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro valyuta fondi va Xalqaro hisob-kitoblar banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston YaIMga nisbatan kriptoaktivlar tarqalishining yuqori darajasiga ega mamlakatlar guruhiga kiradi, bu esa tartibga solish choralari bilan dolzarbligini oshiradi.

Eng muhim tizimli xatar bu bank dezintermediatsiyasidir: MBRV yoki steyblkoynlarning keng tarqalishi bilan uy xo'jaliklari va korxonalar mablag'larini bank depozitlaridan raqamli aktivlarga ko'chiradi. XVF minimal (MBRV faqat naqd pulni almashtiradi) dan maksimal (depozitlarning to'liq almashtirilishi) gacha to'rtta stsenariyni modellashtiradi [20]. So'nggi holda banklar ulgurji moliyalashtirishga o'tishga majbur bo'ladi, bu esa kreditni qimmatlashtirib, foiz kanali transmissiyasining samaradorligini kamaytiradi.

Ushbu xatarni minimallashtirishning asosiy vositasi — MBRVni individual ushlab turish bo'yicha cheklav. XVF tranzaksiya ehtiyojlarini qondiradigan, ammo yirik investitsion pozitsiyalarni istisno qiladigan darajada limit belgilashni tavsiya qiladi [5], [15].

MBRV sifat jihatidan yangi pul-kredit siyosati vositalarini ochib beradi. Birinchidan, MBRVning dasturlanuvchanligi bank tizimini chetlab o'tib, aholiga bevosita maqsadli transfertlarni amalga oshirish imkonini beradi (vertolyot pullari), bu esa fiskal rag'batlar samarasini kuchaytiradi. Ikkinchidan, moliyaviy inklyuziya vositasi sifatida MBRVdan foydalanish pul-kredit siyosati qamrovini kengaytiradi:

⁵⁸ Jadval mualliflar tomonidan shakllantirildi.

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Lannquist va Tan tahlillariga ko'ra, rivojlanayotgan bozorli mamlakatlar markaziy banklarining taxminan 60% moliyaviy inklyuziyani chakana MBRV uchun asosiy motivatsiya sifatida ko'radi. Uchinchidan, tranzaksiyalarning shaffoflashuvi markaziy banklarga pul oqimlari haqida real vaqt rejimida sifatliroq ma'lumot beradi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlil quyidagi xulosalar va tavsiyalarni shakllantirish imkonini beradi:

1. Steyblkoynlar markaziy banklar nazoratidan qisman chiqadigan parallel pul vositasini shakllantiradi. Kriptoaktivlarning tarqalishi yuqori mamlakatlar uchun birinchi navbatdagi vazifa YeI MiCA tartibga solish tizimi va XVfning yuqori darajadagi tavsiyalariga o'xshash steyblkoyn emitentlarning mutanosib tartibga solinishini joriy etishdir.

2. Rivojlanayotgan bozorli mamlakatlarda MBRV joriy etish, birinchi navbatda, naqd pul muomalasini siqib chiqarishga emas, balki moliyaviy inklyuziya va chegaralararo to'lovlarni optimallashtirish vazifalariga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq. Dizayn dezintermediatsiya xatarlarini oldini olish uchun individual ushlab turish bo'yicha cheklavlarni (uy xo'jaligi oylik o'rtacha daromadining 1–2 baravari miqdoridan oshmaydigan) nazarda tutishi kerak.

3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankini va boshqa rivojlanayotgan bozor mamlakatlari markaziy banklari kamida 5 yillik rejalashtirish muddati bilan raqamli aktivlarning monetar javob reaksiyalarining stsenariy tahlilini ishlab chiqishi zarur. Chegaralararo o'tkazmalar tarkibida dollar steyblkoynlarining yuqori ulushini hisobga olgan holda valyuta suvereniteti kanaliga alohida e'tibor qaratish lozim.

4. MBRV va steyblkoynlarni tartibga solish standartlarini ishlab chiqishda xalqaro muvofiqlashtirish tartibga solish arbitrajini oldini olish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. XVf va Xalqaro hisob-kitoblar banki ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlash uchun global institutsional infratuzilmani (MBRV qo'llanmasi, mBridge platformasi) shakllantirmoqda.

5. Kriptovalyutalar (Bitcoin, Ethereum) an'anaviy moliyaviy bozorlarga cheklangan bevosita ta'sir ko'rsatadi, biroq global monetar shoklarning steyblkoynlar segmentiga transmissiya kanali bo'lib xizmat qiladi, bu esa ularni makroprudensial monitoring tizimiga kiritishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. Abad, J., Nuño, G., & Thomas, C. (2023). CBDC and the operational framework of monetary policy (BIS Working Papers No. 1126). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/work1126.htm>
2. Aldasoro, I., Cornelli, G., Ferrari Minesso, M., Gambacorta, L., & Habib, M. M. (2025). Stablecoins, money market funds and monetary policy. *Economics Letters*, 247, 112203. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2025.112203>
3. Altavilla, C., Boucinha, M., Burlon, L., Adalid, R., Fortes, R., & Maruhn, F. (2026). Stablecoins and monetary policy transmission (CEPR Discussion <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

Paper No. 21321; ECB Working Paper No. 3199). Centre for Economic Policy Research. <https://cepr.org/publications/dp21321>

4. Dufouleur, M. (2025). Do stablecoins affect monetary policy transmission? *Eco Notepad* (No. 416). Banque de France. <https://www.banque-france.fr/en/publications-and-statistics/publications/do-stablecoins-affect-monetary-policy-transmission>

5. Bindseil, U. (2020). Tiered CBDC and the financial system (ECB Working Paper Series No. 2351). European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2351~c8c18bbd60.en.pdf>

6. Aldasoro, I., Cornelli, G., Ferrari Minesso, M., Gambacorta, L., & Habib, M. M. (2024). Stablecoins, money market funds and monetary policy (BIS Working Papers No. 1219). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/work1219.htm>

7. Bouis, R., Gelos, G., Miettinen, P. A., Nakamura, F., Nier, E., & Soderberg, G. (2024). Central bank digital currencies and financial stability: Balance sheet analysis and policy choices (IMF Working Paper WP/2024/226). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400290794.001>

8. Brunnermeier, M. K., & Niepelt, D. (2019). On the equivalence of private and public money. *Journal of Monetary Economics*, 106, 27–41. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2019.07.004>

9. Cornelli, G., Gambacorta, L., Garratt, R., & Reghezza, A. (2024). Why DeFi lending? Evidence from Aave V2 (BIS Working Papers No. 1183). Bank for International Settlements. <https://www.bis.org/publ/work1183.htm>

10. Das, M., Mancini-Griffoli, T., Nakamura, F., Otten, J., Soderberg, G., Sole, J., & Tan, B. (2023). Implications of central bank digital currencies for monetary policy transmission (IMF Fintech Note No. 2023/010). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400253607.063>

11. Feyen, E., Kawashima, Y., & Mittal, R. (2022). Crypto-assets activity around the world: Evolution and macro-financial drivers (World Bank Policy Research Working Paper No. 9962). World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37115>

12. Financial Stability Board. (2023). High-level recommendations for the regulation, supervision and oversight of global stablecoin arrangements: Final report. FSB. <https://www.fsb.org/2023/07/high-level-recommendations-for-the-regulation-supervision-and-oversight-of-global-stablecoin-arrangements-final-report/>

13. Financial Stability Board. (2024). Cross-border regulatory and supervisory issues of global stablecoin arrangements in EMDEs. FSB. <https://www.fsb.org/2024/07/cross-border-regulatory-and-supervisory-issues-of-global-stablecoin-arrangements-in-emdes/>

14. Gorton, G. B., & Zhang, J. Y. (2023). Taming wildcat stablecoins. *University of Chicago Law Review*, 90(3), 909–972. <https://lawreview.uchicago.edu/print-archive/taming-wildcat-stablecoins>

15. International Monetary Fund. (2023). Central bank digital currency—Initial considerations (Policy Paper No. PP/2023/048). IMF. <https://doi.org/10.5089/9798400259210.007>

16. International Monetary Fund. (2024). Central bank digital currency: Progress and further considerations (Policy Paper No. PP/2024/052). IMF. <https://doi.org/10.5089/9798400293252.007>

17. International Monetary Fund. (2024). Implications of central bank digital currency for monetary operations (IMF Fintech Note No. 2024/007). IMF. <https://doi.org/10.5089/9798400289030.063>

18. International Monetary Fund. (2025). Central bank digital currency: Further navigating challenges and risks (Policy Paper No. PP/2025/041). IMF. <https://doi.org/10.5089/9798229032360.007>

19. Lannquist, A., & Tan, B. (2023). Central bank digital currency's role in promoting financial inclusion (IMF Fintech Note No. 2023/011).

International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9798400252960.063>

20. World Bank. (2024). World Development Indicators: Uzbekistan. <https://data.worldbank.org/country/uzbekistan>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

S.B.Eshmurodova QDTU “Bank ishi va auditi” ta’lim yo’nalishi talabasi / S.B.Eshmurodova Студент направления образования «Банковское дело и аудит» Каршинский государственный технический университет (КГТУ) / S. B. Eshmurodova Student in the "Banking and Auditing" educational program, Karshi State Technical University (KSTU).

E-mail: s.eshmurodova@mail.ru

Orcid: 0009-0004-7586-8552

BANK SEKTORIDA OPERATSION SAMARADORLIK VA XAVFLARNI BOSHQARISHNI BAHOLASH

R.I. Rashidov, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov

ОЦЕНКА ОПЕРАЦИОННОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ И УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

P.II. Рашидов, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov

ASSESSMENT OF OPERATIONAL EFFICIENCY AND RISK MANAGEMENT IN THE BANKING SECTOR

R.I. Rashidov, A.N.Elmurodov, A.A.Muhiddinov

Received: June 25, 2026 Revised: June 26, 2026 Accepted: June 29, 2026 Published: June 30, 2026

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlanayotgan iqtisodiyotlarida raqamli transformatsiya, tarkibiy islohotlar va tijorat banklarining operatsion samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tadqiq etiladi. Tahlil natijasida O'zbekistondagi davlat banklari tizimli ravishda xususiy banklardan pastroq samaradorlikka egaligi aniqlandi. Xususiy banklar raqamli kanallarni faolroq joriy etishi natijasida yuqori daromadlilik va risklarni samarali boshqarishga erishmoqda.

Kalit so'zlar: bank sektori, raqamli transformatsiya, bank samaradorligi, DEA, davlat banklari, xususiy lashtirish, NPL, CAMEL, O'zbekiston, posto'tish iqtisodiyoti.

Аннотация. В данной статье исследуется взаимосвязь между цифровой трансформацией, структурными реформами и операционной эффективностью коммерческих банков в развивающихся экономиках. В результате анализа выявлено, что государственные банки Узбекистана демонстрируют систематически более низкую эффективность по сравнению с частными банками. За счет более активного внедрения цифровых каналов частные банки достигают более высокой доходности и эффективного управления рисками.

Ключевые слова: банковский сектор, цифровая трансформация, эффективность банков, DEA, государственные банки, приватизация, NPL, CAMEL, Узбекистан, постпереходная экономика.

Abstract. This article examines the relationship between digital transformation, structural reforms, and the operational efficiency of commercial banks in emerging economies. The analysis reveals that state-owned banks in Uzbekistan systematically demonstrate lower efficiency compared to private banks. Due to a more active deployment of digital channels, private banks achieve higher profitability and effective risk management.

Keywords: banking sector, digital transformation, bank efficiency, DEA, state-owned banks, privatization, NPL, CAMEL, Uzbekistan, post-transition economy.

■ KIRISH

Bank sektori har qanday bozor iqtisodiyotining asosiy tarmog'i bo'lib, jamg'armalarni investitsiyalarga aylantirishni, to'lov oqimlarini boshqarishni va kredit xavflarini taqsimlashni ta'minlaydi. O'zbekiston 2017 yildan buyon bank sektorini tubdan isloh qilmoqda: davlat valyuta nazoratini bekor qildi, davlat banklarini transformatsiya qilish majburiyati yuklatildi. Xususan,

2023 yil iyunda OTP Bank (Vengriya) Ipoteka-bankning 73,71% ini sotib oldi — bu birinchi muvaffaqiyatli xususiy lashtirish bitimi hisoblanadi. Davlat banklarining umumiy aktivlardagi ulushini 2026 yildagi 65% dan 2030 yilga qadar 55% ga tushirish maqsadi belgilandi. 2026 yilda YeTTB Asakabank kapitalining 15% ulushini olishni rejalashtirmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya va xususiy lashtirishning o'zaro

bog'liqligi, fikrimizcha, bank islohotlarining yakuniy samaradorligini belgilaydi. Mazkur maqolada muallif tomonidan raqamli transformatsiya mazmunida bank samaradorligini baholashning nazariy yondashuvlarini tizimlashtirish; davlat va xususiy banklarning asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari bo'yicha nisbiy samaradorligini tavsiflash; bank sektorini isloh qilish uchun tavsiyalar shakllantirish kabi vazifalar belgilab olindi.

■ ADABIYOTLAR SHARHI

Bank samaradorligi nazariyasi bir-birini to'ldiruvchi bir nechta konseptual nazariyalarga asoslanadi. Birinchisi — Leybensteynning X-samaradorlik konsepsiyasi (1966): u firmaning haqiqiy natijalari va berilgan resurslar bilan maksimal darajada erishilishi mumkin bo'lgan natijalar o'rtasidagi farqni boshqaruvning inertligi, rag'batlantirishning zaifligi va raqobat bosimining yo'qligi sababli aniqlaydi. Ikkinchisi nazariya bu, ishlab chiqarish birliklarining texnik samaradorligini qiyosiy baholashning noparametrik usuli bo'lgan ma'lumotlar qobig'i tahlilidir (Data Envelopment Analysis, DEA). Dastlab Charnes, Cooper va Rhodes (1978) tomonidan taklif etilgan DEA usuli, ishlab chiqarish funksiyasining o'ziga xos funksional shaklini oldindan belgilamasdan turib, bank "samaradorligi"ni real natijaning (mahsulot hajmining) xuddi shu kirish resurslarida (resurs sarfida) erishish mumkin bo'lgan maksimal darajaga nisbati sifatida hisoblash imkonini beradi. Postsovet banklari kontekstida olib borilgan ko'plab tadqiqotlar (Fries & Taci, 2005; Bonin, Hasan & Wachtel, 2005) davlat banklari xususiy va xorijiy banklarga qaraganda tizimli ravishda kamroq samarali ekanligini, strategik xorijiy investorlar foydasiga amalga oshirilgan xususiylashtirish esa samaradorlikning eng yuqori o'sishini ta'minlashini ko'rsatdi.

Uchinchi nazariya — AQShning FDIC (Federal depozitlarni sug'urtalash korporatsiyasi) tomonidan 1979-yilda ishlab chiqilgan va banklarning prudensial tahlili bo'yicha xalqaro standartga aylangan CAMEL talablaridir (Capital adequacy — kapital yetarliligi, Asset quality — aktivlar sifati, Management — boshqaruv/menejment, Earnings — daromadlilik, Liquidity — likvidlilik). Biz tadqiqotimizda CAMEL talablari O'zbekiston bank tizimi bo'yicha mavjud ma'lumotlarni talqin qilish uchun tashkiliy sxema vazifasini bajaradi va tahlilni bank barqarorligi hamda samaradorligining tahliliy jihatdan farqlanuvchi, ammo o'zaro bog'liq beshta o'lchovi bo'yicha tizimlashtirishga imkon beradi. Bizning fikrimizcha, aynan CAMEL tizimining DEA metodologiyasi bilan integratsiyalashuvi to'liq tahlilni taqdim etadi: CAMEL normativ mo'ljalni ta'minlasa, DEA esa yuzaga kelishi mumkin bo'lgan samaradorlik chegarasiga nisbatan qiyosiy pozitsiyani ko'rsatadi.

Navbatdagi nazariya — raqamli moliyaviy innovatsiyalar iqtisodiyoti hamda ularning bank raqobati va samaradorligiga ta'siridir. Buchak, Matvos, Piskorski va Seru (2018) fintex-kreditlar an'anaviy banklarga qaraganda raqobatbardosh bozordagi o'z o'rnini, eng avvalo, tavakkalchiliklarni boshqarishdagi tub ustunlik hisobiga emas, balki tartibga solish (regulyatorlik)

afzalliklari va texnologik moslashuvchanlik evaziga qo'lga kiritishini ko'rsatib berishdi. Banna va Alam (2021) 2011–2021-yillar davomida 40 ta rivojlanayotgan mamlakatning 660 ta bankidan olingan tanlanma asosida fintex vositachiligidagi inklyuzivlik bank risklarini kamaytirishini aniqladilar: bunda defolt riski 7,85% ga, leveraj (leverage) riski 9,23% ga, portfel riski esa 7,64% ga kamayadi. Ushbu natijalar O'zbekiston uchun bevosita amaliy ahamiyatga ega: xususiy banklarda raqamli kanallarning faol joriy etilishi, bizning fikrimizcha, nafaqat operatsion tejamkorlik manbasi, balki qamrovni kengaytirish va risklarni diversifikatsiya qilish orqali kredit portfeli sifatini yaxshilash mexanizmi bo'lib ham xizmat qiladi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Belgilangan maqsadlarga erishish mazkur tadqiqotning ilmiy-metodologik apparati sifatli institutsional tahlil hamda noparametrik iqtisodiy-matematik modellashirishning zamonaviy usullarini tizimli ravishda uyg'unlashtirishga asoslanadi. Raqamlashtirish sharoitida O'zbekiston bank sektorining operatsion samaradorligi va risklar darajasini keng qamrovli hamda shu bilan birga aniq baholashni ta'minlash maqsadida uch bosqichli tadqiqot freymvorki shakllantirilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

2024 yil dekabr holatiga davlat banklari umumiy bank aktivlarining 64,53% ini — 576,2 trln so'mni — nazorat qiladi. Islohotlar sur'ati 2017 yildan jadallashdi. Biroq tarkibiy cheklovlar saqlanib qolmoqda: davlat banklari korporativ kreditlashda, ipoteka moliyalashda va davlat dasturlariga xizmat ko'rsatishda ustunlik qiladi — bu raqobatni cheklaydi va pul-kredit siyosati transmissiyasini tormozlaydi. 2017–2023 yillarda uch ta «siyosat banki» (Agrobank, Mikrocreditbank, Xalq banki) ekvivalent 5,8 mlrd AQSh dollariga rekapitalizatsiyani talab etdi (Jahon banki FSAP, 2024). Prezident Farmoni (UP-5992) banklar faoliyatiga ma'muriy aralashuvni taqiqladi, ammo uning bajarilishi YeBRR va Jahon banki baholashlariga ko'ra ketma-ket bo'lmagan (Daryo, 2024).

XVF (2025) ma'lumotlariga ko'ra, bank tizimining umumiy kapital yetarliligi koeffitsienti (CAR) tartibga solish minimumidan (Bazel III: 8%) yuqorida, ammo taqsimot sezilarli darajada geterogen [13]. Davlat banklari CARNi asosan davriy davlat rekapitalizatsiyalari orqali ushlab turadi. Xususiy banklar, aksincha, kapitalni asosan bozor yo'li orqali jalb qiladi — taqsimlanmagan foydani ko'paytirish, subordinatli qarz chiqarish yoki strategik investorlarni jalb qilish orqali. Bu davlat kapitali va xususiy kapital tabiatidagi sifatiy farqni yaratadi.

Aktivlar sifati O'zbekiston bank tizimining eng o'tkir muammosi hisoblanadi. Rasmiy NPL ko'rsatkichi 2021 yilda 5,2% ni tashkil etdi. Ammo bu ko'rsatkich davlat banklarida tizimli ravishda past ko'rsatilgan: 2023 yilda OTP Bank tomonidan Ipoteka-bankni sotib olishdan keyin NPL xalqaro standartlarga ko'ra 7,1% dan 18,7% ga ko'tarildi — bir xalqaro audit natijasida 11,6 foiz punktga (Jahon banki FSAP, 2024). Bizning fikrimizcha, bu hodisa tizimli guvohlik: davlat banklaridagi «tasdiqlash oldidagi» va «tasdiqlashdan

keyingi» NPL o'rtasidagi bunday farq real aktivlar sifatining rasmiy ma'lumotlardan sezilarli yomonroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

1-jadvaldan davlat va xususiy banklar o'rtasidagi asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarida tizimli farq ko'rinib turibdi. Xarajatlar/daromadlar koeffitsienti

(CIR) davlat banklarida 65–75% ni tashkil etadi — xususiylardan 10–20 foiz punktga yuqori. Aktivlar rentabelligi (ROA) davlat banklarida 0,5–1,2%, xususiy banklarda 1,5–2,5%. Bunday farq tasodifiy emas: u biznes-modellar, rag'batlantirish tizimlari va operatsion madaniyatdagi tarkibiy farqlarni aks ettiradi.

1-jadval

O'zbekiston bank sektori asosiy ko'rsatkichlari: davlat va xususiy banklar⁵⁹

Ko'rsatkich	Davlat banklari	Xususiy banklar	Maqsad
CAR / Adequacy	≥8% (rekapitalizatsiya)	≥12% (bozor kapitali)	≥8% (Basel III)
NPL (2021)	Xalq Bank 19.7%; NBU 4.5%; Asaka 4.8%	<3% o'rtacha	<5%
NPL (xususiylashtirishdan keyin)	Ipoteka-bank: 7.1%→18.7%	—	—
ROA	0.5–1.2%	1.5–2.5%	≥1%
ROE	6–10%	12–18%	≥10%
NIM	4–5%	5–7%	3–5%
CIR	65–75%	45–55%	<55%

Raqamli transformatsiya boshqaruv o'lchoviga tub o'zgarishlar kiritmoqda: ma'lumotlarga asoslangan kredit skoringning avtomatlashtirilishi subyektiv (jumladan, siyosiy sabablarga ko'ra qabul qilinadigan) kredit qarorlari uchun imkoniyatlarni cheklaydi. Chunonchi, O'zbekiston xususiy banklarida (TBC Bank, Hamkorbank) kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari hamda jismoniy shaxslarning algoritmik skoringi iste'mol segmentidagi kredit qarorlarining 60% dan 80% gacha bo'lgan qismini ta'minlamoqda. Ishonchimiz komilki, algoritmik skoringning joriy etilishi nafaqat texnik innovatsiya, balki "ma'muriy aralashuvdan institutsional himoya" vositasi hamdir.

O'zbekiston banklarining daromadlilik ko'rsatkichlari 2017–2024-yillar davomida sezilarli darajada yaxshilandi, biroq davlat va xususiy banklar o'rtasidagi tafovut hamon saqlanib qolmoqda. Tarmoq bo'yicha o'rtacha ROA (aktivlar rentabelligi) 2017-yildagi 0,4 foizdan 2023-yilda 1,1 foizgacha, ROE (kapital rentabelligi) esa 4 foizdan 10 foizgacha o'sdi. Shunga qaramay, davlat banklari orasida raqamli kanallarni eng faol joriy etayotgan muassasalar yetakchilik qilmoqda: masalan, mobil bankingni hamda fintex-kompaniyalar bilan sheriklikni faol rivojlantirayotgan Xalq banki, balansi (aktivlar tarkibi) o'xshash, ammo raqamli kanallari yetarlicha rivojlanmagan banklarga qaraganda yuqoriroq daromadlilikni namoyish etmoqda.

McKinsey Global Banking Annual Review (2023) baholashlariga ko'ra, an'anaviy filiallar orqali xizmat ko'rsatishdan raqamli modelga o'tish bitta tranzaksiya qiymatini o'rtacha 5–10 barobargacha pasaytiradi [7]: mijozning filialga jismoniy tashrifi bankka taxminan 4 AQSh dollariga tushsa, mobil aloqa orqali o'zaro munosabat — taxminan 0,10 dollarni tashkil etadi. Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan

an'anaviy filiallar soni hamon yuqori bo'lgan O'zbekiston uchun (davlat banklari ijtimoiy-siyosiy sabablarga ko'ra keng tarmoqli mintaqaviy tarmoqlarini saqlab kelmoqda), operatsiyalarni raqamli kanallarga o'tkazish yaqin 5 yillik istiqbolda CIR (xarajatlarning daromadga nisbati) ko'rsatkichini 10–15 foiz bandga kamaytirish potensialiga ega. Bizning fikrimizcha, ushbu "xarajatlarni kamaytirishning raqamli potentsiali" davlat banklarini xususiylashtirish jarayonida investorlar uchun asosiy argumentlardan biri bo'lib xizmat qiladi: raqamli transformatsiyaning to'g'ri tizimlashtirilgan dasturi hali bitim to'liq yakunlanmasdan turib bankning investitsiyaviy jozibadorligini oshiradi.

O'zbekiston bank tizimining likvidlik ko'rsatkichlari rasman me'yoriy doirada (maqbul chegaralarda) joylashgan. Biroq XVJ tizimda yuqori darajadagi konsentratsiya mavjudligini ko'rsatmoqda: yirik davlat banklari tizim likvidligining mutloq katta qismini ta'minlamoqda, bu esa ulardan birortasida muammo yuzaga kelgan taqdirda tizimli inqiroz (nosozlik) xavfini keltirib chiqaradi. XVJning uch yillik istiqboldagi tayanch va salbiy ssenariylar asosida o'tkazgan stress-testlari bir qator banklarning aktivlar sifati yomonlashishi ko'rinishidagi shoklarga nisbatan zaifligini aniqladi. Davlat banklari tarixan ustunlik qilib kelayotgan ayrim tarmoqlarda (qurilish, qishloq xo'jaligi) kreditlash konsentratsiyasining yuqori darajada ekanligi alohida xavotir uyg'otmoqda [4].

Tizimli risklarni pasaytirish uchun, bizning fikrimizcha, kredit portfelini kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlarini kreditlashni rivojlantirish orqali diversifikatsiya qilish zarur — aynan shu yo'nalishda fintex-platfomalar va raqamli skoring eng ilg'or texnik imkoniyatlarni taqdim etadi. Aynan shu bosqichda xususiylashtirish va raqamlashtirishning sinergiyasi yaqqol namoyon bo'ladi: KO'T subyektlari uchun

⁵⁹ O'zR Markaziy banki (yillik hisobotlar 2022–2024); Jahon banki FSAP (dekabr 2024); XVJ VSFS (2025); muallif baholashlari <https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

raqamli skoring tizimiga ega bo'lgan xususiylashtirilgan bank bir vaqtning o'zida portfelni diversifikatsiya qilish, risk konsentratsiyasini kamaytirish va sof foiz marjasini (NIM) yaxshilash imkoniga ega bo'ladi.

2023-yil iyun oyida Ipoteka-bankning xususiylashtirilishi — O'zbekiston bank tizimini isloh qilish dasturi doirasidagi dastlabki yakunlangan yirik bitim bo'lib, u boy institutsional saboqlar manbasiga aylandi. Vengriyaning OTP Banki aksiyalarning 73,71 foizini sotib olib, mamlakatning kapitallashuv darajasi bo'yicha uchinchi o'rinda turadigan banki ustidan nazoratni qo'lga kiritdi. Aniqlangan eng muhim fakt shundan iboratki, nazorat o'tishi bilan oq, xalqaro standartlar asosida qayta baholash jarayonida muammoli kreditlar (NPL) darajasi rasman e'lon qilingan 7,1 foizdan 18,7 foizgacha ko'tarildi — farq 11,6 foiz bandni tashkil etdi (World Bank FSAP, 2024).

Biz ushbu fakti bir nechta nazariy tezislarning tasdig'i sifatida talqin qilamiz. Birinchidan, davlat banklari siyosiy bosim va shaffoflikka bo'lgan rag'batlarning sustligi sababli NPL darajasini tizimli ravishda pasaytirib ko'rsatadi — bu Kornaning yumshoq budjet cheklovlariga (Kornai, 1986) oid adabiyotlarda yaxshi ma'lum bo'lgan fenomendir. Ikkinchidan, xususiylashtirish xususan xorijiy strategik investorning kirib kelishi aktivlarning real sifatini qayta baholashga majbur qiladigan "signal beruvchi voqea" vazifasini bajaradi. Uchinchidan, islohotning real qiymati — xoh davlat tomonidan qo'shimcha kapitallashuv, xoh xususiylashtirish paytida sotib olish narxining pasaytirilishi shaklida bo'lsin, har qanday holatda ham to'lanishi shart — faqat mulkdor o'zgargandagina yaqqol namoyon bo'ladi va boshqariladigan holatga keladi.

Bank islohotlari dasturidagi navbatdagi muhim voqea sifatida 2026-yilda YTTB (Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki) 15 foizlik ulush bilan Asakabank kapitaliga kirishi kutilmoqda. Bizning fikrimizcha, ushbu bitim xarakter jihatidan OTP Bank bilan bo'lgan kelishuvdan tubdan farq qiladi: bu yerda gap to'liq xususiylashtirish haqida emas, balki xalqaro taraqqiyot instituti bilan strategik sheriklik to'g'risida bormoqda. YTTB, odatda, o'z ishtirokining sharti sifatida qarz oluvchining korporativ boshqaruvi, shaffofligi va kredit siyosatiga nisbatan qat'iy talablar qo'yadi. Bu mulkchilik tuzilmasini to'liq o'zgartirmasdan turib, bankni isloh qilishga yo'naltirilgan "shartli bosim" mexanizmini yaratadi.

Asakabank yalpi aktivlari bo'yicha O'zbekistonning ikkinchi eng yirik banki hisoblanadi va tarixan avtomobil sanoatini ixtisoslashgan. Fikrimizcha, o'tish davrida kredit portfoliosini diversifikatsiya qilish, shu bilan birga korporativ boshqaruv sifatini oshirish va jarayonlarni raqamlashtirish kabi masalalar kun tartibida ustuvorlik qiladi. Buning uchun isloh qilinayotgan davlat bankining klassik trilemmasini yechish talab etiladi: ya'ni siyosiy jihatdan muhim bo'lgan kredit dasturlarini qo'llab-quvvatlash bilan bir vaqtda NPL darajasini pasaytirishga intilish va investorga bozor rentabelligini namoyish etish zarurati.

Xalqaro tajriba, xususan Qozog'iston (BTA Bank islohoti, Kaspi Bank transformatsiyasi) va Gruziya (2000-yillarda IFC — Xalqaro moliya korporatsiyasi ishtirokida davlat banklarining isloh qilinishi) tajribasi

<https://ojs.kstu.uz/index.php/ej>

shuni ko'rsatadiki, eng muvaffaqiyatli bank islohotlari uchta elementni — mulkdorning o'zgarishi, prudensial tartibga solishning kuchaytirilishi va texnologik transformatsiyani o'zida mujassam etadi hamda bular ketma-ket qadamlar sifatida emas, balki yagona yaxlit majmua (paket) sifatida amalga oshiriladi. O'zbekiston uchun, bizning ishonchimiz komilki, bu raqamli transformatsiyani xususiylashtirish yakunlanguniga qadar kechiktirmaslik kerakligini anglatadi: raqamli infratuzilmaga investitsiyalar mulkdor o'zgarishidan oldin boshlanishi lozim, zero ular bankning investor uchun jozibadorligini oshiradi, kelgusi integratsiya xarajatlarini pasaytiradi va xususiylashtirish natijasidan qat'iy nazar operatsion yaxshilanishlar uchun baza yaratadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlil bir qator barqaror xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Birinchidan, O'zbekiston davlat banklari CAMEL tizimining barcha beshta o'lchovi bo'yicha tizimli ravishda pastroq samaradorlikni namoyish etmoqda, bu esa o'tish davridan keyingi iqtisodiyotlarda davlat banklarining samarasizligi to'g'risidagi xalqaro ilmiy adabiyotlar xulosalariga mos keladi. Ikkinchidan, muammoli kreditlar (NPL) muammosining real ko'lami rasmiy ma'lumotlardan sezilarli darajada yuqori bo'lib, bu Ipoteka-bank misoli orqali ham tasdiqlanadi. Uchinchidan, raqamlashtirish jarayoni uni faol amalga oshirayotgan davlat banklari hamda an'anaviy filiallar modelini saqlab qolayotgan banklar o'rtasidagi samaradorlik tafovutini yanada kuchaytirmoqda. To'rtinchidan, xalqaro sherikliklar (OTP Bank, Asakabankdagi YTTB) bir vaqtning o'zida ham shaffoflikni oshirish, ham operatsion standartlarni import qilishning samarali mexanizmi bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu xulosalarga tayangan holda, biz quyidagi tavsiyalarni shakllantiramiz:

1. Banklarning raqamli transformatsiya dasturi xususiylashtirish bitimlaridan keyin emas, balki ulardan oldin amalga oshirilishi yoki ushbu bitimlar bilan parallel ravishda kechishi lozim. Bu bankning strategik investorlar uchun jozibadorligini oshiradi va bitimdan keyingi integratsiya xarajatlarini kamaytiradi.

2. Barcha tizim yaratuvchi banklar uchun MHXS (Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari) bo'yicha majburiy ommaviy hisobot — jumladan, xususiylashtirishgacha bo'lgan davrda ham — aktivlar sifatini ishonchli baholash va muammoli kreditlarning (NPL) yashirin to'planishining oldini olishning zaruriy shartidir.

3. Davlat banklarida algoritmik kredit skoringining joriy etilishini nafaqat samaradorlikni oshirish vositasi, balki kreditlash jarayoniga ma'muriy aralashuvdan institutsional himoyalash mexanizmi sifatida ham ko'rib chiqish lozim.

4. Xususiylashtirish yakunlanguniga qadar bunday investitsiyalarga nisbatan tijoriy talabning cheklanganligini hisobga olgan holda, davlat banklarining raqamli transformatsiyasini YTTB, IFC (Xalqaro moliya korporatsiyasi) va boshqa xalqaro moliya institutlari vositalari orqali moliyalashtirish qisqa muddatli istiqbolda eng amaliy variant bo'lib ko'rinadi.

5. Markaziy bank muayyan bir bankning mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, butun tarmoq bo'yicha raqamli transformatsiyaga tizimli rag'bat yaratish maqsadida minimal raqamli standartlarni (mobil tranzaksiyalar ulushi, jarayonlarni avtomatlashtirish darajasi) litsenziya talablari sifatida belgilashi lozim.

Bizning fikrimizcha, kelgusi tadqiqotlar texnik va samaradorlikning aniq baholarini olish uchun individual bank ma'lumotlariga asoslangan to'liq DEA (ma'lumotlar qobig'i tahlili) tadqiqotini o'tkazishga, ipoteka-bankning xususiyashtirishdan keyingi 3–5 yillik dinamikasini tahlil qilishga hamda bankning raqamli yetukligi va xususiyashtirish bitimining muvaffaqiyatli yakunlanishi ehtimoli o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishga qaratilishi lozim. Ushbu so'nggi yo'nalish alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi: agar raqamli yetuklik bankning strategik investor uchun jozibadorligi bilan ijobiy bog'liqlikda bo'lsa, bu xususiyashtirish oldidan raqamli transformatsiyaga davlat tomonidan investitsiyalarni kiritish borasida kuchli asos yaratadi.

FOYDALANILGAN MANBALAR:

1. Banna, H., & Alam, M. R. (2021). Impact of Digital Financial Inclusion on ASEAN Banking Stability. *Studies in Economics and Finance*, 38(2), 504–523.
2. Barth, J. R., Caprio, G., & Levine, R. (2004). Bank Regulation and Supervision. *Journal of Financial Intermediation*, 13(2), 205–248.
3. Berger, A. N. (2003). The Economic Effects of Technological Progress: Evidence from the Banking Industry. *Journal of Money, Credit and Banking*, 35(2), 141–176.
4. Bonin, J. P., Hasan, I., & Wachtel, P. (2005). Bank Performance, Efficiency and Ownership in Transition Countries. *Journal of Banking & Finance*, 29(1), 31–53.
5. Buchak, G., Matvos, G., Piskorski, T., & Seru, A. (2018). Fintech, Regulatory Arbitrage, and the Rise of Shadow Banks. *Journal of Financial Economics*, 130(3), 453–483.
6. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429–444.
7. Daryo (2024). Transformation of State Banks in Uzbekistan: The Need for a Reset. <https://daryo.uz/en/2024/10/22>
8. Fries, S., & Taci, A. (2005). Cost Efficiency of Banks in Transition: Evidence from 289 Banks in 15 Post-Communist Countries. *Journal of Banking & Finance*, 29(1), 55–81.

9. Ikromov, I., & Makhfuza, A. (2024). Modernization and Transformation of Uzbekistan's Banking Sector. *EJMEB*, 1(3).

10. IMF (2025). Uzbekistan: Financial System Stability Assessment. Washington, DC: IMF.

11. Kornai, J. (1986). The Soft Budget Constraint. *Kyklos*, 39(1), 3–30.

12. Kun.uz (2026). Uzbekistan Plans to Privatize Five State-Owned Banks by 2030. <https://kun.uz/en/news/2026/01/02>

13. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). Government Ownership of Banks. *Journal of Finance*, 57(1), 265–301.

14. Leibenstein, H. (1966). Allocative Efficiency vs. X-Efficiency. *American Economic Review*, 56(3), 392–415.

15. McKinsey & Company (2024). Global Banking Annual Review 2024. <https://www.mckinsey.com>

16. World Bank (2024). Uzbekistan: Financial Sector Assessment (FSAP). Washington, DC: World Bank.

17. World Bank (2024). World Development Indicators. <https://data.worldbank.org>

Muallif(lar) haqida / Сведения об авторе / Author details

1. R.I. Rashidov QDTU “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida dotsenti / Р.И. Рашидов Доцент кафедры «Бухгалтерский учет и аудит», Каршинский государственный технический университет (КГТУ) / R.I. Rashidov Associate Professor of the Department of “Accounting and Audit” Karshi State Technical University (KSTU)

E-mail: rashidov.r@mail.ru

ORCID: 0009-0004-9523-6325

2. A.N.Elmurodov Qarshi davlat texnika universiteti talabasi / A.N.Elmurodov Студент Каршинский государственный технический университет (КГТУ) / A.N.Elmurodov Student of Karshi State Technical University (KSTU)

E-mail: a.elmurodov@mail.ru

ORCID: 0009-0005-8884-9563

3. A.A.Muhiddinov Qarshi davlat texnika universiteti talabasi / A.A.Muhiddinov Студент Каршинский государственный технический университет (КГТУ) / A.A.Muhiddinov Student of Karshi State Technical University (KSTU)

E-mail: muhiddinov.a@mail.ru

ORCID: 0009-0009-9455-8606

INNOVATION
IQTISODIYOT
ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ISSN: 3030-315X

t.me/kstu_uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225

www.kstu.uz
www.ojs.kstu.uz